

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BATUM VE ÇEVRESİNDE SINIR GÜVENLİĞİ VE İDARİ
REFORM ÇABALARI (1800-1853)

Doktora Tezi

Zübeyir UZUN

ANKARA 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BATUM VE ÇEVRESİNDE SINIR GÜVENLİĞİ VE İDARİ
REFORM ÇABALARI (1800-1853)

Doktora Tezi

Zübeyir UZUN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Haldun EROĞLU

ANKARA 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BATUM VE ÇEVRESİNDE SINIR GÜVENLİĞİ VE
İDARİ REFORM ÇABALARI (1800-1853)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Haldun EROĞLU

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- Prof. Dr. Haldun EROĞLU

2- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

3- Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

4- Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

5- Doç. Dr. Mesut KARAKULAK

Tez Savunması Tarihi

26.06.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Haldun EROĞLU danışmanlığında hazırladığım **“BATUM VE ÇEVRESİNDE SINIR GÜVENLİĞİ VE İDARİ REFORM ÇABALARI (1800-1853) (Ankara-2025)”** adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

24.07.2025

Zübeyir UZUN

ÖNSÖZ

Kafkasya, tarih boyunca stratejik konumu, doğal zenginlikleri ve kültürel çeşitliliği ile büyük güçlerin ilgisini çeken bir coğrafya olmuştur. Karadeniz kıyısında yer alan Batum, Kafkasya'nın bu özelliklerini en yoğun şekilde barındıran bölgelerinden biridir. XIX. yüzyılda giderek artan Rus yayılcılığı karşısında Batum, doğu hudutlarında olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliği stratejilerinin ve idarî reform politikalarının merkezine oturmuştur. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresinde sınır güvenliğini sağlamak ve idarî yapıyı modernize etmek amacıyla yürüttüğü çabaları ele alarak, bölgenin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki dönüşümünü tarihsel bir perspektifle incelemektedir.

Tezde, Batum ve çevresinin coğrafî, tarihî ve demografik yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Osmanlı-Rus sınırındaki askerî mücadeleler, sınır müzakereleri ve Tanzimat reformlarının bölgeye yansımaları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'daki güç dengesini koruma ve sınırlarını modern askerî ve idarî uygulamalarla tahkim etme çabaları, arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları üzerinden analiz edilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı arşivleri başta olmak üzere İngiliz ve Rus arşiv belgeleri ile bölgenin yerel tarihine ışık tutan modern akademik çalışmalar değerlendirilmiştir.

Araştırma sırasında ortaya çıkan bulgular, yalnızca Osmanlı'nın Batum üzerindeki politikalarının değil, aynı zamanda bölgenin uluslararası rekabet sahasındaki öneminin de anlaşılmasını sağlamıştır. Batum'un XIX. yüzyıl boyunca serhat şehri niteliği kazanmasının arkasında yatan askerî, idarî ve ekonomik dinamikler, bu çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin reform sürecinde karşılaştığı zorluklar ve bölgedeki yerel dinamiklerle etkileşimleri, bu sürecin geniş bir perspektifte değerlendirilmesine olanak tanımıştır.

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Çalışmamın şekillenmesinde değerli katkılarıyla yol gösteren, akademik metodoloji kazanmamda önemli bir rol oynayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Haldun Eroğlu'na, Kafkasya tarihine olan ilgimi derinleştiren önemli yönlendirmeler yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya ve Prof. Dr. Konuralp Ercilasun'a şükranlarımı sunarım. Savunma jürisinde yer alarak teze kıymetli eleştiriler getiren Prof. Dr. Yahya Yeşilyurt'a ve Doç. Dr. Mesut Karakulak'a müteşekkirim.

Ayrıca çalışmanın başından itibaren her türlü yardım ve desteklerini gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Arıkan ve Dr. Öğr. Üyesi Resul Turan özel bir teşekkürü hak etmektedirler. İhtiyaç duyduğum anlarda Doç. Dr. Aydın Çakmak ve İbrahim Mekan dostluklarını her daim gösterdiler. Batum tarihi konusunda yaptığı çalışmalarla edindiği kıymetli bilgileri benimle paylaşan Prof. Dr. Abdullah Bay'a, Murat Kasap'a minnettarım. Zorlu ve çetin bir süreç geçirdiğim bu uzun yolda sabır ve destekleriyle yanımda olan kıymetli eşim Feyza'ya, evlatlarım Ahmet Kayra, Nisa Erva ve Tuğtekin Arslan'a manevî desteklerinden dolayı teşekkür ederim. İlaveten aile büyüklerime, RTEÜ Tarih Bölümü'nde görevli çalışma arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın Osmanlı tarihi ve Kafkasya çalışmaları alanındaki akademik literatüre mütevazı bir katkı sağlaması, ileride yapılacak araştırmalar için bir zemin oluşturması en büyük temennimdir.

ANKARA 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	4
3. ARAŞTIRMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR	8
BİRİNCİ BÖLÜM	18
1. KAFKASYA VE BATUM’UN COĞRAFYASI VE KISA TARİHÇESİ	18
1.1 Kafkas Coğrafyası ve Tarihçesi.....	18
1.1.1 Antik Çağlardan İslâm Fetihlerine Kadar Kafkasya.....	18
1.1.2 Kafkasya’nın Müslümanlar Tarafından Fethi.....	27
1.1.3 Türklerin Kafkasya’yı Fethi ve Faaliyetleri	32
1.2 Batum’un Osmanlı İdaresine Geçişİ.....	38
1.2.1 Osmanlı Fethine Kadar Batum’un Kısa Tarihi.....	38
1.2.2 Osmanlıların Batum’u Fethi ve Bölgesel Etkileri	47
1.2.3 1828’e Kadar Batum’da İdarî Düzenlemeler ve Siyasî Gelişmeler ...	55
İKİNCİ BÖLÜM	69
2. SAVAŞ: OSMANLI-RUS SINIRINDAKİ ASKERÎ DİNAMİKLER	69
2.1 Kafkasya’da Rus Yayılması ve Rusya’nın Gürcistan’ı İlhak Etmesi.....	69
2.2 Kafkas Sınırındaki Savaşlar ve Batum’un Serhat Şehrine Dönüşmesi	75

2.2.1	1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması	77
2.2.2	1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması	83
2.3	1806-1812 ve 1828-1829 Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin Yaşadığı Zaaflar	89
2.4	Batum ve Çevresinde Oluşturulan Savunma Yapıları	98
2.4.1	Osmanlı Savunma Stratejileri İçinde Batum'un Önemi	98
2.4.2	Sınırdaki Savunma Hatları ve İnşa Edilen Askerî Yapılar	103
2.4.3	Batum'un Denizden Savunması	113
2.5	Bölgedeki Asker Sayısını Arttırmaya Yönelik Tedbirler	117
2.5.1	Düzenli Orduya Mensup Asker ve Mühimmat Sevkiyatı	119
2.5.2	Askerlerin Barınması İçin Alınan Tedbirler ve Mühimmat Sevkiyatı 126	
2.5.3	Yerel Ayanlar Eliyle Oluşturulan Askerî Birlikler	128
2.6	Tanzimat Sonrası Halk Arasından Toplanan Askerler	133
2.6.1	Kura Usûlüyle Halktan Toplanan Askerler	133
2.6.2	Gönüllü Askerler ve Halkın Orduya Yardımları	137
2.6.3	Gürcü Liderlerle Kurulan İlişkiler	140
2.6.4	Lojistik Kapasite, Haberleşme ve Ulaşım	146
2.6.4.1	Lojistik Kapasite ve Haberleşme	146
2.6.4.2	Yol Tamiri ve İnşası	149
2.6.4.3	Köprü Tamiri ve İnşası	152
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		158

3. DİPLOMASİ: BİTMEYEN SINIR MÜZAKERELERİ VE DİPLOMATİK GÖRÜŞMELER.....	158
3.1 Osmanlı-Rus Sınırındaki İhtilâflar	159
3.1.1 Edirne Antlaşması’ndan Önceki Sınır ve Yaşanan İhtilâflar.....	159
3.1.2 Edirne Antlaşması’yla Belirlenen Sınır	166
3.2 Sınır Müzakereleri ve Diplomatik Görüşmeler	170
3.2.1 Edirne Antlaşması’ndan Sonraki Sınır Anlaşmazlıklarının Nedenleri 170	
3.2.2 Sınır Tespiti İçin Yapılan Çalışmalar	174
3.2.3 Trabzon Görüşmeleri	183
3.3 Diplomasinin Gölgesindeki Askeri Hareketler	192
3.4 Diplomasiye Konu Olan Sınır Olayları	202
3.4.1 Asayiş Olayları	202
3.4.2 Eşkîyalık	216
3.4.3 Sınırdaki Nüfus Hareketleri	222
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	231
4. İDARE: REFORM ÇABALARI, DEVLETİN KAPASİTE EKSİKLİĞİ VE YEREL DİNAMİKLER	231
4.1 Bölgeyi Etkileyen Toplumsal ve Ekonomik Dinamikler	231
4.1.1 Şehrin Fizikî Yapısı ve Dönüşümü.....	231
4.1.2 Bölgenin Sosyo-Ekonomik Yapısı	240
4.1.3 Demografik Yapı	244
4.1.4 Batum Limanı’nın Askerî ve Ticarî Gelişimi.....	256

4.1.5	Kaçakçılık, Esir ve Köle Ticareti	271
4.2	XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batum'un İdarî Statüsü.....	281
4.2.1	Yurtluk-Ocaklık Statüsü	281
4.2.2	Tanzimat Reformlarının Bölgedeki İdarî Yapıya Etkileri ve Lazistan Sancağı'nın Kuruluşu	287
4.2.3	Merkezî Otoriteyi Tesis Çabaları ve Yaşanan Zorluklar.....	290
4.2.4	İdarî Atamalar ve Ortaya Çıkan Şikayetler	301
4.2.5	Yönetimde Etkili Kişi ve Aileler	309
4.3	Yerel Güçlerin Birbiriyle Rekabetinden Kaynaklanan İsyamlar.....	312
4.3.1	Şerif Paşa ile Selim Paşa'nın Mücadelesi.....	313
4.3.2	Tuzcuoğulları İsyanı	319
4.3.3	Kör Hüseyin Olayı.....	326
SONUÇ		336
KAYNAKÇA.....		341
EKLER.....		359
ÖZET		369
ABSTRACT		371

KISALTMALAR

A.AMD.	Bâb-1 Âsafî Âmedî Kalemi
A.DVN	Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyûn Kalemi
A.DVN.DVE	Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyûn Düvel-i Ecnebiyye Kalemi
A.DVN.MHM	Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyûn Mühimme Kalemi
AE.SMHD	II Ali Emiri Mahmud 2
AE.SSLM.III	Ali Emiri Selim 3
A.MKT	Sadâret Mektubî Evrakı
A.MKT.MHM	Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi
A.MKT.MVL	Sadâret Mektubî Kalemi Meclisi Vala Evrakı
A.MKT.NZD	Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair
A.MKT.UM	Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât
A.TŞF	Sadâret Teşrifât Kalemi
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
C.AS	Cevdet Askeriye
C.DH	Cevdet Dahiliye
C.HR	Cevdet Hariciye

C.NF	Cevdet Nâfia
C.SH	Cevdet Sıhhiye
C.ZB	Cevdet Zabtiye
Ed.	Editör
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümayûn
Haz.	Hazırlayan
HR.MKT	Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi
HR.SYS	Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi
HR.TO	Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası
İ.DH	İrâde Dahiliye
İ.HR	İrâde Hariciye
İ.MSM	İrâde Mesail-i Mühimme
İ.MVL	İrâde Meclis-i Vâlâ
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
MB.İ	Mâbeyn-i Hümayûn İrâdeleri
ML.MSF.d	Maliye Nezâreti Masârıfât Defterleri
MVL	Meclis-i Vâlâ Meclis-i Vâlâ Evrakı
NFS.d	Nüfus Defterleri

s.

Sayfa

S.

Sayı

TS.MA.e,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak

OTAM

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi



GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve sosyal tarihine dönük çalışmalarla beraber, son yıllarda özellikle şehir tarihi çalışmaları ilgi gören konular arasında yer almaktadır. Şehir tarihçiliği içerisinde önemli bir yer tutan sancak çalışmaları Osmanlı tarihinin mekân araştırmaları bakımından başlıca konularından birini oluşturur. Bu çalışmalarda Osmanlı klasik döneminden başlayarak şehirlerin gelişimi dönemsel olarak ele alınmakta ve araştırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü Balkanlar, Kafkasya, Anadolu, Ortadoğu şehirleri ve konumu ile ön plana çıkmış liman şehirleri bu çalışmaların başlıcalarını oluşturmaktadır. Ülkemizdeki tarihçiler ve yurt dışındaki araştırmacılar Osmanlı şehirlerini konu alan önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu çalışmaların ortak noktası ise Osmanlı şehirlerinin Tanzimat dönemiyle birlikte nasıl şekillendiği ve modernleşme sürecinde ne gibi değişimlerden geçtiği üzerinedir. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle beraber değişen ve dönüşen şehirlerden başlıcaları İzmir, Selânik, Beyrut, Üsküp, Manastır, Musul, Şam, Hayfa, Trabzon, Samsun, Niş, Kayseri, Edirne, Antakya, Trablusgarp, Antep, Kıbrıs, Kudüs, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Çıldır gibi yerleşimlerdir. Bu bağlamda XIX. yüzyıldaki iktisadî ve idarî gelişmelerin etkilediği önemli liman ve serhat şehirlerinden biri Batum'dur. Karadeniz şehirlerinden olan Batum, II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde ortaya konulan reformlarla gelişme göstermiş bir yerleşimdir.

Batum, XIX. yüzyılın başında Rusya ile Osmanlı arasında devam edegelen savaşlarla iki devlet arasındaki Karadeniz ve Güney Kafkasya denklemindeki güç, siyaset ve rekabetten etkilendi. Rus ilerleyişi karşısında Batum tedricen Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu sınır bölgesi hâline geldi. Karadeniz ticareti ve Anadolu'nun güvenliğini

elinde tutmak isteyen Osmanlı'nın bu bölgede hudut hâkimiyetini koruma ihtiyacı ortaya çıktı. Zira Rusya'nın ilerleyişi geri dönüşü olmayan mahiyette ağır ve planlı geliyordu. Osmanlı askerî ve idarî yapısının hudut bölgelerinde hissedilmesiyle, sınır bölgesinde yaşayan ahalinin vergi ve askerlik başta olmak üzere siyasî, sosyal ve ekonomik sorumlulukları arttı. Zamanla buna bağlı olarak devletle vatandaş arasında problemler zuhur etti. Devletin yöneticileri ve reaya arasındaki ilişkinin karşılıklı memnuniyetsizliğe evrildiği dönemler oldu.

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra Osmanlı şehirlerinde yaşanan değişim süreci Batum ve çevresinde de başladı. Bu değişimin ayak izleri Osmanlı arşivlerinde yıl yıl takip edilebilmektedir. Reformların özellikle nüfus, şehirleşme, bayındırlık, askerî tedbirler, limanların ıslahı ve yeniden inşası gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Başlayan reformlarla birlikte klasik Osmanlı şehirlerinin yerini Tanzimat dönemine uygun, modern şehircilik anlayışıyla uyumlu yerleşimler aldı. Bu anlayışa uygun olarak, inşa edilen yeni binalarla şehirlerin çehresi değişmeye başladı. Belediyecilikte yaşanan gelişmelerle birlikte yeni hükümet binaları, telgraf hatları, yollar, su teminine dönük alt yapı çalışmaları ve okul binaları yapımı hız kazandı. Şehirler bir bütün olarak gelişti ve dönüştü. XIX. yüzyılın başında küçük bir Osmanlı kasabası görünümündeki Batum, sınır yerleşimi olmasının verdiği önem ve Tanzimat ile gelen yeniliklerle tedricen gelişerek en nihayetinde tam manasıyla şehir özelliği kazandı. Şehrin sahip olduğu stratejik konuma uygun olarak oluşturulan yeni şehir planıyla, bu dönüşüm daha da hızlandı.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarında karşı karşıya kaldığı iç ve dış gelişmeler, Batum ve çevresindeki siyasî, toplumsal ve idarî yapıyı derinden etkilemiştir. Bu dönemde Osmanlı, hem Batı'daki sömürgeci güçlerin yayılma politikalarına hem de içerideki siyasî ve askerî krizlere karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. XIX. yüzyılın başlarında, Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan süreç, Osmanlı Devleti'ni uluslararası bir rekabetin içine sürüklemiştir. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve İngiltere ile yaşanan

siyasî gerilimler Osmanlı'nın Karadeniz kıyılarındaki hâkimiyetini tehdit ederken, Batum ve çevresinde de güvenlik sorunlarını artırmıştır.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Edirne Antlaşması, Osmanlı'nın bölgedeki toprak kayıplarını tescillemiş ve Batum'u çevreleyen coğrafyanın jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin iç düzenini sağlamaya yönelik girişimleri de Batum ve çevresindeki yönetim yapısını etkilemiştir. Nizam-ı Cedit reformlarının getirdiği yenilikler merkezî otoriteyi güçlendirmeyi hedeflerken, Kabakçı Mustafa İsyanı gibi tepkisel hareketler reformların uygulanmasını zorlaştırmıştır. Aynı dönemde Sırp ve Yunan isyanları ve Osmanlı'nın farklı bölgelerinde başlayan ayrılıkçı hareketler, Batum ve çevresinde güvenlik endişelerini artırmıştır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarını hızlandırmıştır. Hukukî eşitlik, vergi reformları ve merkezî otoritenin güçlendirilmesine yönelik reformlar, Batum gibi sınır bölgelerinde Osmanlı yönetiminde yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Zira artan Rus tehdidine, ayan ailelerinin askerî yetenekleri ve yerel direniş çabalarıyla karşı konulamayacağı anlaşılmıştır. XIX. yüzyılın başından Kırım Savaşı'na kadar geçen süreçte, Batum ve çevresi hem Osmanlı Devleti'nin hem de bölgesel güçlerin mücadele alanı olmaya devam etmiştir. Tanzimat reformlarının bölgede istikrarlı bir yönetim oluşturma çabası, bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapının değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde Batum, hem Osmanlı-Rus rekabetinin bir sahnesi hem de Osmanlı'nın modernleşme çabalarının sınıandığı bir bölge niteliğindedir. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın başlarından Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde Batum'daki siyasî, toplumsal ve idarî değişimlerin incelenmesi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin ve uluslararası mücadelelerinin bölgeye yansımalarını anlamak, bu tezin temel sorunsalıdır.

Çalışmanın sınırları belirlenirken, Batum özelinde XIX. yüzyılın başındaki siyasî ve askerî gelişmeler, Osmanlı-Rus Harpleri ve hudut hattında ortaya çıkan değişiklikler başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı idarî yapısındaki dönüşüm de kronolojik olarak çalışmanın kapsadığı süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan XIX. yüzyılda yaşanan savaşların, sınır boylarındaki çatışmaların ve bunların ortaya çıkardığı göçlerin bölge üzerindeki etkileriyle, Tanzimat'ın taşradaki uygulanma biçimlerinin takip edilmesi noktasında bu çalışma literatüre önemli katkılar sunacaktır. Bütün bunların yanı sıra Karadeniz'de büyüyen ticaret hacminin bir liman kenti olan Batum'da 1800-1853 yılları arasındaki etkilerini ele alınmış olması, bu şehrin tarihiyle ilgili mevcut çalışmalarda görülen çok büyük bir boşluğu dolduracaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Batum başta olmak üzere Çürüksu (Kobuleti), Gönye, Yukarı ve Aşağı Acara gibi çevre yerleşim birimlerini, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Tanzimat reformlarıyla başlayan dönüşüm süreci çerçevesinde ve 1853 Kırım Harbi'nin başlangıcına kadar olan zaman dilimi içerisinde, idarî, askerî, sosyal ve ekonomik bütünlük içerisinde incelemektir. Araştırma, günümüzde Batum merkezli tarih yazımında sıkça karşılaşılan Osmanlıcılık, Gürcü milliyetçiliği ya da Rus tarafgirliği gibi tek yönlü ve ideolojik yaklaşımlardan uzak durmayı hedeflemiştir. Sosyal bilimlerin metodolojisine sadık kalan ve çok yönlü düşünmeyi esas alan bir yaklaşımla Batum tarihine katkı sunmak temel amacımızdır. Bu bağlamda, Batum'un XIX. yüzyıldaki tarihsel dönüşümünü, bölgenin dinamiklerini daha geniş bir perspektifle ele alarak söz konusu dönüşümün idarî, askerî, toplumsal ve ekonomik boyutları derinlemesine analiz edilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya, Doğu Anadolu, Hazar Havzası, İran ve Orta Asya'nın Karadeniz üzerinden dünya ile bağlantı kurduğu stratejik bir geçiş noktası olan Batum, XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'nın önde gelen kentlerinden biri hâline gelmiştir. Batum, tarih boyunca Osmanlı Devleti, Rusya ve Gürcistan gibi bölgesel aktörler açısından vazgeçilmez bir stratejik değer taşımıştır. Bölgesel güçlerin ötesinde, İngiltere ve Fransa gibi küresel aktörlerin de çıkarları doğrultusunda Batum'a yönelik siyasî hedefleri olmuştur. Bu güçlerin Batum ile ilgili politikaları özellikle XIX. yüzyılda daha belirgin ve somut bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı-Rus savaşlarının yarattığı etkiler, Batum bölgesinin önemini ve Osmanlı Devleti'nin buraya olan ilgisini büyük ölçüde artırmıştır. 1828'e kadar yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını güvence altına alma ve bölgedeki hâkimiyetini sürdürme gerekliliğini daha belirgin hâle getirmiştir. Batum, Osmanlı-Kaçar (İran) savaşlarında önemli bir iâşe ve lojistik destek merkezi olmuştur. 1828 Osmanlı Rus Harbi ile birlikte değişen sınırlarla şekillenen siyasî denklemde stratejik bir serhat şehri konuma gelmiştir. XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus harpleri Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının güvenliği açısından Batum şehrinin önemini ortaya koymuştur. Özellikle Kafkasya ve Karadeniz çevresinde artan Rus yayılmacılığı, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik endişelerini derinleştirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı yönetimi, Batum'a dair askerî, siyasî ve ekonomik tedbirler alma ihtiyacı hissetmiştir. Askerî olarak sınır bölgelerindeki tahkimatlar güçlendirilmiş, stratejik kaleler tamir edilmiş ve bölgeye ilave askerî birlikler sevk edilmiştir. Bu önlemler, doğu sınırlarını Rus tehdidine karşı daha dayanıklı hâle getirme amacı taşımaktaydı.

Bütün bu gelişmeleri dikkate alarak planlanan bu çalışma, Batum ve çevresiyle ilgili olarak yapılmış diğer çalışmalar arasındaki bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Araştırmamız, Osmanlı idaresindeki Batum Sancağı'nın 1800 yılından 1853'e kadar olan zaman zarfında sahip olduğu askerî, idarî, sosyal ve ekonomik durumu konu almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hâkimiyetini ve Osmanlı-Rusya ilişkileri denkleminde şehrin tedricen nasıl geliştiğini aydınlatmak bu tezin temel konusudur. Osmanlı bürokrasisinin bölgedeki politikaları, Batum Sancağı'nın kuruluşunu gerektiren gerekçeler, yeni Kafkas hududunun tahdit edilmesi, bölgenin yönetilmesinde ortaya çıkan yerel meseleler ve bölgeyi diğer Osmanlı sancaklarından ayıran hususiyetler ortaya konulmuştur.

XIX. yüzyılın başlarında ticaret potansiyelleri yüksek olduğu için liman şehirleri ön plana çıkıyordu. Batum'u önemli hâle getiren hususlardan bir tanesi de limana sahip olmasıydı. Karadeniz ticaretinde Kafkasya ve Anadolu denkleminin ortasında bulunan Batum, bu bakımdan kayda değer doğal bir limana sahipti. 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra sınırların Batum'a kadar gerilemesiyle Osmanlı'nın kuzeydeki son limanı hâline gelmişti. Kafkasya'dan gelen muhacirlerle nüfusu artan şehir, limanının da sahip olduğu potansiyelle ticarî yönü öne ile çıkan bir yer olmuştur. Özellikle İran, Karadeniz, Kafkas ticareti bağlamında Batum limanı önemli bir güzergâh olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki önemli iskeleleri arasında gösterilebilecek olan Batum limanı, 1828'den sonraki süreçte artan Karadeniz ticaretinin de etkisiyle stratejik öneme sahip ekonomik ve askerî üs hâline gelmiştir. Batum limanının geçirdiği aşamalar, yapılan ilave tahkimatlar, genişlemesine dönük faaliyetler ve güvenliğinin sağlanmaya çalışılması bu araştırmada ortaya konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasî, askerî ve idarî dönüşümleri bağlamında şekillenen bu çalışma, Batum ve çevresinin tarihî, coğrafi ve stratejik önemini kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Tezin birinci bölümünde, Kafkasya'nın coğrafyası, etnik yapısı ve tarihî süreçteki dönüşümleri ele alınmakta, antik çağlardan başlayarak bölgenin Müslümanlar ve Türkler tarafından fethi ve bu süreçteki siyasî ve kültürel etkiler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Batum'un Osmanlı idaresine geçişi detaylandırılmakta, Osmanlı fethi öncesindeki tarihî gelişmeler, fetihden sonraki idarî

yapı ve bölgedeki hâkimiyet mücadeleleri incelenmektedir. Özellikle Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus mücadelesi bağlamında Batum'un oynadığı kritik rol vurgulanmaktadır.

İkinci bölümde, Osmanlı-Rus sınırındaki askerî dinamikler ve bölgedeki savaşlar ele alınmaktadır. 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarının detaylı bir analizi yapılmaktadır. Bu savaşlarda Osmanlı'nın askerî zaafı ve sınır savunmasındaki yetersizlikleri görülmüştür. Edirne ve Bükreş Antlaşmalarının Batum'u serhat şehri hâline getirdiği ve savunma stratejilerinin bu çerçevede şekillendiği belirtilmiştir. Bölgedeki savunma yapıları, mühimmat sevkiyatı ve halkın savunmaya katkıları detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yerel ayanların oluşturduğu askerî birlikler, düzenli ordunun sevk ve idaresi ile halktan toplanan gönüllü askerlerin savunmadaki rolleri analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Batum ve çevresinde bitmek bilmeyen sınır müzakereleri ve diplomatik görüşmeler ele alınmıştır. Sınır güvenliğini bozan asayiş sorunları, eşkıyalık faaliyetleri ile Rusya'nın ve Osmanlı'nın karşılıklı sınır ihlalleri gibi meseleler değerlendirilmiştir. Sınırların belirlenmesi konusunda Osmanlı ve Rusya arasındaki ihtilaflar ve tarafların karşılıklı iddiaları tartışılmıştır. Edirne Antlaşması'ndan sonra da devam eden sınır sorunlarının çözümü için yapılan Trabzon müzakereleri gibi diplomatik girişimler detaylandırılmıştır. Ayrıca ihtilaflı arazi ve sınırı oluşturan nehirler tespit edilerek haritalarla detaylandırılmıştır.

Son olarak dördüncü bölümde, Batum'un idarî yapısındaki dönüşümler ve Osmanlı Devleti'nin merkezî otoriteyi tesis çabaları ele alınmıştır. Yurtluk-ocaklık statüsü, Tanzimat reformlarının uygulanışı ve Lazistan Sancağı'nın kuruluşu gibi idarî düzenlemeler değerlendirilmiştir. Ayrıca Batum'un fizikî yapısı, demografik özellikleri, liman ticaretindeki önemi ve kaçakçılık gibi ekonomik dinamikler analiz edilmiştir. Merkezî yönetimin bölgede kurumsallaşma çabaları, karantina, gümrük dairesi ve

konsolosluklar üzerinden incelenirken, yerel güçlerin bu süreçteki etkisi ve halkın reformlara yönelik tepkileri ele alınmıştır. Özellikle Tuzcuoğulları isyanı ve Kör Hüseyin olayı gibi yerel kalkışmalar bölgenin sosyo-politik yapısındaki gerilimleri gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda tezin genelinde Batum'un, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve sınır güvenliği politikalarındaki kritik rolü ortaya konmuştur.

3. ARAŞTIRMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR

Bu tez çalışmasının temelini, Osmanlı ve İngiliz arşiv kaynaklarından elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Araştırmada özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler, Batum'un tarihine ilişkin en önemli verileri sağlamıştır. Osmanlı Arşivi, Batum'un Osmanlı dönemindeki idarî, sosyal, ekonomik ve askerî yapısını anlamak için son derece zengin ve kapsamlı bir belge koleksiyonuna sahiptir. Bu belgeler, bölgenin Osmanlı hâkimiyeti altındaki dinamiklerini çok boyutlu bir şekilde incelemeye imkân tanımıştır.

Çalışmada kullanılan Osmanlı arşiv belgeleri, çeşitliliği ve kapsayıcılığıyla dikkat çekmektedir. Belgeler arasında, Cevdet Askeriye, Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası, Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi, Hatt-ı Hümayûn, İrâde Dahiliye, İrâde Meclis-i Mahsûs, İrâde Meclis-i Vâlâ, Maliye Nezâreti Vâridât Muhasebesi, Meclis-i Vâlâ Evrakı, Sadâret Âmedî Kalemi Belgeleri, Sadâret Divan Kalemi Evrakı, Sadâret Mektubî Evrakı, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair, Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi ve Şûrâ-yı Devlet gibi önemli tasnifler yer almaktadır. Osmanlı belgelerinden elde edilen bilgiler, Batum'un Osmanlı idaresi altındaki idarî yapısına, sosyal ve ekonomik dokusuna ışık tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde vergi, mal ve insan varlığını tespit amacıyla tahrir defterleri tutulmuş olsa da modern anlamda ilk nüfus sayımı 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın

kaldırılması ile ortaya çıkan ihtiyaç nedeniyle yapılmıştır. Nüfus sayımları 1828-29 yıllarından itibaren II. Mahmut döneminde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu sebeple araştırmanın temel kaynaklarından biri olan nüfus defterleri, köy ve mahallelerde yaşayan nüfusu belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Bölgenin 1830 ve 1844 yılındaki demografik yapısı bu defterler kapsamında ortaya konulmuştur. Köy ve mahallelerde yaşayan nüfus sayıları, aile isimleri gibi bilgiler incelenmiştir. Nüfus defterlerinde geçen Müslüman köylerin yerleri tespit edilerek Gönye, Çürüksu, Acara-yı Ulyâ, Acara-yı Suflâ'nın idari sınırları belirlenmiş ve harita üzerinde gösterilmiştir.

Osmanlı arşiv belgeleri incelenirken, yer adları ve şahıs isimlerinin tespitinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu bağlamda, söz konusu isimler belirlenirken Gürcüce, Türkçe ve diğer kaynaklardaki yaygın kullanımları dikkate alınarak azami özen gösterilmiştir. İlk kez karşılaşılan ve daha önce herhangi bir kaynakta yer almayan ifadeler ise, Osmanlıca asıllarına sadık kalınarak birebir şekilde metne aktarılmıştır.

Çalışmamızda yoğun olarak kullandığımız ikinci arşiv belgeleri İngilizlere aittir. İngiliz arşivlerinde yer alan seçme belgeler önemli kaynaklarımız arasındadır. Batum ve çevresinin XIX. yüzyılıyla ilgili İngiliz arşivinde yer alan belgelerin büyük bir bölümü yayınlanmıştır. Gürcistan'ın özerk bölgesi Acara'nın eski lideri Aslan I. Abashidze, bu belgeleri *Selections from the British National Archives on Adjara, (1830-1921)* adıyla üç cilt hâlinde yayınlamıştır.¹ Benzer şekilde Musa Şaşmaz da 1830-1914 yıllarında Trabzon vilâyetine ait İngiliz ticaret raporlarını yayınlamıştır. Türk Tarih Kurumu tarafından üç cilt olarak basılan bu raporlar da Batum'un ekonomik yapısıyla ilgili çok fazla veri

¹ Aslan I. Abashidze (ed.), **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, Second Edition, London, Aslan I. Abashidze Historical Documents Centre Publications, 2003.

sunmaktadır.² İngiliz arşivine ait yayınlanmış bu belgeler çalışmamızda önemli ölçüde kullanılmıştır. Bu belgeler Batum'un İngilizlerin gözünden nasıl değerlendirildiğini görmemiz, Osmanlı belgeleri ile mukayese ve çok yönlü bir analiz imkânı sağlaması açısından mühimdir.

Zaur Margiyev'in *Batum vo Vremena Osmanskoy İmperii (Osmanlı İmparatorluğu Zamanında Batum)* adlı çalışması Batum'un Osmanlı Devleti dönemine odaklanmakta ve bu dönemdeki idarî yapı, demografik özellikler, ekonomik veriler ve sosyal ilişkiler gibi konulara değinmektedir. Eser V. Gifford Palgrave, A. Frenkel, G. Kazbek, Josaphat Barbaro, Ambrogio Contarini gibi yazarların Batum üzerine yaptığı çalışmaların derlemesi mahiyetindedir.³

Ronald Grigor Suny'nin *The Making of the Georgian Nation* adlı çalışması, Gürcistan'ın tarihsel gelişimini analiz ederek bölgenin Osmanlı, Rusya ve diğer güçler arasındaki stratejik konumunu anlamamıza katkı sağladı. Özellikle Rus yönetiminin Gürcü toplumu üzerindeki etkileri ve Gürcistan'ın XIX. yüzyıl boyunca yaşadığı toplumsal değişimler hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir.⁴

W.E.D. Allen'in *A History Of The Georgian People* adlı eseri, Türk-Gürcistan ilişkilerinin tarihsel seyrini kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak, Osmanlı ve Safevi Devleti'nin, Gürcistan Krallığı arasındaki diplomasi, savaş ve ticaret ilişkilerini titizlikle

² Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

³ Zaur Margiyev, *Batum vo Vremena Osmanskoy Imperii: Kratkiy Administrativniy, Statistiçeskiy, İstoriçeskiy Obzor g. Batum i Regiona v Sostave Osmanskoy Imperii, İzdatelstvo Alioni*, Batumi, İzdatelstvo Alioni, 2008.

⁴ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation, Second Edition*, Bloomington-Indianapolis, Indiana University Press, 1994.

incelemiştir. Gürcistan'ın zayıfladığı dönemlerde Osmanlı'nın fetih politikalarının Gürcistan'ı nasıl şekillendirdiğini ve yerel hanedanlarla olan ilişkileri, Türklerin Gürcistan üzerindeki etkisini sadece askerî değil, sosyal ve ekonomik açıdan incelemektedir. Bu yönüyle eser, Türk-Gürcistan ilişkileri üzerine çalışanlar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.⁵

Prof. Dr. İbrahim Tellioğlu'un özellikle Doğu Karadeniz ve Kafkasya tarihine odaklanmış eserleri faydalandığımız önemli bilimsel çalışmalardandır. Erken devirlerden modern devirlere kadar Türk-Gürcü ilişkileri üzerine yaptığı akademik çalışmalar ve bilimsel toplantılar, Türkiye-Gürcistan tarihi, coğrafyası ve kültürü üzerine önemli fikirler elde etmemizi sağlamıştır.⁶

Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu'nun *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827- 1831)* adlı çalışması General Paskeviç'in Kafkasya'daki askerî faaliyetlerini detaylı şekilde ele alarak, Osmanlı-Rus mücadelesinin sınır güvenliği üzerindeki etkilerini anlamamıza, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması süreçlerini inceleyen bölümleri, Batum ve çevresinde Osmanlı'nın stratejik ve askerî mücadelelerinin tarihî bağlamını açıklamamıza, Rusya'nın bölgedeki idarî düzenlemeleri ve yerel halk üzerindeki politikalarını analiz etmemize ve Osmanlı'nın reform çabalarını bu süreçle kıyaslamamıza yardımcı oldu.⁷

⁵ William Edward David Allen, **A History of the Georgian People**, London, Routledge & K. Paul, 1971.

⁶ İbrahim Tellioğlu, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Türk Tarih Kurumu, 2020; İbrahim Tellioğlu, **Orta Çağ'da Türkler - Ermeniler - Gürcüler**, Bilge Kültür Sanat, 2019; İbrahim Tellioğlu, **XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Bilge Kültür Sanat, 2022; İbrahim Tellioğlu, **Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi**, Bilge Kültür Sanat, 2022; İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelshvili, **Gürcistan**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2024.

⁷ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, **Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021.

Hayri apraz'ın *Rusya Dış Ticaretinde Güney Kafkasya* adlı çalışması, Rusya'nın Güney Kafkasya üzerindeki dış ticaret politikalarını ve bu politikaların bölge halkına etkilerini, Rusya'nın gümrük politikalarını, Osmanlı-Rus mücadelesindeki ekonomik boyutları, uluslararası ticaret yollarının Güney Kafkasya'dan Batum'a uzanan güzergâhlarını, ticarî rekabetin Osmanlı ve Rusya arasında sınır güvenliğini etkileyen dinamikler üzerinde nasıl bir rol oynadığını ve Batum'un stratejik önemini daha iyi değerlendirmemizi sağladı.⁸

Özgür Türker'in *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)* adlı çalışması, Kafkasya'da Osmanlı, Rusya ve İran arasındaki stratejik rekabetin temellerini ve sonuçlarını inceler. XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar Güney Kafkasya'da yaşanan siyasî, askerî ve diplomatik mücadeleleri detaylı bir şekilde analiz eder. Rusya'nın Kafkasya'daki yayılmacı politikaları, İran'ın bölgedeki nüfuzunu yeniden tesis etme çabaları ve bu güçlerin çatışmalarının bölgesel dengeler üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Güney Kafkasya'nın Osmanlı için tampon bir bölge olarak taşıdığı stratejik önemini anlamak için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁹

Ustaoglu Mahmut Mithat'ın *Batum ve Artvin Tarihi* adlı çalışması, Batum ve çevresindeki tarihî ve toplumsal yapıya dair ayrıntılı bilgiler sunar.¹⁰ M. Adil Özder'in *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları* adlı eseri, Karadeniz ve Kafkasya coğrafyasındaki Osmanlı-Rus mücadelesine odaklanarak, bölgedeki savaşlar, isyanlar ve demografik

⁸ Hayri apraz, **Rusya Dış Ticaret Politikasında Güney Kafkasya (19.Yüzyıl)**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2012.

⁹ Özgür Türker, **Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.

¹⁰ Ustaoglu Mahmut Mithat, **Batum ve Artvin Tarihi**, çev. Ahmet Atalay, Konya, Kömen Yayınları, 2021.

değişimleri ele almaktadır. Kitap, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak, 1855 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı gibi dönemin kritik olaylarını Artvin ve çevresi üzerinden değerlendirir. Bu çalışma Edirne Antlaşması gibi uluslararası düzenlemelerin bölge halkına etkilerini ve Osmanlı Devleti'nin sınır politikalarını anlamamıza yardımcı oldu. Acaralı ve Artvinli gönüllülerin direnişi gibi yerel unsurların sınır bölgelerindeki mücadelesini anlamak için ve Batum ile çevresinin tarihî dönüşümünü değerlendirmek için önemli bir kaynaktır.¹¹

John F. Baddeley'nin *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* adlı çalışması, Kafkasya'da XIX. yüzyılda yaşanan Rus istilas ve direniş hareketleri üzerine kapsamlı bir çalışmadır. Rusya'nın bölgedeki emperyal politikalarını ve buna karşı gelişen Müridizm hareketinin, Kafkasya'nın Osmanlı-Rus mücadelesindeki stratejik önemini ortaya koymaktadır. Şeyh Şamil liderliğindeki direnişi incelerken, bu mücadelenin bölgedeki Müslüman topluluklar üzerindeki etkileri anlaşılmaktadır.¹²

Batum ve çevresiyle ilgili önemli çalışmalar yapan Özgür Yılmaz'ın "*İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*" adlı çalışması,¹³ İngiliz konsoloslarının Batum'da görev yaptıkları 1840-1852 yılları arasında kaleme aldıkları raporları inceleyen ve bu dönemde Batum ve çevresinin tarihine ışık tutan önemli bir eserdir. Konsolosluk raporlarının sunduğu ayrıntılı bilgileri analiz ederek, bölgenin Osmanlı Devleti ve uluslararası ilişkilerdeki yerini anlamaya katkı sağlayan değerli bir kaynaktır. Aynı yazarın "*Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör*

¹¹ M.Adil Özder (ed.), *Arvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara, Ay Matbaası, 1971.

¹² John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul, Kayhan Yayınları, 1995.

¹³ Özgür Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*, Ankara, Heyamola Yayınları, 2022.

Hüseyin Bey Hadisesi” adlı makalesi,¹⁴ Tanzimat Dönemi’nde Doğu Karadeniz’deki ayanlık sistemini Kör Hüseyin Bey’in isyanları üzerinden ele almaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri ve Fransız konsolosluk raporlarına dayanarak hazırlanan makale, Tanzimat’ın uygulanmasına karşı çıkan yerel güçlerin mücadelesini, Hüseyin Bey’in Osmanlı merkezî otoritesiyle girdiği çatışmaları, bölgedeki toplumsal ve siyasal dengeler çerçevesinde değerlendirmektedir. Acara bölgesinde dönemin ayanlık sisteminin özelliklerine ışık tutmaktadır. Yine Özgür Yılmaz’ın, Fransız seyyah ve konsolos Victor Fontanier’in 1831 yılında Trabzon’dan Batum’a gerçekleştirdiği seyahatin notlarının çevirisini ve değerlendirmesini içeren “*Victor Fontanier’nin 1831’de Trabzon’dan Batum’a Seyahati*” adlı makalesi çalışmamız açısından önemlidir. Özellikle Trabzon ve Batum arasındaki bölgenin coğrafi, ticarî ve sosyal yapısının incelenmesi, dönemin siyasî ve ekonomik şartlarının anlaşılması açısından önemli bilgiler sunmaktadır.¹⁵

Bunlar dışında Batum’un XIX. yüzyıldaki durumu ve gelişimiyle ilgili kaleme alınmış bazı önemli makaleler hakkında da kısaca bilgi verilmelidir. Bunlar arasında en dikkat çekici örneklerden biri, Abdullah Bay tarafından kaleme alınan “*Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)*” isimli çalışmadır. Söz konusu makalede kasaba görünümündeki Batum’da limanın gelişimi ve şehirleşmeye olan katkısı işlenmiştir.¹⁶ Batum’un şehir tarihiyle ilgili dikkate değer bilgiler vermenin yanı sıra buranın tarih yazıcılığı için önemli bir kaynak olan şer’iyye sicillerini tanıtması bakımından da ilk olan bir diğer çalışma, Nebi Gümüş’ün “*Batum, Rize ve Artvin İçin*

¹⁴ Özgür Yılmaz, “Tanzimat Döneminde İsyançı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi”, **Belleten**, C. 78, No: 282, 2014, s. 611-658.

¹⁵ Özgür Yılmaz, “Victor Fontanier’nin 1831’de Trabzon’dan Batum’a Seyahati”, **Mavi Atlas**, No: 2, 2014, s. 118-134.

¹⁶ Abdullah Bay, “Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXVI, No: 1, 2016, s. 61-80.

Yeni Bir Kaynak: Batum Şer'iyye Sicilleri" başlıklı çalışmasıdır.¹⁷ Yakın zamana kadar varlığından haberdar olunmayan Batum şer'iyye sicili tanıtılmakta ve söz konusu sicilden elde edilen veriler ışığında Batum hakkında bilgi verilmektedir. Kadıların inceledikleri davaların kaydedildiği bu defterler, özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında şehirlerdeki sosyal, ekonomik, hukukî, ticarî ve idarî her türlü bilgiyi kapsadığı için temel kaynaklarımız arasındadır.

XIX. yüzyıl boyunca Kafkasya bölgesine çeşitli seyahatler düzenlenmiştir. Bu seyahatlerin her biri, bölgenin tarihsel, kültürel ve coğrafi özelliklerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kafkasya, coğrafi yapısının karmaşıklığı ve etnik çeşitliliği ile tarih boyunca bir geçit ve stratejik bir merkez olma özelliğini korumuştur. Farklı dillerin, kültürlerin ve etnik kökenlerin bir arada var olduğu bu bölge, seyyahların dikkatini daha fazla çekmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda Batum ve çevresini ziyaret eden seyyahların gözlemleri, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının anlaşılması açısından son derece değerlidir. Seyyahların Batum üzerine aktardıkları bilgiler yerel halkın yaşam biçimleri, ticaret ağları, liman, tarım ve zanaat faaliyetleri gibi konularda detaylı veriler sunarak bölgenin Osmanlı dönemindeki ekonomik ve toplumsal yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Batum ve Kafkasya'ya ilişkin şimdiye kadar yapılmış doktora tezleri bu çalışma kapsamında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Batum'un tarihî, sosyal, ekonomik ve siyasî yapısına dair bugüne kadar tespit edebildiğimiz dört tez hazırlanmıştır. Bunlardan ikisi yüksek lisans, ikisi doktora tezidir. Söz konusu çalışmalar, bölgeyle ilgili literatürün genişlemesine katkı sağlamışlardır.

¹⁷ Nebi Gümüş, "Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak: Batum Şer'iyye Sicili", **Akademik-Uş**, C. 4, No: 1, 2020, s. 1-43.

Sibel Orhankazi'nin "*XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı*" adlı doktora tezi, araştırma konumuzun öncesindeki döneme odaklı bir çalışmadır. Bu tezde XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batum'daki siyasî, askerî ve ekonomik durumu derinlemesine ele alınmıştır. Tez, özellikle Batum'un tarihî ve fizikî yapısı, Osmanlı yönetimi altında Batum ve Batum Limanı'nın işleyişi gibi konulara dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Batum'un sosyo-ekonomik yapısına dair sunduğu veriler şehrin Osmanlı Devleti'nin doğu politikalarındaki stratejik rolünü daha iyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır.¹⁸

Tezimizin konusunun kronolojik devamı niteliğinde olan Resul Turan'ın "*Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*" adlı doktora tezi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile kurulan ve Batum Oblastı olarak adlandırılan bölgedeki idarî düzenlemeler, Batum'un kısa sürede dünyanın en önemli petrol limanlarından biri hâline gelmesi, özellikle ticaret ve sanayi alanındaki yatırımların hızla artması, Batum'un bölgesel bir ticaret merkezi olması hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.¹⁹ Osmanlı, Rus ve İngiliz arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmasından dolayı oldukça zengin olan bu çalışmada 1800-1853 yıllarına ait veri bulunmamaktadır. Esasen hazırladığımız bu tez, Sibel Orhankazi ile Resul Turan'ın çalışma alanlarının arasında kalan 1800-1853 yıllarına ait boşluğu doldurması bakımından önemlidir.

Nesrin Yıldırım'ın "*XIX. Yüzyılda Batum Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1800-1877)*" adlı yüksek lisans çalışması,²⁰ tezimizin ele aldığı dönem ve konularla

¹⁸ Sibel Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

¹⁹ Resul Turan, **Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin 1878-1914**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2023.

²⁰ Nesrin Yıldırım, "XIX. Yüzyılda Batum Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1800-1877)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

örtüşmektedir. Bununla birlikte Yıldırım'ın çalışmasında kullanılan kaynakların oldukça sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Bölge özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin doğu politikaları, uluslararası ticaret ve askerî stratejiler bakımından büyük bir öneme sahip olduğundan, Batum'un sosyal, ekonomik, idarî ve askerî yapısının daha geniş kaynaklar ve farklı perspektiflerle incelenmesi zaruri hâle gelmiştir.

Batum üzerine yapılan akademik çalışmalardan bir diğeri, Selma Saltoğlu'nun hazırlamış olduğu “*Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)*”²¹ adlı yüksek lisans tezidir. Bölgenin Osmanlı dönemindeki gelişimini mimarî açıdan ele alan bu önemli çalışma, Batum'un Osmanlı dönemindeki mimarî yapıları ve şehirleşme süreçlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla kapsam bakımından çalışma alanımızla ilgili sınırlı verilere sahiptir.

²¹ Selma Saltoğlu, “Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYA VE BATUM'UN COĞRAFYASI VE KISA TARİHÇESİ

Anadolu'nun Kafkasya'ya açılan kapısı konumundaki Batum ve çevresi, Osmanlılar tarafından XVI. yüzyılda fethedilmiştir. Antik dönemde ticaret kolonisi şeklinde gelişim gösteren bölge, Kafkasya üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde önemli bir askerî üs özelliği kazanmıştır. Bölgenin bu özelliği, tarihin en eski dönemlerinden itibaren Batum ve çevresinin büyük devletlerin egemenliği altına girmesine yol açmıştır. Bu sebeple Batum'un XIX. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu anlamak bakımından tarih içinde göstermiş olduğu gelişim seyrini ve bölge üzerindeki hakimiyet mücadelelerini ele almak gerekmektedir. Bu bölümde antik çağlardan başlayarak bölgenin tarihine ve genel özelliklerine değinilecektir. Öncelikle Kafkas coğrafyası ve halkları, antik çağlardan İslâm fetihlerine kadar olan dönem, Müslümanların Kafkasya'yı fethi, Türklerin bölgeye gelişi ve Osmanlı Devleti'nin Batum'u fethi ve fetih sonrası 1800 yılına kadar olan idarî ve siyasî faaliyetler incelenecektir. Bu bölümde son olarak bölge üzerindeki Osmanlı-İran-Rusya mücadelesi ve Rusya'nın Batum sınır olmak üzere bütün Kafkasya'yı egemenliği altına alışı hakkında bilgi verilecektir.

1.1 Kafkas Coğrafyası ve Tarihçesi

1.1.1 Antik Çağlardan İslâm Fetihlerine Kadar Kafkasya

Kafkasya, Avrupa ile Asya'nın birleşim noktasında yer alması itibariyle tarih boyunca stratejik bir bölge olmuştur. Coğrafi konumu Osmanlı, İran ve Rusya gibi büyük imparatorlukların bu coğrafya üzerinde egemenlik kurmak için mücadele etmesine neden olmuştur. Farklı milletler ve dinlerin bir arada yaşadığı bu bölge hem kültürel zenginlik

hem de ortaya çıkan çatışmalar açısından dikkat çekicidir. Kafkasya'daki yönetim yapıları genellikle feodal düzene, hanlıklara ve dış güçlerin müdahalelerine dayanmıştır. Gürcistan, Çeçenistan, Dağıstan ve Ermenistan başta olmak üzere alt bölgelerde yerel özellikler korunarak farklı yönetim biçimleri uygulanmıştır. Siyasî ve toplumsal yapısıyla, coğrafyanın sunduğu imkânlar ve büyük devletlerin müdahaleleriyle Kafkasya sürekli bir dönüşüm içinde olmuştur. Kafkasya'nın siyasî tarihi hem değişken güç ilişkileri hem de bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle oldukça karmaşık bir seyir takip etmiştir.²²

Günümüzde Kafkasya Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden oluşmaktadır.²³ Kafkas ve Kafkasya isimleri ilk kez MÖ 490 yılında Aiskhylos'un eserinde *Kavkasos Dağı* ifadesiyle geçmiştir. Bu ad, eski Yunanca yazılı yerel efsanelerden alınmış ve daha sonra Orta Çağ Gürcistan tarihinin başlıca kaynağı olan Gürcü kroniği Kartlis Tshovreba'da²⁴ da yer almıştır. Kartlis Tshovreba'da halklarının kökeni, Nuh Peygamber'in torunlarından biri olan Kavkas'a dayandırılmaktadır. Plinius ise Kafkas adının İskit dilindeki *Graucasus* kelimesinden türediğini, bunun *ak kar* anlamına geldiğini belirtmiştir. Farsça'da Kaf Dağı anlamına gelen *Koh-Kaf* (Kûh-i Kaf) terimiyle ilişkilendirenler de olmuştur.²⁵ Bu bakımdan Kafkasya isminin kimler tarafından ve hangi dönemde verildiği kesin olarak tespit edilmiş bir konu değildir. Ancak çeşitli kaynaklarda, tarihçiler tarafından yapılan

²² İzzet (Met) Paşa (Çunatuka), **Kafkasya ve Çerkez Tarihi**, Ankara, Dorlion Yayınları, 2025, s. 61.

²³ Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s. 11.

²⁴ ქართლის ცხოვრება

²⁵ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 38, 39; Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, ed. Mustafa Zahit Öner, Büyüyenay, 2022, s. 94, 95.

çalışmalarda Kafkasya isminden farklı şekillerde söz edilmiştir. Bu coğrafi adın kökeniyle ilgili olarak dile getirilen görüşler genellikle söylentiden öteye geçememiştir. Bu bağlamda kimi araştırmacılar Kafkasya adını mitolojik, dilsel ya da tarihî temellere dayandırmaya çalışmıştır.²⁶

Dinamik ve kültürel çeşitliliğin en belirgin olduğu bölgelerden biri olan Kafkasya, aynı zamanda tarihin en hareketli ve istikrarsız alanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bölgenin siyasî ve kültürel geçmişi, çevresindeki birçok bölgeden gelen veya buradan geçen karmaşık insan toplulukları ile farklı etkilerin oluşturduğu bir zincirin izlerini taşımaktadır. Binlerce yıldır göçlerin, işgallerin, ticaret yollarının ve kültürel etkileşimlerin kesişim noktası olmuştur. Sarp dağları ve uçurumlarla çevrili vadileriyle, seyyahların gözünde her zaman yabanî, erişilmesi güç, tahmin edilemez ve risklerle dolu bir bölge olarak tasvir edilmiştir.²⁷ Burada yaşayan topluluklar açısından tarih boyunca egemenlik kurmuş çeşitli kavim ve imparatorlukların kültürel etkilerine açık bir bölge olmuştur. Sahil hattı çoğunlukla kalelerle tahkim edilmiş ya da dış güçlerin kontrolüne girmiştir. Ancak bölgenin yoğun ormanları ve engebeli arazi yapısı, buradaki halklara doğal bir savunma sağlamıştır. Bu fayda belli ölçüde özerkliklerini sürdürmelerine olanak tanımıştır.²⁸

Kafkasya’da tarih boyunca farklı etnik ve dilsel topluluklar yaşamıştır. Bölge bu yönüyle son derece zengin bir kültürel havza ortaya çıkarmıştır. Hint-Avrupa ırkından gelen Kafkas halkları dört ana gruba ayrılmıştır. İlk grup, Kazbek Dağı’nın batısındaki Orta Kafkasların yüksek vadilerinde yaşayan ve Alanların soyundan gelen Osetlerdir.

²⁶ Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi 1**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011, s. 17-21.

²⁷ James Forsyth, **Kafkasya**, çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, 2022, s. 21, 22.

²⁸ Carl Max Kortepeter, **Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and the Caucasus**, New York University Press, 1972, s. 9.

İkinci grup Gürcü halklarıdır. Bu topluluk içerisinde Kartveliler Tiflis bölgesinde, İmeretler doğuda, Megreller batıda yerleşmiştir. Ayrıca Svanlar, Kevsurlar ve Pşavlar gibi dağlı halklar da bölgenin güney yamaçlarında yaşamaktadır. Üçüncü grup, Batı Kafkasya’da yaşayan halkları kapsamaktadır. Karadeniz kıyısında ve Sohum bölgesinin dağlarında yaşayan Abhazlar ile Terek Irmağı’nın kuzey eteklerinde ve Vladikafkas’ın batısında yerleşmiş Çerkezler ve Kabartaylar bu grupta yer alır. Dördüncü grup ise Doğu Kafkasya’da bulunur ve Çeçenler ile İnguşlar gibi aynı dili konuşan toplulukları içerir. Ayrıca Kumuk ve Avar dillerini konuşan Tabasaranlar, Dargiler ve Laklar gibi bazı Dağıstan halkları da bu gruba dâhildir. Turan ırkından gelen halklar ise iki temel gruba ayrılır. Kuzey Kafkasya’nın batısında yer alan Nogay, Karaçay ve Balkarlar ile Dağıstan’ın doğu ucundaki Kumuklar ve Avarlar ilk grubu oluşturur. İkinci grup ise Azerbaycan’da yaşayan Türklerdir. Bu halklar, Kafkasya’nın zengin etnik yapısını tamamlayarak bölgenin tarihsel, kültürel ve siyasal çeşitliliğini şekillendirmiştir.²⁹ Mesudi’nin aktardığına göre Kabh (Kafkas) Dağı yalnızca büyük ve geniş bir coğrafyayı değil, aynı zamanda yoğun bir etnik çeşitliliği de içinde barındırmaktadır. Bu dağlık bölgede yetmiş iki farklı milletin yaşadığı belirtilmektedir. Her bir milletin kendine ait, diğerlerinden tamamen farklı bir dili vardır.³⁰

Kafkasya, tarih boyunca sahip olduğu eşsiz coğrafi konum nedeniyle, Avrupa ile Asya arasında köprü işlevi gören ve stratejik önemini her dönemde koruyan bir bölge

²⁹ Alexandre Grigorantz, **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez**, İstanbul, Yeni Binyıl, 2000, s. 14. Yohann F. Blaramberg, **Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri**, Ankara, Kafdav Yayıncılık, 2017, s. 35, 36; Adolf Berje, **Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, çev. Murat Papşu, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2010, s. 25; Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 11-13.

³⁰ Mesudi, **Muruc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s. 65.

olmuştur. Doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniça bataklıkları ile Don ve Kuma Nehirleri, güneyde ise Aras Nehri ile çevrelenmiştir. Bölge, yaklaşık 1200-1500 kilometre boyunca uzanan Kafkas Dağları tarafından Kuzey ve Güney Kafkasya olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmaktadır. Kuzey Kafkasya'dan Güney Kafkasya'ya geçiş, iki ana güzergâh üzerinden sağlanmaktadır. Derbend ve Daryal geçitleri bölgenin siyasî, sosyal ve tarihsel dinamiklerinde kilit bir rol üstlenmektedir. Özellikle Derbend geçidi, Hazar Denizi ile Büyük Kafkas Dağları arasında yer alıp antik çağlardan itibaren en yoğun kullanılan güzergâh olarak öne çıkarken, Daryal geçidi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar tarafından düzenli biçimde kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın tanınmış Rus askerî tarihçilerinden General Potto, “*Daryal*” adının kökeninin Türkçeye dayandığını ve “dar yol” ifadesinin birleşiminden türediğini ileri sürmüştür.³¹ Puşkin ise eski Farsçada kapı mânâsına geldiğini söylemektedir.³²

Kafkas Dağları, Karadeniz kıyısındaki Anapa Kalesi'nden başlayarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır ve Hazar Denizi kıyısındaki Bakü Kalesi'nde sona erer. İki bölümden oluşan Kafkas Dağları'nın batı kısmı Çerkesistan olarak bilinir. Bu bölgenin en yüksek noktası Elbruz Dağı'dır. Elbruz, Dağıstan ile Çerkesistan arasında sınır teşkil eder. Kafkas Dağları'nın kuzeyinde bölgenin yerli halklarından olan Çerkeslerin

³¹ Keçeci, Serkan, “The Grand Strategy of Russian Empire in The Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)”, London, The London School of Economic and Political Sciance, Doktora Tezi, 2016, s. 41; Alexandre Dumas, **Kafkaslar (1858)**, çev. Haktan Bırsel, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, s. 18, 19; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu (ed.), “Gürcistan”, **21. yüzyılda Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2022, s. 39. Mehmet Tezcan, **Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya**, Trabzon, Serander Yayınları, 2012, s. 279, 280.

³² Aleksandr Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, s. 20.

Kabartay boyu yaşarken, güneyinde Gürcü toplulukları bulunmaktadır. Kafkasya, genel itibarıyla dört ana bölgeye ayrılır: Çerkesistan, Kabartay, Dağıstan ve Gürcistan.³³

Kafkasya, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan sınırlı sayıdaki geçitlere sahiptir. Kuzey Kafkasya'nın dağlık bölgeleri ve düzlüklerinde yaşayan yerli halklar Çerkezler, Lezgi, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Kumuklar ve Dağıstan'ın diğer etnik grupları ile güneydeki plato ve vadilere yerleşmiş topluluklar Abhazlar, Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler bölgenin ana odak noktasıdır. Kafkas halklarının yüzyıllar boyunca çevresiyle kurduğu ilişkiler ister barışçıl ister çatışmacı olsun, etrafındaki büyük güçlerle olan etkileşimlerini zorunlu kılmıştır. Bu güçler sırasıyla Yunanlar, İranlılar, Türkler ve Ruslar olmuştur.³⁴ Tarih boyunca stratejik konumu ve dağlık coğrafyası nedeniyle sürekli bir çatışma alanı olmuş, Pers-Roma, Sasani-Bizans, Arap Hilafeti-Bizans, Arap-Hazar, Altınordu-İlhanlı, Selçuklu-Bizans ve Osmanlı-Safevi gibi büyük güçlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Bu zorlu coğrafya, aynı zamanda uzun süreli siyasî birliklerin kurulmasını engellemiş, bölgeyi hem askerî açıdan zorlayıcı hem de istilalar karşısında dirençli kılmıştır. Dağlık yapısı ve yoğun ormanlarla kaplı alanları, dış güçlere karşı mücadele eden yerel halk ve liderler için doğal birer sığınak işlevi görmüştür. Gürcü milleti ise Güney Kafkasya'nın bu çalkantılı tarihî yapısı içinde, dünyanın en eski topluluklarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Gürcüler tarih boyunca Yunan, Roma, Bizans, Hazar, Arap, Selçuklu, Osmanlı, Moğol, Timur, İran ve Rus gibi pek çok büyük gücün hâkimiyetine maruz kalmıştır. Bu etkenler Gürcistan'ın sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişimini derinden etkilemiştir.³⁵

³³ Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 94, 95.

³⁴ Forsyth, **Kafkasya**, s. 24; Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 94, 95.

³⁵ Keçeci, Serkan, "The Grand Strategy of Russian Empire in The Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)", s. 39, 40; Elvin Valiyev, "Büyük Güçler Ekseninde Güney Kafkasya'da Siyaset (1735-

Kafkasya Persler, Yunanlar ve Romalılar gibi büyük imparatorlukların stratejik, kültürel ve askerî rekabet sahası olmuştur. Persler kuzeye doğru genişleyen sınırlarında, Büyük Avrasya bozkırlarından gelen göçebe tehditlerine karşı sürekli tetikte olmuş ve Kafkasya'yı savunmada önemli bir sınır hattı olarak kullanmıştır. Özellikle Derbent geçidi, Pers İmparatorluğu'nun kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı tahkim ettiği en önemli noktalardan biriydi. Hazar Kapısı olarak adlandırılan bu geçit bir dizi savunma hattıyla güçlendirilmiştir. V. ve VI. yüzyıllarda Şah Kubad ve Şah I. Hüsrev Anuşirvan dönemlerinde bu tahkimatlar karmaşık bir askerî sistem hâline getirilmiştir. Yunanların Kafkasya ile teması ise MÖ IX. yüzyıldan itibaren başlamış ve özellikle Karadeniz kıyısında kurdukları kolonilerle bölgenin ticaret ve kültür merkezi hâline gelmesine katkı sağlamışlardır. Sinop, Trabzon ve Kırım'daki kolonileri, Karadeniz'in kuzey ve doğu sahillerine Yunan etkisini taşımış ve Kolhis gibi bölgeler hakkında ilk bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. MÖ VI. yüzyılda Yunan kolonileri, büyüyen Pers İmparatorluğu'nun baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Kral II. Kyros ve ardından I. Darius, Küçük Asya'da Yunan şehirlerini ele geçirerek bölgedeki Yunan etkisini büyük ölçüde sınırlamıştır. Romalılar ise Kafkasya'ya MÖ II. yüzyıldan itibaren ilgi göstermeye başlamışlardır. Pompeius'un doğu seferleri sırasında Roma, Kafkas Albanyası ve Ermenistan gibi bölgelerde üstünlük sağlamıştır. Part İmparatorluğu ile uzun süreli bir mücadeleye girmiştir. I. yüzyılda Roma İmparatoru Traianus'un Kafkasya ve Mezopotamya'ya yönelik seferleri, Romalıların doğuya olan ilgisini artırmıştır. Bu bölgelerde geçici bir Roma kontrolü tesis edilmiştir. Ancak Partlar ve daha sonra Sasani İmparatorluğu, Kafkasya'yı Romalıların doğuya ilerlemesine karşı bir tampon bölge olarak kullanmıştır. Dağlık coğrafya bu üç büyük gücün bölgede sürekli hâkimiyet

1797)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023, s. 17. Grigorantz, **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez**, s. 14, 15; Ahmet Özkan, **Gürcüstan Tarih, Edebiyat, Sanat, Folklor**, İstanbul, Aksiseda Matbaası, 1969, s. 7.

kurmasını engellemiştir. Persler, Hazar Denizi kıyısındaki Derbent geçidini kontrol ederek kuzeyden gelen saldırıları sınırlandırmıştır. Yunanlar Kolhis gibi Karadeniz kıyısındaki stratejik noktalarda ticaret kolonileri kurmuşlardır. Romalılar ise doğuya yönelik seferlerinde Kafkasya'yı geçici bir askerî üs olarak kullanmış, bölgenin coğrafi ve iklimsel zorlukları nedeniyle kalıcı bir idare tesis edememiştir. Yine de Kafkasya, Roma-Pers savaşlarının odak noktalarından biri olmuş ve bölgenin stratejik önemi iki imparatorluk arasındaki uzun süreli çatışmalarda belirleyici bir rol oynamıştır. Kafkasya'nın zorlayıcı coğrafyası, büyük imparatorlukların bölgede uzun süreli siyasî hâkimiyet kurmasını engellemiş, bu da Kafkasya'nın sürekli olarak bir mücadele alanı olarak kalmasına neden olmuştur.³⁶

Antik Çağ Gürcistan'da, Diaokhi ve Kolhis gibi ilk devlet oluşumları MÖ XII. yüzyılda başlamış ve MS IV. yüzyılda Hristiyanlığın Kartli Krallığı'nda (İberya) devlet dini olarak kabul edilmesiyle sona ermiştir. Diaokhi ve Kolhis, Asur ve Urartu gibi güçlü devletlerin yıkıcı seferleri ile MÖ VIII. yüzyılda zayıflamış, İskit ve Kimmer istilaları sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir. MÖ VI. yüzyılda Kartvel kabileleri Ahameniş İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Karadeniz'in doğusunda Yunan kolonileri kurulmaya başlamıştır. Büyük İskender'in seferleri sonucunda Pers İmparatorluğu yıkılmış ve onun halefleri arasında oluşan Helenistik krallıklar, Kartli Krallığı gibi yeni devlet yapılarına zemin hazırlamıştır. Helenistik dönemde Kartli, Roma ve Part İmparatorlukları arasında hayatta kalma mücadelesi vermiş ve MS I-II. yüzyıllarda güçlenerek Kafkasya'da önemli bir aktör hâline gelmiştir. Kolhis ise Yunan kolonizasyonunun etkisiyle ticaret ve kültürel etkileşim açısından zengin bir bölge

³⁶ Forsyth, **Kafkasya**, s. 37-53. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 96, 97; Georges Dumezil, **Kafkas Halkları Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000, s. 11; Ahmet Canbek, **Kafkasya'nın Ticaret Tarihi**, İstanbul, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayını, 1978, s. 21.

olmuştur. Bu dönemde Karadeniz kıyısındaki şehirler Helen dünyasıyla yakın ilişkilere girmiştir. Daha özelde Gürcistan ise jeopolitik konumu nedeniyle hem doğu hem de batı medeniyetlerinin etkisinde kalmış, kültürel ve ekonomik olarak önemli bir mevki işgal etmiştir. Arkeolojik buluntular, Kolhis ve Kartli'nin mimarî ve sanatsal anlamda yüksek bir gelişmişlik seviyesine ulaştığını göstermektedir. Vani, Uplistsikhe ve Mtskheta gibi merkezler, bu uygarlıkların kültürel ve ekonomik mirasını yansıtmaktadır. Gürcistan'ın antik çağdaki devlet yapısı, daha sonra kurulacak Birleşik Gürcistan Krallığı'nın temelini oluşturmuştur.³⁷

Gürcistan toprakları Sasaniler döneminde, III. yüzyıldan itibaren, Roma ile İran arasında sık sık el değiştirmiştir. IV. yüzyıla gelindiğinde bu bölge Bizans ve Sasaniler arasında taksim edilmiştir. IV. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında, Sasani devleti tıpkı kendisinden önceki Pers yönetimleri gibi saldırgan politikasını kuzeydoğu Kafkasya'ya yöneltmiştir. Kafkasya'nın kontrolü hem ticaret yollarının güvenliği hem de bölgenin değerli maden kaynakları nedeniyle iki imparatorluk için de kritik öneme sahipti.³⁸ Kartli Krallığı, Sasani baskısına karşı uzun süre direniş göstermiştir. Bu mücadelelerde Kartli Kralı Vahtang Gorgasali önemli bir liderlik rolü üstlenmiştir. Vakhtang, ülkesinin sınırlarını güçlendirmek için Daryal geçidini tahkim etmiş ve Batı Gürcistan'ı Kartli Krallığı'na bağlayarak bölgesel birliği sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Gürcü Ortodoks Kilisesi'ni güçlendirerek halk arasında dinî ve siyasî dayanışmayı artırmıştır. Sasanilerin ağır vergileri ve keyfi uygulamaları, Sasanilere karşı çeşitli ayaklanmalar başlamasına neden olmuştur. 572 yılında başlayan bu isyanlar, Doğu

³⁷ Nikoloz Akhalkatsi, "Antik Çağ'da Gürcistan", **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 109-125.

³⁸ Ernst Honigsmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 21; Yılmaz Nevruz, **Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I**, C. 1, İstanbul, Sebil Yayınevi, 2013, s. 264.

Roma'nın desteğiyle başarıya ulaşmıştır. Kartli Sasanilerin kontrolünden kurtulmuştur. Ancak bu özgürlük kısa sürmüş, 604 yılında Doğu Roma ile Sasaniler arasında gerçekleşen savaşın ardından Gürcistan tekrar Sasani kontrolüne geçmiştir. 627 yılında Ninova Savaşı'nda Sasaniler, Doğu Roma ve müttefikleri karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Sasani gücü zayıflamış, 628 yılında yapılan barış anlaşmasıyla Sasaniler, Doğu Roma'ya işgal ettiği bölgeleri geri vermiştir. Bu gelişmeler, Kafkasya'da Sasanilerin etkisinin azalmasına ve Gürcistan'ın yeniden siyasî istikrar arayışına girmesine olanak tanımıştır. Pers İmparatorluğu ise ciddi bir kargaşa içine girmiştir. 628 ile 632 yılları arasında taht sekiz kez el değiştirmiştir. Tahta yeni çıkmış olan III. Yezdicerd (632–651) 634 yılında Arap ordularına yenilmiştir.³⁹

1.1.2 Kafkasya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi

Gürcülerin Hristiyanlaşma süreci, IV. yüzyılda Azize Nino'nun faaliyetleriyle başlamıştır. Kraliçe Nana ile Kral Mirian'ın vaftizi ile de resmiyet kazanmıştır. Kudüs'ten gelen kadın misyonerlerin etkisiyle şekillenen bu süreç, Hristiyanlığı doğrudan kutsal topraklarla bağlantılı bir dinî kimlik olarak bölgeye kazandırmıştır. Ancak bu dinî kimliğin hâkimiyeti uzun sürmemiş, VII. yüzyıldan itibaren Kafkasya, İslâm fetihlerinin etkisi altına girmiştir. Arap ordularının kuzey Suriye, Ermenistan ve Gürcistan'a kadar ilerlemesiyle birlikte bölgenin siyasî, dinî ve sosyal yapısında köklü dönüşümler

³⁹ Nikoloz Berdzenişvili, Simon Canaşia, **Gürcüstan Tarihi**, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul, Sorun Yayınları, 2000, s. 90, 91, 104, 106, 108, 111; David Braund, **Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562**, Oxford, Clarendon Press, 1994, s. 283. Jean Paul Roux, **İran ve İranlıların Tarihi Başlangıcından Günümüze**, çev. Erkan Ataçay, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2025, s. 210, 212.

yaşanmıştır. Genişleyen Arap fetihleriyle birlikte Hristiyanlığın yanında yeni bir din olarak yayılan İslâm, Kafkasya'nın kültürel ve siyasal etkisiyle yüzleşmeye başlamıştır.⁴⁰

İslâmî fetihlerden önce Gürcistan'da derin bir siyasî istikrarsızlık vardı. Ülkede dinî ve mezhebî farklılıklardan doğan huzursuzluklar kesintisiz biçimde devam etmekteydi. Halifeler dönemi, Kafkasya'nın İslâm dünyasıyla etkileşim kurduğu önemli bir tarihî süreç olmuştur. Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasındaki uzun süren savaşların zayıflatıcı etkisinden yararlanan Araplar, İslâm'ın getirdiği yeni dinamizmle bölgeye nüfuz etmeye başlamıştır. İran topraklarının ele geçirilmesinden sonra Müslümanlar, fetih hareketlerini Kafkasya'ya doğru yöneltmeye başlamıştır. Sasani İmparatorluğu ortadan kaldırılırken, Bizanslılar da Suriye'de Yermuk Nehri'nde ve Kudüs yakınlarında yenilgiye uğratılmıştır. 633 yılında Halife Osman'ın liderliğinde başlayan Arap seferleri, Kafkasya'ya yönelik ilk saldırılarla Suriye üzerinden Ermenistan ve Albanya'ya kadar uzanmıştır. Bu zaferlerin ardından Arap orduları, Kafkasya yönünde seferlere başlamıştır. 639-640 yıllarında İyaz bin Ganm komutasındaki birlikler Ermenistan'ın güneybatısına ve Bitlis'e ilerlemiştir. 642 yılında Derbent⁴¹ çevresinde Hazarlarla karşılaşan Araplar, ağır kayıplar vermiştir. Ancak sonraki yıllarda bu engeli aşarak bölgede hâkimiyet kurmayı başarmıştır.⁴²

Arapların Gürcistan'a ilk etkileri esasen Halife Ömer döneminde başlamıştır. Fetihlerle Güney Kafkasya'ya ilerleyen Hz. Ömer'in komutanlarından Süraha bin Amr, 643 yılında Derbent gibi stratejik bölgelerde direnişle karşılaşmış ve ilerlemekte

⁴⁰ Donald Rayfield, **The Literature of Georgia: A History**, New York, Routledge, 2000, s. 57-61. Wilhelm Barthold, **Kafkasya ve Doğu Avrupa Tarihi**, çev. Eva Gurbanova, İstanbul, Pınar Yayınları, 2021, s. 33, 34.

⁴¹ Derbend, Bâbü'l-ebvâb, Bâbü'l-hadîd ve Temürkapı (Demirkapı) dedikleri kaledir. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 97.

⁴² Altay Tayfun Özcan, **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 128.

zorlanmıştır. Daha sonra yapılan antlaşma ile bölge Müslümanların idaresine geçmiştir.⁴³ 642-643 yıllarında Araplar Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına ulaşmıştır. Bu bölgeler 650'lerde Arap fetihlerinin merkezi hâline gelmiştir. Aynı zamanda bölgede önemli direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. Arap orduları 654 yılında Ermenistan ve Erzurum'u ele geçirerek Kartli ile bir antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşma kapsamında Gürcüler, dinî özgürlüklerini koruyarak cizye vergisi ödemeyi kabul etmiştir. Araplar ise Gürcülerin can güvenliğini sağlama taahhüdünde bulunmuştur. Ancak bu antlaşma uzun ömürlü olmamıştır. Halifelikteki iç karışıklıklar nedeniyle Arapların bölgedeki etkisi geçici olarak azalmıştır. VII. yüzyılın sonlarına doğru Araplar, Gürcistan üzerindeki kontrollerini yeniden güçlendirmiş ve Kartli'de bir emirlik sistemi kurmuşlardır. Tiflis merkezli bu emirlik, askerî ve siyasî otoriteyi sağlarken, halktan ağır vergiler toplayarak bölgeyi ekonomik olarak da zorlamıştır. VIII. yüzyıl boyunca Arapların baskıcı yönetimi, Gürcü halkının direniş hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 736 yılında Arap komutan Mervan'ın sert müdahalesi, Gürcistan tarihindeki en ağır dönemlerden biri olarak kaydedilmiştir. VIII. yüzyıl sonlarında Abbasi halifelerinin ağırlaştırdığı vergiler ayaklanmalara neden olmuştur. Gürcüler, Araplara karşı dağlık bölgelerde direniş üsleri kurarak hem Hazarlarla hem de Bizanslılarla iş birliği yapmışlardır. IX. yüzyıl başlarında, Gürcistan'daki Arap emirliklerinin gücü zayıflamış ve bölge halkı bağımsızlık için önemli adımlar atmıştır. İoane Sabanisdze gibi Gürcü aydınları, halkın moralini yükselterek ulusal bilinç ve dayanışmayı teşvik etmiştir. Bu gelişmeler Gürcistan'da Arap hâkimiyetinin sonunun yaklaştığını göstermiştir.⁴⁴

⁴³ Nevruz, **Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I**, C. 1, s. 289, 290; Ali İpek, **İlk İslami Dönemde Gürcistan Siyaset - Kültür - Medeniyet**, Zafer Ofset, 2016, s. 21.

⁴⁴ Berdzenişvili, Canaşıa, **Gürcüstan Tarihi**, s. 113-118. Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi 2**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011, s. 524, 525. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 100, 101; Forsyth, **Kafkasya**, s. 54-63; Tezcan, **Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya**, s. 254, 255, 277.

Doğu Ermenistan ve Gürcistan'da Arap yönetimi altında uygulanan sert politikalar bölgenin dengesini kökten değiştirmiştir. Emevîler döneminde Ermenistan, Albanya ve Gürcistan'ın tamamı Arminiya adı altında birleştirilmiş ve Tiflis'teki bir vali tarafından yönetilmiştir. Yerel prenslikler arasında çıkan anlaşmazlıklar, Arapların bölgedeki hâkimiyetini daha da kolaylaştırmıştır. Ermenistan'da Mamikonyan'ın liderlik ettiği isyan ve Gürcistan'daki diğer isyanlar Araplar tarafından bastırılmıştır. Halife Abdülmelik döneminde Arap valiler, Kafkasya'daki isyanları bastırmak için daha sert politikalar uygulamıştır. Bu süreçte birçok yerel yönetici idam edilmiş ve halk üzerinde ağır baskılar kurulmuştur. Özellikle Sağır Mervan olarak bilinen vali, Ermenistan'da uyguladığı politika ile bölge halkının Araplara karşı nefretini derinleştirmiştir. Abbasi hanedanının başa geçmesiyle birlikte Kafkasya'daki Arap yönetimi daha düzenli bir idarî yapıya kavuşmuştur. Yerel hanedanlara daha fazla ayrıcalık tanınmıştır. IX. yüzyıla gelindiğinde, Arap yönetimi bölgedeki kontrolünü kaybetmeye başlamış ve yerel isyanlar giderek yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Bagratuniler gibi Ermeni soylu aileler hem Araplara hem de Bizans'a karşı bağımsızlık mücadelesi yürütmüşlerdir. Ancak Abbasi halifesi tarafından gönderilen Türk komutan Boğa'nın liderliğinde gerçekleştirilen cezalandırma seferleri, bu direnişleri büyük ölçüde bastırmıştır. 850'lerde Tiflis'teki bir isyanın şiddetle bastırılması, Arapların bölgedeki gücünün zayıfladığını ortaya koymuştur. Arapların Kafkasya'daki hâkimiyeti, X. yüzyıldan itibaren giderek zayıflamış ve yerel prenslikler daha fazla özerklik kazanmaya başlamıştır. Arapların Kafkasya üzerindeki hâkimiyeti, siyasî ve dinî açıdan kalıcı bir dönüşüm yaratamamıştır. Bölge halkları, Hristiyanlıkla olan bağlarını büyük ölçüde korumuştur. Bölge halklarının dirençleri ve coğrafi engeller, Arap fetihlerinin sınırlı bir başarıya ulaşmasına neden olmuştur.⁴⁵ İslâm VIII. yüzyılda

⁴⁵ Forsyth, *Kafkasya*, s. 54-63; Bi, *Kafkas Tarihi 2*, s. 530-531. Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan İslami Dönem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, s.

bölgeye nüfuz etmeye başlamış olsa da, XVII. yüzyıla dek toplum üzerinde belirleyici ve yaygın bir din hâline gelememiştir. Kafkasya’da yaşayan halkların yaklaşık %55,9’u Müslüman, %49,6’sı ise Hristiyan inancına tabi olmuştur.⁴⁶

Gürcü ve Ermeni krallıkları, özellikle VIII. yüzyılın sonlarına doğru siyasî ve ekonomik olarak zayıflamıştır. Bölge halkının büyük bir kısmı Bizans topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Bagratuniler gibi yerel hanedanlar ise bu karışıklık ortamından güçlenerek çıkmış hem Gürcü hem de Ermeniler üzerinde etkili olmaya başlamıştır.⁴⁷ Bagratuniler, Bizans ve Abbasi halifelerinden aldıkları unvanlarla bölgesel etkilerini artırmışlardır. Bu süreçte Ermeni Krallığı da yeniden canlanmış ve 885’te I. Aşot Bagratuni, Bizans ve Abbasi halifesi tarafından Ermenistan Kralı olarak tanınmıştır. Bagratuni kralı, 892’de Dvin’i ele geçirmiş, 895’e kadar Tiflis dâhil olmak üzere Gürcistan’daki yerleri ve Albanya’yı da hâkimiyeti altına almıştı. IX. yüzyılda Bagratuniler, Klarjeti ve Tao gibi stratejik bölgeleri kontrol etmiştir. Gürcü ve Ermeni tahtlarını ele geçirerek hanedanlık kurmuşlardır. Özellikle Gürcülerin ilk kralı olarak kabul edilen III. Bagrat, Gürcistan’ın doğu ve batı bölgelerini birleştirmiş, Kaheti ile Klarjeti’yi topraklarına katmıştır. XI. yüzyılın başında Bizans İmparatorluğu’nun müdahaleleri, Ermeni Bagratuni hanedanını zayıflatarak Ani ve Şirak gibi stratejik bölgelerin imparatorluk kontrolüne geçmesine yol açmıştır. Bu süreçte Gürcü Krallığı, Selçuklu Türklerinin Kafkasya’ya yaptığı saldırılara rağmen güçlenmiş ve XII. yüzyılda Kraliçe Tamar’ın liderliğinde bölgedeki en güçlü devlet hâline gelmiştir. Gürcü orduları, Zakharit hanedanının Ermeni prenslikleriyle ittifak kurarak Ani, Kars ve Dvin gibi önemli

312; Davut Dursun, “Kafkasya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 158.

⁴⁶ Alâeddin Yalçınkaya, **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, s. 13.

⁴⁷ David Marshall Lang, **Gürcüler**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Ceylan Yayıncılık, 1997, s. 95.

kentleri Selçuklulardan geri almıştır. XI. yüzyılda Gürcü ve Ermeni prenslikleri arasında siyasî ve askerî iş birliği devam etmiştir. Bu sayede Kuzey Ermenistan'ın bazı bölgeleri Gürcü krallarına bağlı kalmıştır. Ermeni krallıkları, ekonomik ve siyasî birliğin eksikliği nedeniyle parçalanmış ve feodal prenslikler arasında rekabet artmıştır. XI. yüzyılda Selçuklular Ermenistan'ın büyük kısmını fethetmiştir. Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni hanedanlarının siyasî rekabeti, bölgesel güç dengelerinin sürekli değişmesine neden olmuştur. Selçuklu fetihleri, bölgedeki siyasî dengeyi tamamen değiştirmiş ve Ermenistan'ın bağımsız bir krallık olarak varlığına son vermiştir. Gürcistan ise Kraliçe Tamar döneminde kısa bir süreliğine bölgesel üstünlüğünü sağlamıştır. Ancak Moğol istilaları ile bu güç dengesi yeniden sarsılmıştır.⁴⁸

1.1.3 Türklerin Kafkasya'yı Fethi ve Faaliyetleri

Türk toplulukları tarih boyunca Kafkasya'ya dalgalar hâlinde ilerleyerek bölgenin etnik, siyasî ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. İpek Yolu üzerinde yer alan bu stratejik coğrafya, göçebe Türk boylarının hem ekonomik yolları denetlemesine hem de farklı soyların kültürel etkileşim kurmasına olanak tanımıştır. Avar, Hazar ve Bulgar gibi gruplar Volga ve Kuzey Kafkasya bozkırlarını kullanarak bölgeye ulaşmıştır. Oğuz boyları da VII. yüzyıldan itibaren İran'ın kuzeydoğu sınırlarına doğru göç ederek Türk-İslâm tarihinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Samanoğulları döneminde Oğuzlar hem paralı asker hem de göçebe topluluk olarak etkinlik göstermiştir. Samanoğulları'nın zayıflamasıyla birlikte güç kazanarak İran topraklarında etkili bir güç hâline gelmişlerdir.

⁴⁸ Forsyth, **Kafkasya**, s. 63-68; Fahrettin Çiloğlu, **Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi**, İstanbul, Ant Yayınları, 1993, s. 40, 41.

Selçuklular ise Oğuz boyları içinde liderliği ele geçirerek Horasan ve çevresindeki Türkmenleri bir araya toplamış, bu sayede bölgedeki siyasî dengeleri değiştirmiştir.⁴⁹

Orta Çağ'da Türk-Gürcü ilişkilerinin gelişmesinde, Selçuklu dönemi önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Oğuzların Kınık boyundan gelen Selçuklular, 1040'ta Dandanakan Savaşı'nda Gaznelilere karşı elde ettikleri büyük zaferle bağımsız bir devlet kurmuştur. Tuğrul Bey, 1045 yılından itibaren batıya yönelik seferlere odaklanarak sınırlarını Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu yönünde genişletmeye çalışmıştır. 1045'te Gence'de ve 1048'de Pasinler'de Bizans ordusuna karşı zafer kazanmıştır. Bu savaşlarda Gürcü birlikleri Bizans tarafında yer almıştır. Tuğrul Bey'in faaliyetleri Bizans'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki askerî gücüne ağır darbeler vurmuştur.⁵⁰

Türkmen boylarının Azerbaycan ve Ermenistan gibi bölgelere yerleşmesi, bu toprakların etnik ve dinî yapısını değiştirmiştir. Tuğrul Bey ve Alp Arslan gibi güçlü liderler, Selçuklu devletini bir imparatorluk hâline getirerek Abbasi Halifeliği'nin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu durum, Kafkasya'da da İslâmiyet'in yayılmasını hızlandırmış ve bölgeyi Sünni İslam'ın etkisi altına almıştır. Alparslan, 1064 yılında Gürcistan'a düzenlediği seferle Şavşat, Artvin ve Oltu gibi önemli bölgeleri ele geçirmiştir. Aynı yıl Ani şehrini fethederek Selçuklu hâkimiyetini Kafkasya'da pekiştirmiştir. Bu gelişmeler Gürcü Krallığı'nda siyasî istikrarsızlıklara yol açmış, IV. Bagrat Selçuklu üstünlüğüne karşı koyamayarak vergi ödemeyi kabul etmiştir. Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt Zaferi, Selçukluların Anadolu'ya yönelmesine olanak sağlamış ve Kafkasya, bu süreçte Türk-İslâm dünyasının stratejik bir parçası olarak önemini korumuştur. Melikşah döneminde Gürcistan üzerindeki Selçuklu etkisi daha da artmıştır.

⁴⁹ Forsyth, **Kafkasya**, s. 96-103.

⁵⁰ İbrahim Tellioglu, "Selçuklulardan Osmanlılara Türkler ve Gürcüler", **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioglu, Roin Kavrelshvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 213.

Gürcü Kralı II. Giorgi, Selçuklu Sultanı'na karşı direniş girişiminde bulunmuş, ancak Melikşah'ın güçlü orduları karşısında başarısız olmuştur. Bu dönemde Gürcistan'da Kıpçak gruplarının yerleşimi sosyal ve ekonomik yapıyı derinden etkilemiş, Selçuklu otoritesini güçlendirmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra taht mücadeleleri ve Türkmen göçleri bölgenin demografik ve siyasî yapısını yeniden şekillendirmiştir. Oğuz boylarının bölgedeki devamlılığı, Türkmen liderlerinin yerel yönetimlerde güç kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Oğuzlar ve Selçuklu Türkleri, Kafkasya'nın tarihî dokusunu derinden etkileyerek, bölgeyi hem siyasî hem de kültürel açıdan dönüştürmüşlerdir.⁵¹

Haçlılar döneminde Gürcistan'ın varlığına yönelik en büyük tehdit Araplardan değil, Selçuklulardan gelmiştir. Kurucu Kral IV. David, 1089-1125 yılları arasında Selçuklu fetihlerine karşı uzun süreli bir mücadele başlatarak, Kartli Krallığı üzerindeki tam kontrolü yeniden sağlamıştır.⁵² IV. David, Gürcü ve Kıpçak birliklerinden oluşan düzenli ve paralı bir ordu kurarak özellikle 1121'deki Didgori Muharebesi'nde Selçuklu güçlerine karşı kesin bir zafer kazanmıştır. Bu zafer Gürcü Krallığı'nın siyasî birliğini sağlamasında etkili olmuştur. Didgori Zaferi'nin ardından Gürcü ordusu 1122'de Tiflis'i ele geçirmiştir. Tiflis yaklaşık dört yüz yıl sonra yeniden Gürcü kontrolüne geçmiş ve Selçuklulara vergi ödemesi son bulmuştur. Haçlılar ve Gürcüler arasında doğrudan bir temas olmamasına rağmen, Gürcistan'ın Selçuklulara karşı başarıları Haçlı seferlerine dolaylı olarak fayda sağlamıştır. Kral IV. David'in İslâm dünyasıyla geliştirdiği stratejik ilişkiler hem Müslüman hem de Hristiyan liderlerle dengeli bir siyaset izlemesine neden

⁵¹ Forsyth, **Kafkasya**, s. 99-106; Marie-Félicité Brosset, **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 287-295; Rene Grousset, **Ermenilerin Tarihi Başlangıcından 1071'e**, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005, s. 596, 597. Suny, **The Making of the Georgian Nation, Second Edition**, s. 34, 35.

⁵² Manana Sanadze, "Gürcistan Tarihi", **Gürcistan Kültürü**, ed. Giuli Alasania, Ekrem Şahan, çev. Harun Çimke, Uluslararası Gürcistan Eğitime Katkı ve İş Hayatı Dayanışma Vakfı, s. 9.

olmuştur. David'in zaferleri, Gürcistan'ı Hristiyan dünyasında saygın bir konuma taşımış ve Doğu'da Hristiyanlığın savunucusu olarak anılmasını sağlamıştır.⁵³

I. Demetre döneminde Gence ve Ani gibi önemli şehirler sık sık el değiştirirken, Gürcüler hem Türkmen akınlarını hem de iç isyanları bastırarak siyasî dengeyi korumaya çalışmıştır. 1139'da Gence'yi ele geçiren Demetre, kısa süre sonra şehri Kara Sungur'a kaptırmıştır. Ardından 1154'te Ani'de İzzeddin Saltuk'u esir almıştır. 1163'te Arslan Şah, Atabey İldeniz ve müttefikleri Dvin'e yönelik Gürcü saldırısına karşılık vermiş ve Gürcüleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 1174'te Ani tekrar Gürcüler tarafından alınsa da, İldeniz'in önderliğindeki ordu ertesi yıl şehri tekrar geri almıştır. Giorgi'nin son döneminde Lori Kalesi'nde Orbelian ailesine karşı kazanılan zaferle iç isyan bastırılmıştır.⁵⁴

Kraliçe Tamara (1184-1213) döneminde siyasî istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Gürcü Krallığı, Altın Çağ'ı'nı yaşamış ve Selçuklularla rekabet artmıştır. Tamara, Doğu Anadolu ve Karadeniz'deki Selçuklu nüfuzuna karşı koymuştur. 1202 Micingert Savaşı'nda Selçuklu ordusunu mağlup etmiştir. Bu zaferler, Gürcü Krallığı'nın sınırlarını genişletmesine olanak sağlamış ve bölgedeki dengeleri Gürcüler lehine değiştirmiştir. Ancak Ahlat ve çevresine yönelik Gürcü akınları, Selçuklularla uzun süreli bir rekabetin de önünü açmıştır. Gürcüler, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da etkilerini

⁵³ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 358, 1976, s. 112, 116-118. Robert W. Thomson, **Rewriting Caucasian History**, Clarendon Press, 1996, s. 332, 333; Allen, **A History of the Georgian People**, s. 99; Brosset, **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, s. 324.

⁵⁴ Tellioglu, "Selçuklulardan Osmanlılara Türkler ve Gürcüler", s. 220, 221.

arttırırken, Selçuklular ise Gürcü ilerleyişine karşı koymak için çeşitli seferler düzenlemiştir.⁵⁵

Celaledin Harzemşah'ın Gürcistan seferleri, XIII. yüzyıl başlarında Türk-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. 1226'da Celaledin Tiflis'i ele geçirmiş ve Gürcü ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Aynı dönemde Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Gürcülerle yapılan bir antlaşma ile bölgedeki Selçuklu etkisini yeniden arttırmayı başarmıştır. Bu antlaşma, Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın Selçuklu Sultanı'na bağlılığını kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece Selçuklular, Gürcistan'da siyasî üstünlüklerini yeniden tesis etmiş ve Gürcü topraklarında stratejik kontrol sağlamışlardır.⁵⁶

Gürcistan, Kraliçe Rusudan döneminde Moğollara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Kraliçe, baskı nedeniyle Kutaisi'ye çekilmiş ve oğlu VI. David rehin olarak Moğollara verilmiştir. Gürcü soyluları, Moğollarla bireysel müzakerelere girerek iş birliği yapmıştır. Moğol idaresini Harezmlere kıyasla daha istikrarlı bulmuşlardır. Bu dönemde Moğollar, Gürcistan'ın iç işleyişine doğrudan müdahale ederken, Gürcistan da askerî gücünü İlhanlıların hizmetine sunmuştur. Gürcü süvarileri Hülagü Han'ın Bağdat ve Suriye seferlerinde yer almıştır. Gürcüler Memluklere karşı düzenlenen savaşlarda ve Haçlılarla iş birliğinde aktif rol oynamıştır. Hülagu, Gürcistan'ı stratejik bir müttefik olarak değerlendirmiş, Avrupa krallarına yönelik diplomatik girişimlerde Gürcü elçileri görevlendirmiştir. Ancak 1295'te Gazan Han devrinden itibaren İlhanlıların siyasî olarak

⁵⁵ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 105-107; Tellioğlu, "Selçuklulardan Osmanlılara Türkler ve Gürcüler", s. 222. Brosset, **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, s. 411; Suny, **The Making of the Georgian Nation, Second Edition**, s. 40.

⁵⁶ Berdzenişvili, Canaşıa, **Gürcüstan Tarihi**, s. 163, 164. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C. 1, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 354-358.

zayıflaması, Gürcistan'ın Moğol orduları içindeki etkisini azaltmıştır. Moğol hâkimiyetinin getirdiği ekonomik ve askerî yük, Gürcistan'ın iç düzenini sarsmıştır. İlhanlıların son döneminde ise Gürcistan, bu baskıdan kısmen kurtularak bağımsızlık mücadelesine yönelmiştir.⁵⁷

Timurlenk'in XIV. yüzyıl sonlarından itibaren Gürcistan'a düzenlediği sekiz sefer, ülkenin siyasî, sosyal ve ekonomik yapısında derin yıkıma neden olmuştur. Tiflis dâhil birçok şehir harap hâle gelmiş, binlerce kişi katledilmiş ve esir alınmıştır. Timur saldırılarını, Altınordu Hanı Toktamış'a karşı yürüttüğü mücadelede, Toktamış'ı desteklediği gerekçesiyle Gürcü Kralı VII. Giorgi'ye yöneltmiştir. Doğu Gürcistan ağır tahribata uğramıştır. Timur'un amacı yalnızca askerî zafer değil, aynı zamanda Gürcistan'ı İslâmlaştırarak kendi egemenliğine dâhil etmektir. Ancak Gürcü kralları ve soylular zaman zaman direnerek Timur'un kalıcı hâkimiyet kurmasını engellemiştir. 1395'te Terek Nehri civarındaki zaferinin ardından Çerkes, Çeçen ve Dağıstan bölgelerini de ele geçiren Timur, 1401'de Gürcistan'a yeniden saldırmıştır. Bu süreç, Gürcistan'ı siyasi olarak zayıflatmıştır. Timur'un ölümünden sonra Gürcistan'da kısa süreliğine Şirvanşahlar etkili olsa da, XV. yüzyıl ortalarında krallığın parçalanmasıyla siyasî birliğini tamamen yitirmiştir.⁵⁸

XV. yüzyılın başlarında Karakoyunlu Türkleri, Gürcistan'ın doğu sınırlarına yönelik akınlar düzenlemiştir. Kartli Kralı I. Konstantine, Karakoyunlulara karşı mücadele ederken kuşatılıp öldürülmüştür. Bu durum, Türkmen akınlarının artmasına yol açmış ve Klarjeti ile Ahıska bölgeleri yağmalanmıştır. Yerine geçen I. Aleksandre,

⁵⁷ Berdzenişvili, Canaşa, **Gürcüstan Tarihi**, s. 165-168. Kaha Şengelia, **Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih**, çev. Harun Çimke, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2025, s. 211-214.

⁵⁸ Şengelia, **Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih**, s. 227-234; Alexandre Manvelichvili, **Histoire De Georgie**, Paris, Nouvelles Éditions de la Toison d'or, 1951, s. 243-245.

Gürcistan'ı yeniden toparlayarak Şeki ve Şirvan gibi doğu sınırlarını kontrol altına almayı başarmıştır. Ancak Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin İran ve Azerbaycan'daki yükselen gücü karşısında Gürcistan'ın hâkimiyeti zayıflamış, Aleksandre barış yolunu seçerek Şahruh'un egemenliğini tanımıştır. Gürcistan'ın zayıflaması ilerleyen yüzyıllarda Safevilerin bölge üzerindeki emellerini kolaylaştırmıştır.⁵⁹

XV. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, Karadeniz'in doğu sahillerinde etkilerini artırmaya başlamış ve özellikle Trabzon ile Abhazya kıyılarını hedef almıştır. 1451 yılında Abhazya kıyılarına düzenlenen Osmanlı akını, bölgedeki Gürcü egemenliğini sarsan ilk ciddi müdahalelerden biri olmuştur. Bu süreçte, Bagrat hanedanı ile akrabalık bağları bulunan Trabzon İmparatorluğu da Osmanlılar tarafından yıkılmıştır. Türklerin ilerleyişi, Gürcistan'ın güneybatısındaki Samtshe ve Klarjeti bölgelerinde de baskı oluşturmuştur. Böylece Osmanlılar hem Karadeniz kıyılarında hem de Gürcistan'ın iç kesimlerinde önemli bir güç hâline gelmiştir.⁶⁰

1.2 Batum'un Osmanlı İdaresine Geçiş

1.2.1 Osmanlı Fethine Kadar Batum'un Kısa Tarihi

Batum ve çevresi, tarih boyunca müstakil bir siyasî yapı veya bağımsız bir tarihsel bütünlük teşkil edememekle birlikte, zengin maden kaynaklarına, cesur ve çalışkan bir nüfusa sahip oluşu ve stratejik konumu nedeniyle tarihin kayda geçirilebildiği dönemlerden itibaren çevresindeki milletlerin ve devletlerin dikkatini celbetmiştir. Bu ilgiden kaynaklı olarak bölge, farklı dönemlerde çok sayıda askerî çatışmaya sahne olmuştur. Bu durum Batum'un tarihî gelişimini yalnızca yerel bir çerçevede değil, aynı

⁵⁹ Forsyth, **Kafkasya**, s. 191, 192.

⁶⁰ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 131-141.

zamanda Asya, Kafkasya, hatta Roma ve Bizans medeniyetlerinin tarihî süreçleriyle irtibatlı bir hâle getirmiştir.⁶¹

Tarihsel kaynaklara göre Batum, Karadeniz kıyı hattının doğuya doğru uzanabildiği en uç noktayı teşkil eder. Çoruh Nehri'nin dağları aşarak denize ulaştığı bu kesim, Antik Çağ ve Orta Çağ'da Pontus dünyasının doğal ve tarihsel sınırı olarak kabul edilmiştir. Sahil kıyı hattında bulunan yedi önemli yerleşimden bir tanesi de Batum'dur.⁶² İsmail Gaspıralı, Bakü'yü Kafkasya'nın sağ gözü olarak nitelendirirken, Batum'u ise onun sol gözü olarak tanımlamıştır. Batum Kafkasya denklemine Bakü gibi önemli bir merkez olarak değerlendirilmiştir.⁶³

Çoruh ile Kuban nehirlerinin ağızları arasında uzanan Karadeniz kıyıları, tarih boyunca hiçbir zaman gelişmiş bir medeniyetin merkezi olmamıştır. Bölgede kalıcı şehirler inşa edilmemiştir. Aşırı yağış, yoğun orman örtüsü, bataklıklar ile sıtmanın yaygın olduğu arazi koşulları, eski çağların ileri toplumlarını bu bölgeye yerleşmekten alıkoymuştur. Uygarlıklar, bölgeye hâkim olmayı çok arzulamamıştır.⁶⁴ Ancak elverişli şartlara rağmen MÖ I. yüzyıla kadar bu bölgenin sahil kesimlerindeki büyük bataklıkların hem tarıma izin vermemesi hem de bulaşıcı hastalıkların kaynağı olması sebebiyle kıyıda yerleşim söz konusu olmamıştır.⁶⁵ XX. yüzyıla kadar da hastalıkların bölge üzerindeki etkisi hiç değişmemiştir. Batum'da hava yılın belli dönemlerinde oldukça sağlıksız bir hâl almıştır. Bölgenin iklimi yarı tropikal özellik taşımış ve yüksek düzeyde nem barındırmıştır. Kolera ve veba başta olmak üzere pek çok salgın hastalık bölgede yaygın

⁶¹ Ustaoglu Mahmut Mithat, **Batum ve Artvin Tarihi**, s. 5.

⁶² Anthony Bryer, David Winfield, **Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası**, C. 1, çev. İsmail Köse, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 2, 3, 20.

⁶³ İsmail Gaspıralı, **Seçilmiş Eserler III**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 347.

⁶⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, s. 2.

⁶⁵ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Ankara, TTK, 2014, s. 4.

şekilde etkili olmuştur.⁶⁶ Batum'un sahil kesimindeki bu duruma Kamusu'l-Alâm'da da işaret edilerek havasının çok vahim olduğu, bu sebeple de ehemmiyetsiz görüldüğü vurgulanmıştır.⁶⁷

Güney Kafkasya, çevresindeki Büyük Kafkas Dağları, Karadeniz, Hazar Denizi ve İran Platosu'nun etkisiyle subtropikal iklimin farklı varyasyonlarını sergiler. Büyük Kafkas Dağları, kuzeyden gelen soğuk hava akımlarını engelleyerek, güneyde kışların daha ılıman geçmesini sağlar. Kafkasya'da genel olarak yaz aylarında sıcak bir iklim görülür. Karadeniz'e yakın bölgelerde yüksek nem ve yağışlı bir hava söz konusuyken, Hazar Denizi doğu bölgelerinde kurak subtropikal bir iklim oluşturur. Bölgenin iklim çeşitliliği Tiflis ve Batum gibi şehirlerde sıcaklık farklarıyla gözlemlenebilir. Tiflis kışın daha soğuk, yazın ise Batum'dan daha sıcaktır. Batum yıllık ortalama 2.704 mm yağış almaktadır.⁶⁸

Batum ve çevresindeki olumsuz hava koşulları günlük yaşamın yanında bölgenin yönetimini derinden etkilemiştir. 1809'da Rize'den gönderilen askerlerin Faş'ın olumsuz iklim koşullarına uyum sağlayamadıkları ve bu nedenle geri çekilmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. 1817 yılında, Gönnye Kalesi'nin konumu ve sağlıksız havası nedeniyle, hem askerî hem de sivil yerleşim için cazip olmadığı ve iki yüz yıldır önemini kaybetmekte olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde, 1818'de Faş Kalesi'nin sağlıksız havası nedeniyle, kalenin korunmasının halkın kendi imkanlarıyla sağlanmasının uygun

⁶⁶ Jules Joseph Leclercq, *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890)*, çev. Haktan Birsal, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015, s. 17; Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012, s. 66.

⁶⁷ Şemsettin Sami, "Batum", *Kamusu'l Alam*, C. 2, İstanbul, 1889, s. 1199.

⁶⁸ Frederik Coene, *The Caucasus An Introduction*, Routledge, 2009, s. 14, 15. Bi, *Kafkas Tarihi 1*, s. 107. Wakhoucht, Tsarevitch, *Description Geographique de la Georgian*, çev. M. Brosset, S. Petersbourg, 1842, s. 415.

olacağı ifade edilmiştir. Batum'un yaz aylarında kötüleşen havayla beraber su temininde de sorunlar yaşanmıştır. Bölgedeki hükümet heyetinin her yıl daha sağlıklı bir yere taşınması geleneği hem Batum Meclisi'nin hem de Meclis-i Vâlâ'nın mazbatalarıyla teyit edilmiştir.⁶⁹

Batum'un coğrafi yapısı, çevresinin tarih boyunca neden önemli bir geçiş noktası ve kültürel etkileşim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün Karadeniz'in güneydoğu kıyısında, Çoruh Nehri'nin denize döküldüğü yerin kuzeydoğusundaki düzlük arazi üzerine kurulmuş olan Batum, bölgenin Karadeniz kıyısında yer alan ve stratejik öneme sahip bir bölgesidir. Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan Küçük Kafkas Dağları, parçalı yapısıyla Batum ve çevresinde önemli bir coğrafi çeşitlilik sunar. Batum ile Yukarı Kura Nehri arasında Acara-İmeret Dağları 2581 metre yüksekliğe ulaşır. Şehir, Kafkas sıradağları sebebiyle soğuk kuzey rüzgârlarından korunaklı bir mevkidedir. Bu sayede her mevsim yağış alabilen, sıcak ve nemli havasıyla verimli bir bölgededir.⁷⁰ Acara, Küçük Kafkasya'nın güneyinde (Acara sıradağlarının güneyinde), batıda Çoruh Nehri (Acampsis) ve doğuda Yalnızçam Dağları (Arsiani/არსიანთ) arasında bulunmaktadır.⁷¹ Bölge bugün kuzeyde Guria, doğuda Samtskhe-Cavakheti bölgeleri ve güneyde Türkiye ile sınır komşusudur. Bölgenin batısında ise Karadeniz yer alır. Bu

⁶⁹ BOA, TS.MA.e, 883/44, H-10-11-1224 (17 Aralık 1809); BOA, TS.MA.e, 702/5, H-29-12-1225 (25 Ocak 1811); BOA, C..AS., 198/8503, H-02-02-1234 (1 Aralık 1818); BOA, HAT, 1029/42837, H-21-01-1244 (3 Ağustos 1828); BOA, A.MKT.UM., 410/17, H-23-11-1276 (12 Haziran 1860); BOA, MVL, 598/73, H-22-11-1276 (11 Haziran 1860); BOA, MVL, 601/65, H-08-02-1277 (26 Ağustos 1860).

⁷⁰ İdris Bostan, "Batum", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 210. Bi, **Kafkas Tarihi 1**, s. 104; M. Sadık Atak, **Doğunun Kilidi Aras**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1953, s. 8.

⁷¹ Cyrille Toumanoff, **Studies in Christian Caucasian History**, Georgetown University Press, 1963, s. 438.

coğrafi konum, Acara'nın hem tarihsel hem de ekonomik açıdan önemli bir geçiş noktası olmasını sağlamıştır. Acara idarî olarak Batum, Kobuleti, Helvaçuri, Keda, Şuakhevi ve Hulo gibi bölgelere ayrılır. Bölgede çok sayıda nehir ve dere bulunmaktadır. Bunlar arasında Çoruh Nehri, Acarasuyu (Acaristskali)⁷² ve Korolistskali, Kintrişi, Çakvistskali bulunur. Antik çağ kaynaklarında Akampsis veya Apsarus adıyla kaydedilen Çoruh Nehri Türkiye'den başlayarak taşlar ve kayalarla dolu bir yarık vadide büyük bir hızla akar ve Batum yakınlarında Karadeniz'e dökülür. Bölge, subtropikal iklimin etkisiyle zengin bir bitki örtüsü sunar ve bu husus tarımsal üretimi destekler. Batum, Gonja ve Erge'de, portakal, limon, turunç, zeytin ve nar bol miktarda bulunur. Bağlarda kaliteli, hafif, kokulu, hoş ve bol şarap üretilir. Bölge Karadeniz kıyılarında balıkçılık ve turizm gibi ekonomik faaliyetlerle de öne çıkar.⁷³

Bijişkyan, Çoruh Nehri'ne dair gözlemlerinde, tarih boyunca Fasis ya da Fison adıyla bilinen bu akarsuyun Erzurum dağlarından doğarak genişlediğini, Artvin üzerinden geçerek Batum'a yaklaşık 12 kilometre mesafede bulunan Gönye yakınlarında Karadeniz'e ulaştığını ifade etmektedir. Özellikle Orta Çoruh Vadisi'nde, Artvin çevresinde yatağının genişlemesi sayesinde küçük teknelerin bu güzergahta ulaşım ve taşımacılık amacıyla kullanılabildiğini belirtmektedir. Nehrin denize döküldüğü kumluk bölgede gözlemlenen altın rengindeki parıltının, nehrin geçtiği bölgelerde altın

⁷² Gürcüce წყალო/tskali su demektir.

⁷³ Givi Tavadze, "Gürcistan'ın Fiziki Coğrafyası", **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 9, 12, 16. Wakhoucht, Tsarevitch, **Description Geographique de la Georgian**, s. 109, 415, 419, 421. Cramer, John Anthony, **Geographical and Historical Description of Asia Minör**, C. 2, Oxford, 1832, s. 293, 294; Taner Gökdemir, **Kızıl Acaristan Salnamesi (1922)**, İstanbul, Libra Kitap, 2019, s. 92.

madenlerinin varlığına işaret edebileceğini, Tevrat'ta bu tahmini doğrulayan bilgiler olduğunu not düşmektedir.⁷⁴



Harita 1: Acara Bölgesinin Nehirleri

Bölge yerleşimleri, Karadeniz'in dar kıyı kesimine sıkışmış ve yüksek dağlardan aniden inen küçük vadilerin çevresine yayılmıştır. Acara bölgesinde toplu köylerden ziyade küçük topluluklar hâlinde yaşarlar. Aslında, Karadeniz'in doğu kıyısındaki dağlık arazilerin tamamında bu durum geçerlidir. Bu topluluklardaki yapılar, zeminden kazıklar üzerinde yükseltilmiş ve birbirlerinden oldukça uzakta konumlandırılmış, her biri kendi ormanlık alanının içinde yer alan ahşap dağ evleri olan tek katlı yapılardır.⁷⁵

Günümüzde Gürcistan'a bağlı Acara Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Batum'un tarihi antik çağlara kadar uzanmaktadır. Kafkasya'nın batıya açılan kapısı

⁷⁴ P.Minas Bijişkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1411, 1969, s. 65.

⁷⁵ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 54, 55.

görünümündeki bu liman şehrinin bulunduğu bugünkü Gagra'dan Çoruh Nehri'ne kadar olan bölge, antik kaynaklarda Kolhis olarak geçmektedir.⁷⁶ İlkçağda Kolhis, Batı Gürcistan'da, Rioni (Phasis) Nehri Havzası'nda yer alan, çok dilli ve dağınık kabilelerin yaşadığı bir bölgeydi. Bölgenin adı zamanla Kolhis'ten Egrisi'ye, ardından Abkhazeti ve İmereti'ye evrilmiştir. Karadeniz'in güneydoğu kıyılarında Yunan kolonizasyonunun izlerine MÖ X. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Bu hareketin temelinde, Yunan ana karasındaki nüfus baskısı ve tarıma elverişli toprakların yetersizliği gibi ekonomik ve toplumsal sebepler yatmaktaydı. Miletos halkı, özellikle MÖ VIII. yüzyılda doğuya yönelerek Karadeniz sahilinde pek çok koloni kurmuştur. Ancak arkeolojik bulgular, bu yerleşimlerin günümüzdeki Batum'un bulunduğu alanla doğrudan örtüşmediğini göstermektedir. Bölgeyi yerinde inceleyen Gürcü tarihçi Dimitri Bakradze de bu durumu doğrular nitelikte bilgiler vermiştir. Ona göre eski Batum yerleşimi, Korolistkskali Irmağı'nın sol tarafındaki geniş bir ovaya kurulmuştur.⁷⁷ MÖ VIII-VII. yüzyıllarda Kolhis, Pers ve Yunan etkileri altında siyasî olarak şekillenmiş ve Egrisi adıyla bir krallık hâline gelmiştir. Miletoslu Yunan kolonistlerin kıyı şehirlerine yerleşmesiyle bölge, Akdeniz ticaret ağına bağlanmıştır. Kolhis, Ahameniş döneminde Pers İmparatorluğu'na bağlı özerk bir vergi eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür. MÖ V. yüzyılda Ksenophon'un aktardığına göre, Kolhis kabileleri Pers kontrolünden kısmen kurtulmuş, dağınık ve savaşçı topluluklar hâlinde yaşamaktaydı. Parnavaz döneminde doğu Gürcüleriyle siyasî birlik kurulmaya çalışılsa da Kolhis tam olarak entegre olamamıştır. Parnavaz devrinde yedi büyük eyaletin biri de Samtshe-Acara idi. Hellenistik dönemde Kolhis, ekonomik olarak canlanmış, Hint ticaret yolunun bir parçası hâline gelmiştir. MÖ

⁷⁶ Ustaoglu Mahmut Mithat, **Batum ve Artvin Tarihi**, s. 5; Çiloğlu, **Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi**, s. 34; Forsyth, **Kafkasya**, s. 28.

⁷⁷ Margiyev, **Batum vo Vremena Osmanskoy Imperii**, s. 59, 60; Osman Emir, **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, Serander Yayınları, 2011, s. 84, 85.

I. yüzyılda VI. Mithridates'in ardından Roma hâkimiyetine giren bölge, Pontus eyaletine bağlanmıştır. Böylece Kolhis, Pers-İberya etkisinden çıkarak Greko-Romen etkisine girmiştir.⁷⁸

Bathys adıyla anılan Batum, Çoruh Nehri'nin ağzında yer alan ve Kolhis-Lazika Havzası'nın başlıca deniz limanlarından biri olarak öne çıkmıştır. Antik dönemde limanıyla dikkat çeken bir bölgedir. Karadeniz'in uç noktalarından biri kabul edilen *derin limanı*, antik kaynaklarda derin demirleme yeri olarak betimleniyordu. Arrian ve Pliny gibi antik yazarların eserlerinde geçen liman, tarih boyunca farklı adlarla anılmış ve kesintisiz bir tarihî geçmişe sahip olmuştur.⁷⁹ Sahil boyunca yer alan Çürüksu (Kobuleti) ise küçük bir şehir görünümünde olmuş ve gemiler için mükemmel bir liman olarak görülmüştür.⁸⁰

Roma İmparatorluğu'nun bu bölgeye yayılmasıyla Batum, I. yüzyılda Romalı yazar Plinius'un eserlerine konu olmuştur. Plinius, Kolhis bölgesindeki ırmakları anlatırken, Bathus veya Bathys adını verdiği bir nehirden bahseder. Bu nehrin, günümüzdeki Gürcüce Batumi kelimesinin kökeni olan Bat anlamına geldiği düşünülmektedir. Antik Yunanlılar ise aynı nehre, Yunanca'da "*derin*" anlamına gelen Badus adını vermişlerdi. Plinius'tan sonra, II. yüzyılda yaşamış olan Arrianos da yazılarında Bathus/Bathys Nehri'ne değinmiştir.⁸¹

⁷⁸ Ronald Grigor Suny, **The Making of the Georgian Nation**, Indiana University Press, 1994, s. 3-18.

⁷⁹ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 50; Anthony Bryer, David Winfield, **Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası**, C. 2, çev. İsmail Köse, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 690.

⁸⁰ Wakhoucht, Tsarevitch, **Description Geographique de la Georgian**, s. 419;

⁸¹ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, s. 2, 3. Binas Bijişkyan, Bathus kelimesini ilk kez Arrianos'un kullandığını yazmaktadır. Bijişkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)**, s. 3, 66.

Batum'un kuzeyindeki sahil boyunca, Batumistsikhe⁸² (Batum Kalesi) olarak bilinen orta çağ tahkimatlarının bulunduğu bir tepeye kaynaklarda işaret edilmektedir. Kaleyle ilgili bilgi veren Braund'a göre bugünkü sahil şeridi ve ana ulaşım arteri bu yükselti sayesinde etkin biçimde denetlenebilmekteydi.⁸³ Kurulduğu yerle ilgili tartışma dışında Batum ve çevresinin MÖ IV. yüzyılda Batı Gürcistan Krallığına, MÖ 66-64'ten itibaren Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu bilinmektedir.⁸⁴ Batum, Romalılar tarafından doğu seferlerinde lojistik ikmal merkezi olarak kullanılmıştır.⁸⁵

Batum ile Kobuleti arasında eski çağlarda Petra adı verilen yerleşim bulunmaktaydı. Petra, Batı Gürcistan kıyısında konumlanmış önemli bir antik yerleşim merkeziydi. Bölge muhtemelen III. yüzyılın sonlarından itibaren bir Roma garnizonuna ev sahipliği yapmıştır. İmparator Jüstinyen, (527-565) Petra'yı savunma duvarları ve önemli yapılar inşa ederek güçlendirmiştir. Batum ile Kobuleti arası eski çağlardan beri tarihsel ve stratejik öneme sahip bir bölgeydi. Doğu Roma'nın bölgedeki siyasî, askerî ve ticarî istikrarını sağlamak için bu adım atılmıştır.⁸⁶ Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Roma-Pers mücadelesinde olduğu

⁸² ცობი /tsikhe Gürcücede kale demektir.

⁸³ Braund, **Georgia in Antiquity**, s. 117.

⁸⁴ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, s. 2; Muzaffer Demir, konuyla ilgili makalesinde bölgedeki Yunan kolonizasyon sürecinin MÖ VI. yüzyılda başladığını belirtmektedir. Muzaffer Demir, "Hellen (Yunan) Kolonizasyon Dönemi Etnasında Hellen-Kolkhis (Gürcistan) İlişkilerinin Başlangıcı ve Süreci Üzerine Değerlendirmeler", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 17, No: 38, 2017, s. 139.

⁸⁵ Bostan, "Batumi", s. 210.

⁸⁶ Braund, **Georgia in Antiquity**, s. 294. Quelquejay, Chantal Lemercier, "Batumi (Batumi)", **The Encyclopaedia of Islam**, C. I, Leiden, E. J. Brill, 1986, s. 1808.

gibi Bizans-Sasani mücadelelerinde çatışmalara sahne olan Batum'da, Heraklius (610-641) dönemine kadar Bizans egemenliği devam etmiştir.⁸⁷

Bizans ve Sasanilerin Güney Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurmak için yapmış oldukları mücadele, bu iki devletin iyice yıpranmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında İslâm'ın vermiş olduğu dinamizm ile büyük fetihlere girişmiş olan Müslümanlar, VII. yüzyılın ortasına gelmeden Suriye'deki Bizans eyaletlerini, daha sonra da doğrudan doğruya Sasani topraklarını ele geçirmişlerdir.⁸⁸ Bundan sonra Kafkasya, tarih sahnesine yeni bir güç olarak çıkan Müslüman Arapların etkisi altına girmeye başlamıştır.

1.2.2 Osmanlıların Batum'u Fethi ve Bölgesel Etkileri

Kafkasya, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin İran'a ve Rusya'ya karşı yürüttüğü yoğun mücadelelere sahne olmuştur. Osmanlı'nın Kafkasya'daki varlığı, üç ana döneme ayrılarak incelenebilir. İlk dönem, Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz siyaseti çerçevesinde 1454-1479 yılları arasında gerçekleştirdiği fetihler ve II. Bayezid dönemindeki genişlemelerle şekillenmiştir. İkinci dönem, Yavuz Sultan Selim'in 1514 İran Seferi ile başlayan ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar süren, Güney Kafkasya'da yıkıcı etkiler bırakan Osmanlı-Safevi mücadelelerini kapsar. Üçüncü dönem ise 1700 İstanbul Antlaşması'ndan 1829 Edirne Antlaşması'na kadar uzanan, Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme çabalarıyla geçen ve bölgede büyük

⁸⁷ Yılmaz, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)**, s. 58.

⁸⁸ Bi, **Kafkas Tarihi 2**, s. 524, 525.

yıkımlara yol açan Osmanlı-Rus mücadelelerini içerir. Bu dönemler, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki stratejik ve siyasî etkisinin dönüşümünü yansıtır.⁸⁹

Osmanlı Devleti XV. ve XVI. yüzyıllarda Kafkasya'ya ulaştığında, Gürcistan parçalı bir siyasî yapı ile idare olunuyordu. IX. yüzyılda Bagrat hanedanının İberya Krallığı, küçük ve birbirine rakip devletlere bölündü. Bu bölünme sonrası Gürcistan bölgesinde, Kartli, Kaheti, İmereti krallıkları ile Abhazya, Samegrelo, Guria ve Samtshe prenslikleri ortaya çıktı.⁹⁰

II. Mehmed'in tahta çıkışına kadar Osmanlı Devleti'nin Gürcistan coğrafyasıyla doğrudan bir siyasî ilişkisi bulunmamaktaydı. Kıvami'nin Fetihnâme'sinde II. Mehmed'in şöhretinin, Gürcistan'ın da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyada korku ve heyecan uyandırdığı belirtilmiştir.⁹¹ Evliya Çelebi fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed Han'ın şehirde kaldığını, bu süreçte kuzeyde yer alan Gürcistan, Mikrilistan ve Abazistan bölgelerini tamamen egemenliği altına alarak Şehzade Bayezid Han'ı bu topraklara yönetici tayin ettiğini yazmıştır.⁹²

Osmanlı-Gürcistan ilişkilerinin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, İstanbul ve Trabzon'un fethi ile 1454 Sohum Seferi bu ilişkilerin XV. yüzyılın ikinci yarısında başladığını göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed, 1454 yılında Abhazya kıyılarına bir donanma göndererek Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerine karşı harekete

⁸⁹ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023, s. 45-47.

⁹⁰ Bilge, **a.g.e.**, C. 1, s. 41. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 3/2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977, s. 105, 106.

⁹¹ Kıvamî, **Fetihnâme-i Sultân Mehmed**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 79.

⁹² Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (ed.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. 2/1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 98.

geçmiştir. 56 gemilik Osmanlı donanması Sohum kıyılarına ulaşarak burayı ele geçirmiştir. Ancak bölgede Osmanlı Devleti idarî bir teşkilat kurmayıp yerel beyleri haraca bağlamakla yetinmiştir. Gürcü tarihçi Vahuşti, bu sefer sırasında Gürcü Kralı Giorgi'nin bölgeye geldiğini ve Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşmadığını belirtmektedir. Bu sefer, Osmanlı Devleti'nin Abhazya, Samegrelo ve dolayısıyla Gürcistan'la kurduğu ilk ciddi siyasî ve askerî temas olarak kabul edilmektedir.⁹³

Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz politikası çerçevesinde Amasra ve Sinop'un fethi, Osmanlı hâkimiyetinin bölgede güçlenmesini sağlamıştır. 1460 yılında Cenevizlilerin kontrolündeki Amasra, Vezir-i Azam Mahmut Paşa komutasındaki 150 gemilik Osmanlı donanması tarafından kuşatıldı. Şehrin beyi, Osmanlıların teslim teklifini kabul ederek kaleyi savaşız teslim etti. Böylece Amasra, Bolu sancağına bağlandı. Ardından Fatih, 1461 yılının Mart ayında sefere çıkarak Sinop'a yöneldi. Bu süreçte Gelibolu Sancakbeyi Kasım Bey yönetimindeki 100 gemilik donanma Karadeniz'e açıldı ve Sinop kuşatıldı. Osmanlılar, Candaroğulları içindeki taht mücadelesinden yararlanarak Kızıl Ahmed Bey'i destekledi. İsmail Bey ise direnemeyeceğini anlayınca Mahmud Paşa ile anlaşarak kaleyi savaşız teslim etti. Sonuçta Sinop 1461 yılında Osmanlı topraklarına katılırken, Candaroğulları Beyliği de tarihe karıştı.⁹⁴

Trabzon İmparatorluğu, 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u zaptetmesi üzerine Komnenos hanedanından Aleksi Komnen tarafından kurulmuş ve Karadeniz bölgesinde önemli bir merkez hâline gelmiştir. Başlangıçta Karadeniz Ereğlisi'nden Batum'a kadar uzanan sahil şeridini kontrol eden imparatorluk, zamanla Anadolu Selçukluları ve

⁹³ Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı Gürcistan İlişkileri", İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000, s. 39, 40.

⁹⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 3/2, s. 47, 48, 49-51.

Türkmen akınları karşısında önemli toprak kayıplarına uğramıştır. Batum ve çevresi XII. yüzyılın ortalarında elden çıkmış, XIV. yüzyılda ise Giresun ve Ordu Türkmenler tarafından alınmıştır. İmparatorluk giderek güç kaybederken Selçuklulara, Moğollara, Timur'a ve nihayet Osmanlılara vergi vermek zorunda kalmıştır. 1458 yılında IV. Yuhannis'in kardeşi David Komnenos imparator olmuştur. Osmanlılara vergi ödemeyi kesmiş ve Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'dan destek aramıştır. Fatih Sultan Mehmed, Candar Beyliği'ni ele geçirdikten sonra 1461'de Trabzon üzerine hem kara hem de denizden güçlü bir kuşatma başlatarak sefere çıkmıştır. Uzun Hasan'ın korumasına rağmen Osmanlı ordusunun üstünlüğü karşısında direnemeyen İmparator David şehri teslim etmek zorunda kalmıştır. Böylece Trabzon 26 Ekim 1461'de Osmanlı egemenliğine girmiş ve 258 yıllık devlete son verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Trabzon'un idaresini Kâzım Bey'e bırakarak bölgenin Osmanlı yönetimine girmesini sağlamıştır. David Komnenos ise ailesiyle birlikte önce İstanbul'a, ardından Edirne'ye gönderilmiştir. Daha sonra Uzun Hasan ile sürdürdüğü gizli yazışmalar nedeniyle 1463'te idam edilmiştir.⁹⁵ Fethedilmesinin ardından Trabzon ve çevresi uzun süre bağımsız bir şekilde yönetildi. Herhangi bir eyalet sistemine bağlanmadı ve müstakil yöneticiler tarafından idare edildi.⁹⁶ Trabzon'da Osmanlı yönetimiyle birlikte yeni bir idarî yapı oluşturuldu ve çeşitli kanunlar uygulamaya konuldu. Şehirde güvenliği sağlamak amacıyla 400 yeniçeriden oluşan bir birlik ile bir grup azeb askeri görevlendirildi. Mescitler ibadete açıldı, İstanbul'a gönderilen Hristiyan halkın terk ettiği evlere ise Türk nüfus yerleştirildi.⁹⁷

⁹⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C. 3/2, s. 51-57, 451-454; Bryer, Winfield, **Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası**, C. 1, s. 111-113.

⁹⁶ Mehmet İnbaşı, "Trabzon / Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 12, No: 31, 2010, s. 164.

⁹⁷ Feridun Emecen, **Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi**, İstanbul, Turkuvaz Yayıncılık, 2020, s. 403.

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun doğu sınırı Batum'a kadar uzanmaktaydı. Trabzon'un fethinden hemen sonra Osmanlı ordusu, Trabzon Rum İmparatorluğu'na ait olan ve Çoruh Nehri'ne kadar uzanan bölgeleri denetimi altına aldı. Kaynaklarda, fetih sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Gürcistan'a yöneldiği ve Karadeniz kıyısındaki bazı yerleşimleri ele geçirdiği belirtilmektedir. Trabzon'un Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte, Osmanlılar Batı Gürcistan sınırına ulaşmış oldu.⁹⁸

1453 yılında II. Mehmed'in Konstantinopolis'i fethederek Bizans İmparatorluğu'na son vermesi, Gürcistan için ciddi bir siyasî ve kültürel kopuşa yol açtı. Batı ile olan tarihî ve kültürel bağlarını Bizans aracılığıyla sürdüren Gürcüler, bu aracının ortadan kalkmasıyla Avrupa ile bağlantı kurmakta zorlandı. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in doğu kıyılarına yerleşmesi, Gürcistan'ın güneybatısında yeni ve güçlü bir komşunun doğmasına neden oldu. Gürcü Kral Giorgi, bu tehdide karşı Papalık ile temasa geçerek 1459 yılında planlanan yeni bir Haçlı seferine destek verdi. Bu dönemde içte bazı beyliklerle sorunlar yaşansa da, Osmanlılara karşı ortak mücadele fikri siyasî uzlaşmayı teşvik etti. 1460 yılında Gürcü elçilerin Roma'ya ulaşmasından sonra Batılı liderlerin savaşa ikna edilememesi, tüm bu çabaların boşa çıkmasına neden oldu.⁹⁹

Otlukbeli Savaşı'nda Fatih Sultan Mehmed'e yenilen Uzun Hasan, Osmanlılara karşı yürüttüğü savaşta kendisine destek vermedikleri gerekçesiyle, 1477 yılında 30.000 kişilik bir orduyla dördüncü Gürcistan seferine girişti. Halkın dağlara sığınması üzerine Tiflis ve Gori şehirleri ele geçirildi. Ülke büyük ölçüde yağmalanıp harap edildi ve çok sayıda insan esir alındı. Uzun Hasan 1478 yılında Tebriz'de hayatını kaybetti. Osmanlılarla olan batı sınırı, İran topraklarında kalan Erzurum, Erzincan ve Kemah'tan

⁹⁸ Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı Gürcistan İlişkileri", s. 45.

⁹⁹ Berdzenişvili, Canaşia, **Gürcüstan Tarihi**, s. 206-208.

başlayarak, bugünkü Suşehri civarında bitiyordu. Bu hattın devamında ise Rize ve Hopa Osmanlı topraklarına dâhil edilerek Karadeniz kıyısına ulaşılmıştır.¹⁰⁰

Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht mücadelesinden faydalanmak isteyerek, Amasya Sancakbeyi olan oğlu Şehzâde Bayezid'e Torul Tekfuruna ait Torul Kalesi ile Gürcistan topraklarını fethetmesini emretti. Bu doğrultuda Rakkas Sinan Bey, 1479 yılında Torul, Kürtün ve Gümüşhâne'yi Osmanlı topraklarına kattı.¹⁰¹ Şavşat ve civarı olan Borçka, Muratlı ve Şavşat'ın batı kesimi, Acara kökenli atabekler tarafından idare edilmekteydi. Maçahel, Hızır Paşazâde Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin bölgeye gelmesiyle kendi rızalarıyla Osmanlı egemenliğini kabul etmişti. 1479 yılında Maçahel bölgesinin fethedilmesiyle birlikte, Osmanlı sınırı ilk kez Çoruh Nehri'nin sağ yakasına geçmiş oldu.¹⁰² Ne var ki, Batum'daki ilk Osmanlı hâkimiyeti kalıcı olamamıştır. Bölge kısa sürede Osmanlı idaresinden çıkarak İmereti Krallığı'nın eline geçmiştir. Batum ve çevresinin Osmanlı yönetiminde ne kadar süre kaldığı kesin olarak bilinmemektedir.¹⁰³

XVI. yüzyıl boyunca Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer bölgeleri, Sultan Selim'in Şah İsmail'i mağlup etmesiyle başlayan ve aralıklarla devam eden Türk-İran savaşlarının cephesi hâline geldi.¹⁰⁴ Bu dönemde Şehzade olan Selim, Gürcistan'daki Gürel ve

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 445, 447; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 541.

¹⁰¹ M. Hanefi Bostan, **XV. XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s. 19.

¹⁰² Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, s. 72; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, s. 47.

¹⁰³ Dündar Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 36, 37.

¹⁰⁴ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 343.

Açıkbaş prensliklerine karşı 1504-1508 yılları arasında *Gaza-yı Gürcistan* adı verilen üç askerî sefer düzenlemiştir. İlk iki seferde Canet ve Acara bölgeleri Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1508'deki Kutais Seferi sırasında ise on bini aşkın Gürcü esir alınmıştır. Tahta çıktıktan sonra Sultan Selim, Açıkbaş Prensliği'ni yıllık haraçtan muaf tutarak hediyelerle Osmanlı'ya bağlı kalmasını sağlamıştır. 1514 Çaldıran Savaşı'nın ardından ise Şah İsmail'in Gürcistan üzerindeki nüfuzunu kırmak için Bıyıklı Mehmed Paşa komutasında yeni bir Gürcistan seferi düzenlenmiştir.¹⁰⁵ Çaldıran Seferi, Samtshe bölgesinde Osmanlı yönetiminin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Gürcistan seferi sonucunda İmereti, Guria ve Kolhis'in güney bölgeleri Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1514 Çaldıran Savaşı'nda Gürcü atabekleri Osmanlı ordusuna lojistik destek vermiş ve Batum halkından da Osmanlı ordusuna katılanlar olmuştur.¹⁰⁶

Güneydoğu Anadolu'nun ve Mısır'ın fethinden sonra Gürcü beyleri Osmanlı hâkimiyetini tam mânâsıyla kabul etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim, Fırat ve Çoruh boylarında yer alan Kemah, Erzincan, Tercan, Bayburt ve İspir gibi bölgeleri Osmanlı topraklarına katmıştır. Bu yerler 1516 yılında kurulan Erzincan Vilayeti adlı yeni bir beylerbeyliğe bağlanmıştır. Halktan, Akkoyunlu döneminden kalma vergiler alınmaya devam edilmiştir. 1517'de Atabek IV. Kvarkvare (Gorgora) tarafından yapılan baskınla İspir geçici olarak kaybedilmiştir. 1518 yılında ise Nasuh Bey tarafından yeniden Osmanlı idaresine katılarak tahrir işlemleri tamamlanabilmiştir. Öte yandan, Osmanlılara yalnızca siyasî bağlılıkla yetinmeyen Kvarkvare'nin halefi Prens Mzeczabuk, kültürel

¹⁰⁵ Orhan Kılıç, "Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimati", **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelshvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 278, 279.

¹⁰⁶ Murat Kasap, **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 19.

özerkliği koruma arayışına girmiştir. Bölgedeki gücünü artırmak amacıyla Osmanlılara tabiiyetini bildirerek Caneti ve Acara bölgelerini topraklarına katmıştır.¹⁰⁷

Kral Bagrat (1510–1565) döneminde Osmanlı Devleti’nin İmereti Krallığı üzerindeki baskısı artmıştır. Bu durum Bagrat’ı hem dış düşmana hem de iç muhalefete karşı mücadeleye zorlamıştır. 1533 yılında Mamia Dadiani ve Mamia Gurieli ile birlikte Osmanlı destekli Ciketyalılar üzerine düzenlenen sefer başarısız olmuş ve Osmanlı etkisi artmıştır. Bagrat, 1535’te Samtshe-Saatabago’yu ilhak etmeye çalışmış, ancak Osmanlılar 1545’te 22.000 kişilik bir orduyla bölgeye saldırarak bu girişimi engellemiştir. Osmanlı tehdidine karşı Bagrat, Samtshe topraklarından Acara ve Çaneti’yi Gurieli’ye vermek zorunda kalmıştır. Bu gelişme Gürcü beyleri arasında yeni bir ayrışmaya yol açmıştır. Sonuçta Gürcistan’daki iç çekişmeler Osmanlı ilerleyişini kolaylaştırmış, Bagrat’ın direnişine rağmen Osmanlı nüfuzu bölgede giderek artmıştır.¹⁰⁸

Kanuni Sultan Süleyman’ın 1548 yılında İran’a düzenlediği ikinci sefer olan Tebriz seferi sırasında Osmanlı ordusu, yaklaşık dört ay süren zorlu bir yürüyüşün ardından 27 Temmuz’da Tebriz’i dördüncü kez fethetmiştir. Bu süreçte Gürcistan’ın yüksek yaylalarında yer alan ve Orta Çağ boyunca siyasî ve askerî gücün merkezi olan Samtshe-Saatabago bölgesi, *Atabeg Ülkesi* olarak anılmasına rağmen eski kudretini yitirerek parçalanmaya başlamıştır. Türklerin Karadeniz’deki hâkimiyetinin pekişmesiyle Gürcüler, Orta Çağ boyunca yoğun ilişkide bulundukları Yunan ve Latin dünyasından uzaklaşırken, Osmanlı Devleti de bu çözülmeden faydalanarak Gürcistan’daki nüfuzunu hızla artırmıştır. 1545 yılında Pasinler yakınlarındaki Sohoista’da yapılan savaşta

¹⁰⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar’ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, s. 119, 120; Kılıç, “Gürcistan’da Osmanlı İdari Taksimatı”, s. 269-302; Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, s. 15; Şengelia, **Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih**, s. 252.

¹⁰⁸ Berdzenişvili, Canaşa, **Gürcüstan Tarihi**, s. 226, 227.

Osmanlı ordusu III. Bagrat'a karşı kesin bir zafer elde etmiştir. Bu zaferin ardından Samtshe Atabeyliği'nin birçok kalesi Osmanlı Devleti idaresine geçmiştir. 1550'de Bagratlı hanedanının eski topraklarından Tao bölgesi Osmanlı idaresine girmiş, 1552'de ise Ardanuç gibi stratejik noktalar fethedilerek kalıcı askerî varlık kurulmuştur. Aynı yıllarda Guria bölgesine de nüfuz eden Osmanlılar, Batum ve Gonia'ya yerleşmiş ve Batı Gürcistan'daki etkisini iyice pekiştirmiştir. III. Bagrat'ın genişleme politikaları, Guria ve Samegrelo prensliklerinin Osmanlı idaresine girmesiyle engellenmiştir. 1555 yılı itibarıyla bölge Osmanlı'ya vergi vermeyi kabul etmiş, Osmanlıların Batı Gürcistan'daki siyasî üstünlüğü resmiyet kazanmıştır. Bu dönemde artan feodal çekişmelerle birlikte Osmanlılar, Çaneti, Acara ve Samtshe'nin batı bölgelerine yerleşmiş, Abhazya'ya kadar etkisi uzanmıştır. Dağlık bölgelerden gelen göçler ve İslâmiyet'in eş zamanlı yayılmasıyla hâkimiyeti kalıcı hâle gelmiştir.¹⁰⁹

1.2.3 1828'e Kadar Batum'da İdarî Düzenlemeler ve Siyasî Gelişmeler

Gürcistan'ın siyasî yapısı, tarih boyunca İran, Osmanlı ve Rusya arasındaki güç mücadeleleriyle şekillenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Safevi tehdidi ve Osmanlı'nın doğu siyaseti çerçevesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1555 tarihli Amasya Anlaşması ile Gürcistan, Osmanlılar ve Safeviler arasında iki nüfuz sahasına ayrılmıştır. Kartli ve Kaheti Safevi hâkimiyetine bırakılırken, Batı Gürcistan'daki Megrel, Gürel (Guria), İmeret, (Açıkbaş) ve Samtshe bölgeleri Osmanlı kontrolüne girmiştir. Bu dönemde Kutais, Dadyan ve Kehâbir livaları Osmanlı idaresine dâhil

¹⁰⁹ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 148; Şengelia, **Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih**, s. 252, 253; Berdzenişvili, Canaşia, **Gürcüstan Tarihi**, s. 227, 228.

edilmiştir. Beylerbeylik görevlerine Bıkrân Bey, Keyvan Bey ve Guril Bey gibi isimler atanmıştır.¹¹⁰

1572 yılında Osmanlı Devleti, Rusya'nın Hristiyan Gürcü krallıkları aracılığıyla Kafkasya'ya nüfuz etmesini engellemek amacıyla önemli bir idarî düzenlemeye gitmiştir. Bu bağlamda Erzurum Eyaleti'nden aktarılan sancaklarla birlikte, yurtluk-ocaklık hanlık statüsünde Gürcistan Eyaleti adıyla Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Bu yeni eyaletin yönetimi, Kartli Krallığı'nın lideri XI. Davit (Davut Han)'a verilerek hem bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti güçlendirilmiş hem de yerel unsurların desteği sağlanmaya çalışılmıştır. 1573-1574 tarihli tahrir defterine göre Gürcistan Eyaleti, Tiflis, Tumanis, Gori, Batum, Hocevân, Tortum, Pertekrek, Şavşat, Tavüskâr, Kamhıs, Peneskird, Akçakale, İspir, Kars, Ardanoç, Livâne, Ardahan, Küçük Ardahan, Akçaşehir, Acara, Maçhakel ve Faş sancaklarından oluşmaktaydı.¹¹¹

1578 yılında Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Çıldır Meydan Muharebesi'ni kazanarak Gürcistan'a doğru ilerledi. Özdemiroğlu Osman Paşa, Dağıstan bölgesine gönderildi ve önemli siyasî ve askerî başarılar elde etti. Batum İskeleyi bu süreçte lojistik açıdan aktif biçimde kullanılmıştır. Faş ve Batum gibi kalelerin harap hâllerinden kurtarılıp tamir edilmesi gündeme geldi. Bu savaşlar sırasında Dadyan, Gürel ve Açıkbaş melikleri Osmanlılara bağlılıklarını sürdürdü. Kartli Krallığı 1578'de Tiflis Eyaleti olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Lala Mustafa Paşa, Şirvan'a doğru ilerleyişi sırasında daha önce Safevi hâkimiyetinde bulunan Gürcü meliklerinin yönetim merkezlerini Osmanlı idaresine dâhil etmiş ve bunları beylerbeylik şeklinde

¹¹⁰ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 41.

¹¹¹ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023, s. 18. Kılıç, "Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimatı", s. 279-284.

teşkilatlandırmıştır. 1579 yılında kurulan Çıldır Beylerbeyliği'ne Acara Sancağı da eklenmiştir. Böylece bölge Erzurum Beylerbeyliğinden ayrılarak yeni bir idarî merkeze bağlanmıştır. Acara, Çıldır beylerbeyi Minûçehr'e (İslâm olduktan sonra Mustafa Paşa) ocaklık olarak verilmiştir. Bölgedeki diğer sancaklarla birlikte idarî bütünlük sağlanmıştır. Muharebelerden sonra Gürcistan, her biri bir beylerbeyine verilmek üzere 4 eyalete bölünmüştür. Trabzon şehri merkez olmak üzere 14 Kasım 1580 tarihinde Trabzon/Batum Eyaleti kurulmuştur. 1580 yılı sonunda Batum, Erzurum'dan ayrılmış, Ahmed Paşa'nın beylerbeyliği altında müstakil bir vilayet hâline getirilmiştir. Faş Sancağı da Batum beylerbeyliğe bağlanmıştır. Takip eden süreçte Trabzon Sancağı'nın da ilavesiyle beylerbeyliğin adı Trabzon Beylerbeyliği olarak değiştirilmiştir. Böylece Batum ve Acara bölgeleri, Erzurum merkezinden ayrılarak doğrudan Osmanlı idarî sistemine entegre edilmiştir. Batum Eyaleti, Trabzon, Giresun, Hemşin, Atina, Arhavi, Gönve, Faş sancaklarından meydana gelmiştir.¹¹²

Osmanlı ordusunun Kafkasya cephesine yönelik askerî sevkiyatında, Batum İskelesi stratejik bir lojistik merkez olarak kullanılmıştır. Deniz yoluyla ulaştırılan zahire, cephane ve mühimmat, bölgeden temin edilen yük hayvanlarıyla Erzurum'a taşınmıştır. Ayrıca Artvin-Ardanuç-Ardahan-Kars güzergahı Batum bağlantılı sevkiyat için tercih edilmiştir. Lojistik ve askerî önemi nedeniyle Trabzon/Batum Eyaleti'nin sevkiyat masrafları eyalete bağlı kaza halkına yüklenmiştir.¹¹³

¹¹² Kılıç, "Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimatı", s. 279-284. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 98, 99; Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, s. 28-32, 38, 55-57, 82-85. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 108, 109; Bostan, **XV. XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, s. 21, 64.

¹¹³ Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, s. 162.

Gönye ve Acara sahillerinde Haçapa adlı mavnalarla korsanlık yapıyordu. Genellikle Abhaz bölgesinden gelen korsanlar, küçük gemileri ele geçirip malları yağma ederek insanları esir ediyordu. Osmanlı Devleti Gürcistan sahillerinde asayiş sağlaması için Karadeniz donanmasından bir filo görevlendirerek her yaz Faş ve Gönye kıyılarında devriye gezdirmiştir. Ancak alınan bu tedbirlere rağmen korsanlık faaliyetlerinin tamamen önüne geçilememiştir.¹¹⁴ Abhaz korsanlarının küçük ve hızlı teknelerle kıyı köylerine düzenlediği saldırılar, bölge halkını sürekli olarak tedirgin ediyordu. Bölgenin güvenliği sağlamak için Çoruh Nehri'nin sol ağzında konumlanan Gönye Kalesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1547'de onararak güçlendirilmiştir. Kale dört köşeli, sağlam yapısı ve içinde barındırdığı bir camiyle Osmanlı askerî varlığı için hayati bir öneme sahipti. Doğu Karadeniz kıyılarını Abaza ve Gürcü korsanlarının saldırılarına karşı koruyarak, bölgenin savunmasında önemli bir güce sahipti. Nitekim 1559 ve 1571 yıllarında Gönye ve çevresi büyük çaplı saldırılara maruz kalmıştır. Kale'nin askerî gücüne dair bir örnek olarak, 1640 yılında Gönye Kalesi'nde bir oda yeniçeriyle birlikte toplam 500 askerin görev yaptığı bilinmektedir.¹¹⁵ Bunun yanında 1703 yılında Osmanlı Devleti'nde gemi inşası için zikredilen önemli merkezler arasında Gönye de bulunuyordu.¹¹⁶ Atina'dan (bugünkü Pazar) Batum'a kadar uzanan sahil şeridi, Gönye Sancağı'na bağlıydı. Bu sancak, Hemşin, Atina, Viçe (Fındıklı) ve Arhavi olmak üzere dört kazayı içeriyordu.¹¹⁷

Osmanlı Devleti, Batı Gürcistan'daki Megrel, Guria ve İmereti gibi Gürcü yönetim birimleri arasında barış ve istikrarı sağlama hedefi gütmüştür. Bu doğrultuda hem Gürcü

¹¹⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, s. 11.

¹¹⁵ Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 40.

¹¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 447.

¹¹⁷ Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 40.

beylerine hem de Osmanlı idarecilerine iyi ilişkiler kurmaları yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. 1566 tarihli bir hükümde, Guria Beyi'nden, İran'a yönelik saldırılardan kaçınması ve ülkesini Osmanlı muhafızlarıyla koruması istenmiştir. Ayrıca Guria Beyliği'ne yapılan atamalarda, İmereti kralının onayı ve Osmanlı padişahının tasdiki birlikte aranarak yerel geleneklerin korunmasına özen gösterilmiştir.¹¹⁸

Sultan III. Murad devrinde, 1578-1590 Osmanlı-Safevi harpleri sürecinde Gürcistan coğrafyasında önemli idarî düzenlemelere gidilmiştir. Safevi etkisi altında bulunan bölgenin bir araya getirilmesiyle, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasında stratejik öneme sahip olan Çıldır Eyaleti teşkil edilmiştir. Batum'un güneydoğusunda yer alan Acara, bu dönemde ayrı bir vilayet olarak teşkilatlandırılmıştır. Acara, önce Erzurum vilayetine, ardından Çıldır Eyaleti'ne bağlanmış ve nihayet 1591 yılında Acara-i Ulyâ ve Acara-i Suflâ sancaklarının birleştirilmesiyle müstakil bir beylerbeylik hâline getirilmiştir. İlk beylerbeyliğine Acara-yı Ulyâ'daki asi köyleri feth ve zapt eylemesi şartı ile Himşiaşvili ailesine mensup ve Kahet Kralı II. Aleksandr'ın damadı olan Gürcistan'ın namdarlarından Maçhakel Sancakbeyi Lağveş Ahmed Bey 700.000 akça has ile getirilmiştir.¹¹⁹ Öte yandan, Batum'un da dâhil olduğu Kutais vilayeti, Safevilerle süregelen mücadeleler sırasında oluşturulmuştur. 1591'de eski Batum sancakbeyi Cafer Bey yeni vilayetin beylerbeyi olmuştur. Bu idarî teşkilatlanmayla, Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki hâkimiyeti sağlamlaşmış ve yerel hanedanlar merkeze bağlı hâle getirilmiştir.¹²⁰

¹¹⁸ Nebi Gümü, "Osmanlı İdaresinde Gürcistan", **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelshvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 248.

¹¹⁹ Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 72.

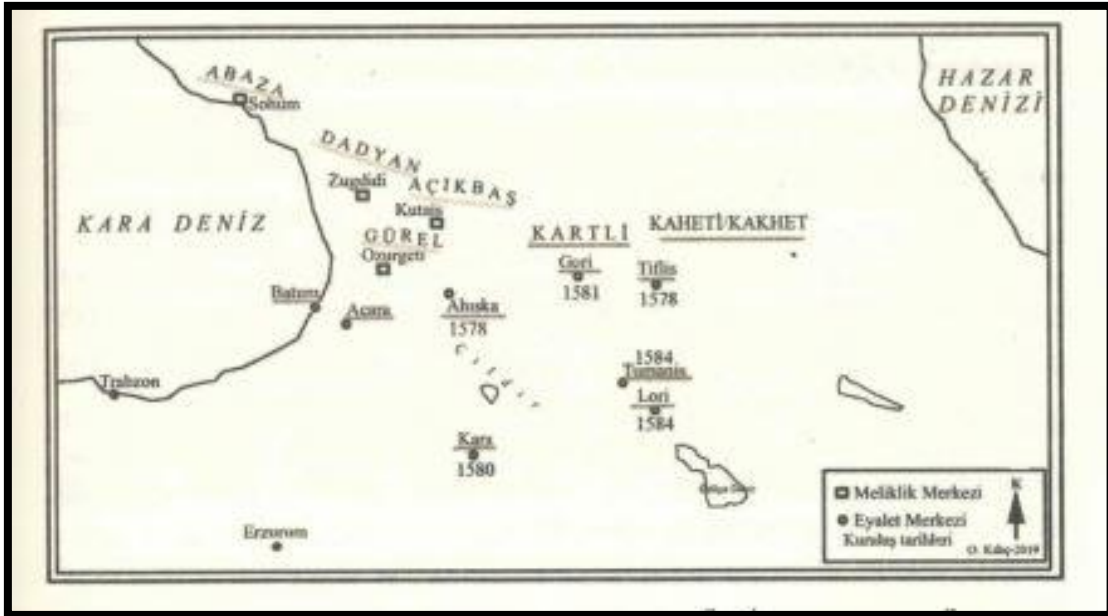
¹²⁰ Kılıç, "Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimatı", s. 284-287.

1590 yılında, Şah I. Abbâs'ın talebi ile Osmanlı ile İran arasında imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması'yla Osmanlı Devleti doğuda en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Barış antlaşması sonucunda Güney Kafkasya'daki geniş bir coğrafya, özellikle Azerbaycan'ın bazı bölgeleri, Gürcistan ve Karabağ, Huzistan, Şirvan, Loristan, Tebriz, Gori ve Tiflis gibi kaleler Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Bu süreçte Gürcistan'ın güneybatısında yer alan Acara ve Çaneti bölgeleri ile Samtshe, Osmanlı idaresine dâhil edilerek Ahıska Sancağı'na bağlandı. Osmanlı yönetimi bu bölgelerde toprak düzenlemelerine giderek, nüfus sayımları yapmış, Acara ve çevresindeki toprakların kontrolü doğrudan Osmanlı yönetimine geçmiştir.¹²¹

Acara Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin Gürcistan coğrafyasındaki hâkimiyetini güçlendirme politikası çerçevesinde oluşturulmuştu. Bu eyalet, İmerhev, Acara-i Ulyâ ve Acara-i Suflâ sancaklarından oluşmakta olup, haraç toplama ve bölgedeki melikler üzerindeki denetim görevini üstlenmiştir. Ancak 1603 yılında Safevi tehdidinin artması nedeniyle Acara'nın eyalet statüsü kaldırılmış ve yeniden Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir sancak hâline getirilmiştir. Safevi saldırıları sırasında Gürcistan'ın doğusunda Osmanlı kontrolü zayıflamış, Dadyan ve Gürel melikleri gibi yerel beyler Safevilere tabi olmuştur. Bu siyasî baskının azalmasıyla birlikte, 22 Temmuz 1633 tarihinde Acara tekrar müstakil eyalet hâline getirilmiş ve Ahmed Paşa beylerbeyliğe tayin edilmiştir. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması sonrası Osmanlı idaresindeki Gürcistan toprakları arasında Acara, Batum ve Çıldır eyaletleri ile İmereti, Dadyan, Gürel ve Abhazya meliklikleri yer almıştır. XVII.

¹²¹ Şengelia, *Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, s. 249,250; Andrew J. Newman, *Safevi İrani: Pers İmparatorluğu'nun Yeniden Doğuşu*, çev. Damla Gürkan Anar, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023, s. 100.

Gürcistan Eyaleti genelinde etkin bir idare yürüttüğünü belirtmektedir.¹²²



Harita 2: Osmanlı İdaresi Altında Gürcistan'da Kurulan Merkezi Taksimat Yapıları¹²³

Şah Abbas, 1590'da Osmanlılarla imzaladığı antlaşmayla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla 1603 yılında yeniden sefere çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlıların Celali isyanları ve Habsburglarla meşgul olması, Abbas'a Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da avantaj sağlamıştır. I. Abbas, Dağıstan'daki nüfuzunu artırmaya çalışmış, yerel han ve beyleri hediyelerle kendine bağlamıştır. Erivan ve Nahcivan gibi bölgelerin yanı sıra, Gürcistan coğrafyasına komşu Kars ve Erzurum'da da Osmanlı kuvvetleri mağlup edilmiştir. 1612'de 9 yıl süren Osmanlı-Safevi Savaşı Nasuh Paşa Antlaşması ile son bulmuştur. Şah Abbas, özellikle Kartli ve Kaheti bölgelerini yeniden Safevi kontrolüne almak amacıyla 1614'te Gürcistan'a sefer düzenlemiş, direnen Gürcü soyluların üzerine sert şekilde yürümüştür. Bu sefer sonucunda on binlerce kişi öldürülmüş ve İran içlerine

¹²² Kılıç, “Gürcistan’da Osmanlı İdari Taksimatı”, s. 287-289.

¹²³ Kılıç, **a.g.e.**, s. 297.

sürülmüştür. Safeviler bölgede kendilerine yakın Müslüman yöneticileri tahta yerleştirmiştir.¹²⁴

1609 yılında Gürel Dadyanı II. Mamia, Osmanlı-Safevi savaşından faydalanarak Batum Sancağı'nın kırsal bölgelerini işgal etti. Bu duruma karşılık olarak Osmanlı donanması Gürel ve Megrel kıyılarını ablukaya aldı. Gürel'e yapılan ihraç mallar kısıtlandı. 1612'deki ateşkesin ardından Trabzon Beylerbeyi Ömer Paşa, Batum kırsalını Osmanlı topraklarına yeniden kazandırdı. II. Mamia, 1614'te Batum'da teslim olarak senet verdi ve Osmanlı başkentine yıllık köle ve yelken bezi göndermeyi kabul etti. Osmanlı Devleti, önceki ihanetlerini unutmadığı II. Mamia'yı Rusya ile kurduğu temaslar nedeniyle 1625'te idam etti.¹²⁵

IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevi mücadelesi, Gürcistan coğrafyasındaki hâkimiyet mücadelelerini doğrudan etkilemiş, Kartli ve Kahet gibi bölgeler Safevi kontrolüne geçmiştir. 1633'te İmereti'in de Safevi ordularınca işgali, ardından Gürel ve Megrel prensliklerinin 1634'te İran'a tâbi olmalarıyla Osmanlı'nın batı Gürcistan'daki nüfuzu ciddi şekilde sarsılmıştır. Ancak Revan Seferi sırasında Dadyanlı I. Kayhosro, Osmanlı ordugâhına elçiler göndererek IV. Murad'a bağlılığını bildirmiş ve yeniden Osmanlı tabiiyetine girmiştir. 1635'te Safevilerin işgalindeki Ahıska, Gürcü Damad Kenan Paşa tarafından fethedilmiş ve aynı gün Ahıska Eyaleti kurulmuştur. Revan, Nahcivan ve Tebriz gibi şehirlerin fethiyle Osmanlı ordusu Gönye, Ahıska ve Kars hattındaki askerî varlığını güçlendirmiştir. 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla

¹²⁴ Sholeh Quinn, **Şah Abbas İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar**, çev. Zeliha Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, s. 126-128, 150-151. Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 109, 110.

¹²⁵ Bilge, **Osmanlı Çağrında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, s. 212.

Megrel, Gürel ve İmereti Osmanlı'da, Kartli, Kahet ve Dağıstan ise Safevi hâkimiyetinde kalmıştır.¹²⁶

IV. Murad dönemine ait 1632–1641 tarihli sancak tevcih defteri, Gürcistan coğrafyasındaki Osmanlı idarî birimleri arasında Çıldır, Acara ve Batum'u (Trabzon) öne çıkarır. Bu dönemde Acara, Çıldır Eyaleti'ne bağlı olarak Acara-i Ulyâ ve Acara-i Suflâ sancakları şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Altunkale ve Ahıska gibi diğer sancaklarla birlikte Gürcistan sınırları içinde değerlendirilmiştir. Batum ise XVIII. yüzyılda Trabzon eyaletine bağlı paşa sancağı olarak kayıtlara geçmiş ve yurtluk-ocaklık statüsünde idare edilmiştir. Batum'dan Azak'a kadar uzanan Karadeniz kıyılarındaki güvenlikten Trabzon valileri sorumluydu. Osmanlı yönetimi, Güneybatı Kafkasya'daki Dadyan, Açıkbaş, Gürel ve Abhaza melikliklerini de idarî yapı içerisinde yarı özerk biçimde tanımış, bu bölgelerdeki meliklerin zaman zaman sancak statüsünde kabul edildiği olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyıl başlarında Acara'nın müstakil eyalet statüsü kaldırılmış ve yeniden Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak yazılmıştır. 1730'lara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki idarî varlığı, Tiflis ve Kahet gibi yeni eyaletlerin kurulmasıyla geçici olarak genişlemişse de, Safevilerin artan baskısı bu düzeni tehdit etmiştir. Nadir Şah'ın 1732'de Kartli ve Kahet bölgelerini ele geçirmesi üzerine Osmanlı idaresi Tiflis ve Kahet'den çekilmeyi tartışmak zorunda kalmış, ancak bu geçici anlaşma Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir.¹²⁷

XVIII. yüzyılın başlarında Batı Gürcistan'daki taht mücadeleleri ve Osmanlı egemenliğine başkaldırıları, Osmanlı Devleti'nin bölgeye askerî müdahalede bulunmasına neden oldu. Gürel Dadyanı III. Mamia'nın Osmanlı emirlerine karşı gelerek İmereti tahtına oturması üzerine Osmanlı, Çıldır, Erzurum, Kars ve Trabzon eyaletlerinden

¹²⁶ Bilge, *a.g.e.*, C. 1, s. 196-201.

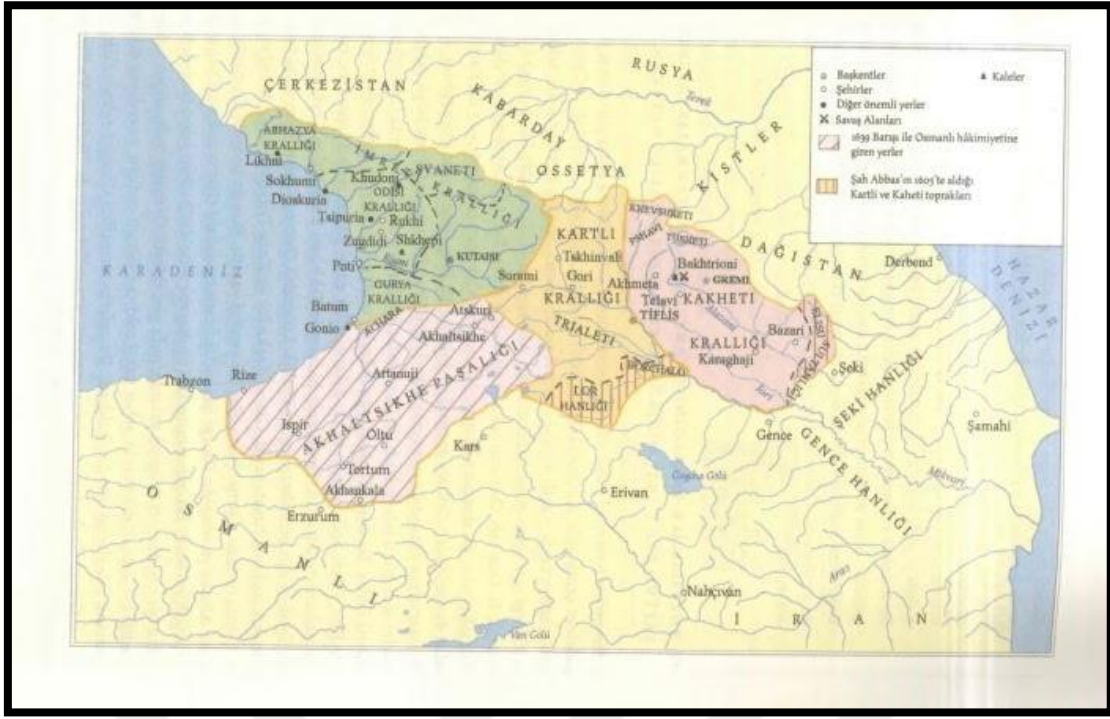
¹²⁷ Kılıç, "Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimatı", s. 290-293.

bölgeye asker sevk etti. Defterdar Köse Halil Paşa, 1703'te Erzurum Valiliği ve Gürel Seraskerliği görevine getirilerek Kutais ve Bağdatçık kalelerini tahkim etmekle görevlendirildi. Aynı dönemde, Gürcistan kıyılarının güvenliği için Rize, Gönve, Azak, Taman ve Kerç'te ikişer firkate inşa edilmesi emredildi ve Batum ile Anakara kaleleri tamir edildi. Gürel'e bağlı Kobuleti bölgesinin halkı 1650'lerde İslâmiyet'i kabul etmişlerdi. Kobuleti, tavatı Rüstem Bey'in 1718'de Müslüman olması üzerine Kobuleti ve Hino nahiyeleri Gürcülerden alınarak Çürüksu Kazası adıyla Çıldır Eyaleti'ne bağlandı ve yurtluk-ocaklık olarak Müslüman olan Rüstem Mehmed Bey'e verildi. Rüstem Bey'in ölümünden sonra Gürel Prenslığı'na bağlı Mamia, Kobuleti'yi tekrar ele geçirip Müslüman halkı Hristiyanlaştırmaya çalışınca Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından görevden alındı. Yerine, Müslüman olan oğlu Solomon (Süleyman Bey) atanarak Çürüksu Kazası yeniden Çıldır Eyaleti'ne bağlandı ve Osmanlı idaresi altındaki yapısal bütünlük korundu.¹²⁸

Sadrazam Hasan Paşa'nın Batum'a yerleşimi, şehrin geleceğini şekillendiren önemli bir dönüm noktası oldu. Hasan Paşa, kendisine kalacak yer olarak Burun tabyasını seçti. O zamana kadar Osmanlı valileri, Batum limanının yaklaşık 3 km kuzeyinde, Korolistkskali Nehri üzerinde, eskiden Bathus/Bathys olarak da bilinen Tamara bölgesinde ikamet ediyordu. Bölge halkının büyük çoğunluğu da bu alanda yaşıyordu. Hasan Paşa'nın Burun tabyasını tercih etmesinin temel amacı, limandaki ticarî ve askerî faaliyetleri buradan daha etkili bir şekilde denetlemektir. Burun tabyasının civarında Ahmedîye adında bir cami inşa edildi. Tamara'da yaşayan halk da bu yeni caminin çevresine taşınarak burada yeni binalar inşa etmeye başladı. Böylece Hasan Paşa'nın önderliğinde Batum, günümüzdeki konumuna taşınmış oldu.¹²⁹

¹²⁸ Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)*, C. 1, s. 215-218.

¹²⁹ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, s. 10.



Harita 3: XVII. Yüzyılda Gürcistan¹³⁰

Batum Kalesi, Karadeniz sahil şeridinde stratejik bir konumda bulunuyor ve çevresinde XVIII. yüzyıldan önce de pek çok kale olduğu biliniyor. Bunlar arasında en işlevsel olanı, çarşı ve iskeleye yakın olan Batum Çarşısı adı verilen kale idi. Bu kale, şehrin merkezine yakınlığı ve mühimmat ile askerî zahirenin muhafazası açısından büyük önem taşıyordu. XVIII. yüzyılın başlarında Batum Kalesi'nin korunması için yaklaşık 200-300 yeniçeri görev yaparken, Batum ve Gönje sahillinde ise beş işkampaviya konuşlandırılmıştı. Batum Kalesi ve Limanı, 1703'te yeniden inşa edilerek tabyalarla güçlendirilmişti. 1704'te Batum halkı, kalenin tamirinde gösterdikleri gayret dolayısıyla vergiden muaf tutuldu. Faş Kalesi'ne taş temininde de Batum çevresindeki kalıntılardan yararlanılacağı belirtilmişti. Ayrıca Batum Kalesi'nde imamet ve hatiplik görevleri düzenlenerek Hafız İbrahim yerine Mustafa Halife atanmıştı. Batum'da cami ve kale hizmetlerinde günlük yevmiye ile memurlar görevlendirilmiş, kalede askerî nüfusun

¹³⁰ Şengelia, *Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, s. 257.

güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı. 1707 ile 1780 yılları arasındaki dönemde Batum Kalesi'nin korunmasında, dizdar olarak adlandırılan ve gece dahi sürekli kalede kalma mecburiyetinde olan kale komutanının yanı sıra çok sayıda askerî personel ve muhafız da görev yapıyordu.¹³¹

Batum Kalesi dışında Çoruh Nehri'nin sol kıyısında bulunan Gönye (Gonio) Kalesi, Acaristan'ın en önemli yapılarından biri olarak biliniyordu. Sağlam surlara ve kalabalık bir garnizona sahip olan kale, Evliya Çelebi tarafından da önemle vurgulanmıştır. 1778 yılında Batum'a bağlı bazı kalelerde tamirat ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştı. Batum ile Gönye çevresi, Atina'dan Faş'a ve Ahıska ile Anakara kalelerine taşınacak topların sevki açısından stratejik öneme sahipti. Bu nedenle, bölgedeki yolların güvenliği ve kullanılabilirliği büyük bir sorun teşkil ediyordu.¹³²

27 Ekim 1722'de yeniden yurtluk ocaklık olarak kurulan Çıldır Beylerbeyliği görevine İshak Paşa atandı. Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğusunda bulunan bölgelerin yönetiminden sorumlu olan Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa, Batum, Acara ve Gönye'nin yanı sıra Açıkbaz, Dadyan, Kutais, Gurya ve Megrel gibi yerlerin idarecilerinden de genel olarak sorumluydu.¹³³

XVIII. yüzyılda Hazar Denizi kıyısındaki Rus ilerleyişine karşı Osmanlı Devleti, Acara, Batum, Gurya, Gönye ve Çıldır bölgelerini kapsayan askerî önlemler geliştirdi. 1722 yılında Kafkasya cephesi kaleleri onararak savunma açısından güçlendirildi. Osmanlı Devleti, İran seferleri sırasında askerî sevkıyat ve iletişimi kolaylaştırmak amacıyla Trabzon Eyaleti'ne bağlı Gönye ve Batum gibi stratejik noktalarda

¹³¹ Orhankazi, “XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı”, s. 15-17.

¹³² Orhankazi, **a.g.e.**, s. 23, 26.

¹³³ Mehmet Kazdal, **Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa (1695-1748)**, Ankara, Fecr Yayınevi, 2022, s. 268-273.

menzilhaneler kurmuştur. Gönve'de 1725-1735 yılları arasında faaliyet gösteren menzilhane, Faş Kalesi ile Arhavi ve Gori bölgelerine malzeme gönderimi sağlamıştır. Batum menzilhânesi ise Atina, Viçe ve Arhavi menzilhâneleriyle bağlantılı olarak kurulmuş ve 1725 yılından itibaren bölgedeki askerî lojistik için kritik bir rol üstlenmiştir.¹³⁴ 1724 senesinde Faş Kalesi'nin inşasında ihtiyaç duyulan taşların Batum ile Faş arasında, özellikle sahil kesiminde bulunan eski kalelerden sökülüp deniz yoluyla taşınabileceği tartışılmıştır. Ayrıca inşaat için gerekli olan iş gücünün Faş'ta hazır bulunmadığı, bu nedenle kalenin yapımında Gönve Sancağı'ndan ırgat getirilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir. Hem malzeme hem de iş gücü bakımından Gönve ve Acara sahilleri Faş Kalesi'nin inşasında önemli bir rol üstlenmiştir.¹³⁵

1735 yılında Osmanlı ordusunun Arpaçay Muharebesi'nde uğradığı yenilgi sonucunda Gürcistan'daki Tiflis ve Kahet bölgeleri tekrar Safevilerin eline geçmiştir. 1756-1792 yıllarını kapsayan bir tahvil defterine göre, Gürcistan coğrafyasında Osmanlı'ya bağlı idarî yapılar Batum ve Çıldır eyaletleri etrafında şekillenmiştir. Batum, “*nâm-ı diğer Trabzon*” olarak tanımlanmış ve Goniya ile Keçiler İskelesi sancaklarını da içerecek şekilde teşkilatlandırılmıştır. Çıldır Eyaleti'ne bağlı olarak Acara-i Ulyâ, Acara-i Sufîâ, Aspinza, Altunkale ve Ahılkelek gibi sancakların tamamı bugünkü Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır.¹³⁶

1784 yılında Çıldır Eyaleti'ndeki Acara ahalisi, Gürcistan'a düzenledikleri akınlarla esir ve ganimet elde ederek bölge halkına zarar veriyordu. Gürcistan Hâkimi

¹³⁴ Çetin, Cemal, **Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneleri) (1690-1750)**, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2013, s. 163, 165, 168.

¹³⁵ Mahir Aydın, “Faş Kalesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 6, 1986, s. 72, 83.

¹³⁶ İnbaşı, “Trabzon / Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)”, s. 167. Kılıç, “Gürcistan'da Osmanlı İdari Taksimatı”, s. 294, 295.

Salamon'un gerekli tedbirleri almadaki yetersizliği, Gürcüleri Çıldır Valisi'ne başvurmaya mecbur bıraktı. Ancak Acarlılar, valinin emirlerini dinlemeyerek Gürcistan topraklarında yağma ve talana devam ettiler. Gürcüler, Solomon'un çaresizliğine kanaat getirince Müslüman ahaliden intikam almak için Çako kasabasına saldırı planladılar. Çako ahalisi, saldırıdan korunmak amacıyla eşyalarını toplayıp Şamih dağına sığındı. Gürcüler kasabayı yağmalayıp ateşe vermeye kalkışınca, Faş Kalesi'nden toplar atılarak yardım çağrısı yapıldı. Bu çağrıya Abaza Mehmed Paşa ve askerleri yetişerek Gürcülere karşı koyup galip geldiler.¹³⁷

1764'te Rus kuşatması sırasında Faş Kalesi ve çevresindeki kaleler tamir edilerek yeni toplar ve bir tabya yapılması kararlaştırılmıştı. Savaş sırasında Faş Kalesi'nde olması gereken Batum'daki görevliler tekrar Faş Kalesi'ne çağrılmıştı. Faş ve Batum civarında yeniçeri ve yamak sayısı 1.250, cebeci ve topçu sayısı ise 20 idi. 12 Aralık 1791'de Batum limanında yeni bir tabya inşası için mimar halifesi ve bina emini tayin edilmiş ve bahar aylarında inşaat yapımına başlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Batum Çarşısı'nda, Batum Kalesi'nin muhafazası için görevli olan 45 nefer bulunmaktaydı.¹³⁸

¹³⁷ Aydın, "Faş Kalesi", s. 110, 111.

¹³⁸ Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 30, 31.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAVAŞ: OSMANLI-RUS SINIRINDAKİ ASKERÎ DİNAMİKLER

2.1 Kafkasya’da Rus Yayılması ve Rusya’nın Gürcistan’ı İlhak Etmesi

Karadeniz, tarih boyunca sık sık savaşlara sahne olmakla birlikte özellikle XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz üzerindeki hâkimiyet mücadelesiyle dinamik bir etkileşim alanı hâline gelmiştir. Bu süreçte ticaret, nüfus hareketleri ve hastalıklar iki imparatorluk arasında karşılıklı akış göstermiştir. Her iki taraf da geniş kara parçalarına yayılan çok uluslu yapılar olarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Rusya’nın Kırım ve Güney Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına yaklaşması, Kafkasya’da direnişi körüklemiş ve özellikle Dağıstan’dan yükselen karşı koyuş, çatışmaları daha da sertleştirmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı, Kafkasya’daki gelişmelere doğrudan müdahil olmak zorunda kalırken, bölge giderek Şark Meselesi’nin merkezî cephelerinden biri hâline gelmiştir. Ancak Batılı devletlerin siyasi ilgisine karşın, Kafkas halkları bekledikleri maddî desteği alamamış ve Rus yayılmacılığına karşı tek başlarına direniş göstermek zorunda kalmışlardır.¹³⁹

Şark Meselesi, yani zayıflamakta olan Osmanlı Devleti’nin geleceğinin ne olacağı sorusu, Büyük Güçler arasındaki diplomatik ilişkilerin biçimlenmesinde belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. XVIII. yüzyılda bu mesele, özellikle Rusya’nın Karadeniz’in kuzey kıyılarına komşu bölgelere doğru yayılma politikalarının yarattığı gerilimlerle

¹³⁹ Andrew Robarts, **Migration and Disease in the Black Sea Region: Ottoman-Russian Relations in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries**, Bloomsbury Academic, 2017, s. 2, 3. İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958, s. 361, 362.

doğrudan bağlantılıydı.¹⁴⁰ Rus gazeteci Velichko'ya göre Rusya'nın Kafkasya'daki varlığı, imparatorluk sınırlarını genişletme ve bölge halklarını merkeze bağlama amacına dayanmaktadır. Yerel yönetimlerin zamanla ortadan kalkması ve merkezî otoriteye tam bağlı hâle gelmesi Rusya açısından bir zaruret olarak görülmüştür. Kafkasya bir koloni değil, doğrudan Rus vatanının ayrılmaz bir parçası gibi algılanmaya başlanmıştır.¹⁴¹

XVIII. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği dış politikanın temel amacı Osmanlı'nın Kafkasya ve İran yönündeki yayılmasını durdurmaktır. Bu politika çerçevesinde I. Petro yönetimi İran ile askerî ve diplomatik bir iş birliği kurmayı hedeflemiştir. Bu amaçla İran'ın siyasî, ekonomik ve askerî yapısını tanımak üzere özel görevlendirmeler yapmıştır. Osmanlı'nın Hazar Denizi'nin batı kıyılarına hâkim olmasını önlemek de Rus dış politikasının başlıca hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Rusya, bu siyasi hamlelerle hem Osmanlı'nın doğu yayılmasını engellemeyi hem de bölgedeki kendi nüfuzunu artırmayı amaçlamıştır.¹⁴²

Rusya, Kafkasya'yı işgal planını yüzyıllık bir perspektifle ve büyük bir sabırla uygulamış, doğrudan çatışmadan çok kaleler ve istihkâmlarla stratejik tutunma noktalarını tahkim etmiştir. Genişleme planını sağlam yaptığı için hiç kaybetmemiş ve sürekli kazanmıştır. Slavyan kolonileri aracılığıyla bölgedeki demografik yapıyı kendi lehine dönüştürmüştür. Hazar Denizi'ni XVII. yüzyıldan itibaren bir iç deniz hâline getirerek lojistik avantaj sağlamıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya ulaşmakta büyük zorluk çekmiş ve önemli ikmal yollarını tesis edememiştir. Eğer bu

¹⁴⁰ A. L. Macfie, **The Eastern Question: 1774-1923**, Longman, 1989, s. 1.

¹⁴¹ Vasili Lvovich Velichko, **Kafkas-Rus Dosyası**, çev. İbrahim Gazigil, Ankara, Astana Yayınları, 2016, s. 104, 105.

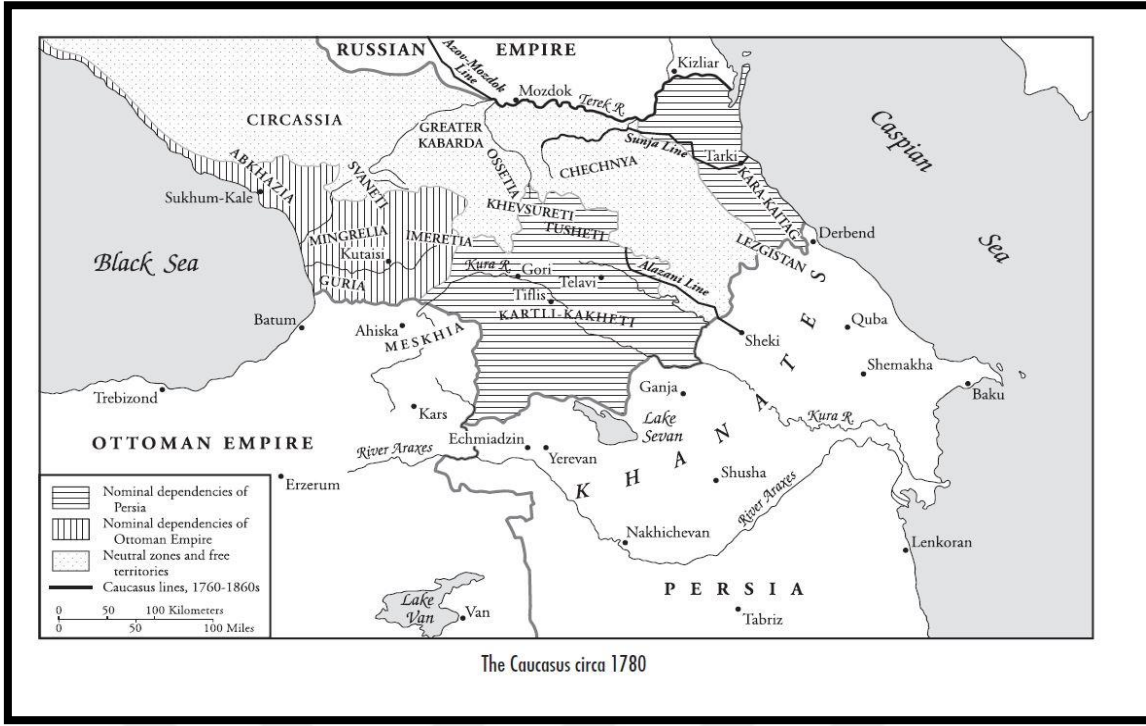
¹⁴² Okan Yeşilot, **Şah'ın ülkesinde: Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'nin Kafkasya Raporu**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014, s. 67.

savunma hatları zamanında kurulsaydı, Rusya'nın Kafkasya'ya inmesi engellenebilir ve İran'ın saldırılarının önüne geçilebilirdi.¹⁴³

1783'te imzalanan Georgievsk Antlaşması, Gürcistan'ı resmen Rusya'nın himayesine sokarak bölgedeki güç dengelerini kökten değiştirmiştir. Antlaşma sonrası Tiflis'te halk gösterileri düzenlenirken, Rus ordusu Gürcistan'a girerek Vladikavkaz Kalesi'ni inşa etmiş ve askerî yolları açmıştır. Rus birliklerinin gelişi, Osmanlı paşalarını ve özellikle Ahıska'dan Süleyman Paşa'yı tedirgin etmiştir. Osmanlı-Rus ilişkileri bu olayla diplomatik bir krize sürüklenmiştir. Süleyman Paşa'nın, Avar Hanı Ömer Han'ı Gürcistan'a saldırması için teşvik etmesi; Kaheti ve Kartli bölgelerinde ciddi tahribata yol açmış, Rus birliklerini alarma geçirmiştir. Osmanlı Devleti, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 23. maddesini öne sürerek Gürcistan üzerindeki iddialarını savunduysa da askerî olarak yeterince güçlü değildi. Rusya'nın Gürcistan'daki varlığı, Gürcistan Kartli Kaheti Kralı Erekle'nin Azerbaycan ve Şirvan'daki hanlarla kurduğu dengeyi bozarak, Müslüman nüfusun göçüne ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır. Rusya, Gürcistan üzerindeki kontrolünü artırmak için askerî birlikleri desteklerken, Batılı devletlerin, özellikle Fransa'nın da dikkatini çekerek diplomatik tepkilere neden olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'ı himaye etme kararı, Fransa'nın St. Petersburg'daki elçisi Ségur'un uyarılarına rağmen uygulamaya konularak Rusya'yı Kafkasya'daki çatışmalara daha fazla sürüklemiştir.¹⁴⁴

¹⁴³ Yılmaz Nevruz, **Umumi Kafkas Tarihine Giriş III**, C. 3, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 2019, s. 29.

¹⁴⁴ David Marshall Lang, **The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832**, Columbia University Press, 1957, s. 205-209.



Harita 4: 1780 Kafkasya Haritası ¹⁴⁵

Rusya, XIX. yüzyıl başlarında Gürcistan'ı askerî güçle ilhak ederek bölgedeki siyasî dengeleri kökünden sarsmıştır. 1801'de Kral XII. Giorgi'nin ölümü sonrasında Petersburg Hükümeti, Kartli-Kakheti Krallığı'nı resmen ilhak ederek Tiflis'teki katedrallerde halka duyurmuştur. Kartli-Kakheti'nin 1801'de ilhak edilmesiyle başlayan işgal süreci, kısa sürede Samegrelo ve İmeret gibi Batı Gürcistan bölgelerine de yayılmıştır. Gürcü kralları ve prenslikleri, Rusya'nın askerî varlığı karşısında direnç gösteremeyerek birer birer boyun eğmek zorunda kalmıştır. Osmanlı ve İran'ın desteğiyle kurtuluş umudu arayan bazı Gürcü soyluları, Bükreş Antlaşması'yla bu destekten mahrum kalmışlardır. Ruslar, yeni kurdukları merkezî idareyle Gürcü aristokrasisini kendi yönetim aygıtlarına eklemleyerek muhalefeti yavaş yavaş sindirmiştir. Güney Kafkasya'daki Müslüman ve Hristiyan topluluklar arasında yeni sınırlar çizilirken, geleneksel ticaret yolları da değişime uğramıştır. Ermeni tüccar ve zanaatkârlar, Rus

¹⁴⁵ Thomas De Waal, **The Caucasus: An Introduction**, Oxford University Press, 2018, s. 16.

ordusunun korumasından yararlanarak yeni ticaret merkezlerine yönelmiştir. Gürcü köylüleri ise ağır vergiler ve Rus tipi yükümlülüklerle yüz yüze gelmiştir. Kiliseler dahi bu dönemde yeni düzene uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Böylece Rus işgali, Gürcistan'ın siyasî bağımsızlığını ortadan kaldırmakla kalmayıp, toplumsal ve ekonomik yapısını da geri dönülmez biçimde dönüştürmüştür. Rus birliklerinin Tiflis'i işgal etmesi, Güney Kafkasya'daki Rus yayılcılığının da önünü açmıştır. Bu tarihten itibaren Tiflis, Kafkasya'daki Rus yayılcılığının merkez üssü hâline gelmiştir.¹⁴⁶

General Pavel Dmitriyevich Tsitsianov, 1802'de Kafkasya Başkomutanlığına atanınca, Gürcü asıllı kimliğini ustalıkla kullanarak bölgedeki soylularla bağlarını güçlendirmiştir. Gürcü aristokrasisini Rus yönetimine sadık kılmak için rütbelere ve maaşlar dağıtmış, aynı zamanda muhalif unsurları sürgüne göndererek direnişi zayıflatmıştır. Kafkasya'yı daha etkin yönetebilmek için Tiflis'i yeni merkez ilan ederek burayı askerî ve idarî kontrol üssüne dönüştürmüştür. Dağıstanlı akınlarını bastırmak amacıyla askerî seferler düzenleyerek bölgedeki güvenliği artırmaya çalışmış, böylece hem Osmanlı etkisini kırmayı hem de Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.¹⁴⁷

General Tsitsianov, İmereti Krallığı ile Megrelya Prensiği arasındaki gerginliklerden yararlanarak bölgedeki Rus nüfuzunu artırmak için harekete geçmiştir. 1804'te diplomasi ve askerî baskı yoluyla Kral Solomon'u Rusya İmparatorluğu'nun tebaası olmaya zorlamıştır. Ancak İmereti halkının ve aristokrasisinin direnci tamamen

¹⁴⁶ Suny, *The Making of the Georgian Nation, Second Edition*, s. 63; Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832*, s. 250-255; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 299, 300.

¹⁴⁷ Guniava Gela, "XIX. Yüzyılda Gürcistan", *Gürcistan*, ed. İbrahim Tellioglu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 600, 601; Berdzenişvili, Canaşıa, *Gürcüstan Tarihi*, s. 303, 304.

kırılmadığı için Rusya, 1810'da Kral Solomon'u tutuklayıp Tiflis'e göndererek İmereti Krallığını resmen ilhak etmiştir. Rusya, İmereti'yi doğrudan imparatorluk yönetimine bağlayarak buraya askerî garnizonlar yerleştirmiş ve malî-idarî sistemi yeniden düzenlemiştir. Böylece Osmanlı tehdidine karşı kaleleri güçlendiren Rusya, Batı Gürcistan'daki kontrolünü kalıcı hâle getirmiştir.¹⁴⁸

Rusya'nın Gürcistan'a yerleşme sürecinde Yermolov, Gürcülerin gönlünü kazanmak için VI. Vahtang'ın kanunlarını Rusçaya çevirtse de Paskeviç gibi komutanlar yerel geleneklere duyarsız kalmıştır. Rus askerî yönetiminin keyfî uygulamaları ve yolsuzlukları, Gürcü halkında ve soylular arasında eski özerk dönemlere duyulan özlemi güçlendirmiştir. Gürcü aristokratları, Rus yönetimine karşı XIX. yüzyıl boyunca isyanlar düzenleyerek tepkilerini göstermiştir. Kaheti, Mtiuleti ve İmereti'deki ayaklanmalar bunlara örnektir. Özellikle genç soylular, Rus idaresindeki baskıcı eğitim politikalarına ve öğretmenlerin küçük düşürücü davranışlarına tahammül edemeyerek entelektüel direnişe yönelmişlerdir. 1832'de Elizbar Eristavi önderliğinde Rus yetkililerini öldürmeyi planlayan komplonun ortaya çıkarılması, Gürcülerin bağımsızlık umutlarını sertçe bastırmıştır. Tüm bu gelişmeler, Gürcüler için Rus yönetimine karşı derin bir güvensizlik ve düşmanlık ortamı oluşturmuştur. Ruslar ise yerel tepkileri bastırmak için baskıcı politikalarını sürdürmüştür.¹⁴⁹

Rusya'nın Gürcistan'a yerleşmesi, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı sınır komşusu hâline getirmiştir. Bu durum, bölgedeki güç dengesini Osmanlı aleyhine değiştirerek askerî krizlere yol açmıştır. Gürcistan'daki Rus askerî varlığı, Osmanlı'nın hem kendi nüfuzu hem de Müslüman halk üzerindeki kontrolü için büyük bir tehdit oluştuyordu.

¹⁴⁸ Gela, "XIX. Yüzyılda Gürcistan", s. 604-609; Lang, **The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832**, s. 262.

¹⁴⁹ Suny, **The Making of the Georgian Nation, Second Edition**, s. 69-72.

Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın Kafkasya'daki otoritesini zayıflatan bu yeni durum Rusya-İran (1804-1813, 1826-1828) ve Rusya-Osmanlı (1806-1812, 1828-1829) savaşlarını beraberinde getirmiştir.

2.2 Kafkas Sınırındaki Savaşlar ve Batum'un Serhat Şehrine Dönüşmesi

XVII. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti ile İran arasında el değiştiren ve bir türlü paylaşılamayan Kafkasya, XVIII. yüzyılda yeni bir rakiple karşı karşıya kaldı: Rusya. Osmanlı ve İran'ın yorgun düşmüş, birbirini yıpratmış güçleri arasında yükselen Rusya, dönemin koşullarına bakıldığında bölgedeki en etkili güç olarak öne çıkmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin temel belirleyicisi, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik ilerleme politikası olmuştur. Bu dönemde Rusya'nın yayılmacı hedefleri, bölgedeki stratejik dengeleri yeniden şekillendirirken, Osmanlı'nın sınır güvenliği ve toprak bütünlüğü üzerindeki baskıyı artırmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı ve Rusya arasında oluşan dostane ilişkiler ve dayanışma dönemi, XVIII ve XIX. yüzyıllarda yerini giderek yoğunlaşan çatışmalara bırakmıştır. Bu süreçte iki güç arasında gerçekleşen bir dizi savaş, diplomatik ve askerî alanda Osmanlı-Rus ilişkilerinde Güney Kafkasya'nın siyasî ve askerî stratejiler açısından önemini daha da artırmış ve bölgenin büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmesine yol açmıştır.¹⁵⁰

Rusya'nın Karadeniz'e açılma süreci, 1696'da Azak Kalesi'ni ele geçirmesiyle başlamış ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası daha sistematik bir politika hâline gelmiştir. 1774'te Kırım'ı kaybeden Osmanlı Devleti, dikkatini yeniden Kafkasya'ya

¹⁵⁰ Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 25.

çevirmek zorunda kalmıştır. Çünkü Rusya'nın bölgede giderek artan faaliyetleri ve Gürcü-Rus ittifakının güç kazanması, Osmanlı'yı Kafkasya ile daha yakından ilgilenmeye ve buradaki dengeleri korumak için yeni adımlar atmaya zorlamıştır. Bu süreçte Rusya; Azak, Karadeniz ve Kırım'daki çeşitli limanlarda donanma inşa ederek, Karadeniz'deki güç dengesini Osmanlı aleyhine çevirmiştir. Rus donanmasının giderek güçlenmesi, Osmanlı sahilleri ve şehirlerini tehdit eder hâle gelmiş ve bölgedeki Osmanlı egemenliğini zayıflatmıştır. Bu bağlamda, 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı donanması, Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğüne karşı koymak için yoğun bir mücadele vermiştir. 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Özi Kalesi'nin Ruslara bırakılması, Rusya'nın Karadeniz üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş ve bu bölgedeki sonraki Rus faaliyetleri için stratejik bir zemin oluşturmuştur.¹⁵¹ Osmanlı Devleti, Kırım'ı Rus işgalinden kurtarmak amacıyla savaşa girmişse de başarılı olamamış, üç asırdır bir parçası olan ve tamamen bütünleştiği Kırım'ın Rus işgalini 9 Ocak 1784 tarihli bir senetle tanımıştır. Yaş Antlaşması ile Kırım'ı kurtarma umudunu bütünüyle kaybetmiştir.¹⁵² Rusya'nın Kafkaslarda Gürcistan'a kadar uzanan hâkimiyet kurma çabaları, Karadeniz güvenliğini tehdit eden ciddi bir unsura dönüşmüştür.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, Avrupa'daki gelişmelerle doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, Osmanlı'nın Kafkasya'nın batısındaki egemenlik iddiaları ve Rusya'nın Gürcü prensliklerine yönelik talepleri çatışmanın bölgesel nedenleri arasında yer almaktadır. Rusya'nın askerî karargâhını Astrahan'dan Tiflis'e taşıması, Batı Kafkasya'daki askerî ilerleyişini hızlandırmış ve bölgedeki stratejik kontrolünü artırmıştır. Ancak Batı Gürcü krallıklarının bazı hükümdarları ve soyluları, Rusya'nın

¹⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, C. IV/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 537-564.

¹⁵² Serhat Kuzucu, **Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, s. 236, 237.

genişleyen askerî gücüne şüpheyile yaklaşmış ve zaman zaman bu ilerlemeye direnç göstermiştir.¹⁵³

2.2.1 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması

1792 Yaş Antlaşması'ndan 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşına kadar Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki varlığını korunmuştur. Ancak Kırım'dan tamamen vazgeçilmiş, Kuban Nehri sınır olarak kabul edilmiştir. Anapa Kalesi, Kafkasya'daki Osmanlı yönetiminin merkezi yapılmıştır. Anapa ve Soğucak kaleleri tahkim edilmiştir. 1801'de Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesiyle Anadolu'nun güvenliği tehlikeye girmiş, Gürcistan Ruslar için üs olmuştur. Osmanlı Devleti, Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarının yardım taleplerine cevap verememiş, sadece cihada devam etmeleri için teşvik edici hediyeler göndermiştir. Ancak bu tedbirler Rusların ilerleyişini durdurmaya yetmemiştir. Rusya Gürcistan'dan sonra Dağıstan ve Azerbaycan topraklarının bir kısmını da işgal ederek Osmanlı'nın Kafkasya'daki nüfuzunu ciddi biçimde zayıflatmıştır.¹⁵⁴

Rusya General Tsitsianov döneminde tüm gücünü Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Rus hâkimiyetini pekiştirmeye adanmıştır. Bu yapılmazsa Güney Kafkasya hem İran hem de Osmanlı karşısında güvende olmayacaktı. Poti'nin kendisine devredilmesi için sürdürülen müzakereler başarısızlıkla sonuçlanınca Megrelya kıyılarında, Poti'nin yaklaşık 20 kilometre kuzeyinde, Redut Kale'nin inşasına başlamıştır.¹⁵⁵

¹⁵³ Keçeci, Serkan, "The Grand Strategy of Russian Empire in The Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)", s. 123.

¹⁵⁴ Rıza Karagöz, "Kafkasya'da Osmanlı Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Çıkışı (1774-1830)", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı - III*, No: 73, 2015, s. 132.

¹⁵⁵ Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 90.

1804 yılında Batı Gürcistan'daki Osmanlı topraklarına karşı saldırgan bir politika izleyen Ruslar, Faş ve Anakara [Anaklia] kaleleri arasındaki Kemhal İskelesini işgal etmiştir. Durumu İstanbul'a bildiren Abhazya Hâkimi Keleş Ahmed Bey, savunma tedbirleri almış ve Rusların Megrel topraklarından çekilmesini talep etmiştir. Çar I. Aleksandr, Grigor'un ölümünden sonra Megrelya'nın Rusya himayesine alındığını ilan ederek Prens Levan'ın serbest bırakılmasını sağlamıştır. Keleş Ahmed Bey'in Megrel topraklarını terk etmeyi reddetmesi üzerine General Rıkgov komutasındaki Rus birlikleri Anakara Kalesi'ni işgal etmiş ve Kemhal civarında bir kale inşa etmeye başlamıştır. Bâbîâli, Osmanlı topraklarının boşaltılması ve inşa edilen kalenin yıkılması için İstanbul'daki Rus elçisine başvurmuştur. Tsitsianov, Bâbîâli'nin tepkisinden çekinerek Anakara Kalesi ile Kemhal'i 1805'te Osmanlılara geri verip Rıkgov'u görevden almıştır.¹⁵⁶

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın temel nedeni, Eflak ve Boğdan beylerinin azledilmesiyle ortaya çıkan diplomatik ve askerî krizdir. Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki nüfuz taleplerini reddetmesi ve ardından beyleri görevden alması, Rusya'nın Dinyester Nehri'ni geçerek Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesine yol açmıştır. Fransa, Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ederek Rusya'nın dikkatini dağıtmayı amaçlamış, ancak Osmanlı'nın malî ve askerî zorlukları nedeniyle savaşa girişi gecikmiştir. Rusların Abhazya'ya düzenledikleri bir sefer sırasında Karadeniz kıyısındaki Anakara'yı işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin sabrını taşıran son damla olmuş ve nihayetinde 24 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan edilmiştir. Böylece tarihin en uzun Türk-Rus savaşlarından biri başlamıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, s. 466.

¹⁵⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 91;

Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, s. 88.

1806 yılında Kara Yorgi önderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Sırlara yardım eden Rusya, İngiltere'nin desteğini de alarak Eflak, Boğdan ve Besarabya'yı ele geçirmek için Osmanlı topraklarına saldırmıştır. General Mihelson komutasındaki Rus ordusu, 16 Ekim 1806'da harekete geçerek Bender, Hotin, Akkerman ve Kili'yi kısa sürede işgal etmiştir. Sultan III. Selim, Rusya'nın Kırım, Kabardey ve Gürcistan'ı işgal etmesini savaş sebebi olarak açıklamıştır. Bükreş'e yürüyen Rus ordusunun Silistre Valisi Alemdar Mustafa Paşa tarafından mağlup edilmesi, İngiltere'nin de savaşa katılmasına yol açmıştır. 1807'de Duckworth komutasındaki İngiliz donanması İstanbul önlerine kadar ulaşmış, İskenderiye'yi işgal etmiş, ancak Mehmed Ali Paşa'nın direnişiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra yerine IV. Mustafa ve ardından II. Mahmud geçmiştir.¹⁵⁸

Kafkasya Cephesi'nde ise Rus askerî faaliyetleri savaşın genel seyrini fazla etkilememiştir. Çar I. Aleksandr, 1806'da Kont İvan Vasilyeviç Gudoviç'i Kafkas orduları komutanlığına atamıştır. Ruslar ilk olarak Anapa'yı kısa sürede teslim alarak başarı kazansalar da ilerleyen dönemde General Gudoviç ve diğer birlikleri sınır bölgelerinde önemli kayıplar vermişlerdir. 1806'da Osmanlı-Rus Savaşı Gürcistan'daki Rus kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır.¹⁵⁹ General Gudoviç komutasındaki ordu Ahılkelek'te ağır bir yenilgi almışsa da Gümrü civarında Osmanlı Seraskeri Yusuf Paşa'ya karşı önemli bir zafer kazanmıştır. Ahıska ve Ahılkelek kuşatmalarında ağır yenilgiler yaşayan Rus ordusu, zorlu kış koşulları ve Osmanlı birliklerinin direnci karşısında çekilmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte General Niebolseen gibi bazı Rus subaylarının çabaları, ordunun yok olmasını engellemiştir. Ancak savaşın genelinde Rusların hatalı kararları nedeniyle Osmanlı cephesinde belirgin bir başarı

¹⁵⁸ Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)*, C. 1, s. 470.

¹⁵⁹ Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 97, 98.

sağlanamamıştır. Osmanlı ve Rusya arasında 1808’de mütareke imzalanmışsa da Rusların Eflak ve Boğdan’dan çekilmemesi üzerine 1809 yılında Osmanlı-Rus savaşı yeniden başlamıştır. 1808’de Revan’a saldıran ancak başarısızlıkla karşılaşarak ağır kayıplar veren General Gudoviç, geri çekilerek Tiflis’e sığınmak zorunda kalmıştır. Bu başarısızlık üzerine Nisan 1809’da Kafkasya’daki Rus ordusunun başına General Aleksandr Petroviç Tormasov atanmıştır. Rus Kafkas ordusu Kuzey Kafkasya’da dağlıları kontrol altına almaya çalışırken küçük bir kısmı Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’da konuşlanmıştır.¹⁶⁰

1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi’nin Kafkasya cephesinde Rusya, Karadeniz kıyısındaki Batum, Acara ve Faş bölgelerine yönelik işgallerle saldırgan bir politika izlemiştir. Rusya, ilk olarak Anakara ve Kemhal’i işgal ederek Batum Limanı’nı tehdit altına almıştır. Osmanlı Devleti Trabzon, Sivas, Malatya ve çevresinden askerî güçleri bölgeye sevk etmiştir. Trabzon ve çevresinden gelen yerel beyler de Batum ve Faş’ın savunması için görevlendirilmiştir. Faş kalesine saldıran Rus ordusu, Batum’un emniyetini tehlikeye düşürünce, Batum Limanı’nın korunması için Artvin Sancağı Beyi Süleyman Bey ile Trabzon Valisi Şerif Mehmet Paşa görevlendirilmiştir. Faş bölgesinde yaşanan bu tehdit üzerine, Rize ayanı Tuzcuoğlu gibi yerel güçlerden de takviye kuvvetleri gönderilmiştir. Ancak Doğu Cephesi’nde Şerif Paşa ile Çıldır valisi Vezir Selim Paşa arasındaki geçimsizlik, Çıldır ve Acara gibi önemli bölgelerde askerî düzeni zayıflatmıştır. Bâbîâli, Şerif Mehmed Paşa’yı Eylül 1809’da bu nedenle azletmiştir. Bu kargaşayı fırsat bilen Ruslar 1809’da Faş Kalesi’ni işgal ederek Sohum’u tehdit altına almıştır. Böylece Rusya, Batum ve Acara hattından ilerleyerek Rusya, Kuzey

¹⁶⁰ Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, s. 69. Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832*, s. 261.

Kafkasya’da Osmanlı Devleti’ni kuşatarak bölgedeki hâkimiyetini genişletmeye başlamıştır.¹⁶¹

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde, Tayyar Mahmud Paşa’nın siyasi çekişmeler içinde Rusya’ya sığınması, Rusların Trabzon önlerine savaş gemileri göndererek doğrudan tehditte bulunmalarına zemin hazırlamıştır. Tayyar Paşa’nın firarı üzerine Trabzon Valiliği’ne Hacı Salih Paşa atanmış, ancak kısa bir süre sonra Rus donanması Trabzon önlerine gelerek top atışı tehdidinde bulunmuştur. Gemilerdeki Rus komutan, Tayyar Paşa’nın vekili olan Emin Ağa ile birlikte Trabzon’daki Osmanlı yetkilileriyle doğrudan görüşmek istemiştir. Güzelhisar’daki toplantıya katılan Emin Ağa, Tayyar Paşa’nın affedildiğini ve halkın onun dönüşünü arzu ettiğini iddia etmiştir. Ancak bu beyanlar, yerel eşraf tarafından Rus işgalinin ön adımı olarak değerlendirilmiş ve şiddetle reddedilmiştir. Kalcızâde Memiş Ağa’nın önderliğinde, bu girişimin bir hile olduğu ve affedilmiş bir Osmanlı paşasının düşman donanmasıyla geri dönemeyeceği vurgulanmıştır. Durumun büyümeden bastırılması amacıyla Emin Ağa hemen infaz edilerek kamu düzeni sağlanmıştır. Rus komutan ise, görüşmenin neticesini bildirerek ayrılmak üzere gemisine gönderilmiştir.¹⁶² Ruslar, 1810 yılında ilk kez Güney Karadeniz’deki en önemli Osmanlı limanlarından Trabzon’a saldırarak bölgede deniz üzerinden ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Rus gemileri Pulathane kıyılarında asker çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Trabzon halkı ve Çarhacı Vali Ali Paşa’nın hızlı ve kararlı

¹⁶¹ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979, s. 200-202.

¹⁶² Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, ed. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon, Kurtuba Kitap, 2013, s. 168, 169. Blaramberg, **Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri**, s. 77.

müdahalesi, halk ve askerlerin birlikte savunma yapmalarıyla Rus çıkarması püskürtülmüştür.¹⁶³

General Tormasov'un göreve gelmesiyle Rusya, Batı Gürcistan'daki limanları ve kaleleri 1809'da Poti, 1810'da Sohum ve Ahılkelek olmak üzere tek tek ele geçirmiştir. Megrelya, Abhazya ve Gurya beyleri Rusya'ya bağlılık bildirirken, İmereti Kralı Solomon, Türklerle ittifak yaparak direnişi sürdürmüştür. Ancak 1810'da Ruslar İmereti'yi tamamen işgal edip Solomon'u Tiflis'e götürerek krallığını ilhak etmişlerdir. Bu sırada Solomon, Fransa ve Osmanlı'dan yardım istemişse de uluslararası dengeler ve Napolyon'un Rusya seferinin başarısızlığı nedeniyle umduğu desteği bulamamıştır. II. Solomon, Osmanlı topraklarına kaçmış ve Ahıska'ya sığınmıştır. 1810 yılının başlarında General Tormasov, Abhazya Beyi Keleş Bey Şervaşidze ile bir antlaşma imzalayarak Abhazya'nın Rusya'ya bağlanmasını sağlamıştır. Ancak Keleş Bey'in oğlu Arslan Bey, Abhazların bir bölümünü isyana kışkırtarak babasını öldürmüş ve Sohum Kalesi'ni ele geçirmiştir. Buna karşılık Keleş Bey'in diğer oğlu Sefer Bey, Rusya'ya olan sadakatini sürdürerek kardeşi Arslan Bey'e karşı mücadeleye girişmiştir.¹⁶⁴

Savaşı bitiren Bükreş Antlaşması, 16 Mayıs 1812 tarihinde Osmanlı ve Rus delegeleri arasında imzalanarak Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki mevcut düzeni büyük ölçüde korumuştur. Anlaşmanın altıncı maddesi gereğince, Rusya daha önce işgal ettiği Faş, Soğucak, Sohum, Anapa gibi kaleleri ahalisiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne

¹⁶³ Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 175, 176. Özgür Yılmaz, "1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Trabzon ve Akçaabat Saldırılarına Dair Bazı Yeni Bilgiler", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 13, No: 26, 2019, s. 463.

¹⁶⁴ A.B. Şirokorad, **Osmanlı-Rus Savaşları**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, s. 293, 294. Lang, **The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832**, s. 261-265. Blaramberg, **Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri**, s. 69; Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, s. 204.

iade etmekle yükümlü kılınmıştır. Bu gelişme, Osmanlı'nın Kafkasya'daki egemenliğini hukuken muhafaza ettiği anlamına gelse de içteki zayıflık nedeniyle bölgede tam bir otorite sağlanamamıştır. Kafkasya halkının Osmanlı'dan beklediği desteği görememesi, onların devlete olan güvenini önemli ölçüde sarsmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yeniden birliği sağlamak için 1813-1828 yılları arasında Çerkesleri tek çatı altında toplamaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Anapa'ya güçlü bir vezir atansa da kabileler merkeze bağlanmak yerine bağımsız kalmayı tercih etmişlerdir. Bu süreçte Rusya ise Dağıstan'a adım adım ilerleyerek bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. Osmanlı Devleti'ne gönderilen yardım talepleri dikkate alınmamış, Bâbüâli ise Rusya ile yaptığı sulha riayet etmeye büyük özen göstermiştir. Bu politika nedeniyle Osmanlı Devleti Kafkasya'da etkinliğini kaybederken, Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki nüfuzu büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı Devleti ve İran, Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasını kabullenmek zorunda bırakılmışlardır. Bükreş Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırını hukuken korumuş olsa da, fiilen Rus ilerleyişini durdurmakta yetersiz kalmıştır.¹⁶⁵

2.2.2 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti, Rum isyanları ve büyük devletlerin müdahaleleriyle ciddi bir kriz yaşıyordu. Etnik-i Eteryâ Cemiyeti aracılığıyla Rumların başlattığı Mora isyanı, Avrupalı aydınların ve devletlerin desteğiyle giderek büyüdü. Bu isyan, II. Mahmut'u derinden sarstı. İç isyanları bastırmak için yeterli askerî gücü bulunmayan Osmanlı, Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, düzenli orduyla Mora'ya gönderilerek isyanı büyük ölçüde bastırmıştır. Tam bu sırada Avrupa devletleri Yunan isyanına

¹⁶⁵ Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, s. 206-208. Lang, **The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832**, s. 261-265.

müdahil olmaya karar vererek Navarin'de Osmanlı donanmasını imha etmiştir. Bu olay Osmanlı kamuoyunda bir haçlı savaşı olarak algılanmış ve devleti diplomatik yalnızlığa itmiştir. 1825 yılında Çar I. Nikola, 1826 yılında Babıâli'ye gönderdiği ulti-matomda 1812 Bükreş Antlaşması'nın Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a dair hükümlerinin uygulanmadığını ileri sürmüştür. Akkerman Antlaşması ile Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a yeni imtiyazlar tanınmıştır. Bu antlaşmanın ardından yaşanan Navarin Faciası Osmanlı-Rus ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Fransa ve İngiltere, Mora'daki isyanı destekleyerek Osmanlı'ya karşı cephe almıştır. Londra Antlaşması ile Yunanistan'ın muhtar bir devlet olarak Osmanlı'ya vergi vermesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmayı reddedince, Avrupalı devletler donanmalarını göndererek Mora'yı abluka altına almıştır. Bu dönemde Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasına zemin hazırlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti iç isyanlar, dış müdahaleler ve diplomatik baskılar arasında 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'na sürüklenmiştir.¹⁶⁶

Bu süreçte Rus kuvvetleri Prut Nehri'ni geçerek Boğdan'a girerken, Anapa Kalesi de Ruslar tarafından kuşatılmıştır. Osmanlı Devleti 20 Mayıs 1828'de toplanan mecliste karşı saldırı kararı almış ve Serdar-ı Ekrem Selim Mehmed Paşa komutasında Rumeli cephesine asker sevk etmiştir. Ancak batıda Tuna'yı aşan Rus orduları İbrail'i almış, Anadolu'da ise Kars, Ahıska, Erzurum ve Faş (Poti)'i işgal ederek Osmanlı'yı askerî ve siyasî bakımdan zora sokmuştur.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 107-119.

¹⁶⁷ Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", **AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 1-2, 1951, s. 115-118.

Çar I. Nikola, İran tehdidine karşı Rus ordusunun Kafkasya'daki harekâtını hızlandırmak amacıyla General Paskeviç'i Kafkasya'ya göndermiştir. Bu görevlendirme, Başkomutan Yermolov'un hem başarısız bulunduğu hem de Çar'ın emirlerini yerine getirmekte ağır davrandığı gerekçesiyle güven kaybına uğradığını gösteriyordu. Paskeviç, Tiflis'e ulaştıktan sonra Yermolov'la görüşerek İran'a karşı ortak bir politika belirlemek üzere hazırlıklara başlamıştır. Bu hamleyle, Çar askerî harekâtı güçlendirmeyi ve Yermolov'un otoritesini dengelemeyi amaçlamıştır. Böylece Paskeviç'in gelişi, Rusya'nın Kafkasya'daki askerî ve idarî düzeni için önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹⁶⁸

1828 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında General Paskeviç, Kafkasya'daki harekâtın önemli bir adımı olarak Kars Kalesi'nin kuşatılmasını emretmiştir. Kale, Erzurum Valisi Galib Paşa tarafından iyi tahkim edilmiş ve içerisine bol miktarda erzak ve mühimmat depolanmıştı. Paskeviç, 14 Haziran'da Kars'a gelerek şehrin etrafını sarmış ve topçu bataryalarını yerleştirerek kaleyi bombardımana başlamıştır. Osmanlı ordusu, Köse Mehmed Paşa komutasında kaleyi kurtarmak için harekete geçtiyse de 19 Haziran'daki karşı saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ruslar, kale çevresindeki önemli noktalara topçu bataryaları yerleştirerek Osmanlı kuvvetlerinin mevzilere yaklaşmasını engellemiştir. Şiddetli çarpışmalar sırasında Ermeni mahallelerinden yapılan saldırılara cevap olarak Paskeviç, Rus birliklerini takviye ederek Osmanlı savunmasını kırmaya çalışmıştır. Kale etrafındaki çatışmalar Rusya lehine gelişince, Paskeviç teslim olanlara merhamet gösterileceğini, direnmeye devam edenlerin ise ölümle cezalandırılacağını duyurmuştur. Bunun üzerine Kars Muhafızı Mehmed Emin Paşa çağrıya uyarak kaleyi Paskeviç'e teslim etmiştir. Bu zaferin ardından Paskeviç şehrin idaresini devralarak sivil

¹⁶⁸ Çaycıoğlu, **Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)**, s. 76-78.

halka güvence vermiş ve Kars'ı Rus yönetimine bağlamıştır. Bu başarı, Rusya'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.¹⁶⁹

Paskeviç, Kars Kalesi'ni ele geçirdikten sonra ordusunun bir kısmını kalenin muhafazası için bırakarak 16 Temmuz'da Ahılkelek'e yönelmiştir. Ahılkelek Kalesi, Osmanlı'nın önemli savunma noktalarından biriydi. Paskeviç burada hem lojistik hem de askerî bir üs kurmayı hedefliyordu. Osmanlı garnizonu, 1.000 askeriyle kaleyi kahramanca savunsa da Rus bombardımanına ve süngü hücumlarına karşı koyamamış ve kale 24 Temmuz 1828'de düşmüştür. Garnizon komutanı Ferhat Bey ve pek çok üst düzey Osmanlı subayı savaşta şehit düşmüş, kalede 600 kadar Osmanlı askeri can vermiştir. Bu zafer, Paskeviç'e Ardahan ve Ahıska arasındaki vadiyi kontrol etme imkânı sağlamış ve böylece Erzurum yolu üzerinde büyük bir avantaj kazandırmıştır. Bu sırada Tuğgeneral Hesse komutasındaki Rus birlikleri Faş Kalesi'ni kuşatmaya başlamıştır. 8 Ağustos 1828'de kale topçu ateşiyle susturulmuş ve Garnizon Komutanı Aslan Bey, askerleri arasında başlayan salgın hastalıklar nedeniyle kaleyi teslim etmeye razı olmuştur. 15 Temmuz'da kalenin teslim edilmesiyle Ruslar tarafından 44 top ve büyük miktarda mühimmat ele geçirilmiştir. Paskeviç, Ahılkelek'ten gönderdiği raporunda bu kalelerin ele geçirilmesinin Rusya'ya ekonomik ve askerî açıdan büyük yarar sağlayacağını belirtmiştir. Paskeviç, Kafkasya'daki Osmanlı direnişini kırarak Rus ordularının ilerlemesine zemin hazırlamıştır.¹⁷⁰

Paskeviç, Kars ve Ahılkelek'i aldıktan sonra 15 Ağustos 1828'de Ahıska'yı şiddetli bir bombardımanla kuşatarak şehir surlarını yıpratmaya başlamıştır. Ahıska'daki Osmanlı savunması kahramanca dirense de, Ruslar sabah yerine öğleden sonra saldırarak kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır. Bu zaferden hemen sonra Paskeviç, Tuğgeneral Vadbolskiy'i

¹⁶⁹ Çaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 145-151.

¹⁷⁰ Çaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 151-154.

Azğur Kalesi'ni teslim almak üzere göndermiştir. Vadbolskiy'in kuşatması sonucunda Azğur garnizonu ve halkı, can ve mal güvenliği şartıyla teslim olmayı kabul etmiştir.¹⁷¹

Paskeviç'in geniş çaplı Kafkasya harekâtında Batum Limanı'nı ele geçirerek Karadeniz'den gelecek yardımları engellemek ve sahil boyunca Osmanlı savunmasını zayıflatmak önemli bir hedefti. Ancak kış aylarındaki olumsuz hava şartları Paskeviç'in Batum'a yönelik planlarını geciktirmiştir. Bu sırada Ahıska'nın düşmesi üzerine Acaralılar, Ahmet Bey'in önderliğinde Osmanlı Devleti'ne destek için harekete geçmişlerdir. Ahmet Bey, Rusların Osmanlı'ya geçme teklifini "*Padişah'ın emrinde olduğunu ve yabancıya tabi olmanın dine aykırı olduğunu*" söyleyerek reddetmiştir. Paskeviç, bölgedeki Müslüman halkı kazanmak için Ahmet Bey ile görüşmeler yapmak istediye de sonuç alamamıştır. Acaralılar, yaklaşık 20.000 kişilik kuvvetle Ahıska'yı kuşatarak Rus garnizonunu zor durumda bırakmışlardır. Rusya, General Bebutov'un savunma hattını güçlendirmek için Borjom Geçidi'nden Albay Burtsov'u Ahıska'ya göndererek kuşatmayı kaldırmayı başarmıştır. Paskeviç'in sefer planlarında Acaralıların Batum çevresindeki Osmanlı birlikleriyle birleşme ihtimali Rusları tedirgin etmiştir. Bu nedenle Paskeviç, Megrel Alayı ve diğer kuvvetleri Batum hattına yönlendirerek Osmanlı direnişini kırmayı amaçlamıştır.¹⁷²

Yeni kurulan Osmanlı ordusu Tuna boyunda Ruslara karşı direniş göstermesine rağmen General Diebiç komutasındaki Rus kuvvetleri Balkanları aşarak 20 Ağustos 1829'da Edirne'yi işgal etmiştir. Kafkas cephesinde de Kars, Ahılkelek, Ahıska ve Ardahan'dan sonra Paskeviç'in bir sonraki hedefi Erzurum'du. Paskeviç'in zaferleriyle Erzurum kaleleri Rusların eline geçmiş, Bayburt önlerine kadar gelmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı kumandanlığı Rusların 100.000 kişilik bir kuvvetle İstanbul'a

¹⁷¹ Çaycıoğlu, a.g.e., s. 154-157.

¹⁷² Çaycıoğlu, a.g.e., s. 162-164.

ilerleyeceğini düşünerek barış müzakerelerine başlama kararı almıştır. Rusya'nın barış teklifi kabul edilerek 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁷³

Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rus ilerleyişini durduramamış, galibin dikte ettiği ağır şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Antlaşma ile Osmanlılar Ahıska, Ahılkelek, Anapa ve Poti gibi kaleleri Rusya'ya bırakmıştır. Böylece Kafkasya'nın önemli kaleleri Rusya'nın eline geçerken, bölgedeki Osmanlı etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Osmanlı Devleti, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının Rusya'ya katılmasını da tanıyarak Kafkasya'daki sınırlarını Gürcistan'a kadar geri çekmek zorunda kalmıştır. Antlaşmanın malî yükü Osmanlı hazinesini zorlarken, 11,5 milyon Macar altınına varan savaş tazminatı hazineyi adeta felç etmiştir. Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul ederek Balkanlardaki otoritelerini de kaybetmiştir. Kafkasya'daki Müslüman halklar Osmanlı korumasından mahrum kalınca, Rus yönetimiyle yüz yüze gelmek zorunda kalmışlardır. Ruslar, bölgeyi istikrara kavuşturmak adına Müslüman ahalinin desteğini kazanmaya çalışarak çeşitli idari düzenlemelere yönelmiştir. Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyetinin büyük ölçüde sona erdiğini gösteren dönüm noktalarından biri olmuştur.¹⁷⁴

Edirne Antlaşması'nın IV. maddesi uyarınca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni ve kesin bir doğu sınırı belirlenmiştir. Bu sınıra göre Gürcistan sınırına kadar olan Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Rusya'ya bırakılmıştır. Rus işgali altındaki diğer bazı yerler Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki doğu sınırını kaybederek bölgedeki hâkimiyetini ciddi şekilde zayıflatmıştır. IV. madde, Rusya'nın İran'la imzaladığı Türkmençay Anlaşması (10 Şubat 1828) sonucu Erivan ve

¹⁷³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 57.

¹⁷⁴ Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 127-147.

Nahcivan Hanlıklarını alması nedeniyle bu hanlıkların sınırları boyunca gelecekte çıkabilecek sorunları önlemek amacıyla Osmanlılar ile Ruslar arasında kesin bir sınır belirlenmesini öngörüyordu. Buna göre sınır, Karadeniz kıyısındaki Gurya Eyaleti'nin güneyinden başlayarak İmre üzerinden en uygun hattı takip ederek Ahıska ve Kars eyaletlerinin Gürcistan sınırlarıyla birleştiği noktaya kadar uzanacaktı. Bu düzenleme ile Ahıska ve Ahılkelek kaleleri en az iki saatlik mesafe bırakılarak çizilen sınırın kuzeyinde, yani Rus topraklarında kalacak, sınırın güneyi ve batısında kalan ve hâlen Rus işgali altındaki yerler ise Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.¹⁷⁵

Edirne Antlaşması ile Osmanlı-Rus rekabeti içinde Batum, 1829 yılında bir sınır şehrine dönüşmüştü. Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, doğu sınırlarını Kafkasya'da Çürüksu hattına kadar geri çekmek zorunda kalmıştır. Karadeniz kıyısındaki stratejik Batum Limanı Osmanlı Devleti'nin elinde, Anadolu'nun doğu sınırındaki en önemli liman olarak kalmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki etkisinin azalmasına karşın Batum'un doğu sınırındaki öneminin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

2.3 1806-1812 ve 1828-1829 Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin Yaşadığı

Zaaflar

Osmanlı Devleti'nin bu savaşlar devam ederken Kafkas Cephesi'nde yaşadığı en büyük problemler asker yetersizliği, bu yetersizliği gidermek için destek alınan yerel liderler arasındaki çekişmeler, savunma altyapısının zayıf oluşu, koordinasyon ve disiplin eksikliği ile lojistik problemler olarak sıralanabilir. Döneme ışık tutan arşiv kaynaklarında, tespit ettiğimiz bu eksiklikleri ortaya koyan pek çok veri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yaşadığı zaafllara işaret eden ilk örnek olarak, Batum

¹⁷⁵ Turan, **a.g.e.**, s. 137.

Mirlivası Mehmed Paşa tarafından 17 Aralık 1809 tarihinde yazılan ve Osmanlı Devleti'nin üst makamlarına sunulan askerî bir rapordan bahsedilebilir. Söz konusu raporda Karadeniz kıyısındaki Faş Kalesi ve Batum Limanı'nın savunma durumu, askerî takviyeler ve mühimmat ihtiyacı ile ilgili kritik bilgiler yer almaktadır. Sadrazam Yusuf Paşa, Kars tarafında Serasker olarak görevde iken 1809 yılında Faş Kalesi'ne Tuzcuzâde'nin emrinde bir miktar asker sevk edilmesini, bunların yanı sıra yüz kadar da düzenli asker gönderilmesini emretmiştir. Bu dönemde toplam yüz elli asker Faş Kalesi'ne gönderilmiştir. Ancak Rize'den sevk edilen askerler bölgenin sert iklimine uyum sağlayamamış ve geri çekilmişlerdir. Kalede kalan askerî birlik ise Rus saldırıları karşısında son derece yetersiz kalmıştır. Batum Mirlivası Mehmet Paşa tarafından defalarca talep edilmesine rağmen kaleye takviye birlikler sevk edilmemiş ve Rusların ani saldırısı sonucu kale düşmüştür. Bunun üzerine Mehmet Paşa, eğer bölgeye acilen askerî destek gönderilmezse Batum Limanı'nın da düşeceği uyarısında bulunmuştur.¹⁷⁶ Yapılan bu çağrılar, Osmanlı Devleti'nin savaştaki en stratejik noktalarda yaşadığı en temel eksikleri açıkça ortaya koymaktadır.

Bu dönemde askerî alandaki zaafların yanı sıra idarî alanda da problemler görülmektedir. 1810'da Gönye Sancağı mutasarrıfı olan Mehmet Paşazâde Emin Bey'in ölümünün ardından sancak valisiz kalmış ve yönetim boşluğu doğmuştur. Bu durum, Gönye Sancağı'nın idarî ve askerî önemini göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti için acilen çözülmesi gereken bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Faş Kalesi'nin muhafazası şartıyla Gönye Sancağı, Trabzon mütesellimi olan Hazinedarzâde Süleyman Ağa'ya tevcih edilmiştir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa, Faş Kalesi'nin geri alınması için görevlendirilmiştir. Gönye Sancağı'ndaki yerel ağaların oluşturduğu yerel kuvvetlerin idaresi ve iâşesi geçici olarak Süleyman Bey'e havale edilmiştir. Süleyman Bey aynı

¹⁷⁶ BOA, TS.MA.e, 883/44, H-10-11-1224 (17 Aralık 1809). Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 170, 172.

zamanda Batum ve çevresinin korunmasından da sorumlu kılınmıştır. Bu atamayla sancakta meydana gelen idarî boşluk doldurulurken aynı zamanda Faş Kalesi gibi önemli bir noktanın kontrolü güvenilir bir yöneticiye devredilmiş, böylece sınır güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁷

Rusya'nın Karadeniz sahillerine yönelik tehditleri karşısında Osmanlı, savaşın devam ettiği 14 Mart 1810'da Faş, Batum ve Rize limanlarına yerleştirilmek üzere Tophâne-i Âmire'den sekiz adet hızlı ateşli top, altı adet balyemez topu ve bir miktar mühimmat sevk etmiştir. Bu mühimmatlar, Trabzon'a ulaştırılmak üzere İbrahim Kaptan'ın komuta ettiği fırkateyn ile Aydınlızâde Ali Reis komutasındaki Şatırzâde gemisine yüklenmiştir. Sevkiyatın sorumluluğu, Dergâh-ı Âlî Topçu Ocağı'nın İkinci Bölük Orta Çorbacısı Ahmed Ağa'ya verilmiştir. Çorbacı Ahmed Ağa, topları ve mühimmatı eksiksiz teslim aldığını, olağan askerî prosedüre uygun şekilde bir teslim senediyle tasdik etmiş ve mühürlü defteri ilgililere sunmuştur.¹⁷⁸ Ancak bölgeye yönelik bu takviyeler beklenen etkiyi doğurmamış, aynı yıl içinde Faş Kalesi Rusların eline geçmiştir.

Faş Kalesi'nin düşmesinin ardından, Rusların Batum'a yönelik muhtemel bir kara ve deniz saldırısına karşı alınması gereken askerî tedbirler ile lojistik destek planları, 1810 tarihli bir yazışmada detaylı biçimde ele alınmıştır. Buna göre Rus kuvvetlerinin Faş Kalesi'ne mühimmat ve asker yüklü gemilerle yaptığı sevkiyatların ardından Batum'a yönelik saldırı hazırlıklarının başladığına dair istihbarat alınmıştır. Bu duruma karşı Osmanlı yönetimi, bölgedeki yerel liderlere ve mütesellimlere acil olarak asker toplanması ve Batum'un korunması için hazırlık yapılması emrini vermiştir. Trabzon sancağına bağlı askerî birliklerin Batum sahillerinin korunması amacıyla sevk

¹⁷⁷ BOA, HAT, 483/23702, H-29-12-1224 (4 Şubat 1810).

¹⁷⁸ BOA, C..AS., 917/39628, H-07-02-1225 (14 Mart 1810).

kararlaştırılmıştır. Ancak bu birliklerin sevk ve istihdamı için bir kumandan tayin edilmesi gerektiğinden, Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa bu göreve başbuğ olarak atanmıştır. Trabzon Mütesellimi ve Batum Nüzul Emni şatırzde Osman Ağa, Kalcızde Memiş Ağa ve Tuzcuzâde Osman Ağa gibi yerel liderlerle birlikte Trabzon’dan Rize’ye hareket ederek Batum’a varmıştır.¹⁷⁹ Ayrıca Faş Kalesi’ni tahkim etmek ve çevresindeki Osmanlı topraklarını korumak üzere Giresun ve Tirebolu gibi bölgelerin eşrafından önde gelen kişilerin, çıkarabilecekleri kadar asker toplayarak bu mücadeleye katılması emredilmiştir. Gönderilen emirnamelerde kalenin savunulmasının yalnızca askerî bir zorunluluk değil, aynı zamanda dinî bir görev olduğu belirtilmiştir. Faş Kalesi’nin korunması, Osmanlı topraklarını ve İslâm dünyasını savunma amacı taşımış, bu nedenle mücadele cihat kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁰

Verilen emirlere ve sevk edilmeye çalışılan askerlere rağmen Osmanlı Devleti’nin lojistik konusunda çok büyük zaaf lar olduğu anlaşılmaktadır. Batum’daki askerî birliklerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak zahire ve tayinat bulunamamıştır. Samsun İskelesi’nden gönderilmesi gereken on iki bin kile buğdayın yalnızca yarısı ulaştırılmış, kalan kısmının ise sevkiyatı gecikmiştir. Askerlerin iaşe sorunları ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmış, daha önce harcanan yirmi bin kuruşun tükenmesi ve ek kaynakların sağlanamaması nedeniyle sefer hazırlıkları sekteye uğramıştır. Bu durum Osmanlı Devleti’nin Karadeniz kıyılarındaki askerî ve lojistik yönetiminde yaşanan sıkıntılar gözler önüne sermektedir. Osmanlı yönetimi, Rusya’nın yayılmacı politikalarına karşı Batum gibi stratejik bir bölgede askerî savunma hatt oluşturmak istemiş, ancak yerel idareciler ve merkezî hükümet arasında koordinasyon sorunları yaşanmıştır. Zahire ve asker sevkiyatındaki gecikmeler, Osmanlı’nın lojistik altyapısının yetersizliğini ve

¹⁷⁹ BOA, C..AS., 861/36853, H-15-09-1225 (14 Ekim 1810). şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 173.

¹⁸⁰ BOA, C..AS., 155/6850, H-29-12-1224 (4 şubat 1810); şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 173.

merkez-taşra yönetimi arasındaki iletişim problemlerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu tür durumlar, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda reform ve modernizasyon süreçlerine neden olan temel idarî ve askerî zaafları da göstermektedir. Askerî yetkililer ile yerel ayanların iş birliği çabalarına rağmen, kaynakların zamanında ulaştırılamaması, Osmanlı ordusunun savaş alanındaki zayıflığını derinleştirmiştir.¹⁸¹

Yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen 1810 yılı içinde Açıkbaş Hanı, Osmanlı Devleti'nin yanında Ruslara karşı giriştiği mücadelede çeşitli başarılar kazanmış ve sınır bölgelerindeki güvenlik politikalarına etki etmiştir. Konuyla ilgili merkezî yönetime bilgi veren Trabzon Mütesellimi Osman Ağa, Açıkbaş Hanı'nın Rus ordusunun Gürcistan üzerindeki ilerleyişini durdurduğunu ve düşman askerlerini perişan ederek büyük bir zafer kazandığını ifade etmiştir. Açıkbaş Hanı'nın ordusunun cengâver bir niteliğe sahip ve bu zaferin Gürcistan'dan Rus unsurlarının tamamen çıkarılmasına yönelik önemli bir adım olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Osman Ağa, bu zaferin Osmanlı açısından stratejik bir fırsat sunduğunu belirterek bölgedeki askerî hazırlıkların Batum merkezinde toplanmasını tekrar ve ısrarla önermiştir.¹⁸²

Osman Ağa'nın savunmanın ağırlık merkezinin Batum'a kaydırılması ve bölgeye asker sevk edilerek tahkimat yapılması yönündeki bu önerileri merkezî yönetimce bir karşılık görmemiştir. Keleş Bey'in oğlu Arslan Bey Faş kalesinin muhafızlığına tayin edilmiş olup, kendisine gönderilen yeni fermanda, evvelki tayin emrine ilaveten daha büyük bir ciddiyet ve dikkatle görevini sürdürmesi emredilmiştir.¹⁸³ Eski Sohum muhafızı olan ve 1810'da Sohum Kalesi'ni almayı başaran Arslan Bey, Osmanlı yönetimine yazdığı dilekçelerde bölgedeki zorlukları ve talepleri ayrıntılı bir şekilde dile

¹⁸¹ BOA, C..AS., 861/36853, H-15-09-1225 (14 Ekim 1810).

¹⁸² BOA, HAT, 1001/42034, H-29-02-1225 (5 Nisan 1810).

¹⁸³ Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 173.

getirmiştir. Arslan Bey,¹⁸⁴ Rus donanmasının Sohum Kalesi'ne yaptığı ani saldırı sonucunda büyük kayıplar verdiklerini ifade etmiştir. Osmanlı askerlerinden pek çoğu şehit düşmüş, kalanlar ise yaralanarak direnme gücünü kaybetmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı askerleri, Çerkes kabilelerine sığınmış ve bu kabilelerle ittifak yaparak yeni bir direniş hattı oluşturmuştur. Abaza ve Tavad Aznavur kabilelerinin desteğiyle toparlanan Osmanlı askerleri, yeniden Sohum Kalesi üzerine bir harekât düzenlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin merkezinden beklenen askerî destek ve mühimmat yardımı uzun süre ulaşmamış, bu durum bölgede ittifak yapılan yerel güçlerin motivasyonunu ve direniş gücünü olumsuz etkilemiştir. Arslan Bey, Trabzon ve Batum'daki Seraskerlik makamından defalarca talepte bulunmasına rağmen, gerekli asker ve mühimmat sağlanmamıştır. Arslan Bey, ittifak yapılan Çerkes ve Abaza kabilelerinin Osmanlı askerlerinin geri çekildiğini öğrenmesi durumunda Rusya'ya tabi olma riskinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle kendi inisiyatifiyle kabilelerle ittifakı sürdürme çabası içinde olmuş, yerel liderlerle sürekli iletişim hâlinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeye gereken desteği sağlayamaması, sınır bölgelerinde yerel aktörlerin etkisini arttırırken merkezî yönetimin zayıflıklarını ortaya koymuştur.¹⁸⁵

1806-1812 Savaşı'nda yaşanan bütün bu problemlerin, 1828-1829 Savaşı'nda daha da derinleşerek aynen tekrar ettiği görülmektedir. Örneğin Trabzon Valisi Hasan Paşa, savaşın başladığı ilk günlerde Faş Kalesi'nin savunulması ve Rusya'nın Gürcistan

¹⁸⁴ Arslan Beyin babası Keleşbey, Rus himayesine girerek dinini değiştirip Hristiyan oldu. Keleşbey'in büyük oğlu Aslanbey babasını 1808'de öldürdü. Aslanbey daha sonra hristiyan olan kardeşi Sefer Bey'e karşı isyanında başarısız olunca Batum'a kaçtı. Feodor Feodoroviç Tornau, **Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları**, çev. Trapş Gül Ece Liman, Keriman Vurdem, Ankara, Kafdav Yayınları, 2019, s. 11.

¹⁸⁵ BOA, HAT, 1004/42118, H-29-12-1226 (14 Ocak 1812); BOA, HAT, 1004/42118, H-03-12-1226 (19 Aralık 1811); Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 172, 173; Blaramberg, **Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri**, s. 77.

üzerindeki tehdidine karşı bölgeye düzenli askerî birlikler sevk edilmesini ısrarla istemiştir. Ayrıca Gümüşhane ve Trabzon kazaları halkının cesur ve savaşçı özelliklere sahip olduğunu belirterek, uygun görülecek kimselerin Ordu-yı Mansure'ye asker olarak kaydedilmelerini talep etmiştir. Zira bu günlerde Çürüksu'da sadece 700 kişilik bir askerî birlik bulunmaktadır.¹⁸⁶

Bu dönemde yöneticilerin yapmış oldukları değerlendirmeler dikkate alındığında, bölgenin toplumsal yapısının ve yerel halkın özelliklerinin, Osmanlı Devleti açısından bazı avantajlar sağladığı kadar ciddi riskler de taşıdığı anlaşılmaktadır. Lazistan bölgesinin Sürmene, Of, Rize, Hemşin kazaları ve Gönnye sancağındaki halk, Osmanlı yönetimine itaatkâr bir yapıdadır. Bununla birlikte bölge halkı “*vahşi*” bir kavim olarak tanımlanmakta, aynı zamanda dindar ve ulema sayısının fazla olduğu belirtilmektedir. Lazistan'dan daha önce asker toplanmamış olduğu, ancak mevcut durumda 8.000 civarında asker toplanmasının planlandığı ve bu askerlerin Erzurum Valisi'nin emri doğrultusunda tertip edilerek harekete geçirileceği vurgulanmaktadır. Bu süreçte Trabzon ileri gelenlerinin desteği alınmış, bölge halkını motive etmek ve askerî düzene katkı sağlamalarını teşvik etmek amacıyla Şeyhülislam ve diğer âlimler aracılığıyla dinî ve sosyal birliğin önemi vurgulanmıştır. Osmanlı'nın bu süreçte dinî ve idarî araçları etkin bir şekilde kullanarak halkın desteğini kazanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Her bir kabile kendi liderlerine bağlıdır. Bu sebeple Osmanlı yönetimi, bölgenin mevcut sosyal yapısını dikkate alarak, yerel otoriteye dayalı bir askerî model benimsemiştir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti, merkezî otoritenin çok zayıf olduğu ve güçlü bir ordunun bulunmadığı bir dönemde, sınır güvenliğini bölge halkının ve liderlerinin göstermiş

¹⁸⁶ BOA, HAT, 1069/43763, H-29-12-1243 (12 Temmuz 1828); BOA, HAT, 1028/42801, H-27-12-1244 (30 Haziran 1829). BOA, HAT, 1090/44291, H-25-11-1243 (8 Haziran 1828).

¹⁸⁷ BOA, HAT, 1072/43876, H-29-12-1243 (12 Temmuz 1828).

oldukları bu bağıllık sayesinde sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı açısından bir avantaj oluşturan bu durum, yerel liderlerin birbirleriyle ya da merkezî otoriteyle karşı karşıya kaldıkları zamanlarda ise ciddi bir zaafa dönüşmektedir. Bu duruma örnek gösterilebilecek bir olayda Batum ayanı Arslan Bey, Faş Kalesi'nin Ruslara teslim edilmesine sebep olduğu ve düşman kuvvetlerinden para aldığı yönünde ciddi ithamlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu iddialar, Kamçioğlu Yadigâr adlı bir diğer yerel lider tarafından öne sürülmüş ve Babiâli'ye iletilmiştir. Ancak Arslan Bey'in bu suçlamalardan aklandığı ve kendisine iftira atıldığı sonradan anlaşılmıştır. Arslan Bey'in, Faş Kalesi'nin savunmasında üç yüz kişilik bir kuvvetle muharebeye katıldığı, cesareti ve üstün çabalarıyla zafer kazandığı vurgulanmıştır. Bu başarının, onun Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinin bir göstergesi olduğu belirtilmiş ve daha önce hakkında dile getirilen suçlamaların iftiradan ibaret olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşın Kamçioğlu Yadigâr'ın iddialarının Osmanlı Devleti'nin yerel düzenini bozmayı amaçlayan bir karalama kampanyası olduğu ifade edilmiştir. Arslan Bey, Kamçioğlu'nun idam edilmesini talep etmiş ve bu talebin, bölgedeki istikrarın sağlanması açısından önem taşıdığını belirtmiştir.¹⁸⁸ Buna benzer bir başka örnek, Sürmene liderlerinden Keleş Ağa'nın ve adamlarının, Çürüksu savunması için çağrılmalarına rağmen emre uymayarak firar etmeleridir. Yerel liderlerin bu gibi disiplinsiz davranışları, bölgedeki Osmanlı savunmasının en önemli problemlerinden biridir.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti açısından bölgedeki önemli problemlerden bir diğeri komutanlar arasındaki görüş ayrılıklarıdır. Trabzon Valisi Hasan Paşa, 1828 yazında Rusları zor durumda bırakmak amacıyla Gürcistan'a asker sevk edilmesini istemiştir.¹⁹⁰ Erzurum

¹⁸⁸ BOA, HAT, 1048/43250, H-21-09-1244 (27 Mart 1829). Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 23-26.

¹⁸⁹ BOA, HAT, 1023/42716, H-15-01-1245 (17 Temmuz 1829).

¹⁹⁰ BOA, HAT, 1029/42837, H-21-01-1244 (3 Ağustos 1828).

Seraskeri Salih Paşa ise Trabzon ve Çürüksu'daki askerî birliklerin kendilerine destek vermesi gerektiği kanaatindedir. Salih Paşa'nın bu talebine karşı Trabzon'a yeni vali olarak atanan Osman Paşa, sahil bölgelerinin savunmasının da önemli olduğunu vurgulayarak bu isteğe direnmiştir. Esas itibarıyla bütün mesele, eldeki sınırlı sayıdaki askerin nerelerde tutulacağıyla ilgilidir. Osmanlı savunmasının nasıl şekillenmesi gerektiğiyle ilgili talepler dile getirilirken mutlaka halktan asker toplanarak cephede görevlendirilmeleri gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹¹ Ruslara karşı kazanılan mevzîî başarılarından sonra dahi asker toplanmasına yönelik talepler devam etmiştir.¹⁹²

Dikkat çekici noktalardan biri, 1806-1812 Savaşı'nda görülen lojistik problemlerin 1829'da hâlen devam ediyor olmasıdır. Erzurum'un düşmesinden sonra bölgeyi kurtarmak için yapılan planlamalarda çok ciddi bir para ve lojistik zaafı ortaya çıkmıştır. Savaşın sonlarına yaklaşıldığı 1829 yazında Çürüksu Kaymakamı Abdülkadir Ağa ve Ahıska'daki kardeşi Abdülaziz Ağa, bölgede direniş gösterebilmek için mühimmat ve erzak talebinde bulunmaktadır.¹⁹³ Abdülkadir Ağa Gürcistan tarafına asker sevk edebilmek için peksimet, un, cephan, mühimmat, çadır ve para gibi temel malzemelerin hızla temin edilmesi gerektiğini vurgularken, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorlukları en açık biçimde gösterecek bir talepte daha bulunmaktadır. Abdülkadir Ağa bölgedeki askerî operasyonlar için bir dürbünün elzem olduğunu, ancak talep ettiği dürbünün temin edilemediğini belirtmiş ve Kundubzâde Hacı Hafız Efendi'nin elindeki dürbünün alınmasını istemiştir. Ayrıca Çürüksu ve çevresinde yazışma ve raporlama için kâğıt eksikliği yaşandığını ifade ederek, Rize'den ve diğer bölgelerden bu ihtiyacın karşılanmasını istemiştir.¹⁹⁴ 1828-1829 Savaşı'nın son aşamasında dile getirilen bu

¹⁹¹ a.y.; BOA, HAT, 1019/42601, H-05-09-1244 (11 Mart 1829).

¹⁹² BOA, HAT, 1071/43835, H-21-09-1244 (27 Mart 1829).

¹⁹³ BOA, HAT, 1028/42801, H-27-12-1244 (30 Haziran 1829).

¹⁹⁴ a.y.

eksiklikler, Osmanlı Devleti'nin bölgede yaşadığı mühimmat yokluğunun ve lojistik zaaflarının en açık göstergesidir.

2.4 Batum ve Çevresinde Oluşturulan Savunma Yapıları

XIX. yüzyılın başında Rusya'nın Güney Kafkasya'daki işgalleri karşısında Osmanlı Devleti'nin savunma hatları adım adım geri çekilmiştir. Yüzyılın başında Sohum ve Faş kaleleri Osmanlı savunmasının uç hatlarını oluşturuyordu. Ancak 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra Batum, Osmanlı Devleti'nin sınır şehrine dönüşmüştür. Bu bakımdan Batum hem jeopolitik konumu hem de Osmanlı-Rus mücadelesindeki stratejik rolü nedeniyle öncelikli bölgelerden biri olarak öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Batum'da askerî ve idarî tedbirler alarak bölgenin savunmasını güçlendirmeye çalışmış, bu çerçevede asker sevkıyatları, lojistik düzenlemeler, istihkâmları güçlendirme ve yerel halkla iş birliklerini artırma çabası içine girmiştir. Bu kısımda Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini sağlayabilmek için bölgede almaya çalıştığı askerî tedbirler incelenecektir.

2.4.1 Osmanlı Savunma Stratejileri İçinde Batum'un Önemi

Doğu Karadeniz'de gemiler açısından güvenli tek liman olan Batum'un Rusya'nın kontrolüne geçmesi ihtimali, Türkiye'yi Doğu Karadeniz bölgesindeki deniz üssünden mahrum bırakabilecek ve bu bölgenin fiilen Rusların hâkimiyetinde özel bir deniz hâline gelmesine yol açılabilecekti. Batum'un körfezi çok dikkat çekici bir coğrafi yapıya sahiptir. Batı kıyısında suyun derinliği teknelerin bir iskele olmadan da yüklerini boşaltabilmelerine elverişlidir. Rusların Karadeniz'de, Tiflis için istifade edebileceği bir

limanları yoktur. Bu sebeple Poti'den sadece otuz mil uzakta bulunan Batum'u almak istemeleri son derece anlaşılabilir bir durumdur.¹⁹⁵

Batum, savaş açısından stratejik bir kilit noktasıdır. Zira sahilden iç bölgelere, özellikle Erzurum'a uzanan ve Türk savunma hatlarını arkadan kuşatma imkânı sunan yegâne geçidi kontrol etmektedir. Ruslar bu mevkinin önemini çok iyi biliyorlardı. Trabzon ve Erzurum'un güveliği, esasen Batum'dan başlıyordu. Bu güvenlik riskinin gerçekleşme ihtimaline karşılık Osmanlı Devleti'nin birtakım tedbirler alması zorunlu hâle gelmiştir.¹⁹⁶

Çoruh Nehri'nin ağzında, nehrin sol kıyısında konumlanan ve stratejik bir öneme sahip olan Gönye Kalesi, XIX. yüzyılın başlarına kadar bölgedeki Osmanlı askerî varlığının önemli bir simgesi durumundadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle 1547 yılında onarılarak güçlendirilen bu dört köşeli sağlam yapı, yalnızca savunma amaçlı bir kale değil, aynı zamanda içinde bulunan camisiyle dinî ve sosyal bir merkez işlevi de görmüştür. Gönye Kalesi, özellikle Batı Gürcistan'da Osmanlı kontrolünü sağlamada önemli bir üs görevi üstlenmiş, aynı zamanda Doğu Karadeniz kıyılarındaki Abaza ve Gürcü korsanların düzenlediği saldırılara karşı bölgenin korunmasında kritik bir rol oynamıştır. Bölgedeki Osmanlı askerî varlığının ana dayanak noktalarından biri olan kale, Karadeniz'in doğu kıyısında stratejik dengelerin sağlanmasında kilit bir yer edinmiştir.¹⁹⁷

Bükreş Antlaşması görüşmeleri sırasında Gönye Sancağı ve çevresiyle ilgili alınan kararlar, devletin sınır güvenliği ve stratejik bölgeleri koruma politikalarını anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı idaresi, Gönye Sancağı'ndan küçük bir kısmın dahi Ruslara terk edilmesinin yalnızca söz konusu sancağın değil, Trabzon

¹⁹⁵ Valentine Baker, **Doğu'nun Bulutları**, çev. Resul Şahsi, İstanbul, Divan Kitap, 2024, s. 28, 29.

¹⁹⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Ankara, Sol Yayınları, 2008, s. 54, 175.

¹⁹⁷ Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 40.

Eyaleti'nin ve hatta tüm Anadolu'nun güvenliğini ciddi biçimde tehdit edeceği görüşündedir. Bu tür bir tavizin bölge üzerindeki kontrolün tamamen kaybına yol açması ve neticede Rusya'nın bölgeye nüfuz etmesine olanak tanınması kuvvetle muhtemeldir. Ormanlık ve bataklık alanlar, bölgeyi doğal bir savunma hattı hâline getirmektedir ve bu alanların kaybı, yalnızca askerî bir zafiyet doğurmayacak, aynı zamanda bölgenin stratejik önemini de azaltacaktır. Gönye merkezli savunma stratejisi içinde Batum, Trabzon Eyaleti'nin ve hatta tüm Anadolu'nun “*kapısı ve kilidi*” olarak görülüyordu. Sahip olduğu limanla Batum, sadece bölgesel ticaret için değil, aynı zamanda çevre kazaların ihtiyaçlarının karşılanması açısından da hayati bir öneme sahiptir. Limanın ardında bulunan ve Kahaber olarak adlandırılan ova, verimli tarım arazileri ve geniş otlaklarıyla çevre kazaların geçim kaynağını oluşturmaktadır. Batum Limanı'nın ve dolayısıyla ovanın kontrolü, Gönye Sancağı'ndaki Acara, Livane, Beğlavan ve diğer kazaların Osmanlı yönetimine bağlılığını sağlamaktadır.¹⁹⁸

Batum Limanı, lojistik bakımdan Rus sınırındaki savunmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Edirne Antlaşması'ndan önce Ahıska ve Kars'a giden en kestirme güzergâh Batum üzerinden geçmektedir. 1830'lu yılların sonlarına doğru Kafkasya'yı ziyaret eden Edmund Spencer, Rusya'nın ilk fırsatta Osmanlı kıyılarındaki iki önemli liman olan Batum ve Trabzon'u ele geçirmeyi planladığını yazacaktır. Rusların Redut Kale ve Poti'yi savunmak adına yapılacak çabanın ve harcamaların anlamlı olmadığını düşündüklerini gözlemlemiştir.¹⁹⁹

Batum'un öneminin her geçen gün arttığı bu dönemde bölgenin savunması için Gönye Kalesi'nin merkezde yer aldığı savunma stratejisi yavaş yavaş değişmeye

¹⁹⁸ BOA, TS.MA.e, 702/5, H-29-12-1225 (25 Ocak 1811).

¹⁹⁹ Edmund Spencer, **Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan**, çev. Dilek Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 300.

başlamıştır. Özellikle Batum Limanı'nın öneminin artmasına paralel olarak Gönve Kalesi'nin coğrafi konumunun, diğerv stratejik mevkilere kıyasla savunma açısından önemli bir zafiyet yarattığı görölmeye başlanmıştır. Kalenin ve Gönve Gümrüğü'nün gelirleri çok düşük kalmış, eski zamanlarda önemli bir askeri nokta olmasına rağmen, uzun zamandır harabe hâline gelmiş, kalenin içindeki asker sayısının çok düşük çevresinde az sayıda hane kalmıştır. XIX. yüzyılın başlarında Gönve Kalesi'nin, Osmanlı askerî yapısı içerisinde eski stratejik önemini yitirdiğı ve savunma görevini etkili bir şekilde yerine getiremediğı görölmektedir. Osmanlı Devleti'nin Gönve Kalesi yerine Çürüksu ve Batum gibi yeni askeri merkezlere ağırlık verme kararı almıştır. Bu tercih bölgenin Osmanlı idarî ve askerî sistemindeki rolünün değışmekte olduğuna dair önemli bir göstergedir.²⁰⁰

Bu değışimin arkasında yatan temel motivasyon, merkezî hükümetin etkinliğini arttırarak Kafkasya'daki Rus tehdidine karşı tedbirler alabilmektir. Ruslar açısından Gürcistan, Kafkasya'nın anahtarı, Müslüman dünyasına karşı bir ileri karakol ve Karadeniz'e bir çıkış noktası olarak görölüyordu. Dolayısıyla Osmanlı ve Rus devletleri arasında sınır bölgesine dönüşen Batum ve Acara, her iki taraf açısından da yeni bir jeopolitik anlam kazanmıştır.²⁰¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Batum'un gelişimine katkısı olan önemli olaylardan biridir. Bir sahil kasabası görünümündeki Batum'un XIX. yüzyılda yavaş yavaş gelişmeye başlamasının arkasında iki temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıdır. XIX. yüzyılın başlarında buharlı gemilerin seferlere başlamasıyla Karadeniz, uluslararası ticaretin önemli bir sahasına dönüştü. Rusya,

²⁰⁰ BOA, C..AS., 198/8503, H-02-02-1234 (1 Aralık 1818).

²⁰¹ Suny, **The Making of the Georgian Nation, Second Edition**, s. 45; Ahmet Bağçeci, "L'Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La periode d'Aslan Abachidze (1991-2004)", Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 8, 9.

Karadeniz limanlarını modernleştirerek Akdeniz'e açılma imkânı buldu ve bölgesel ticaret ağını genişletti. Kırım Savaşı sonrası kurulan Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (ROPİT), Paris Antlaşması'nın sınırlamalarını aşarak Karadeniz ve çevresinde Rus ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Buharlı gemiler sayesinde Rusya'nın Karadeniz'deki ulaşımı düzenli hale gelirken, bölge Avrupalı devletlerle yoğun bir rekabet alanına dönüştü.²⁰² İkinci unsur ise 1828-1829 Savaşı'ndan sonra Anapa'dan Batum'a kadar olan Karadeniz'in doğu sahillerinin tamamen Rusya'nın eline geçmiş olmasıdır. Bu gelişme sonrasında Batum, Osmanlı-Rus sınırının en son ve en önemli merkezlerinden birine dönüşmüştür. Zira bu dönemde Batum, askerî olarak Rusya'ya karşı Osmanlı savunmasının ve lojistik hatlarının merkez üssü hâline gelmiştir.²⁰³

Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonunda Batum önemli bir limandır. Özellikle Rusların Kafkasya'ya yerleşmelerinden sonra bir sınır şehrine dönüşen Batum, Ardahan üzerinden Kars'a yapılacak asker, cephane ve erzak sevkiyatının geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Doğru sınırlarının savunmasında Batum kritik önemde bir limana dönüşmüştür.²⁰⁴

XIX. yüzyıl boyunca Karadeniz'in doğu kıyısının kontrolü, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki uzun süreli mücadelelerin önemli bir parçası olmuştur. Bu bölge üzerindeki rekabet, Kafkasya'nın tarihsel gelişimini büyük ölçüde şekillendiren unsurlardan biridir. Rus donanmasının Karadeniz'de etkinlik kazanmaya başlamasından önce, Batum Limanı bölgedeki stratejik önemini tam anlamıyla kazanamamış, daha çok

²⁰² Mesut Karakulak, **Osmanlı Sularında Rus Vapurları: Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 61-64; Yılmaz, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)**, s. 74.

²⁰³ İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 14, No: 14, 2007, s. 64.

²⁰⁴ Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 97.

çevresel bir rol üstlenmiştir. Ancak zamanla, Osmanlı Devleti'nin askerî politikaları çerçevesinde Batum, bölgedeki operasyonların ana üslerinden birine dönüşmüş ve askerî faaliyetlerin koordinasyonunda kilit bir rol oynamıştır. Bu gelişme, Batum Limanı'nın önemini artırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgeyi Kafkasya'daki güç dengeleri içerisinde merkezi bir konuma taşımıştır.²⁰⁵

Rusya açısından bakıldığında Kırım Savaşı'na (1853-1856) kadar olan dönemde Batum, Rus genelkurmayı açısından sınırlı bir öneme sahip olmuştur. Rus askerî planlamaları ve faaliyetleri daha çok Poti, Ahıska, Ahılkelek ve Kars gibi bölgeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak Kırım Savaşı'nda Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Avrupalı müttefikleri karşısında ağır bir yenilgiye uğraması, Karadeniz üzerindeki Rus hâkimiyetini sona erdirmiştir. Bu yenilgi, Rusya'nın bölgedeki askerî önceliklerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Savaşın ardından Rus yetkililer, Batum'un Karadeniz'in Kafkasya kıyılarının güvenliğini sağlamada stratejik bir rol üstlenebileceğini fark etmiştir. Bu bağlamda, Batum liman kenti, Rusya'nın askerî ve siyasî politikalarında merkezî bir konuma yükselmiştir. Böylece Batum, yalnızca bölgesel bir üs olma işlevinin ötesine geçerek, Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirme politikalarının temel odak noktalarından biri hâline gelmiştir.²⁰⁶

2.4.2 Sınırdaki Savunma Hatları ve İnşa Edilen Askerî Yapılar

Kırım ve Kafkasya'da Ruslara karşı çok büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, sınır güvenliğini sağlamak, düşman saldırılarına karşı koymak ve askerî gücünü korumak için sınır bölgelerindeki kaleleri güçlendirme ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç

²⁰⁵ Bağçeci, "L'Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La periode d'Aslan Abachidze (1991-2004)", s. 9.

²⁰⁶ Bağçeci, **a.g.e.**, s. 9.

hem devletin askerî stratejisi hem de sınır bölgelerinde yaşayan halkın güvenliği açısından büyük önem taşıyordu. Ahıska sancağında bulunan Çürüksu kazası gibi bölgeler, “*düşmanların gözü önünde ve İslâm sınırlarının son noktası*” olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle düşman saldırılarından korunmak için kalelerin sağlamlaştırılması büyük önem taşıyordu.²⁰⁷ Kaynaklarda Çürüksu Kalesi örneğinde olduğu gibi, bölgedeki kalelerin yeterince sağlam olmadığı ve düşman saldırılarına karşı savunmasız kaldığı belirtilmektedir. Bu husus sınır bölgelerinde yaşayan halkın güvenliğini tehdit etmekte ve devletin askerî gücünü zayıflatmaktadır.²⁰⁸

Batum’u ziyaret eden Valentine Baker da bu durumu teyit etmektedir. Baker’a göre Batum’un savunma yapıları son derece yetersizdir. Şehrin surları harap durumdadır ve tabyalar, stratejik olarak yanlış konumlandırılmış ve çevredeki araziden daha düşük seviyededir. Körfezin girişine hâkim kaleler, sadece kıyıya yakınlık esas alınarak inşa edilmiş, arka araziden gelebilecek tehlikeler ise tamamen göz ardı edilmiştir. Bu ihmaller nedeniyle, şehir güçlü bir tahkimatla yeniden düzenlenmedikçe, Rusların Batum’u kolayca ele geçirmesi mümkün gözükmektedir.²⁰⁹

Kaleleri güçlendirme ihtiyacının bir diğer nedeni ise zaten yetersiz durumda olan askerî malzeme ve teçhizatın korunması zaruretiydi. Devlet, sınır kalelerine toplar, mühimmat ve diğer askerî malzemeleri gönderiyordu, ancak bu malzemeler genellikle açıkta kalıyor ve zamanla zarar görüyordu. Ayrıca kalelerde görev yapan askerlerin

²⁰⁷ BOA, HAT, 1041/43066, H-09-04-1240 (1 Aralık 1824); BOA, HAT, 1023/42716, H-15-01-1245 (17 Temmuz 1829).

²⁰⁸ BOA, HAT, 1041/43066, H-09-04-1240 (1 Aralık 1824); BOA, HAT, 1041/43066, H-29-12-1240 (14 Ağustos 1825).

²⁰⁹ Baker, **Doğu’nun Bulutları**, s. 28.

maaşları düşük olduğu için, kalelerde hizmet etmek isteyenlerin sayısı azalıyor ve kalelerin savunma gücü düşüyordu.²¹⁰

Stratejik açıdan bakıldığında Gönve sancağı ve Batum Limanı gibi yerlerin Trabzon Eyaleti ve Anadolu'nun savunma hattının bir parçası olarak ele alındığı görölmektedir. Osmanlı Devleti, bölgenin coğrafi koşullarının doğal ve güçlü bir savunma hattı oluşturduğunu, dolayısıyla buradaki herhangi bir toprak tavizinin Anadolu'nun savunmasını zayıflatacağını düşünmektedir.²¹¹

Kafkasya cephesinde 1828-1833 yılları arasında görev yapan Blaramberg, Batum hakkında şu gözlemlerde bulunur. Blaramberg'e göre Karadeniz kıyısında konumlanan Batum, Çoruh Nehri'nin (eski adıyla Akampsis ya da Batis) ağzından kuzeydoğu yönünde bir mesafe ileride yer almaktadır. Şehirde birkaç topun yanı sıra küçük ölçekli bir Osmanlı garnizonu mevcuttur. Yerleşim, toprak tabyalarla çevrilmiş bir savunma hattı ile kuşatılmıştır ve nüfusu yaklaşık iki bin kişiden oluşmaktadır.²¹²

Osmanlı Devleti'nin sınırdaki kalelerin güçlendirilmesiyle ilgili ilk girişimi, sınır kalelerindeki top, mühimmat ve askerî teçhizatın durumunu belirlemek ve eksiklikleri tespit etmek amacıyla bir sayım yapılması emridir. Bu emir 22 Nisan 1803 tarihli bir yazıyla Erzurum Valisi Abdurrahman Paşa'ya, Erzurum Naibi'ne, ilgili görevlilere ve kale yetkililerine gönderilmiştir. Bu emirde Hotin, Bender, Akkirman, Erzurum, Kars, Ahıska, Belgrad, Ada-i Kebir, Bosna, Silistre, Mora, Selânik, Varna ve diğer sınır kalelerinde bulunan top, mühimmat ve askerî teçhizatın tek tek yoklanıp defterlerinin tutulması istenmiştir. Eksik olanların ayrıntılı bir listesinin çıkarılması ve mevcut

²¹⁰ BOA, C..AS., 927/40126, H-20-03-1236 (26 Aralık 1820); BOA, HAT, 1041/43066, H-09-04-1240 (1 Aralık 1824).

²¹¹ BOA, TS.MA.e, 702/5, H-29-12-1225 (25 Ocak 1811).

²¹² Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, s. 70.

olanların da ayrı bir deftere kaydedilmesi emredilmiştir. Ayrıca mevcut mühimattan kullanılmış olanlar varsa, bunların nerede, kimlerin emriyle ve nasıl kullanıldığının tespit edilmesi ve bu bilgilerin ayrı bir deftere kaydedilerek merkeze gönderilmesi istenmiştir. Bu sayım işlemleri, görevlendirilen mübaşirler tarafından yapılacak ve sonuçlar detaylı bir şekilde raporlanacaktı. Bu yoklama sayesinde, sınır kalelerindeki eksiklikler ve ihtiyaçlar belirlenerek, gerekli tedbirlerin alınması ve kalelerin güçlendirilmesi için planlamalar yapılması amaçlanmıştır.²¹³

1803'teki bu ilk teşebbüsten kısa bir süre sonra, 1806'da Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında tekrar bir savaş başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, bölgede askerî yapılar inşa etme konusunda gerekli adımları atamamıştır. Ancak savaştan sonra 1819 yılında yapılan değerlendirmelerde, Gönye Kalesi gibi önemli bir savunma mevkiinin uzun süredir bakımsız ve harap durumda olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerindeki bazı kalelerin savunma kapasitesinin zayıfladığına işaret etmektedir. Ayrıca Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri ve olası saldırı tehdidi, Osmanlı Devleti'ni sınır güvenliğini güçlendirme konusunda harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Çürüksu, Batum Limanı, Trabzon Limanı ve Pulathane'ye birer tabya inşa edilmesi kararı alınmıştır. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin savunma stratejisinde önemli bir değişikliği temsil etmektedir. Daha önceki yıllarda Faş ve Gönye Kalesi gibi belirli noktaların savunmasına odaklanılırken, 1819 yılında savunma hattının genişletilerek stratejik noktalara tahkimat yapılması hedeflenmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın artan tehdidi karşısında daha aktif bir savunma anlayışına geçtiğini göstermektedir. Tabya inşaatları için gerekli plan ve maliyet hesaplamalarının yapılması amacıyla Dersaadet'ten bir mühendis ve bir mimar yardımcısının görevlendirilmesi, Osmanlı Devleti'nin savunma projelerini planlı ve sistemli bir şekilde yürütmeye çalıştığını ortaya

²¹³ BOA, AE.SSLM.III, 332/19255, H-29-12-1217 (22 Nisan 1803).

koymaktadır. Çürüksu'nun stratejik konumu, Rusya'nın bu bölge üzerinden saldırması ve Batum Limanı'na kadar ulaşarak kargaşa çıkarması ihtimali, Batum Limanı'nı koruyacak denize bakan bir konuma sekiz toplu büyük bir tabyanın inşa edilmesini gerekli kılmıştır.²¹⁴

Bu gelişmeler ışığında Çürüksu, Batum ve Trabzon'daki tahkimatlar, Osmanlı Devleti'nin savunma planları bakımından gittikçe artan bir önem arz ediyordu. Tahkimatların bölgenin savunması için taşıdığı önem şu şekilde özetlenebilir: Çürüksu ile Faş arasında Gürcü kabileleri bulunuyordu ve savaş zamanlarında Faş'a deniz yoluyla ulaşım gerekiyordu. Eğer Faş Boğazı'na düşman gemileri gelirse, Faş'a erzak ve asker desteği sağlamak zorlaşıyordu. Ancak Çürüksu'daki kale, bu lojistik zorlukları hafifletecek ve Faş'a yardım sağlamayı kolaylaştıracaktı. Batum Limanı, Lazistan kıyılarındaki en iyi limanlardan biriydi. Düşmanın Çürüksu tarafından saldırması durumunda Batum Limanı'na kadar gelip kargaşa çıkarması muhtemeldi. Bu nedenle Batum Limanı'nı korumak için denize bakan bir konuma sekiz toplu büyük bir tabya inşa edilmesi önemliydi. Trabzon Limanı, Trabzon Kalesi'nden uzaktaydı ve kaleden limana top atışı mümkün değildi. Bu durum, geçmişte düşman saldırıları karşısında zafiyet yaratmıştı. Bu nedenle, limana hâkim bir tepe olan Üçüncüoğlu mahalline birkaç büyük toplu bir tabya inşa edilmesi öneriliyordu. Ayrıca Trabzon'dan üç saat mesafede bulunan Pulathane kasabasının limanında da düşman gemilerinden korunmak için bir tabya inşa edilmesi düşünülüyordu.²¹⁵

²¹⁴ BOA, C..AS., 2/60, H-23-07-1234 (18 Mayıs 1819); BOA, HAT, 593/29075, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

²¹⁵ BOA, C..AS., 2/60, H-23-07-1234 (18 Mayıs 1819); BOA, HAT, 593/29075, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

1820 yılında sınır güvenliği konusunda Ahıska ve Ardahan kalelerinin savunma kapasitelerinin güçlendirilmesi de gündeme gelmiştir. Osmanlı yetkilileri, Rusya'nın Gürcistan ahalisini kendi tarafına çekmeye çalıştığını ve bölgeye askerî takviye yaptığını tespit etmiştir. Bu durum, Osmanlı sınır kalelerinin olası bir Rus saldırısına karşı hazırlıklı olması gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle Ahıska Kalesi'ne şaranpo yapılması, top kundaklarının yenilenmesi ve Ardahan Kalesi'ne tabyalar ve ligor inşası gibi tahkimat çalışmaları planlanmıştır. Çıldır Valisi Benderli Ali Paşa'ya bu kalelerin onarımı ve güçlendirilmesi görevi verilmiştir. Ancak bölgedeki kış mevsimi nedeniyle inşaat çalışmalarının hemen başlatılamayacağı ve bahar aylarının beklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Rusya'nın Gürcistan'daki askerî faaliyetleri göz önüne alındığında, savunma hazırlıklarının geciktirilmemesi ve mümkün olan en kısa sürede tamamlanması gerektiği de vurgulanmıştır.²¹⁶

Aynı yıl içinde Çürüksu Kalesi'nin güçlendirilmesi ve onarımı çalışmaları da gündeme gelmiştir. Çürüksu Kalesi'nin bulunduğu Ahıska sancağı stratejik öneme sahip bir sınır bölgesiydi ve bu tarihlerde düşman saldırılarına tamamen açık hâle gelmişti. Kalenin mevcut durumu, düşman saldırılarına karşı koymak için yetersizdi ve acil onarıma ihtiyaç duyuyordu.²¹⁷ Kalede görevli askerlerin maaşları yetersizdi ve bu da kalenin savunma gücünü olumsuz etkiliyordu. Çürüksu Kalesi'nin Bina Emni olarak Trabzon halkından Şatırzâde Kapucubaşı Osman Ağa atanmıştır. İnşaatın hızla tamamlanması için Osman Ağa'nın bizzat kaleye gidip çalışmaları denetlemesi talep edilmiştir. İnşaat masraflarını karşılamak üzere Tuzcuoğlu'nun mirasından 30 bin kuruş tahsis edilmiş, ancak bu paranın hemen temin edilememesi nedeniyle devlet gelirlerinden ödenek sağlanması talep edilmiştir. Ayrıca kale yakınlarındaki Faş Boğazı'nda yeni inşa

²¹⁶ BOA, HAT, 1105/44611, H-29-12-1235 (7 Ekim 1820).

²¹⁷ BOA, HAT, 1041/43066, H-09-04-1240 (1 Aralık 1824).

edilen bir tabyanın savunması için Faş Kalesi'nden topların ve askerlerin kaydırılması gündeme gelmiştir. Bu tabyanın düşman saldırılarını engellemek ve bölge güvenliğini sağlamak için askeri öneme sahip olduğu belirtilmiştir.²¹⁸ Faş Kalesi'nin mühimmat ihtiyacı da 1821 yılında gündeme gelmiştir. Gelen raporlar ve mahzarlar, kalenin savunma kapasitesinin güçlendirilmesi için yeterli miktarda mühimmat gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁹ Bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin sınır kalelerinin güçlendirilmesi ve onarımı çalışmalarına öncelik verdiğini ve bu konuda ciddi adımlar attığını göstermektedir.

1824 yılında Çürüksu Kalesi'nin inşası ve onarımı çalışmaları devam etmiş, ancak finansal sorunlar ve sorumlulukların belirsizliği nedeniyle ilerleme kaydedilememiştir. Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın 1 Aralık 1824 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazıda, önceki Vali Hafız Ali Paşa döneminde Çürüksu binası emanetinin ve Faş Kalesi muhafız vekilliğinin Hacı Şahinzâde Mehmed Bey'e ihale ve masraflar için kendisine 30 bin kuruş havale edildiğini belirtmektedir. Fakat bu paranın tahsil edilmediği ve inşaatın yarım kaldığı, Faş Kalesi'ndeki yapıların da bakımsızlıktan harabeye döndüğü ifade edilmektedir. Hasan Paşa, Mehmed Bey'in gayretli bir kişi olduğunu ancak maddî imkânsızlıklar nedeniyle görevini yerine getiremediğini ve kendisine havale edilen parayı da alamadığını belirtmiştir. Bu nedenle Çürüksu Kalesi'nin yarım kalmasına ve Faş Kalesi'nin de harabeye dönmesine sebep olmuş, bölge düşman saldırılarına karşı savunmasız hâle gelmiştir. Hasan Paşa, bu sorunu çözmek için Kuruçay eşrafından Tuğatlızâde Hüseyin Ağa ve Erzincan eşrafından Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından İbrahim Bey'i önermiştir. Bu kişilerin servet sahibi oldukları ve bu zenginliği devletin himayesinde kazandıkları için devlete hizmet etmeleri gerektiği düşünülmüştür. Hasan

²¹⁸ BOA, C..AS., 927/40126, H-20-03-1236 (26 Aralık 1820).

²¹⁹ BOA, HAT, 1105/44610, H-07-08-1236 (10 Mayıs 1821).

Paşa'nın önerisi, Çürüksu binası emanetinin Mehmed Bey ve Hüseyin Ağa'ya ihale edilmesi ve daha önce tahsis edilen 30 bin kuruşun kendilerine verilmesi, Faş Kalesi'nin inşası ve onarımı için İbrahim Bey'in görevlendirilmesi ve masrafların ileride hesaplanmak üzere Hüseyin Ağa ve İbrahim Bey tarafından karşılanması, Hüseyin Ağa ve İbrahim Bey'in görev yerlerine ulaşmaları için Deraliye'den bir mübaşir gönderilmesi, Mehmed Bey'e gerekli emirlerin iletilmesi şeklindedir. Hasan Paşa, bu doğrultuda hareket edilirse Çürüksu ve Faş Kalesi'nin onarım ve inşaat çalışmalarının başarıyla tamamlanabileceğine inanmaktadır.²²⁰

Güvenlik endişeleri nedeniyle Çürüksu ahalisi de kalenin tamamlanmasını istiyordu. Bunun için 1825'te padişaha hitaben bir dilekçe göndererek kalenin tamamlanması için yardım talep etmişlerdir. Dilekçede kalenin yapımına daha önce başlandığı, ancak yarım bırakıldığı, bu nedenle de bölgenin düşman saldırılarına karşı savunmasız kaldığı belirtilmiştir. Ahıska sancağının düşmanların gözü önünde ve İslâm sınırlarının son noktası olduğu vurgulanarak, kalenin tamamlanmasının dinin güçlendirilmesi ve düşman saldırılarından korunmak için hayatî önem taşıdığı ifade edilmiştir. Ayrıca kale için daha önce gönderilen topların ve savaş malzemelerinin açıkta kaldığı ve bu durumun devletin askerî gücünü zayıflattığı belirtilmiştir. Son olarak kalenin tamamlanmasının sadece askerî bir gereklilik değil, aynı zamanda dinî bir görev olduğu vurgulanmıştır.²²¹

Yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı 1828 yılında, Ahıska, Anakra, Faş, Kemhal ve Çürüksu kalelerinin durumu da gündeme gelmiştir. Bu kalelerin bazılarının onarım ihtiyacı olduğu ve savunma kapasitelerinin güçlendirilmesi gerektiği

²²⁰ BOA, HAT, 1041/43066, H-09-04-1240 (1 Aralık 1824).

²²¹ BOA, HAT, 1041/43066, H-29-12-1240 (14 Ağustos 1825).

belirtmiştir. Faş Kalesi'nde onarım çalışmalarının başlatıldığı ve kale içinde yeni bir tabya inşa edildiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.²²²

Trabzon'a Vali olarak atanan Hasan Paşa, 8 Temmuz 1828 tarihli bir kayıta, daha önce kale inşası için gönderilen 100.000 kuruşun kendisine ulaştığını ve Gürcistan meselesinin kısa süre içinde uygun bir duruma kavuşmasıyla birlikte kalenin yapımı için gerekli inşa malzemelerinin teminine girişileceğini belirtmiştir. Hasan Paşa, bu kayıta ayrıca kendisine verilen eyalet, sancak, voyvodalık ve muhafaza görevlerinin onaylandığını belirterek padişaha teşekkür etmiş ve Trabzon sahilinde inşa ettiği tabyaların resimlerini padişaha sunmuştur.²²³

Hasan Paşa, aynı tarihli bir diğer kayıta ise Çürüksu Kalesi'nin inşaatının kendisine devredildiğini ve bununla ilgili olarak padişahın emriyle 100.000 kuruşun nakit olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Daha önce Maçka voyvodaları Ömer Ağa ve Osman Ağa'nın kale inşası için görevlendirildiğini, ancak başarılı olamadıklarını ve harcanan emeklerin boşa gittiğini belirten Hasan Paşa, kalenin tamamlanmasının mevcut şartlarda zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Hasan Paşa, Kars'tan Trabzon'a gelişinde bu görevi üstlenmeyi düşünse de Anapa muhafazasına atanması nedeniyle kale inşasıyla ilgilenememiştir. Ancak Anapa'dan Trabzon'a döndükten sonra kalenin tamamlanmasına odaklanmak üzere emir aldığını ve inşaat işlerinde titizlik göstermek üzere bina eminlerini yeniden görevlendirdiğini belirtmiştir. Hasan Paşa, Gürcistan meselesinin çözüme kavuşması ve huzurun sağlanması durumunda vakit kaybetmeksizin kale inşaatını yeniden ele alıp tamamlamak için elinden geleni yapacağını ifade etmiştir.²²⁴

²²² BOA, C..DH., 208/10387, H-09-12-1243 (22 Haziran 1828).

²²³ BOA, HAT, 595/29218, H-25-12-1243 (8 Temmuz 1828).

²²⁴ a.y.

Çürüksu Kalesi'nin inşasıyla ilgili oldukça ümitli bilgiler veren Hasan Paşa çok kısa bir süre sonra Trabzon valiliği görevinden ayrılmıştır. 1829 yılında valilikle birlikte Çürüksu Kalesi'nin inşası görevi de Osman Paşa'ya devredilmiştir. Hasan Paşa'ya daha önce kale inşaatı için 100.000 kuruş verilse de kendisi inşaatı başlanmadan Trabzon'dan ayrılmıştır. Yeni Vali Osman Paşa, bu 100.000 kuruşu Hasan Paşa'dan teslim alarak kale inşaatına başlamakla görevlendirilmiştir. Ne var ki bu süreçte bazı karmaşık durumlar ortaya çıkmıştır. Osman Paşa'ya ulaşan emirnâmede, Çürüksu Kalesi'nin inşası için ayrılan 100.000 kuruşun aslında kalede değil, Çürüksu'da inşa edilen yeni bir palanka için harcandığı belirtilmiştir. Bu durum, paranın kale inşaatı için kullanılmadığı anlamına gelmekte ve bir usulsüzlük ihtimalini akla getirmektedir. Osman Paşa, bu meblağın kale masraflarına tahsis edildiğini belirterek eksik kalan miktarı kendi kaynaklarından karşılamış ve 100.000 kuruşu Hasan Paşa'ya eksiksiz olarak teslim etmiştir. Osman Paşa, bu işlemin kaydını tutmak amacıyla Hasan Paşa'dan makbuz almış ve bu makbuzu da yetkililere sunmuştur. Osman Paşa, kale inşaatı için hazırlıklara başlamış ve gerekli malzemelerin tedarikine girişmiştir. 1829 yılı içinde kalenin inşaatında ne kadar ilerleme kaydedildiğine dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Çürüksu Kaymakamı olan Abdülkadir Ağa, Çürüksu ve çevresinin düşman saldırılarına karşı korunması konusundaki endişelerini dile getiren bir mektupla Trabzon valisine müracaat ederek bölgedeki kalelerin onarılamaması, Çürüksu ve limanda yapılan tabyaların tamamlanması için ek kaynak ihtiyacı gibi konulara değinerek bölgedeki savunma altyapısının zayıflığına dikkat çekmiştir.²²⁵

1831 yılında Çürüksu Kalesi'nin inşasıyla ilgili olarak kaynaklarda malî konulara ve önceki yıllardaki harcamalara odaklanılmıştır. Trabzon Valisi Osman Paşa, padişaha

²²⁵ BOA, C..AS., 144/6343, H-16-08-1244 (21 Şubat 1829); BOA, HAT, 1023/42716, H-15-01-1245 (17 Temmuz 1829).

gönderdiği bir belgede Çürüksu'da daha önceki yıllarda başlanan kale inşaatına dair malî bilgileri açıklamıştır. Osman Paşa, 1828-1829 Savaşı sırasında Çürüksu ve Batum orduları ile Trabzon çevresinde toplanan askerlerin iâşesini karşılamak için kendisine 100.000 kuruş gönderildiğini belirtmiştir. Bu parayla iâşe ihtiyaçlarını karşıladığını ve gerekli harcamaları yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Osman Paşa, selefi Hasan Paşa döneminde Çürüksu Kalesi'nin inşası için ayrılan 100.000 kuruşun kendisine devredildiğini, fakat kalenin hudut bölgesinde ve savaş alanında bulunması nedeniyle inşaata başlanamadığını açıklamıştır. Osman Paşa, bu parayı da savaş masrafları için kullandığını belirtmiştir. 1831 yılındaki bu gelişmeler, Çürüksu Kalesi'nin inşasının bir kez daha ertelendiğini ve önceki yıllarda yaşanan malî belirsizliklerin ve muhtemel usulsüzlüklerin devam ettiğini göstermektedir. Osman Paşa'nın açıklamaları, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerindeki savunma ihtiyaçlarını karşılamada ve malî kaynakları etkin bir şekilde kullanmada yaşadığı zorlukları göstermektedir.²²⁶

2.4.3 Batum'un Denizden Savunması

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında artan düşman faaliyetlerine karşı aldığı önlemler, devletin deniz güvenliği ve lojistik stratejilerini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Dönemin yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği 1811 yılında Canik, Trabzon ve Batum sularında düşman donanmasının varlığı, tüccar gemilerinin yağmalanması ve Osmanlı birliklerine sevk edilen mühimmatın kesintiye uğraması gibi nedenlerle, bölgeye donanma gönderilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Es-Seyyid Süleyman tarafından padişaha hitaben yazılan ve “*donanma-yı humâyûn*”un acilen bölgeye sevk edilmesini talep eden dilekçe, bölgedeki durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. “*Küffâr-ı haksâr*” olarak

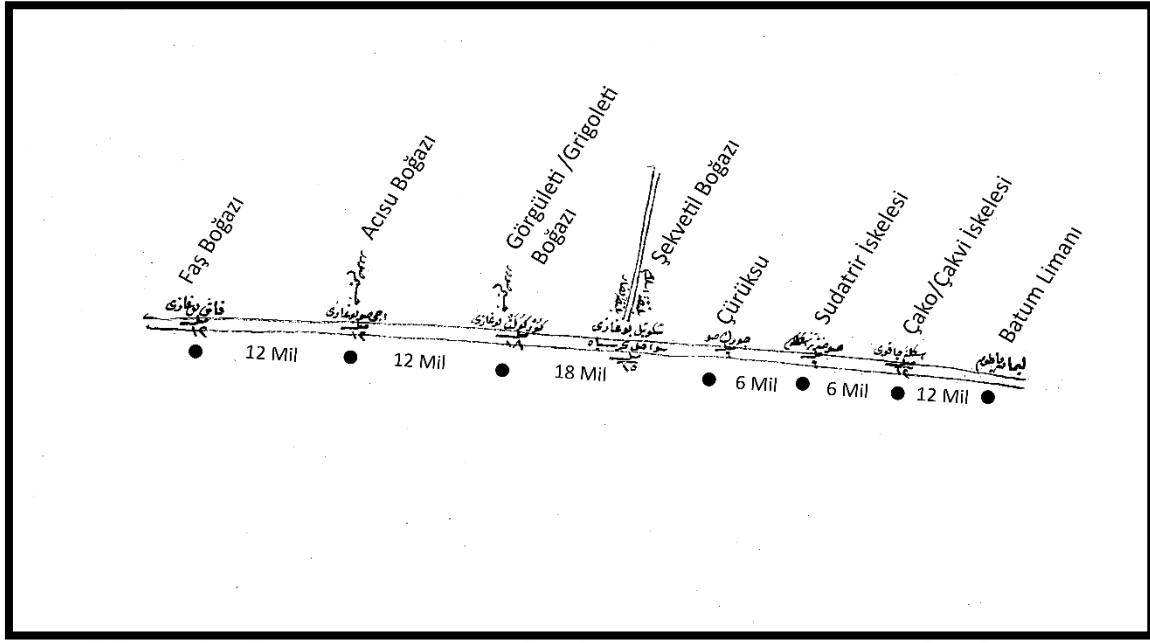
²²⁶ BOA, HAT, 966/41305, H-27-06-1226 (19 Temmuz 1811).

tanımlanan düşman kuvvetleri, son birkaç ay içinde Osmanlı tüccar gemilerine saldırmış, yağmalama ve esir alma faaliyetlerinde bulunmuş ve Trabzon ile Batum arasındaki yolları kapatarak lojistik akışını kesmiştir. Bu durum, Osmanlı ordusunun sefer faaliyetlerini sekteye uğratmış ve bölgedeki güvenlik durumunu ciddi şekilde zayıflatmıştır. Düşman donanmasının Karadeniz kıyılarında özgürce hareket etmesi, yalnızca tüccarları değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askerî planlarını ve lojistik hatlarını da tehdit etmiştir. Bu sebeple Trabzon İskelesi'nden Batum'a gönderilmek üzere hazırlanan zahire, asker ve mühimmatın düşman eline geçme riski ortaya çıkmıştır. Süleyman Efendi, Osmanlı donanmasının bir an önce bu sulara gönderilmesinin elzem olduğunu ifade etmiş ve bunun için padişahın emir ve ihsanını talep etmiştir.²²⁷

Savaş sonrası dönemde yapılan değerlendirmelerde Batum Limanı'ndan Faş Kalesi'ne kadar olan kıyı hattında, çeşitli kaleler ve stratejik noktalar arasındaki mesafeler dikkat çekici bir şekilde belgelenmiştir. Bu bilgiler Karadeniz'in doğu kıyılarındaki Osmanlı savunma hattının fiziksel yapısını ve lojistik planlamalarını ortaya koymaktadır. Belgelerde Batum Limanı'ndan Çako İskelesi'ne 12 mil, Sudatir İskelesi'ne 6 mil, Çürüksu'ya 6 mil, Şekvetil Boğazı'na (Tenfe İskelesi) ve Görgület Boğazı'na ise 18 mil mesafe olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Acısu ve Faş Boğazları arasındaki mesafelerin her birinin 12 mil olduğu belirtilmiştir. Bu kıyı hattı boyunca geniş sulak alanlar ve yoğun coğrafi engellerin savunma planlamasında belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Bu bölgede yer alan kaleler ve iskeleler, Osmanlı'nın Karadeniz kıyısındaki egemenliğini sürdürme çabalarının bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Görgület/Grigoleti (გრიგოლეთი) ve Acısu Boğazları gibi geniş su kaynaklarına sahip alanlar hem lojistik hem de stratejik açıdan önemlidir.²²⁸

²²⁷ BOA, HAT, 1165/46092, H-01-05-1229 (21 Nisan 1814).

²²⁸ a.y.



Harita 5: 1814 Tarihli Batum ile Faş Arasındaki Kalelerin Uzaklıklarını Gösteren

Harita²²⁹

1828-1829 Savaşı'ndan sonra bir sınır bölgesine dönüşen Batum'un denizden gelebilecek saldırılara karşı güvenliğine ve Rusya'ya karşı korunmasına daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin güçlü bir donanmadan mahrum olması sebebiyle, bölgenin denizden savunmasına nispeten geç tarihlerde odaklanılmıştır. 1849'da Batum Sancağı Kaymakamı Abdülkerim Galip, Batum Limanı'na Donanma-i Hümayun'a bağlı Gülsefid adlı korvetin sürekli olarak ikamet etmek üzere gönderilmesi emrinin verildiğini, ancak geminin henüz ulaşmadığı bildirmektedir. Bu gecikme, bölgede güvenlik sorunlarının artmasına ve bazı kişilerin vergi ve askerlik yükümlülüklerinden kaçarak Abaza tarafına deniz yoluyla göç etmelerine neden olmuştur. Kaymakam, bölgede güvenliğin sağlanması için geminin hızla limana ulaşmasının ve iskelelerde denetimlerin artırılmasının zaruri olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca limanda düzenin sağlanmasının yalnızca geminin gelmesiyle

²²⁹ a.y.

mümkün olabileceği ve devlet otoritesinin daha güçlü bir şekilde hissedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Geminin Batum Limanı'na varışının gecikmesi hem ticaretin hem de bölgenin güvenliğinin ciddi şekilde sarsılmasına yol açmaktadır.²³⁰

Bölgenin savunulması için yerel idarecilerden gelen bu talep üzerine 1849'da Tersane-i Âmire'den Gülsefid korveti Batum'a gönderilmiştir. Gülsefid'in Batum'a gelişinden iki sene sonra geminin uzun süredir görev yapmasından ve bölgenin kendine özgü şartlarından dolayı değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre Batum ve çevresinin korunmasında korvet tarzındaki büyük gemilerden ziyade hızlı hareket edebilecek uskuna tarzı küçük ve dar gemiler daha etkili olabilecektir. 25 Mart 1852'de Bahriye Meclisi tarafından Batum Limanı'na tayin edilmesi gereken gemilere ilişkin görüşmeler yapılmış ve kararlar alınmıştır.²³¹ Buna göre Neveser isimli uskuna ile Peleng-i Bahrî adlı kotranın bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştür. Yerel idarecilerden gelen bu talep merkezî yönetim tarafından da yerinde görülmüş ve söz konusu iki geminin bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²³²

Alınan karara uygun biçimde Peleng-i Bahrî adlı kotranın yanı sıra Neveser yerine Zinet-i Derya uskunası Batum'a gönderilmiştir. Bu iki geminin bölgede göreve başlamasından sonra 1852 tarihinde İngiltere elçiliği, Batum Limanı'nda büyük bir devlet gemisinin sürekli olarak bulunması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Daha önce limanda bir korvetin görev yaptığı, ancak bu geminin tamirat için Tersane-i Amire'ye geri çağrıldığı ve yerine daha küçük teknelerin görevlendirildiği hatırlatılarak, Batum Limanı'nda büyük bir devlet gemisinin bulunmaması nedeniyle liman ağzında oluşan tehlikeler ve kötü hava koşullarında limana giriş çıkış yapan küçük teknelere yardımın

²³⁰ BOA, A.MKT., 217/28, H-15-09-1265 (4 Ağustos 1849).

²³¹ BOA, İ.DH., 230/13824, H-15-05-1267 (18 Mart 1851).

²³² a.y.

yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Özellikle kış mevsiminde limana gelen yerel teknelerin güvenliğini sağlamak için uygun büyüklükte bir geminin görevlendirilmesi zaruri görülmüştür. Bahar mevsiminde onarımı tamamlanacak olan Gülsefid korvetinin tekrar limana gönderilmesi veya uygun görülen büyük bir devlete ait bir geminin görevlendirilmesi önerilmiştir.²³³

Kırım Savaşı'na giden süreçte Batum, Rusların tehdit ettiği ilk ve en önemli yerlerin başında gelmektedir. Bu sebeple Edirne Antlaşması'ndan beri sınır güvenliği için zaten hassas davranan Osmanlı Devleti, İngilizlerden gelen uyarıların da etkisiyle 1853'te daha dikkatli olmaya başlamış, sadece Batum çevresinde değil, bütün Karadeniz sahillerinin savunması için teyakkuza geçmiştir. Bu kapsamda Sinop Kalesi'ne mühimmat sevk edilmiş, Karadeniz Boğazı'ndan Batum'a kadar olan Anadolu sahilindeki bütün kale, tabya ve istihkâmları inceleyip teftiş edilmesi için Miralay Ahmet Bey görevlendirilmiştir.²³⁴ Bu arada Çürüksu ile daha iyi irtibat kurabilmek ve sınır boylarında cereyan eden hadiselerden anında haberdar olabilmek amacıyla da tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden birisi Trabzon-Batum-Çürüksu arasındaki irtibatı sağlamak, Çürüksu'daki birliklere askerî malzeme ve mühimmat sevk edebilmek amacıyla bir vapur tahsis edilmesi olmuştur. Bu iş için 6 Ağustos 1853'te, Tersane-i Amire'ye ait Eser-i Hayr vapurunun bakımının yapılarak Trabzon'a sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.²³⁵

2.5 Bölgedeki Asker Sayısını Arttırmaya Yönelik Tedbirler

²³³ BOA, İ.DH., 249/15262, H-29-05-1268 (21 Mart 1852).

²³⁴ BOA, HR.MKT., 60/100, H-27-09-1269 (6 Temmuz 1853).

²³⁵ Bayram Kodaman, Nedim İpek, "Çürüksu Kazası", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2014, s. 109.

Faş ve Sohum'un kaybedilmesinden sonra Batum, Osmanlı'nın bölgedeki savunma sisteminin en önemli üssü olmuştur.²³⁶ 1828-1829 Savaşı'nda Batum'da 2.000 kişilik bir garnizon bulundurulmuştur. Kırım Savaşı'nda bu sayı 4.000 düzenli, 20.000 başıbozuk askere çıkacaktır.²³⁷ Rus tehdidinin yanı sıra göçler sebebiyle homojen yapısı bozulan Batum'da, asayişin sağlamak için de daimi bir garnizon bulundurulması zorunlu hâle gelecektir.²³⁸ Bu sebeple Osmanlı Devleti, bölgeye devamlı olarak düzenli askerî birlikler sevk etme ihtiyacı duyacaktır. Ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran ve yeni bir ordu kurmaya çalışan devletin bu noktada çok ciddi zaafı yaşadığı görülmektedir. Bu sebeple devlet, ihtiyaç duyduğu askerleri bölge dinamiklerini göz önünde bulundurarak yerelde karşılamaya çalışacaktır. Bölgeye sevk edilen düzenli askerler dışındaki asker toplama faaliyetlerini şu üç kategoride toplamak mümkündür:

1. *Bölgedeki İleri Gelen Beyler Aracılığıyla Toplanan Askerler*: Bu yöntem, Osmanlı yönetiminin yerel güçlerle iş birliği yaparak asker temin etmesini kapsamaktadır. Özellikle sınır bölgelerinde, aşiret liderleri, beyler ve mütesellimler gibi etkili kişiler, Osmanlı Devleti'ne asker sağlama konusunda önemli rol oynamışlardır.²³⁹

2. *Şer'i Kura Usulüyle Toplanan Askerler*: Osmanlı Devleti'nin kullandığı bir diğer asker toplama yöntemi de şer'i kura idi. Bu yöntem, belirli bir bölgedeki askerlik

²³⁶ Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)", s. 62.

²³⁷ W. E. D. Allen, **1828- 1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 24-42. Marx, Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, s. 211. Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)", s. 64.

²³⁸ BOA, İ..MVL., 566/25429, H-29-08-1283 (6 Ocak 1867); BOA, MVL, 738/79, H-9-11-1283 (15 Mart 1867); BOA, HAT, 593/29075, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

²³⁹ BOA, HAT, 818/37320, H-06-02-1237 (2 Kasım 1821); BOA, HAT, 788/36764, H-07-11-1237 (26 Temmuz 1822).

çağındaki erkeklerin isimlerinin yazılı olduğu kura çekilerek askere alınacak kişilerin belirlenmesini içeriyordu.²⁴⁰

3. *Gönüllü Askerler*: Osmanlı ordusunda çok olmamakla birlikte gönüllü olarak hizmet eden askerler de belirli bir yer tutmaktaydı. Bazı kişiler, vatanseverlik duyguları veya askerlik mesleğine duydukları ilgi nedeniyle gönüllü olarak orduya katılmışlardır.²⁴¹

2.5.1 Düzenli Orduya Mensup Asker ve Mühimmat Sevkiyatı

1817 yılında Batum Limanı'nda bulunan beş topun Çürüksu Palankası'na geçici olarak sevk edilmesi ve ardından yeniden Batum'a nakledilmesi talimatı verilmiştir. Divan-ı Hümayun tarafından çıkarılan emirde, Batum Limanı'ndaki beş topun, o çevrede bazı kişiler tarafından birbirlerine karşı kullanılabileceği belirtilmiş ve bu durumun bölgesel huzursuzluğa yol açma potansiyeli taşıdığı vurgulanmıştır. Bu nedenle söz konusu topların, Batum Limanı'na iki saat mesafede bulunan Çürüksu Palankası'na taşınması ve burada sancak mutasarrıfı Süleyman Bey'in denetimine verilmesi uygun görülmüştür. Belgede, Süleyman Bey'in padişaha bağlı bir yönetici olduğu ve bu nedenle topların güvenli bir şekilde muhafaza edilebileceği ifade edilmiştir. Gerekli görüldüğünde, topların yeniden Batum Limanı'na nakledilmesi için hazırlık yapılması talep edilmiştir. Emirde Trabzon Valisi Hazine Darzâde Süleyman Paşa'nın bu süreci organize etmesi ve düzenlemeleri gerçekleştirmesi istenmiştir. Topların Çürüksu Palankası'na taşınması sırasında, askerî lojistik ve güvenlik tedbirlerinin öncelikli olduğu belirtilmiş, durumun ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi talep edilmiştir. Bu süreçteki

²⁴⁰ BOA, İ.DH., 205/11846, H-05-01-1266 (21 Kasım 1849); BOA, İ.DH., 210/12211, H-16-04-1266 (1 Mart 1850); BOA, İ.DH., 220/13012, H-02-11-1266 (9 Eylül 1850).

²⁴¹ BOA, MVL, 230/36, H-24-01-1266 (10 Aralık 1849).

amaç hem toprakların güvenliğini sağlamak hem de bölgedeki olası huzursuzlukların önüne geçmek olmuştur.²⁴²

1829 yılında Trabzon Kalesi ve çevresindeki askerî düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini sağlamak için askere olan ihtiyacının somut bir örneğini sunmaktadır. Trabzon Valisi Osman Paşa'nın Sadaret'e yazdığı arzda, Trabzon Kalesi'nde bulunan seksen sekiz kapıkulu topçu askerinin, kale ve çevresindeki top ve tabyaların ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla altmış yedi yeni askerın görevlendirilmesi talep edilmiştir. Ayrıca mevcut askerlerin topçuluk sanatını öğrenememiş olmaları, askerî etkinliği daha da sınırlamaktadır. Anapa Kalesi'nin düşmesiyle buradan kurtulan on dokuz topçu asker Trabzon'a gelmiş ve geçici olarak burada görevlendirilmiştir. Ancak bu askerler, Anapa'daki zorlu görevlerinden sonra İstanbul'a dönmek istemiş ve Tophane-i Amire'ye geri dönüş izni alarak hareket etmişlerdir. Bu husus, Trabzon'daki askerî yapının eksikliklerini daha da belirgin hâle getirmiştir. Osman Paşa, Trabzon Kalesi'ndeki askerlerin düzensizliğine dikkat çekerek, bir orta topçu birliğinin subaylarıyla birlikte Tophane-i Amire tarafından görevlendirilmesini önermektedir. Trabzon gibi mühim bir bölgenin savunmasının yetersiz askerî kaynaklarla sürdürülmesi, sınır bölgelerindeki askerî eksikliği ortaya çıkarmaktadır.²⁴³

Anadolu'nun savunması için son derece kritik konumda olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgeye düzenli asker sevkiyatını uzun bir süre yapamadığı görülmektedir. Bu yöndeki dikkate değer teşebbüsler, 1840'lı yılların sonlarına doğru, Rus tehdidinin yeniden hissedilmesiyle başlayacaktır. Kırım Savaşı öncesinde Batum'un stratejik konumu ve çevresel tehditler, bölgenin Osmanlı yönetimince “*hassas bölge*”

²⁴² BOA, C..AS., 219/9338, H-29-05-1232 (16 Nisan 1817).

²⁴³ BOA, HAT, 1049/43259, H-29-12-1244 (2 Temmuz 1829).

olarak tanımlanmasına yol açmıştır. 5 Kasım 1850 tarihinde Batum Meclisi'nin Trabzon Valisi'ne gönderdiği mazbatada, livanın önemli işlerinin düzgün bir şekilde yürütülebilmesi için mevcut 30 zabıta neferine ek olarak 30 yeni neferin istihdam edilmesi istenmiştir. Bölgedeki zabıta gücünü artırma yönündeki bu girişim, sadece bölgesel güvenliği sağlamak için değil, aynı zamanda devlet otoritesini güçlendirmek açısından da önemlidir. Meclis-i Vâlâ'ya sunulan belgeler, zabıta gücünün artırılmasının gerekliliğini vurgulamış ve bu talebin, Batum'un hassas bir bölge olması nedeniyle geçici de olsa karşılanması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁴

Aynı yıl içinde Batum'da bulunan Osmanlı askerlerinin Livane kazasına sevk, devletin sınır bölgelerinde asayişin sağlanması ve düzenin korunmasına yönelik önlemlerinin bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Trabzon'dan yapılan yazışmalarda, Livane kazasında meydana gelen bazı uygunsuzluklar nedeniyle bir tabur askerin sevk edilmesi önerilmiş ve bu öneri padişahın onayına sunulmuştur. Batum'daki taburun Livane'ye kaydırılması gerektiği belirtilmiş, bu naklin bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşiri tarafından verilen cevapta, Livane kazasında yaşanan problemlerin büyük bir mesele teşkil etmediği ve alınan tedbirlerin sonuç vermesiyle durumun maslahata uygun bir şekilde çözüldüğü vurgulanmıştır. Ancak yine de taburun sevkine dair kararın, bölgedeki uzun vadeli düzen ve istikrarın sağlanması açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü taşraya etkin bir şekilde dağıtma ve yerel yönetimle merkez arasında uyum sağlama gayesi gütmektedir. Batum gibi stratejik bir noktada bulunan askerî güçlerin Livane'ye sevk, yalnızca bölgesel asayişin teminini değil, aynı

²⁴⁴ BOA, A.AMD., 22/52, H-29-12-1266 (5 Kasım 1850).

zamanda Osmanlı'nın sınır bölgelerindeki kontrolünü güçlendirme amacını da taşımaktadır.²⁴⁵

Bölgedeki sınır güvenliği ve asayiş bakımından Çürüksu, Livane'den daha önemli bir mevkidedir. Bu bakımdan 1850 yılı içinde Batum'da konuşlanmış bir taburun Çürüksu'ya nakli planlanmıştır.²⁴⁶ Bu doğrultudaki somut adımlar 1851 yılında atılmış, Batum Liva Kaymakamı Mahmud İskender tarafından kaleme alınan bir talimatla Batum'da konuşlanmış Anadolu ordusuna bağlı bir taburun Çürüksu'ya nakli kararlaştırılmıştır. Taburun Çürüksu'ya nakli ile bölgenin güvenliğinin artırılması hedeflenmiştir.²⁴⁷

Rusya'nın 1852'de Osmanlı sınırına asker yığması Osmanlı Devleti'nde endişe yaratmış ve çeşitli tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Rusya'nın bu eylemi, resmî ilişkilerin kesilmesi ve sınır bölgelerinde yoğun kara ve deniz hazırlıkları yapmasıyla daha da belirginleşmiştir. Osmanlı Devleti, ihtiyatlı davranarak Rumeli ve Anadolu'da gerekli görülen yerlerde askerî kuvvet toplamaya başlamıştır. Ancak Rusya'nın henüz fiilî bir saldırı hareketi gerçekleştirmemiş olması ve düşmanca bir niyet taşımadığına dair belirsiz bir inanç nedeniyle, diplomatik yollarla çözüm arayışını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti, Rusya'nın olası bir saldırısı durumunda nasıl bir strateji izleneceği konusunda hazırlıklar yapmış ve askerî planlamalarını gözden geçirmiştir. Rusya'nın Tuna Nehri'ni geçmesi durumunda bunun açık bir savaş ilanı olarak kabul edileceği ve Anadolu sınırına yapılacak herhangi bir ihlalin de aynı şekilde değerlendirileceği belirtilmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin her türlü karşılık verme hakkına sahip olacağı vurgulanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, saldırıya uğramadığı sürece savaşı

²⁴⁵ BOA, İ.DH., 214/12535, H-06-07-1266 (18 Mayıs 1850).

²⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM., 25/25, H-12-01-1267 (17 Kasım 1850).

²⁴⁷ BOA, A.MKT.UM., 44/10, H-27-02-1267 (1 Ocak 1851).

başlatmayacağını ve mevcut askerî hazırlıklarının yalnızca savunma amaçlı olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun yanlış anlaşılması ve Osmanlı Devleti'nin barışçıl niyetinin sorgulanmaması için büyük özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin savunma planı, Rusya'nın Tuna Nehri'ni geçmesi veya Anadolu sınırını ihlal etmesi durumunda nasıl bir karşılık verileceği, askerî hareketin nasıl yürütüleceği ve hangi bölgelerin öncelikli olarak savunulacağı gibi konuları kapsamaktadır. Rusya'nın Erzurum'a yönelik olası bir saldırısında, Anadolu ordusunun komutanı olan Abdi Paşa'nın sorumluluk alacağı, Batum ve Çürüksu taraflarında toplanacak askerî birliklerin komutasının da yine Abdi Paşa'ya ait olacağı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın olası saldırılarına karşı hazırlıklı olmak ve etkili bir savunma planı oluşturmayı planlamıştır.²⁴⁹

Osmanlı-Rus ilişkilerinin 1853'de gergin bir döneme girmiştir. Bu tarih Kırım Savaşı'na (1853-1856) zemin hazırlayan olayların yaşandığı kritik bir tarihsel eşiktir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Tuna Nehri civarındaki askerî yığınaklarını ve Anadolu sınırındaki hareketliliğini yakından takip etmiştir. Bu gözlemler neticesinde sınır bölgelerinde askerî hazırlıklara odaklanmıştır. Erzurum ve Batum gibi stratejik öneme sahip bölgelerde askerî tahkimatlar yapılmış ve bölgede konuşlanacak birliklerin hareket planları oluşturulmuştur. Özellikle Erzurum bölgesinde bir ordu bulundurulması ve Batum-Çürüksu hattında birliklerin toplanması emredilmiştir. Bu tedbirlerin alınmasının temel nedeni, Rusya'nın sınırdaki hareketlerinin Osmanlı topraklarına yönelik bir saldırı tehdidi oluşturabileceği yönündeki kaygıdır. Osmanlı Devleti, her ne kadar düşmanca bir

²⁴⁸ BOA, A.MKT.UM., 139/2, H-29-09-1269 (6 Temmuz 1853).

²⁴⁹ a.y.

niyet taşımadığını beyan etse de stratejik ihtiyaçlara uygun olarak askerî birliklerini düzenlenmeye çalışmıştır.²⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresinde savaş öncesinde yaptığı kapsamlı askerî hazırlıkları 21 Haziran 1853 tarihli belge ortaya koymaktadır. 1853 yılı başlarında Rusya'nın, taleplerinin reddedilmesi durumunda askerî harekât başlatacağını açıkça belirtmesi, Osmanlı yönetimini ciddi bir savunma planı yapmaya itmiştir. Rus ordusunun Prut Nehri'ne doğru hareketlenmesi ve Boğdan Eyaleti'ne yönelik işgal hazırlıkları, Osmanlı Devleti'nde endişeye neden olmuş ve sınır bölgelerine yapılacak bir saldırı ihtimaline karşı savunma tedbirleri alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Batum hem coğrafi hem de stratejik açıdan Osmanlı için kritik bir savunma noktası hâline gelmiştir. Karadeniz'in önemli bir liman kenti olan Batum, Rusya'nın Anadolu'ya yönelik potansiyel saldırılarında ilk hedef olabilecek bir konumdaydı. Osmanlı Devleti, bu tehdidi bertaraf etmek amacıyla Batum'daki askerî varlığını güçlendirmiştir. Batum'da bir tabur asker ve bir batarya top konuşlandırılmıştır. Ayrıca bölgeye sürekli askerî takviye yapılacağı bildirilmiştir. İstihkâmların güçlendirilmesi ve mühendislerin görevlendirilmesi, Batum'un savunma kapasitesini artırmayı amaçlayan somut adımlar olarak öne çıkmaktadır. Rusya'nın Osmanlı sınırını ihlâl etme ihtimalinin artması üzerine, Selim Paşa'nın Batum ve Çürüksu bölgelerine komuta etmek üzere atanması, Osmanlı Devleti'nin savunma hazırlıklarını güçlendirmek için attığı önemli bir adım olmuştur. Selim Paşa'ya bir tabur askerle birlikte Batum'a gitmesi emredilmiş ve görevinin önemi nedeniyle maaşına ek olarak 40.000 kuruş verilmiştir.²⁵¹

Rusya'nın Batum'a saldırması durumunda mevcut askerî güçlerin yetersiz kalacağı değerlendirilmiş ve bu doğrultuda istihkâmların güçlendirilmesi için

²⁵⁰ a.y.

²⁵¹ BOA, İ..HR., 329/21227, H-14-09-1269 (21 Haziran 1853).

mühendislerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Batum ve çevresindeki askerlerin sayısının ve deniz kuvvetlerinin yeterli düzeye çıkarılması için Seraskerlik makamının özel bir çaba göstermesi istenmiştir. Osmanlı Devleti Batum’u sadece bir savunma noktası değil, aynı zamanda bölgesel bir güç merkezi olarak görmüştür.²⁵²

Selim Paşa’nın yazışmaları üzerine, Batum’da konuşlanmış üç tabur Asâkir-i Nizamiye-i Şahane’ye ek olarak üç taburun daha gönderilmesi, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki askerî kapasitesini artırmaya yönelik kararlılığını göstermektedir. Bu ilave kuvvet, askerî varlığın artırılması yanında Batum’un savunma hatlarının güçlendirilmesini de hedeflemiştir. Batum’a ilaveten, Çürüksu bölgesine de önemli miktarda asker sevk edilmiştir. Rumeli ve Anadolu Ordu-yı Hümayunları’na bağlı Asâkir-i Redif birliklerinden ilave askerler toplanarak bu bölgedeki taburlarda konuşlandırılmıştır. Çürüksu’ya yapılan sevkیاتlarla Batum çevresindeki savunma hatları genişletilmiş ve bölgedeki askeri gücün artırılması için çaba sarfedilmiştir.²⁵³

Kırım Savaşı’na giden süreçte Batum’a yapılan asker sevkیاتlarının yanı sıra, önemli miktarda askerî teçhizat da bölgeye gönderilmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre iki adet dağ obüsü ve beşer kıyyelik iki balyemez topu, Batum’daki savunma altyapısının güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu toplar için gönderilen cephanenin yarısının tamamlanması, kalan kısmının da bir an önce sevk edilmesinin talep edilmesi, Osmanlı yönetiminin bölgedeki askerî hazırlıkları ciddiyle ele aldığını göstermektedir.²⁵⁴

²⁵² a.y.

²⁵³ BOA, İ.DH., 278/17482, H-05-12-1269 (9 Eylül 1853).

²⁵⁴ a.y.

Batum'a yapılan asker ve teçhizat sevkıyatı, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi stratejik olarak ne kadar önemli gördüğünü ortaya koymaktadır. Karadeniz'in doğusundaki bu stratejik liman kenti hem Osmanlı Devleti'nin savunma hattı hem de Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı bir durdurma noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Batum'u bir savunma merkezi hâline getirmek için çok yönlü bir hazırlık süreci başlatmıştır.

2.5.2 Askerlerin Barınması İçin Alınan Tedbirler ve Mühimmat Sevkıyatı

1850 yılında Batum'da konuşlanan nizamiye taburu için bir koğuş inşa etme gereksinimi ortaya çıkmıştır. Nizamiye taburunun barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla bir koğuş inşa edilmesine karar verilmiştir. Yapılan keşif çalışmaları sonucunda koğuşun inşasının 20.000 kuruşa mâl olacağı öngörülmüştür. Trabzon Valisi ve Defterdarı ile Batum Sancağı Meclisi'nin ortak bir yazıyla ilettikleri bu talep, Serasker Paşa tarafından da uygun görülmüştür. Anadolu Ordu-yı Hümayûn müşiri de koğuşun gerekliliğine vurgu yapmış ve kışla tarzında sağlam bir yapı inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak koğuş inşası için gerekli keşif defteri ve masraf belgeleri henüz ulaşmadığından, proje bir süre beklemede kalmıştır. Batum'a varan askerlerin kış mevsiminin zorlu şartlarından olumsuz etkilenmemesi ve mağduriyet yaşamaması için koğuşun bir an önce inşa edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle 20.000 kuruşu aşmamak şartıyla koğuşun süratle inşa edilmesi ve maliyetin aşılması durumunda hazine tarafından karşılanmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bölgenin iklim koşullarının olumsuzluğu göz önünde bulundurularak koğuşun yerinin doğru seçilmesi ve askerlerin sağlığını tehlikeye atacak bir konumda olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu amaçla, koğuşun inşa edileceği yerin tabur doktoru tarafından belirlenmesi uygun görülmüştür. Batum gibi mühim bir noktada inşa edilen bu tür yapılar, Osmanlı Devleti'nin sınır

bölgelerindeki askerî varlığını kalıcı hale getirme ve güvenliğini kuvvetlendirme çabasını göstermektedir.²⁵⁵

Ortaya çıkan bu ilk düşüncelere rağmen askerlerin yerleştirileceği bir yere olan ihtiyaç, daha hızlı hareket edilmesine yol açmıştır. Çürüksu'ya nakledilen tabur için bir konak satın alınmış ve konağın 15-16 bin kuruş harcanarak tamir edilmesi kararlaştırılmıştır. Çürüksu'nun askerî önemi ve bölgede asayiş sağlama gerekliliği nedeniyle alınan bu karar, padişahın onayıyla uygulamaya geçirilmiştir.²⁵⁶ Konağın tamir işlemlerine 1851 yılında başlanmıştır. Bu hamlenin amacı, Çürüksu'nun stratejik konumunu göz önünde bulundurarak bölgedeki asayiş sağlamak ve olası dış tehditlere karşı daha etkili bir savunma hattı oluşturmaktır. Bu taburun Çürüksu'da konuşlanması, hem bölge halkının güvenliğine katkı sağlayacak hem de iki devlet arasında imzalanan anlaşmaların korunmasına yardımcı olacaktı.²⁵⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti, bölgede halk sağlığını koruma ve sınır güvenliğini sağlama amaçlarını birleştiren çok yönlü bir politika yürütmüştür. Bu amaçla 1851 yılında Batum Karantinahanesi'nde birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Karantinahanede, Anadolu Ordusu'na bağlı nizamî askerlerin ve onların harp levazımatlarının düzenli bir şekilde denetlenmesi ve karantinaya alınması hedeflenmiştir. Bu süreçte karantinaya alınan asker ve yüklerin ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği gelir-gider defterleri tutulmuştur. Batum Karantinahanesi'nde şubat ayının ilk altı gününde bir tabur asker karantinaya alınmış, bu süre boyunca hem askerlerin hem de yüklerin karantina ücretleri ve diğer masrafları belirlenmiştir. Toplam üç askerin ve onların levazımatlarının oda, gardiyan ve temizlik masrafları için belirlenen toplam ücretler,

²⁵⁵ BOA, C..ZB., 68/3400, H-29-06-1266 (12 Mayıs 1850).

²⁵⁶ BOA, A.MKT.MHM., 25/25, H-12-01-1267 (17 Kasım 1850).

²⁵⁷ BOA, A.MKT.UM., 44/10, H-27-02-1267 (1 Ocak 1851).

Batum Mal Sandığı'na kaydedilmiştir. Vergilerin ve diğer masrafların ayrıntılı şekilde dökümü yapılmış, karantinaya alınan her birimin malî yükü detaylandırılmıştır.²⁵⁸ 1852 yılı başlarında Batum'da sağlık krizi yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgenin karantinaya alınması kararın hem ticari hem toplumsal hayatı olumsuz etkilemiştir. Başlangıçta ölümlerin vebadan kaynaklandığı sanılmış, ancak doktorların raporları bu vakaların sıradan tifo olduğunu ortaya koymuştur. İstanbul'dan gelen karantina kararı, Batum'un Trabzon ve Gürcistan'la olan ulaşım ve ticaretini ciddi biçimde aksatmıştır. Batum çevresindeki halk sağlıklı koşullarda, ormanlık alanlarda kurulu derme çatma kulübelerde yaşamaktadır. Bu çevresel yoksunluk, yaz aylarında sıkça sıtma ve ardından tifoya dönüşen salgınlara yol açmaktadır. Evlerde arka arkaya ölümler meydana gelmiştir. 1851'deki kuraklık ve salgın hastalıklar, ölüm oranlarını daha da artırmıştır.²⁵⁹

2.5.3 Yerel Ayanlar Eliyle Oluşturulan Askerî Birlikler

Tanzimat döneminde kura usulüyle asker toplaması uygulamasına geçmeden önce bölgedeki yerel yöneticiler üzerinden asker toplanması esas alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin iç isyanlarla ve savaşlarla çalkalandığı, askerî alanda çeşitli ıslahat teşebbüslerinde bulunduğu ve en nihayet 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı bir dönemde yerel liderler aracılığıyla toplanan askerler, sınır güvenliği konusunda en önemli dayanak noktası olarak öne çıkmıştır. Örneğin 1819'da Faş Kalesi'nin düşman saldırılarına açık bir konumda bulunması nedeniyle, bu bölgeye özel bir önem verilmiş ve herhangi bir saldırı durumunda hızla destek sağlanması için bölgedeki yerel güçlerin seferber edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda Batum ve Gönve ayanlarının,

²⁵⁸ BOA, C..SH., 26/1253, H-29-05-1267 (3 Mart 1851).

²⁵⁹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 310-316.

vilayetlerindeki askerleriyle birlikte Faş'a yardım etme taahhüdü, yerel liderlerin merkezî otoriteye olan bağlılığını ve askerî açıdan taşıdıkları önemi göstermektedir.²⁶⁰

Osmanlı Devleti, 1821 yılında Rusya sınırındaki bölgelerde artan güvenlik ihtiyacı nedeniyle yerel liderler eliyle asker toplama faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bu bağlamda Çıldır Valisi Mehmed Hüsrev Paşa, çevre bölgelerden toplanan askerlerin istikrarsız ve güvenilmez olduğunu rapor etmiştir. Gözleri firarda olan bu askerlerin, bir bölgeden bir miktar asker çıkarıldığında diğer bölgeden gelen askerlerin de kaçmasına sebep oldukları belirtilmiştir. Bu durum, güvenilir asker ihtiyacını daha da acil hâle getirmiştir. Bu sorunu çözmek için Mehmed Hüsrev, Acara Mütesellimi Selim Paşazâde Ahmet Bey ile iletişime geçerek maaşlı asker talebinde bulunmuştur. Ahmet Bey, kendisine bağlı askerlerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi şartıyla iki bin veya daha fazla asker sağlayabileceğini taahhüt etmiştir. Hüsrev Paşa'nın isteği üzerine, Ahmed Bey'in taahhüdünün yazılı olarak bildirilmesi ve askerlerin bir an önce bölgeye ulaşması için gerekli adımların atılması istenmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra Ahmet Bey'in iki binden fazla askerle yola çıktığına dair raporlar gelmeye başlamıştır. Mehmed Hüsrev, Ahmet Bey ve askerlerinin birkaç gün içinde bölgeye varmasını beklediğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rus sınırındaki bölgelerde güvenliğini sağlamak için yerel yöneticiler ve askerî liderlerle iş birliği yaparak asker temin faaliyetlerini yürütmüştür.²⁶¹

1822 yılı Osmanlı Devleti'nin Rusya sınırındaki bölgelerde asker toplama faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir yıl olarak öne çıkmaktadır. Çıldır'ın yeni valisi Ahmed Paşa, İran ve Rusya'dan gelebilecek saldırılara karşı sınır kalelerinin korunmasının önemini vurgulamış ve bu bağlamda Erzurum'a ulûfeli (maaşlı) askerlerin gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Acara Mütesellimi Ahmed Bey'in bin beş yüz asker, Livane Beyi

²⁶⁰ BOA, HAT, 1227/47926, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

²⁶¹ BOA, HAT, 818/37320, H-06-02-1237 (2 Kasım 1821).

Süleyman Bey'in ise beş yüz asker sağlama sorumluluğu taşıdığı ifade edilmiştir. Ancak bu askerlerin henüz görevlendirildikleri yerlere ulaşmadığı ve bu durumun sınır bölgelerindeki halkın güvenliği açısından kaygı yarattığı dile getirilmiştir.²⁶² Bu sebeple 1822'de Şark ordusuna maaşlı ve maaşsız asker gönderilmesi emredilmiştir. Bu emre istinaden Ahmed Paşa, Acara ve Livane askerlerinin bölgenin savunması için ivedilikle harekete geçirilmesini talep etmiştir. Ancak maaş konusunda yaşanan problemler nedeniyle Acara'dan asker göndermekte isteksizlik olduğu görülmüştür. Çıldır Valisi Ahmed Paşa, bu sorunu çözmek için Acara Mütesellimi Selim Paşazâde Ahmed Bey'i Ramazan ayının birinci günü Ahıska'ya çağırarak maaşlı askerlerle bölgeye ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca bölgedeki sancak beylerinin, ileri gelenlerin ve halkın moralinin bozuk olduğunu ve maaş sorunlarının hoşnutsuzluğa neden olduğunu rapor etmiştir. Buna rağmen Ahmed Paşa, Acara-i Ulyâ, Acara-i Suflâ ve Maçahel kazalarından iki bin maaşlı askeri toplayarak Ahıska'dan Hüsrev Paşa'nın maiyetine katılmak üzere sevk etmeyi başarmıştır.²⁶³

Bölgeye yapılan sevkiyatlara rağmen İran'ın oluşturduğu tehdit tamamen bertaraf edilememiştir. 1823'te yapılan bir değerlendirmede, kış mevsiminin başlamasıyla İran tarafından gelen saldırıların durduğu, ancak Nevruz sonrasında düşman hücumlarının yeniden başlamasının beklendiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Çıldır, Ahılkelek, Ardahan, Göle, Oltu ve diğer sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanması için acil önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır. Livane Beyi Süleyman Bey, Acara Mütesellimi Ahmed Bey, Ardahan Beyi Ali Bey ve diğer bölge liderlerinin yanı sıra Ahıska ocaklılarının savunma hazırlıkları için harekete geçmesi gerektiği belirtilmiştir. Verilen

²⁶² BOA, HAT, 788/36764, H-07-11-1237 (26 Temmuz 1822); BOA, HAT, 820/37367, H-27-08-1237 (19 Mayıs 1822).

²⁶³ BOA, HAT, 788/36764, H-07-11-1237 (26 Temmuz 1822); BOA, HAT, 820/37367, H-27-08-1237 (19 Mayıs 1822).

emirlerde, bu kişilerin ihmalkârlık göstermemesi gerektiği ve görevlerini yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Şark Seraskeri'ne de bu konuda bir emir gönderilmesi talep edilmiş ve gerekli yardımların hızla yapılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Sınır bölgelerindeki her bir kasabanın korunması için bölgesel yöneticiler ve halkın iş birliği içinde hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda kış aylarında savunma hazırlıklarının tamamlanması ve bahar mevsiminde olası saldırılara karşı tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca sınır bölgelerindeki kalelerin güçlendirilmesi ve düşman saldırılarına karşı hazırlık yapılması için şimdiden harekete geçilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁴

Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği 1829 yılına ait bir başka belgede, Lazistan ağalarının Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini ve dinî gerekçelerle devlete hizmet edeceklerine dair taahhütlerini konu almaktadır. Trabzon Valisi Osman Paşa'ya hitaben yazılan takirde, Lazistan'daki yerel liderlerin hil'at giydirilmesi töreniyle bağlılıklarının pekiştirildiği ve devletin yanında olduklarına dair güvence verdikleri aktarılmaktadır. Bu taahhütlerin, bölgedeki askerî faaliyetlere doğrudan destek sağlamak amacı taşıdığı belirtilmiştir. Buna göre Çürüksu civarında beş bin kişilik bir askerî kuvvetin hazır olduğu ifade edilmekte, ancak şimdilik Termi eşrafından Hacı Emin Ağa liderliğinde üç yüz kişilik bir askerin sevk edildiği kaydedilmektedir. Bunun yanında hava koşulları uygun olduğunda Tuzcuoğlu Kadri Ağa'nın liderliğinde daha büyük bir asker topluluğunun gönderileceği belirtilmiştir. Osman Paşa'nın gece gündüz askerî hazırlıklara odaklandığı, kendi maddî imkânlarını da bu uğurda harcadığı vurgulanmıştır.²⁶⁵

1832 yılında Osmanlı Devleti'nin, Trabzon Valiliği'ne bağlı Acara bölgesinden asker sevkine yönelik olarak yapılan düzenlemeler, asker toplama konusunda yerel

²⁶⁴ BOA, HAT, 818/37318, H-11-05-1238 (24 Ocak 1823).

²⁶⁵ BOA, HAT, 1049/43259, H-29-12-1244 (2 Temmuz 1829).

liderlere duyulan ihtiyacın devam ettiğini göstermektedir. Çıldır Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın padişaha sunduğu dilekçede, Mehmed Ali Paşa'nın isyanına karşı alınan önlemler ve bu çerçevede bin kişilik seçkin Acara askerinin Trabzon Valiliği'ne bağlı olarak gönderildiği görülmektedir. Acara bölgesinin kahramanlıklarıyla tanınan askerlerinden oluşan bir birliğin, Trabzon Valisi'nin maiyetine gönderildiği ve bu askerlerin maaşlı olarak görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu birlik, bölgedeki isyan tehditlerine karşı bir savunma gücü oluşturmak amacıyla sevk edilmiş ve padişahın iradesi doğrultusunda hızlı bir şekilde harekete geçirilmiştir. Çıldır Beylerbeyi Ahmet Paşa, bu düzenlemenin devletin otoritesini pekiştireceğini ve padişahın rızasının kazanılmasına vesile olacağını vurgulamıştır. Trabzon Valisi'nin yetki sahasının genişletilmesi ve bu kapsamda Sivas, Çorum, Amasya ve Divriği sancaklarının yanı sıra Gümüşhane Maden-i Hümayun Emaneti'nin de kendisine bağlanması, valiliğin bölgedeki idarî ve askerî kontrolünü artırma çabasını göstermektedir.²⁶⁶

Lazistan bölgesinde 1833'te meydana gelen düzensizliklerin giderilmesi ve bölgedeki güvenliğin sağlanmasına yönelik bir dizi askerî ve idarî önlem alınmıştır. Trabzon Valisi'nin Berül'deki (?) görevi sırasında ortaya çıkan bu sorunların çözümü, Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa'ya havale edilmiştir. Ahmed Paşa, Batum ve Gönnye'ye muhafız asker göndererek bölgedeki savunmayı organize etmiş ve Sürmene'ye hareket etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğusunda, özellikle Lazistan ve çevresinde yaşanan güvenlik sorunlarının çözümü için merkezî otoritenin yerel idarecilerle iş birliği devam etmektedir. Ahmet Paşa gibi bölgesel yöneticilerin, askerî ve

²⁶⁶ BOA, HAT, 369/20347, H-11-04-1248 (7 Eylül 1832); Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 15-17.

idarî konularda inisiyatif alarak hem sınır güvenliğini sağlamaya hem de yerel halkın huzurunu korumaya çalışmışlardır.²⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin bölgede topladığı askerlere olan ihtiyacı, 1853'te başlayan Kırım Savaşı'nda artarak devam etmiştir. Her ne kadar bu noktada yerel liderlerin etkisine atıfta bulunulmasa da Kırım Savaşı başladığında Lazistan'da 10.000 kişilik bir askerî birliğin kurulması ve bu birliğin subaylarına maaş ödenmesine dair bir karar alınmıştır. Lazistan'da oluşturulan askerî birliğin subaylarına tahsis edilen maaşların miktarları, Osmanlı Devleti'nin subaylara yönelik ödüllendirme ve motivasyon gayretini yansıtmaktadır. Buna göre binbaşılara 1000 kuruş, yüzbaşılara 250 kuruş, çavuşlara 120 kuruş, kâtiplere 200 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Göreve başlayan subaylara tam maaş, henüz başlamayanlara ise yarım maaş ödenmiştir. Lazistan'da oluşturulan birliğin 10.000 kişilik bir kapasiteye sahip olması, Osmanlı Devleti'nin yerel halkın askerî kapasitesine duyduğu ihtiyacı göstermektedir. Laz askerleri, bölgenin coğrafi koşullarına uyum sağlamış olmaları ve savaş kabiliyetleri nedeniyle stratejik bir unsur olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁸ Esasen bu düzensiz yerel birlikler, bölgenin tamamında ve XIX. yüzyıl boyunca Rus ilerleyişine karşı mücadelelerde hep yer almışlardır.²⁶⁹

2.6 Tanzimat Sonrası Halk Arasından Toplanan Askerler

2.6.1 Kura Usûlüyle Halktan Toplanan Askerler

²⁶⁷ BOA, HAT, 693/33443, H-29-12-1248 (19 Mayıs 1833); Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 27-30.

²⁶⁸ BOA, A.MKT.MHM., 757/35, H-29-12-1269 (3 Ekim 1853).

²⁶⁹ Oktay Özel, "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)", *Middle Eastern Studies*, C. 46, No: 4, 2010, s. 495.

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takiben askerî alanda dikkate değer reformlar gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, askerlik hizmeti bir vatan görevi olarak tanımlanmış ve böylece geleneksel ocak sisteminden uzaklaşma yönünde adımlar atılmıştır. Asker alımlarında kura yöntemi esas alınmış, 1843 yılında yürürlüğe giren bir yasa ile muvazzaf askerlik süresi beş yıla indirilmiştir. Bu sürenin ardından askerler yedi yıl süreyle yedek sınıfta tutulmuştur. Aynı yıl çıkarılan kanun çerçevesinde, Osmanlı ordusu Fransız ve Prusya ordularının teşkilat yapısı örnek alınarak yeniden yapılandırılmıştır.²⁷⁰

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde halktan asker toplama konusunda ilk düzenlemelerini yapmıştır. Ancak askerlik konusundaki bu düzenlemeler sınır bölgelerinde hemen uygulamaya sokulamamıştır. Bu bağlamda Seraskerlik makamına gönderdiği yazılarda, bölgedeki muvazzaf askerlerin düzenlenmesi ve mühimmat taşınması konularında halkın iş birliği ve çabalarının önemine vurgu yapılmış, halkın bu tür düzenlemelere yönelik memnuniyetinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷¹ 1849 yılında Batum Kaymakamı'nın Vekalet Makamına sunduğu bir raporda, şer'i kura çekiminin icrası için bir memurun atanması ve acilen görev yerine gönderilmesi talep edilmiştir. Trabzon Valisi Mehmed Hayreddin Paşa da şer'i kura çekiminin icrası için gerekli memurun bir an önce atanması ve bölgeye gönderilmesinin önemini vurgulamıştır.²⁷²

Bölgeye memur gönderilmesi talebinden bir süre sonra Batum ve çevresinde şer'i kura usulüyle asker toplamaya dönük ilk uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihte

²⁷⁰ Özen Tok, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı**, ed. Tufan Gündüz, Ankara, Grafik Yayınları, 2012, s. 187; Mustafa Işkın Tercan, **Karadeniz'in Tedibi: Tanzimat Sonrası Doğu Karadeniz'de Zorunlu Askerlik ve Toplumsal Dönüşüm (1834-1860)**, ed. Murat Çaylı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2024, s. 47, 48.

²⁷¹ BOA, A.AMD., 48/71, H-20-11-1264 (18 Ekim 1848).

²⁷² BOA, A.MKT., 226/17, H-06-11-1265 (23 Eylül 1849).

Osmanlı Devleti, Batum kazasından Tersane-i Amire için şer'i kura usulüyle asker toplama çalışmalarına başlamıştır. Batum'daki İngiltere Konsolosu, bu bölgeden toplanacak askerlerin yerel topçu birliklerine aktarılmasını talep etmiştir. Trabzon Valisi de bu talebi desteklemiş, fakat Osmanlı hükümeti, şer'i kuranın kanunnameye uygun olarak uygulanmasını istemiştir. Muafiyet talepleri diğer bölgelerde de söz konusu olduğu için askerlik düzeninin bozulması riskine dikkat çekerek bu talep reddedilmiştir. Konunun Tophane, Tersane-i Amire ve Bâb-ı Seraskerî meclislerinde askerî usul ve nizamla uygun şekilde değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷³

1849'da Gönve ve diğer kazalarda Osmanlı Devleti'nin şer'i kura usulüyle asker toplama faaliyetleri başarılı bir biçimde yürütülmüştür. Bir önceki yıl bazı tahrikler nedeniyle şer'i kura uygulaması yapılamamış ve gerekli askerler toplanamamıştır. Ancak 1849 yılında bu engeller aşılmış ve Gönve ve diğer kazalardan kura ile askerler toplanarak gönderilmiştir. Kura kolaylıkla uygulanmış ve askerler suhuletle toplanarak sevk edilmiştir.²⁷⁴

1849 yılından sonra da Osmanlı Devleti'nin şer'i kura usulüyle asker toplama faaliyetlerine ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. 1850 yılı Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresinde kura usulüyle asker toplama faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürdüğü bir yıl olmuştur. Bu yıl içerisinde hem daha önceki yıllarda başlayan kura işlemleri tamamlanmış hem de uygulama yeni bölgelerde yaygınlaştırılmıştır. 1 Mart 1850 tarihinde Batum kazasından toplanan askerlerin gönderilmeye hazır olduğu bildirilmiştir. Şer'i kuranın padişahın fermanı ve kanunnameye uygun olarak, adalet ve hakkaniyet gözetilerek uygulandığı bu belgelerde açıkça belirtilmiştir. Daha önce gönüllü olarak askere gidenlerin kardeşlerinin kuradan muaf tutulması uygulaması devam etmiş, ancak

²⁷³ BOA, A.MKT.MVL., 13/33, H-28-03-1265 (21 Şubat 1849).

²⁷⁴ BOA, İ.DH., 205/11846, H-05-01-1266 (21 Kasım 1849).

bu kişilerin meclise gelerek kayıtlarını yaptırmaları zorunlu kılınmıştır. Bu süreçte yetkililer, firar edenlerin ya da kura işlemlerine katılmayanların doğrudan askere alınacakları ve bu tür durumların kesinlikle cezalandırılacağı yönünde uyarılarda bulunmuşlardır. 9 Eylül 1850 tarihine gelindiğinde ise Batum, Çako, Çürüksu ve Gönnye kazalarında başlatılan nüfus tahriri ve şer'i kura işlemleri başarıyla tamamlanmıştır. Acara-i Ulyâ ve Suflâ ile Maçahel kazalarında da şer'i kura uygulaması herhangi bir sorun yaşanmadan tamamlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti şer'i kura sistemini Batum ve çevresinde etkin bir şekilde kullanarak orduya yeni askerler kazandırmayı başarmıştır. Seçilen askerlerin bir kısmı Gülsefid vapuruyla İstanbul'a gönderilmiş,²⁷⁵ bir kısmı ise Batum Taburu Binbaşısı Osman Ağa'nın emri altına verilmiştir.²⁷⁶

Şer'i kura usulüyle asker toplama işlemleri 1850'de Batum, Çako ve Çürüksu kazalarında Kaymakam Ömer Bey tarafından yürütülmüştür. Ömer Bey'in bu başarısında, Çürüksu Kazası Müdürü Hasan Bey'in de önemli katkıları olmuştur. Hasan Bey hem nüfus sayımının düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamış hem de şer'i kura işlemlerinin sorunsuz bir biçimde yürütülmesi için büyük çaba göstermiştir. Hasan Bey'in bu gayretleri bölgedeki yerel idareciler tarafından takdir edilmiş ve kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilmesi talep edilmiştir. Bu talep, Osmanlı Devleti'nin asker toplama faaliyetlerinde yerel yöneticilerin hâlâ aktif rol oynadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Hasan Bey'e nişan verilmesi de gündeme gelmiş, ancak bu, mevcut düzenlemelere uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Netice itibarıyla Hasan Bey'in hizmetleri takdir edilerek kendisine sadece kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir.²⁷⁷

²⁷⁵ BOA, İ.DH., 210/12211, H-16-04-1266 (1 Mart 1850).

²⁷⁶ BOA, İ.DH., 220/13012, H-02-11-1266 (9 Eylül 1850).

²⁷⁷ BOA, MVL, 232/21, H-30-05-1266 (13 Nisan 1850).

Şer'i kura usulüyle asker toplama faaliyetleri bu şekilde devam ederken Kırım Savaşı'nın patlak vermesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yerel liderlerin nüfuzunu kullanmaya tekrar başlamasına sebep olmuştur. Sınır bölgelerinde ihtiyaç duyulan askerlerin toplanması için bölgenin önde gelen idarecileri ve liderleri seferber edilerek hızlı bir biçimde asker toplanmak istenmiştir. Bu bağlamda 1853 yılında Batum ve Çürüksu, stratejik öneme sahip yerler olarak öne çıkmış ve bu bölgelerde asker toplama faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Selim Paşa, Batum ve Çürüksu'da toplanacak askerî kuvvetlerin başına atanmış ve kendisine Lazistan bölgesinden 10.000 kadar şeşhane kullanan asker toplama yetkisi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin olası bir Rus saldırısına karşı hazırlıklı olmak için bölgedeki askerî varlığını güçlendirmeye çalışmıştır.²⁷⁸

1853 yılındaki asker toplama faaliyetlerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise, yerel halktan asker toplanmasına ağırlık verilmesidir. Selim Paşa'ya verilen talimatta "*Laz askeri*" ifadesinin kullanılması, Osmanlı Devleti'nin bölge halkının askerî potansiyelinden yararlanmak istediğini göstermektedir. Lazların coğrafi koşullara aşinalıkları ve savaşçı özellikleri, onları Osmanlı ordusu için değerli bir unsur hâline getirmiştir. Böylece 1853 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile artan gerilimler nedeniyle Batum ve Çürüksu bölgelerinde hem şer'i kura usulü hem de yerel beylerin aracılığıyla asker toplama faaliyetleri devam etmiştir.²⁷⁹

2.6.2 Gönüllü Askerler ve Halkın Orduya Yardımları

²⁷⁸ BOA, A.AMD., 45/97, H-11-09-1269 (18 Haziran 1853); BOA, A.MKT.UM., 138/44, H-21-09-1269 (28 Haziran 1853).

²⁷⁹ BOA, A.AMD., 45/97, H-11-09-1269 (18 Haziran 1853); BOA, A.MKT.UM., 138/44, H-21-09-1269 (28 Haziran 1853).

Osmanlı Devleti'nin bölgede şer'i kura usulünün yanı sıra gönüllü askerlerin orduya katılımını teşvik ettiği de görülmektedir. 1849 yılına ait yazışmalar, Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresindeki askerlik hizmetlerine ilişkin düzenlemeleri ve bu bağlamda yerel yöneticilerin rollerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Batum hanedanından Sefer Beyzade Abdülhamid Bey'in, kardeşi Hüseyin Bey'i ve tüccar Süleyman Ağa ailesinden yedi kişiyi askerliğe teşvik etmiştir. Hüseyin Bey, Batum ve Çako halkından 43 gönüllüyle Trabzon'a gitmiş ve bu grup Hassa Ordu-yı Hümayununa kaydedilmiştir. Trabzon Valisi'nin mazbatasında, Hüseyin Bey'in gösterdiği gayret ve sadakat övülmüş, uzun süredir asker vermeye direnen Batum halkını teşvik etmesi ve kur'a işlemlerini kolaylaştırması dolayısıyla kendisine kapıcıbaşılik veya yüksek bir askerî rütbe verilmesi önerilmiştir. Ancak Osmanlı askerî düzenlemelerine aykırı bulunması nedeniyle Hüseyin Bey'in yalnızca askerî hizmette bulunma arzusuyla Hassa Ordu-yı Hümayunu'na nefer olarak kaydedilmesine karar verilmiştir. Öte yandan, Abdülhamid Bey'in Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılik rütbesine layık görülmesi, padişah iradesiyle uygun bulunmuştur. Abdülhamid Bey ve Hüseyin Bey'in hizmetlerinin padişahın lütuflarına layık olduğu ve gösterdikleri sadakatin Batum halkı arasında askerlik hizmetine yönelik olumlu bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Çako hanedanından Şahinbaşzade Hüseyin Ağa'nın benzer şekilde yeğeni Ahmed Ağa ile birlikte 11 kişiyi askerliğe teşvik ettiği ve bunların Tersane-i Amire'ye gönderildiği de kaydedilmiştir. Bu kişilere de uygun ödüllerin verilmesi talep edilmiştir. Gönüllü askerlik gibi bir konuda dahi yerel liderlerin bölge halkı üzerinde çok etkili oldukları anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Batum ve çevresinde halkın orduya yardımları sadece gönüllü askerlikle sınırlı kalmamıştır. Özellikle Kırım Savaşı yıllarında halkın orduya yaptığı yardımları gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin Batum'daki ordunun karargâhı Çürüksu'ya

²⁸⁰ BOA, MVL, 230/36, H-24-01-1266 (10 Aralık 1849).

nakledildiğinde, Çürüksu ahalisi, ellerindeki konak, hane, dükkân, tarla ve bahçe gibi taşınmaz mallarını orduya hibe etmiştir. Bu nedenle ikamet edecek yeri kalmayan bazı haneler civar köylere göç etmişlerdir.²⁸¹

Kırım Savaşı yıllarında Trabzon sancağındaki varlıklı kişilerden 912 buçuk kese para toplanmış ve bu meblağ Batum'daki Osmanlı ordusuna gönderilmiştir. Bu yardımların toplanması için devlet tarafından uygun teşviklerin yapıldığı ve halkın sadakat ile fedakârlık gösterdiği anlaşılmıştır. Ayrıca Anadolu Ordusu'na gönderilmek üzere top ve mühimmat sevk edildiğinde, nakliye ücretlerinin yüksek maliyetine rağmen, Trabzon sancağına bağlı kazaların halkı bu nakliyeyi hiçbir ücret talep etmeden üstlenmiştir. Bunun yanında, kendi yiyeceklerini bile kendileri temin etmiş, bu da yardımın boyutunu daha da artırmıştır. Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarının her biri, Batum'daki ordu için yüzer baş hayvan sağlarken, Ordu sancağı ahalisi 13.078 kile mısır temin ederek gıda desteğinde bulunmuştur. Halkın kendi kaynaklarını orduya bağışlaması ve gönüllü olarak destek sunması devlete bağlılığın güçlü olduğuna işaret etmektedir.²⁸²

Aynı dönemde Rus istilası nedeniyle memleketlerinden göç eden ve Batum bölgesine yerleşen Şeyh Sırrı ve Abdülgafur, talebeleriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılmışlardır. Dağıstan'dan hicret eden Şeyh Sırrı ve Abdülgafur, yanlarındaki elli kadar talebe ve müritleriyle birlikte Batum ve çevresindeki Özüret, Çürüksu ve Ardahan bölgelerinde sekiz-dokuz ay boyunca cihat faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. Çoluk ve Sisderesi muharebelerinde bazı müritlerin şehit olduğu, bazılarının esir düştüğü ve hayatta kalanların da hastalık ve yoksulluk içinde oldukları belirtilmiştir. Bu kişilerin cami avlularında ve sokaklarda perişan bir hâlde oldukları ve derhal bir misafirhaneye

²⁸¹ Kodaman, İpek, "Çürüksu Kazası", s. 109; BOA, İ.DH., 360/23834, H-18-05-1273 (14 Ocak 1857).

²⁸² BOA, A.MKT.UM., 158/43, H-08-09-1270 (4 Haziran 1854).

yerleştirilmelerinin gerektiği ifade edilmiştir. Bu süre zarfında şeyh Sırrı ve Abdülğafur, talebelerinin iaşe ve barınma ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamaya çalışmış, ancak malî olarak zor durumda kalınca Mustafa Paşa'dan maaş bağlanması için tavsiye almışlardır. Bu tavsiye Osmanlı merkezî yönetimine iletilmiş, önce Serasker Paşa'ya, ardından Bâb-ı Sâdâret'e havale edilmiştir.²⁸³

2.6.3 Gürcü Liderlerle Kurulan İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresinde etkin bir savunma oluşturabilmek için sadece Müslüman liderlerle değil, Gürcülerle de temas hâlinde olduğu görölmektedir. Esasen bu durum sadece Osmanlı Devleti'nin değil, Rus idaresinden rahatsız olan Gürcü liderlerin karşılıklı iradesiyle ortaya çıkan bir ilişkidir. 1819 yılında Çıldır Valisi Ali Paşa, Rusya'nın Gürcistan ve Ahıska'daki faaliyetleri hakkında Osmanlı Devleti'ne kapsamlı bir rapor sunmuştur. Ali Paşa, Rusya'nın Gürcistan halkını sindirmek ve topraklarını tamamen kontrol altına almak için çeşitli entrikalar ve hileler kullandığını belirtmiştir. Ruslar, Dağistan ve Çeçenistan'la meşgul oldukları için Gürcistan'a tam olarak odaklanamamışlardır. Bu durumu fırsat bilen Gürcüler, Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmışlar ve Ali Paşa'dan yardım talep etmişlerdir. Ali Paşa, Gürcülerin taleplerini değerlendirerek, bir yandan Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barış anlaşmasını gözeterek bölgedeki dengeleri korumaya özen gösterirken diğer yandan Gürcü halkını Rus baskısından kurtarmak için bazı adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında, Gürcü ve Ahıska halkı arasında yaşanan anlaşmazlıkları çözmek, çalınan malları iade etmek ve Lezgi topluluğunun bölgeden ayrılmasını sağlamak yer almıştır. Ayrıca Tiflis'e bir elçi göndererek Rus yetkililerle görüşmüş ve sınır güvenliği, ticaret ve halkın serbest

²⁸³ BOA, A.MKT.UM., 171/11, H-18-02-1271 (10 Kasım 1854).

dolaşımı gibi konularda anlaşmaya çalışmıştır. Ne var ki Ruslar bu anlaşmalara uymamış ve Gürcülerin Osmanlı Devleti'ne olan güvenini sarsmak için provokasyonlara devam etmişlerdir.²⁸⁴

Aynı yıl Trabzon Valisi Hüsrev Paşa da Rusya'nın Gürcistan'daki baskıcı politikalarına karşı Gürcü halkının Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiğini bildirmiştir. Gürcüler, Rusya'ya karşı koymak için Osmanlı Devleti'nden askerî ve maddî destek istemişler ve Rusları topraklarından atmaları hâlinde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni Rusya ile yaptığı anlaşmaya rağmen Gürcistan'a müdahale etme konusunda zor bir karar aşamasına getirmiştir. Osmanlı yetkilileri, Gürcü halkına yardım etmenin Rusya ile yeni bir çatışmaya yol açabileceği endişesini taşıyorlardı. Bu nedenle konu Meclis-i Şura'da görüşülmek üzere gündeme getirilmiş ve detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.²⁸⁵

Bu süreçte Çıldır Valisi Ali Paşa, Çeçenistan ve Dağıstan'daki Rus faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için iki yıl önce görevlendirdiği bir casusun raporunu İstanbul'a iletmiştir. Rapora göre Rusya, Çeçen ve Dağıstan halklarına karşı askerî operasyonlarını sürdürüyordu. Çeçenler, Ruslara karşı koymuş ve onları birkaç kez yenilgiye uğratmışlardı. Ancak Ruslar, Kafkasya'daki hâkimiyetlerini pekiştirmek amacıyla bölgeye sürekli takviye kuvvetler gönderiyorlardı. Dağıstan'da ise durum daha karmaşıktı. Bazı Dağıstanlı liderler Rusya'ya sadık kalırken, diğerleri Çeçenlerle ittifak yaparak Ruslara karşı direniyordu. Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki bu gelişmeleri endişeyle izliyordu. Rusya'nın bölgedeki ilerleyişinin Osmanlı toprakları için bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı. Ancak o dönemde Osmanlı Devleti'nin birçok iç ve dış sorunla uğraşması, Kafkasya'ya müdahale etmesini zorlaştırıyordu. Ali Paşa, raporunda

²⁸⁴ BOA, HAT, 1105/44597, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

²⁸⁵ BOA, HAT, 1545/34, H-07-11-1234 (28 Ağustos 1819).

Rusya'nın Gürcistan'a da asker gönderdiğini ve bölgedeki kaleleri güçlendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Rusya'nın Gürcistan'a Alman kökenli göçmenleri yerleştirmeyi planladığı bilgisini de paylaşmıştır. Bu durum, Rusya'nın Gürcistan'daki etkisini kalıcı hâle getirme niyetinde olduğunu gösteriyordu. Ali Paşa, Rusya'nın hareketlerini yakından takip ettiğini ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri aldığını bildirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Rusya ile doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçındığı da açıktır. Bu nedenle Ali Paşa, Gürcistan'daki yerel liderlerle iletişimi sürdürmeye ve Rusya'nın faaliyetlerini engellemek için onlarla iş birliği yapmaya çalışacaktır.²⁸⁶

1826 yılında Gürcistan'da Rus hâkimiyetine karşı direniş devam etmekteydi ve Gürcü liderleri Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmeye devam ediyorlardı. Bu dönemde Guril Hanı Hüsrev Han, Osmanlı padişahına bir mektup göndererek Rusların Gürcistan'da uyguladığı baskı ve zulümden şikayetçi olmuş ve halkının Ruslardan kurtarılması için yardım istemiştir. Hüsrev Han, atalarından beri Osmanlı Devleti'ne sadık bir tebaa olduğunu ve Rus işgali altında yaşamak yerine Osmanlı himayesine girmek istediğini belirtmiştir. Hüsrev Han mektubunda, Rusların Gürcistan halkına ağır vergiler yüklediğini, kiliseleri kapattığını, topraklarına el koyduğunu ve zorla askerlik hizmeti yaptırdığını anlatmıştır. Gürcistan halkının Rusların zulmünden kurtarılması için Osmanlı Devleti'nin bir an önce harekete geçmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁸⁷ Hüsrev Han'ın mektubuyla aynı dönemde, Hüsrev Han'ın kethüdası olan Ağa da Osmanlı padişahına bir mektup göndererek benzer taleplerde bulunmuştur. Ağa, Rusların Gürcistan'da yaptığı zulmü ve halkın çektiği sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde anlatmış,

²⁸⁶ BOA, HAT, 1107/44626, H-29-12-1235 (7 Ekim 1820).

²⁸⁷ BOA, HAT, 1106/44619, H-29-12-1241 (4 Ağustos 1826).

Gürcü halkının Osmanlı himayesine girmek için can attığını belirtmiştir. Gürcistan'ın o dönemde kolayca fethedilip Osmanlı topraklarına katılabileceğini iddia etmiştir.²⁸⁸

1827 yılında Gürcistan Hanlarından II. Erekle'nin oğlu Aleksandri de Rus işgalinden kaçarak Acem topraklarına sığınmıştır. Ataları gibi Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek isteyen Aleksandri, bu isteğini padişaha iletmek için yeğeni Bekrezde'yi İstanbul'a göndermiştir. Aleksandri, mektubunda Rusya'nın Gürcistan'ı perişan ettiğini ve atalarının uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiğini belirterek kendisinin de padişahın hizmetinde bulunmak ve büyük bir asker topluluğuyla Osmanlı ordusuna katılmak istediğini ifade etmiştir. Aleksandri ayrıca Osmanlı topraklarında kendisine ve beraberindekilere iskân edilmesi için bir yer verilmesini talep etmiştir.²⁸⁹

Aleksandri aynı zamanda Serasker Hüsrev Mehmed Paşa'ya da bir mektup göndererek hizmete kabul edilmelerini ve Osmanlı topraklarında iskân edilmelerini rica etmiştir. Mektubunda Rus işgalinden kaçarak Acem topraklarına sığındığını ve daha önce de Osmanlı hizmetinde bulunmak istediğini, ancak buna imkân bulamadığını belirten Aleksandri, Serasker'in Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden ve askerî başarılarından övgüyle bahsetmiştir. Aleksandri, Osmanlı Devleti'ne hizmet etmenin kendisine ve atalarına yakışır bir davranış olduğunu ifade ederek, Serasker'den kendisini ve beraberindekileri bu sıkıntılı durumdan kurtarmasını ve Osmanlı Devleti'nin hizmetine kabul etmesini talep etmiştir.²⁹⁰

1828 yılında, Gürcistan Hakimesi Didobal, Ruslara teslim olmayı reddederek memleketini terk edip Çürüksu'ya, ardından Trabzon'a gitmiştir. Bu durum Erzurum Valisi Salih Paşa tarafından Osmanlı Sadrazamlığı'na iletilen bir raporda belirtilmiştir.

²⁸⁸ a.y.

²⁸⁹ BOA, HAT, 1106/44624, H-29-12-1242 (24 Temmuz 1827).

²⁹⁰ a.y.

Rapora göre Didobal, Trabzon Valisi Hasan Paşa'dan yardım sözü almış, ancak bu yardım gerçekleşmemiştir. Salih Paşa, Didobal'ın Ruslara karşı direnişinin Ahıska bölgesinin güvenliği açısından önemli olduğunu ve Rusların bölgedeki ilerleyişinin Ahıska'yı tehdit ettiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Çürüksu ve Batum bölgelerine asker gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Salih Paşa ayrıca, Trabzon Valisi Osman Paşa'ya da Çürüksu ve Batum'a asker göndermesi talimatını vermiştir.²⁹¹

1829 yılında Trabzon Valisi ve Seraskeri Osman Paşa, Gürcistan'daki durum, Türkiye'ye sığınan David Han ve annesi ile beraberindekilerin iskân ve maaşları hakkında bir rapor göndermiştir. Raporda David Han ve annesinin Rusya'nın zulmünden kaçarak Osmanlı himayesine sığındıkları ve eski bir Osmanlı toprağı olan Gürcistan'ı Ruslardan kurtarmak istedikleri belirtilmiştir. David Han, Osmanlı Devleti'nin kendisine asker ve mühimmat yardımı yapması durumunda Ruslara karşı savaşaacağını ve Gürcistan'ı tekrar Osmanlı topraklarına katacağını vaat etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Rusya ile yeni bir savaşa girmek istemiyordu ve bu nedenle David Han'ın talebine olumlu cevap vermemiştir. Osman Paşa, David Han ve annesine Trabzon'da misafirperverlik göstermiş ve onlara aylık 6.000 kuruş maaş bağlamıştır. Ancak Trabzon'da uzun süre kalmalarının sakıncalı olacağı düşünüldüğünden, Çürüksu'ya gönderilmeleri ve orada kendi kabileleriyle iletişim kurarak Ruslara karşı mücadele etmeleri planlanmıştır. Bu amaçla David Han ve annesine aylık 5.000 kuruş maaş bağlanması ve İstanbul'a gönderilen iki temsilcinin yol masraflarının karşılanması uygun görülmüştür. Ayrıca Osman Paşa'nın David Han ve annesine hediyeler verdiği ve onlara iyi davrandığı belirtilmiştir. David Han, İstanbul'a giderek durumu bizzat padişaha anlatmak istemiş,

²⁹¹ BOA, HAT, 1014/42487, H-02-05-1244 (10 Kasım 1828).

ancak Osman Paşa buna izin vermemiş ve onun yerine amcasının oğlu Vata'yı göndermiştir.²⁹²

Gürcistan'ın ileri gelenlerini kazanma noktasında hem Osmanlı Devleti hem de Rusya çeşitli stratejiler izlemiştir. Bu stratejiler, iki devletin bölgedeki nüfuz mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti, Gürcistan'daki ileri gelenleri kendi safında tutmak için dinî ve kültürel bağları kullanmaya çalışmıştır. Bölgedeki Müslüman toplulukların korunması ve onlara destek sağlanması, Osmanlı Devleti'nin temel politikalarından biri olmuştur. Bu bağlamda Gürcistan'daki Müslüman liderlerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını güçlendirmek ve Rusya'nın etkisine karşı koymak hedeflenmiştir. Rusya ise Gürcü ileri gelenlerini kazanmak için daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Bölgedeki ileri gelenlere rütbe, ayrıcalıklar ve maddî destek sağlayarak Osmanlı'ya olan bağlılıklarını zayıflatmaya çalışmıştır.²⁹³

Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki ileri gelenleri kazanma çabaları, Rusya'nın agresif politikaları ve bölgedeki artan askerî varlığı karşısında zorluklarla karşılaşmıştır. Gürcü kabilelerinin Rusya'nın baskıcı politikalarına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri, Osmanlı yönetiminin bölgedeki nüfuzunu koruma çabalarının bir göstergesidir.²⁹⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik kaynaklarının sınırlı olması, Rusya ile doğrudan bir çatışmaya girme riskini almaktan kaçınması ve diplomatik dengeleri gözetme ihtiyacı, Gürcistan'daki ileri gelenler üzerindeki etkisini sınırlamıştır. Gürcistan'ın ileri gelenlerinin kazanılması noktasında Osmanlı ve Rusya arasındaki rekabet, bölgedeki siyasî ve toplumsal dengeleri derinden etkilemiştir. İki devletin

²⁹² BOA, HAT, 1106/44623, H-15-07-1244 (21 Ocak 1829); BOA, HAT, 1019/42599, H-13-11-1244 (17 Mayıs 1244).

²⁹³ BOA, HAT, 1105/44610, H-07-08-1236 (10 Mayıs 1821).

²⁹⁴ BOA, HAT, 1545/34, H-07-11-1234 (28 Ağustos 1819).

izlediği farklı yöntemler, Gürcistan'ın XIX. yüzyılın başlarında yaşadığı siyasî ve kültürel dönüşümde önemli bir rol oynamıştır.

2.6.4 Lojistik Kapasite, Haberleşme ve Ulaşım

2.6.4.1 Lojistik Kapasite ve Haberleşme

Osmanlı Devleti, Batum ve çevresiyle irtibatını sağlamak için Karadeniz'deki limanlardan ve kara yollarından yararlanıyordu. Batum Limanı, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşım sağlayan önemli bir iskeleydi. Batum İskelesi, özellikle askerî ve ticarî amaçlı nakliyatı kullanan önemli bir güzergâh üzerindeydi. Bu liman üzerinden askerî mühimmat, zahire ve çeşitli ticarî ürünler taşınıyordu. Osmanlı Devleti, Batum'un stratejik öneminin farkındaydı ve bu bölgedeki liman ve kara yollarının güvenliğini sağlamak için sürekli çaba sarf ediyordu.²⁹⁵

Bu dönemde Batum'un İstanbul ile haberleşmesi esas olarak Tatar adı verilen haberci ulaklar aracılığıyla sağlanıyordu. Ancak İstanbul ile Erzurum arasındaki uzak mesafe bu haberleşmeyi olumsuz etkiliyordu. İstanbul'dan gönderilen Tatarların Batum'a ulaşması ve geri dönmesi genellikle altmış gün gibi uzun bir süre alıyordu. Bu durum, sınır bölgelerindeki işlerin aksamasına neden oluyordu.²⁹⁶ 1851 tarihli bir belgede, Çürüksu ve çevresindeki idarî ve askerî faaliyetlerin yönetiminde posta iletişiminin kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Kış mevsiminde vapur seferlerinin sona ermesi ve kara postası hizmetinin olmaması resmî yazışmalarda gecikmelere yol açıyordu. Bu

²⁹⁵ Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 84, 93, 94.

²⁹⁶ BOA, HAT, 798/36994, H-21-11-1224 (28 Aralık 1809).

durum, Batum gibi Osmanlı'nın Karadeniz kıyısındaki sınır bölgelerinde deniz yoluna bağımlılığın önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.²⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin ulaşım ağı üzerinde kurulu menzil teşkilatları, barış döneminde konaklama merkezi olarak kullanılırken, savaş dönemlerinde ordunun ikmal ve lojistik desteğini sağlayan depolar hâline geliyordu. Bu bağlamda Osmanlı-Rus savaşlarında Şark Cephesi lojistiğinin ana merkezi Trabzon'dur. Trabzon'dan Çürüksu, Suhterir Kalesi, Batum Limanı ve Bayburt gibi bölgelere askerî malzeme sevkiyatı yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁹⁸ Savaş zamanlarında bölgeye sevk edilecek zahirenin sahiplerinin belirlenmesi, nakliye ücretinin ödenmesi ve gemilerin uygun limanlara yönlendirilmesi gibi bürokratik işlemler zaman kaybına yol açmaktaydı. Örneğin Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı hükümeti, bu sorunları çözmek ve Batum Ordusu'na zahirenin en kısa sürede ulaştırılmasını sağlamak için çeşitli önlemler almıştır. Trabzon bölgesindeki zahire depolarının takviye edilmesi de bu önlemlerden biridir. Trabzon, Rusya'nın olası bir saldırısı durumunda stratejik öneme sahip bir bölge olarak görülmekteydi. Bu nedenle bölgedeki erzak stoğunun yeterli seviyede tutulması hayati önem taşımaktaydı. Ancak Trabzon'un coğrafi yapısı ve ulaşım imkanlarının sınırlı olması, zahire tedarikinde zorluklar yaratmıştır. Kars ve Erzurum'dan gelen zahire, Trabzon'daki ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmış ve İstanbul'dan ek zahire gönderilmesi kararı alınmıştır. Trabzon'a İstanbul'dan 60.000 kile buğday ile 20.000 kile arpanın sevk edilmesi öngörülmüştür.²⁹⁹

²⁹⁷ BOA, A.MKT.UM., 83/83, H-17-01-1268 (12 Kasım 1851).

²⁹⁸ Ahmet Çaparlar, "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022, s. 68.

²⁹⁹ BOA, İ..HR., 329/21227, H-14-09-1269 (21 Haziran 1853).

Ne var ki donanmasının zayıflığı sebebiyle Osmanlı Devleti, özellikle savaş zamanlarında Trabzon, Batum ve çevresinde önemli lojistik problemlerle karşılaşmıştır. Rus donanmasının Karadeniz'deki varlığı ticareti aksatmış ve askerî sevkiyatları engellemiştir. Özellikle Canik, Trabzon ve Batum sularında dolaşan düşman donanması, tüccar gemilerine saldırarak yağmalamış ve mürettebatı esir almıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki ticarî faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve bölgedeki askerî harekâtları sekteye uğratmıştır. Trabzon İskelesi'nden Batum'a giden yolların düşman donanması tarafından kapatılması, askerî birliklere ve bölge halkına erzak, mühimmat ve diğer ihtiyaç malzemelerinin ulaştırılmasını imkânsız hâle getirmiştir. Batum'daki Osmanlı ordusunun lojistik açıdan büyük sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Bu problemlerin çözümü için Osmanlı Devleti, donanmanın Karadeniz'e sevk edilmesi ve bölgedeki düşman varlığına karşı harekete geçmesi için çalışmalara başlamıştır. Osmanlı Devleti, donanmanın bölgedeki varlığının hem askerî hareketler için hem de ticarî faaliyetlerin yeniden başlaması için elzem olduğunu görmüştür. Donanmanın Karadeniz'e sevk edilmesiyle birlikte Batum'daki orduya erzak, mühimmat ve diğer ihtiyaç malzemelerinin güvenli bir şekilde ulaştırılabileceği öngörülmüştür.³⁰⁰

Buna rağmen Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı başlarında dahi donanmasını etkin bir hâle getirememiştir. Samsun İskelesi'nde yaşanan bir gelişme, Osmanlı Devleti'nin lojistik sorunlarına dair başka bir örnek sunmaktadır. Bu tarihte Samsun İskelesi'nde bulunan zahirelerin Batum Ordusu'na gönderilmesi gerekmiştir. Ancak savaş koşulları nedeniyle bu sevkiyatın gerçekleştirilememesi endişesi ortaya çıkmıştır. Samsun'daki zahirelerin tüccar malları olması ve dönemin zorlu şartları nedeniyle bir kısmının İstanbul'a sevkinin istenmesi, sorunu daha da karmaşık hâle getirmiştir. Bu durumun çözümü için Osmanlı yetkilileri, Karadeniz'e sevk edilecek gemilerin dönüş yolunda

³⁰⁰ BOA, HAT, 966/41305, H-27-06-1226 (19 Temmuz 1811).

Samsun'a uğrayarak zahireleri alıp İstanbul'a getirmesi planını yapmışlardır. Toplanan zahirelerin daha sonra Batum'daki orduya sevk edilmesi öngörülmüştür. Bu olay, Osmanlı Devleti'nin 1811'dekine benzer lojistik sorunlarına çözüm bulmak için farklı yöntemler geliştirdiğini ve askerî lojistik konusundaki hassasiyetini göstermektedir. 1811'de donanmanın bölgeye sevk edilmesi çözüm olarak sunulurken, 1853'te mevcut gemilerin rotasına Samsun Limanı'nı ekleyerek soruna çözüm bulunmuştur. Ayrıca 1853 yılındaki olayda zahirelerin tüccara ait olması ve nakliye ücretlerinin yüksek olması gibi ek faktörler de göz önünde bulundurulmuştur.³⁰¹

2.6.4.2 Yol Tamiri ve İnşası

Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Batum ve çevresine ulaşımı denize bağlı olmuştur. Deniz yolu sadece Batum gibi kıyıda bulunan yerler için değil Erzurum, Kars, Ahıska gibi iç bölgelere ulaşım için de hayatî bir fonksiyona sahip olmuştur. Bu sebeple XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti, kıyı kesimleriyle iç bölgeler arasındaki kara yolunu geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki modernleşme çabalarının bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Bu dönemde Batum ve çevresinde yol projeleri geliştirilmesinin birkaç sebebi bulunmaktadır. Batum'un stratejik önemi, bu projelerin temel sebeplerinden biridir. Yolun iyileştirilmesi hem askerî hem de ekonomik açıdan bölgeye katkı sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca bu projeler Osmanlı'nın merkezî otoritesinin sınır bölgelerine nüfuzunu artırma girişimlerini de yansıtmaktadır. Bölgesel kalkınmayı ve stratejik altyapıyı geliştirme amacı bu projelerin en önemli sebeplerindendir.³⁰²

³⁰¹ BOA, A.MKT.UM., 149/100, H-28-03-1270 (29 Aralık 1853).

³⁰² BOA, HR.TO., 570/45, M-31-12-1849.

Osmanlı Devleti, Batum ve çevresindeki yol inşası için ilk adımları 1848 yılında atmaya başlamıştır. Bu kapsamdaki en önemli adımlarından biri, keşif ve inceleme çalışmaları yapmak olmuştur. 1848’de Mühendishane-i Berr-i Hümayun’un ikinci sınıf mühendislerinden Kolağası İsmail Efendi ile Avusturyalı bir mühendis Batum yolunda tamir ve düzenleme çalışmaları için keşif ve inceleme yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu keşif çalışmasının amacı, yolun haritasını hazırlamak ve gerekli düzenlemeleri planlamaktır. Yol çalışmasının temel gerekçesi, Batum Limanı’ndan Kars’a olan mesafenin Trabzon güzergahına kıyasla yarı yarıya daha kısa olması ve ekonomik fayda sağlamasıdır. Görevlendirilen mühendislerin harcırahı ve maaşı önceden belirlenerek planlanmış ve yerel bütçeden karşılanmıştır.³⁰³

Yol yapımı için en önemli ihtiyaçlardan biri yeterli iş gücünün teminidir. Batum yolunun yapımında çalıştırılmak üzere Arnavut işçiler kullanılmak istenmiştir. Ancak yolun yapımında gecikmeler yaşandığı ve bu sırada Tersane-i Amire’de işçi ihtiyacı olduğu için, Arnavut işçilerin Trabzon’a gönderilmeleri yerine Tersane-i Amire’de çalıştırılmaları önerilmiştir. Bu öneri maliyetleri düşürmek ve Arnavut işçilerin daha sıkı bir denetim altında tutulmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Kapudan Paşa’nın bu önerisi, Meclis-i Vâlâ’ya sunulmuş ve uygun görülmüştür. Batum yolunda çalıştırılmaları öngörülen Arnavut işçiler Tersane-i Amire’ye sevk edilmiştir.³⁰⁴

Batum ile Kars arasında yapılması planlanan yolun keşif raporları ise 1849 yılında tamamlanmıştır. Raporlar merkezî hükümetle birlikte ve İngiltere’nin Batum’da mukim konsolosuyla da paylaşılmıştır. Bu durum, sınır boylarındaki güvenlik ve buna bağlı yatırımlar konusunda Osmanlı Devleti’nin İngiltere’yle kurduğu bağımlılık ilişkisini

³⁰³ BOA, A.MKT., 134/32, H-12-07-1264 (14 Haziran 1848); BOA, MVL, 58/16, H-8-04-1264 (14 Mart 1848); BOA, A.MKT.MVL., 9/29, H-27-06-1264 (1 Mayıs 1848).

³⁰⁴ BOA, İ..MSM., 87/2482, H-25-08-1264 (27 Temmuz 1848).

göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen mühendis İsmail Efendi'nin hazırladığı keşif defteri ve layiha, projenin masraflarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Raporlarda Batum ile Kars arasındaki dağ yolunun 36 saatlik bir mesafe olduğu belirtilirken, önerilen yeni yol güzergâhının araba geçişine uygun hâle getirilmesi için düz bir rotanın tercih edildiği ve bu nedenle toplam mesafenin 46 saate çıkarıldığı aktarılmıştır. Bu yeni yolun yapımı için toplam 1.417 kese akçe maliyet öngörülmüş, bunun 1.000 kese akçesi birkaç taş köprüye ayrılmıştır. Ancak küçük çay ve ırmaklardan oluşan geçiş noktalarının ahşap köprülerle ve düşük maliyetle aşılabileceği ifade edilerek, taş köprülerin gereksiz olduğu vurgulanmıştır. Batum halkının bu konuda Babıali'ye bir dilekçe sunduğu da belirtilmiştir. Projenin bölge için önemine vurgu yapılmış ve yolun hem bölgenin ekonomik kalkınmasını hızlandıracak hem de Osmanlı hazinesine uzun vadede katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak mevcut keşif raporundaki yüksek maliyet tahminleri, bu önemli projenin hayata geçirilmesini zorlaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁵

Ortaya çıkan iş gücü problemi ve sunulan keşif raporlarında görülen yüksek maliyetler sebebiyle 1849 yılında projenin ertelenmesi gündeme gelmiştir. Batum İskelesi'nden Kars'a kadar gidecek yeni bir araba yolunun yapılması yerine, Kars ile Erzurum ve Trabzon arasındaki mevcut yolların tamir edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Batum İskelesi'nin Kars'a olan uzaklığı nedeniyle yolun Livane İskelesi'nden başlatılması da bir fikir olarak ortaya atılmıştır.³⁰⁶

Yüksek maliyetler sebebiyle 1849'da yapımı ertelenen yollar, 1851'de tekrar gündeme gelmiştir. Bu tarihte Batum ve Samsun yollarının incelenerek gereken işlemlerin yapılması için Avusturya'dan tekrar mühendislerin getirilmesi emri

³⁰⁵ BOA, HR.TO., 213/5, M-09-11-1849.

³⁰⁶ BOA, MVL, 226/13, H-10-06-1265 (3 Mayıs 1849).

verilmiştir.³⁰⁷ Verilen bu emre rağmen bölgede yeni yol yapımı yerine mevcut yolların tamirine gidilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda 1853 yılında Batum ve çevresindeki yollar düşük bir masrafla tamir edilmiştir. Bu tamiratlarda askerlerin yardımı ve halkın gayreti etkili olmuştur. Batum Muhafızı tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıda, yapılan çalışmaların halk arasında büyük bir memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir. Belgede yolların düzenlenme sürecinin halkın katılımıyla gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Çalışmaların tamamlanmasıyla birlikte halkın günlük yaşamında kolaylıklar sağlandığı, ticaret ve ulaşım olanaklarının geliştiği anlaşılmaktadır.³⁰⁸

2.6.4.3 Köprü Tamiri ve İnşası

Osmanlı Devleti bu dönemde bölgedeki altyapı çalışmalarını sadece yol yapımıyla sınırlı tutmamış, bunun doğal bir uzantısı olarak köprü tamiri ve inşasına da önem vermiştir. Bu bağlamda bir örnek olmak üzere 1846 yılında Trabzon vilayetinde Acara-i Suflâ kazasına bağlı Tshmoris köyünde bulunan ahşap köprünün yoğun yağışlar nedeniyle yıkıldığı bilgisi yer almaktadır. Kaza halkı, köprünün her yıl tamir edilmesine rağmen, bu seneki yağışların aşırı olması nedeniyle tamamen yıkıldığını belirtmiştir. Köprünün yeniden inşası için Hacı Osman, Osman oğlu Ali Usta ve kardeşi Seyyid görevlendirilmiş ve bu kişiler masrafları karşılamak için altı bin kuruş borca girmişlerdir. Bu meblağın Osmanlı Devleti tarafından karşılanması için padişaha arzuhâl takdim edilmiş ve durumun daha önce yetkililere sorulduğu ve gereğinin yapılması bildirilmiştir. Ancak inşaat masraflarının ne kadar olduğu konusunda net bir bilgi verilmemiş, konunun

³⁰⁷ BOA, MB.İ..., 5/142, H-29-10-1267 (27 Ağustos 1851).

³⁰⁸ BOA, İ..DH., 281/17638, H-16-01-1270 (19 Ekim 1853). BOA, A.MKT.NZD., 99/25, H-07-02-1270 (9 Kasım 1853).

detaylı bir şekilde araştırılması istenmiştir.³⁰⁹ Aynı köprü 1848’de aşırı yağışların yol açtığı sel felaketi sonucu tekrar yıkılmış ve bölge halkının ulaşımı kesintiye uğramıştır. Daha önceki yıllarda kendi imkânlarıyla onarımlar yapmış olan köylüler, bu defa selin boyutu karşısında çaresiz kalarak devletten yardım talep etmişlerdir.³¹⁰

1847 ve 1848 yıllarında Gönve Sancağı’nın Sündere/Sondere bölgesinde meydana gelen şiddetli yağışlar sonucu yıkılan bir köprünün tamiri de gündeme gelmiştir. Yağışların neden olduğu yıkım hem yerel halkın hem de yolcuların geçişini zorlaştırarak bölgedeki ulaşımı aksatmış ve yetkilileri harekete geçmeye zorlamıştır. Köprünün stratejik geçiş noktası olması nedeniyle onarım süreci, devletin merkezî ve yerel idareleri arasında yoğun bir yazışma ve karar alma sürecini başlatmıştır.³¹¹ Yerel idarecilerin devlete başvurusu üzerine Trabzon Valisi, köprünün herhangi bir vakfa veya düzenli bir gelir kaynağına sahip olmadığını, bu nedenle de yerel imkânlarla onarımının mümkün olamayacağını belirten ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Raporda, köprünün yeniden inşası için malî inceleme yapılmış ve toplam maliyet 50.000 kuruş olarak hesaplanmıştır.³¹²

Merkezî idare, konuyu devletin temel karar organlarından biri olan Meclis-i Vâlâ’ya sevk ederek kapsamlı bir inceleme süreci başlatmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda, köprünün inşası için padişah onayı alınmış ve gerekli malî kaynağın devlet hazinesinden sağlanması kararlaştırılmıştır. Meclis-i Vâlâ tarafından Trabzon Valiliği’ne resmî bir yazıyla köprü inşaatının başlatılması ve sürecin yakından izlenmesi emredilmiştir. İnşaat sırasında, sağlamlık ve mühendislik standartlarına uygunluk gibi teknik detaylara uyulması zorunlu kılınmış, harcamalar malî yıl defterlerine

³⁰⁹ BOA, C..NF., 6/271, H-26-04-1262 (23 Nisan 1846).

³¹⁰ BOA, İ..MVL., 118/2914, H-27-04-1264 (2 Nisan 1848).

³¹¹ BOA, A.MKT., 136/46, H-25-07-1264 (27 Haziran 1848).

³¹² BOA, A.AMD., 4/62, H-06-07-1264 (8 Haziran 1848).

kaydedilmiştir.³¹³ 1848 tarihli belgelerde, köprü inşaatının ilerleyişiyle ilgili detaylar daha da netleşmiştir. Yapılan yazışmalarda, köprünün kamu hizmeti olarak değerlendirilmesi ve idarî süreçlerin tüm aşamalarında devletin aktif rol oynaması dikkat çekmektedir.³¹⁴

1848 yılında, Osmanlı Devleti'nin yol ve köprü yapımı faaliyetleri devam etmiştir. Acara-i Suflâ kazasındaki Zener adlı mahalde bulunan bir köprü, bazı bölümlerinin harap olması nedeniyle tamire ihtiyaç duyuyordu. Yapılan incelemede, tamiratın on iki bin beş yüz ile on beş bin kuruş arasında bir maliyetle yapılabileceği tespit edilmiş, ancak yöre halkının bu masrafı karşılayacak gücü bulunmadığı belirtilmiştir. Durumun Meclis-i Vâlâ'ya bildirilmesi üzerine, Maliye Nazırı ile yapılan görüşmeler sonucunda köprünün tamir masraflarının düşük olduğu, bu nedenle köprünün tamirat masraflarının Nafia Hazinesi'nden karşılanması ve tamiratın sağlamlığına dikkat edilerek keşif bedelini aşmaması kararı alınmıştır.³¹⁵

Aynı dönemde Gönye'nin Acara-i Suflâ kazasında bulunan Zenzeme Nehri üzerindeki iki ayrı köprüde de problemler yaşanmıştır. Şiddetli yağışlar nedeniyle harap olan köprüler Osmanlı kamu idaresini harekete geçmeye zorlamıştır. Bölgedeki ilk köprü, Merhum Ali Ağa'nın öncülüğünde hayırseverlerden toplanan 2.200 kuruşluk bağışla onarılmaya başlanmış, ancak toplam maliyetin 8.200 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Eksik kalan 6.000 kuruşluk kısım için devlet hazinesinden yardım talep edilmiştir.³¹⁶ Zenzeme Nehri üzerinde yer alan diğer bir köprü için de onarım başvurusu yapılmış, ancak idarî yazışmalardaki karışıklık nedeniyle her iki köprünün aynı yapı olup olmadığının tespit edilmesi gerekmiştir. Trabzon Valisi'nin talimatıyla bölgeye gönderilen memurlar

³¹³ BOA, C..DH., 342/17092, H-03-08-1263 (17 Temmuz 1847).

³¹⁴ BOA, A.MKT., 129/38, H-16-06-1264 (20 Mayıs 1848).

³¹⁵ BOA, A.MKT.MVL., 8/68, H-06-05-1264 (10 Nisan 1848).

³¹⁶ BOA, A.MKT., 134/32, H-12-07-1264 (14 Haziran 1848).

tarafından gerçekleştirilen incelemeler sonucunda, köprülerin farklı yapılar olduğu ve aralarında beş saatlik mesafe bulunduğu belirlenmiştir. Bu tespit, her iki köprünün onarımının ayrı bütçeler ve idarî süreçler çerçevesinde değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Devletin malî yükümlülüğü belirlenirken bölge halkının ekonomik durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Halkın fakir olması nedeniyle devletin yapım maliyetini üstlenmesi uygun görülmüştür.³¹⁷ Bölge halkı, kereste ve işçilerin yiyecek masraflarını karşılayabileceğini bildirmiş, diğer maliyetlerin devlet tarafından üstlenilmesini talep etmiştir. Yapılan teknik incelemeler sonucunda, köprülerin toplam onarım maliyetinin 12.500 ile 15.000 kuruş arasında değişeceği rapor edilmiştir. Trabzon Valisi, durumu ayrıntılı bir raporla Meclis-i Vâlâ'ya sunmuş, masrafların devlet hazinesinden karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Bu öneri, Meclis-i Vâlâ'da yapılan değerlendirmelerin ardından Maliye Nazırı'na iletilmiş ve devletin malî yükünün görece düşük olduğu tespit edilmiştir.³¹⁸

Meclis üyeleri, köprülerin onarım masraflarının devlet hazinesinden karşılanmasını uygun bulmuş, ayrıca onarımın mühendislik standartlarına uygun ve dayanıklı bir şekilde yapılmasını şart koşmuşlardır. Harcamaların belirlenen malî sınırı aşmaması, tamirat tamamlandığında kesin maliyet raporlarının sunulması ve işin sıkı denetim altında yapılması kararlaştırılmıştır. Padişahın onayı ile Trabzon Valiliği'ne resmî yazı gönderilmiş ve onarım çalışmalarının derhal başlatılması emredilmiştir. Sürecin tamamlanmasının ardından harcamaların denetlenmesi ve nihaî raporların Meclis-i Vâlâ'ya sunulması hükme bağlanmıştır.³¹⁹

³¹⁷ BOA, A.MKT., 129/38, H-16-06-1264 (20 Mayıs 1848).

³¹⁸ BOA, MVL, 58/16, H-8-04-1264 (14 Mart 1848).

³¹⁹ BOA, İ..MVL., 118/2914, H-27-04-1264 (2 Nisan 1848). BOA, İ..MVL., 124/3170, H-07-09-1264 (7 Ağustos 1848).

1848'de Trabzon sancağına bağlı Acara Nehri üzerindeki bir başka ahşap köprünün yıkılması ve yeniden inşası da gündeme gelmiştir. Şiddetli yağışların yol açtığı sel felaketi, köprünün yıkılmasına ve bölge halkının günlük yaşamını sekteye uğratmıştır. Bölgenin ekonomik ve sosyal hayatının devamlılığı için köprünün onarılması zorunlu görülmüş, bu durum yerel halkı devletten yardım istemeye mecbur bırakmıştır. Yıkılan köprü, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin taşra halkı üzerindeki otoritesini pekiştiren stratejik bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta köprünün inşa maliyeti 6.000 kuruş olarak hesaplanmış, ancak detaylı incelemeler sonucunda bu miktarın 10.000-11.000 kuruş arasında değiştiği belirlenmiştir. Masraflar arasında işçilik ücretleri, inşaat malzemeleri ve nakliye giderleri gibi harcamalar yer almıştır. Trabzon Valiliği, yerel meclislerin raporları ile birlikte durumu merkezî idareye sunmuştur. Gelen raporlar doğrultusunda, köprünün inşası hayır işi olarak değerlendirilmiş ve masrafların Trabzon Eyaleti'nin gelirlerinden karşılanması önerilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler sonucunda, Trabzon Valisi'nin önerileri ve Maliye Nazırı'nın değerlendirmeleri dikkate alınarak mesele padişahın onayına sunulmuştur. Padişahın onayı ile masrafların devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiş, gerekli emirnameler düzenlenmiş ve ilgili valiye resmî yazılar gönderilmiştir.³²⁰

1852 yılında Çıldır sancağında bulunan Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesindeki büyük nehir üzerinde inşa edilen köprünün yapımıyla ilgili gelişmeler de arşiv belgelerine yansımıştır. Köprünün yapım maliyeti 76.000 kuruşa ulaşmış, halktan herhangi bir ücret alınmamış, hayırseverler tarafından 17.000 kuruş bağış yapılmış ve geriye 59.000 kuruş borç kalmıştır. Ayrıca tamamlanmamış küçük onarımların da 30.000 kuruşa mâl olacağı tespit edilmiştir. Tanzimat'tan önce köprünün tamirine başlanmasına ve masrafların halk tarafından karşılanmasına karar verilmesine rağmen, bu kararın

³²⁰ BOA, İ..MVL., 119/2941, H-06-05-1264 (10 Nisan 1848).

uygulanmadığı anlaşılmıştır. Durumun mahallinde başka bir görüşe dayanmadığı, halkın ödeme gücü olduğu takdirde masrafların taksitler hâlinde toplanmasının uygun olacağı ve bu konuda Çıldır kaymakamı ile görüşülerek borçların tasfiye edilmesi ve defterlerin gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Küçük borcun bu yıl için göz ardı edilmesi uygun görülmüş ve konu padişahın onayına sunulmuştur. Padişahın onayı ile kararın uygulanması ve durumun bildirilmesi emredilmiştir.

Aynı yıl Livane ve Gönye kazaları sınırında bulunan ve 80.000 kuruşa keşfedilip inşa edilen köprüyle ilgili olarak da bir sorun yaşanmıştır. Köprünün malzemeleri Livane halkı tarafından karşılanmış, ancak 60 Hemşinli işçinin 45.000 kuruş alacağı ödenmemiştir. Konunun tekrar gündeme getirilmesi üzerine, görevlendirilen memurlar tarafından yapılan incelemede büyük köprünün borcunun 150.000 kuruşa, Gönye kazası tarafındaki küçük köprünün borcunun ise 30.000 kuruşa ulaştığı tespit edilmiştir. Küçük köprünün onarımı ertelenmiş, büyük köprü için ise ödenmesi gereken meblağın devletin hazinesinden karşılanamaması durumunda Batum kaymakamının bulunduğu kazalardan para toplanması istenmiştir.³²¹

³²¹ BOA, MVL, 126/83, H-15-02-1269 (28 Kasım 1852).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİPLOMASİ: BİTMEYEN SINIR MÜZAKERELERİ VE DİPLOMATİK GÖRÜŞMELER

XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum ve çevresinde asayiş ve istikrarın sağlanması Osmanlı Devleti'nin en önemli hedeflerinden biridir. Sınır bölgelerinin kendine özgü yapısı, bu süreçte çok yönlü tedbirler almayı zorunlu kılmıştır. Zira asayiş olayları ve eşkıyalık faaliyetleri basit bir iç güvenlik problemi olmanın ötesine geçerek sınır güvenliğini de tehdit etmektedir. Osmanlı Devleti'nin taşra bölgelerinde asayiş olayları ve eşkıyalık, bir yandan devletin otoritesini sarsarak yetki karmaşasına neden olurken, diğer yandan Rusya'yla olan ilişkileri de ciddi şekilde etkiledi. Dolayısıyla bu süreçte, bölgedeki gelişmelerle doğrudan ilintili, uzun ve kapsamlı diplomatik müzakereler yürütüldü.

Osmanlı Devleti'yle Rusya arasındaki diplomatik görüşmeleri etkileyen en önemli konu başlıkları bölgedeki asayişsizlik, isyanlar, eşkıyalık faaliyetleri ve sınırdaki nüfus hareketleri olmuştur. İstikrarı tehdit eden bu olaylar, Rusya'nın yayılma çabaları ile gösterdiği askeri hareketlilikle birleşmiş, Osmanlı Devleti'nin yaşanması muhtemel olumsuzlukları önlemek üzere diplomatik girişimlerde bulunmasına ve askeri tedbirler almasına yol açmıştır. Bu bağlamda sınır anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla Rusya ile müzakereler yürütülmüş, sınır güvenliğini sağlamak için karakollar inşa edilmiş ve bölgeye askeri birlikler sevk edilmiştir. Ayrıca yerel halkla ilişkileri güçlendirme ve onların desteğini kazanma çabaları da öne çıkmaya başlamıştır. Diplomatik çözüm arayışlarında uzun yıllara yayılmış olan sınır tartışmaları, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı'na kadar süren müzakerelere konu olmuştur. Bu bölümde Batum

ve çevresini derinden etkileyen sınır anlaşmazlıkları ve diplomatik müzakere süreçleri çok yönlü olarak ele alınacaktır.

3.1 Osmanlı-Rus Sınırındaki İhtilâflar

3.1.1 Edirne Antlaşması'ndan Önceki Sınır ve Yaşanan İhtilâflar

Osmanlı-Rus sınırında 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren önemli değişiklikler yaşanmış ve bu değişiklikler çoğunlukla Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Kırım, Kuban, Yedisan, Canbayluk, Yedickül ve tüm Tatar kabilelerine bağımsızlık tanımıştır.³²² 1783 yılında ise Kırım Ruslar tarafından ilhak edilmiştir. Bu olay üzerine 1787-1792 yıllarında yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı yaşanmıştır. Bu savaştan sonra 1792'de Yaş Antlaşması imzalanmıştır.³²³

1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması'nın 6. maddesi uyarınca, Kırım ve Taman'ın Rusya'ya ilhakı ve Kuban Nehri'nin sınır olması hususu teyit edilmiştir. Osmanlı Devleti'de bu durumu resmen tasdik etmiştir. Antlaşma gereğince Osmanlı Devleti Kuban Nehri'nin sol yakasında yaşayan kabilelerin Rusya'nın sınırlarına, halkına veya mallarına tecavüz etmesini önlemeyi taahhüt etmiştir. Eğer bu kabileler tecavüzde bulunursa, Osmanlı Devleti gerekli incelemeyi yaparak kaçırılan malları ve esirleri iade edecek ve kabahatli olanları cezalandıracaktır. Hatta altı ay içinde iade yapılamazsa, Osmanlı Devleti zararı kendi hazinesinden ödemeyi taahhüt etmiştir. Savaş sırasında Ruslar tarafından kuşatılan ve zapt edilen Anapa Kalesi, Yaş Antlaşması gereğince Ruslar tarafından boşaltılmıştır. Antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti Anapa'da tamirata

³²² Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979, s. 35.

³²³ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, s. 14.

başlamış ve burayı güçlendirmiştir. Anapa Muhafızlığı yeniden aktif hâle getirilmiş ve buraya görevliler atanmıştır. Antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın himayesinde olan Tiflis Hanı'nın ülkesine herhangi bir şekilde akında bulunmamayı ve olması hâlinde bunu durdurmayı da kabul etmiştir. Hukukî sınır bu şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, Kafkas kabileleri kendilerini Yaş Antlaşması'na bağlı saymamışlar ve Rusya ile mücadeleye devam etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Kuban sınırındaki kabilelerin Rus topraklarına akınlarını önleme yükümlülüğünü yerine getirmesini zorlaştırmış ve tazminat ödemesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kafkas kavimleri üzerindeki fiilî nüfuzu zayıf kalmıştır. Rusya ise Kafkasya'da kendini daha serbest hissederek Kafkas dağlarının güneyine doğru ilerlemeye başlamış, Gürcistan ve Dağıstan gibi bölgelerde faaliyetlerini artırmıştır. Bu ilerleyiş, belirlenen sınırın ötesindeki bölgelerde Rus hâkimiyetinin pekişmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki tutumu daha ziyade manevî destek ve elçiler vasıtasıyla iletişim kurmaktan ibaret kalmış, fiilî yardım yapılamamıştır.³²⁴

XIX. yüzyıla girildiğinde Osmanlı ile Rusya arasındaki sınır mücadeleleri sona ermek bir yana, daha da hareketlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Dağıstan ve Azerbaycan taraflarıyla olan ilişkisi zayıflarken, Ruslar 1801'de Gürcistan'ı ilhak etmiş ve burayı Kafkasya ve Anadolu'daki yeni mücadeleleri için bir üsse dönüştürmüşlerdir. Rusların bu yayılmacı politikalarının bir sonucu olarak 1806-1812 yıllarında yeni bir Osmanlı-Rus savaşı yaşanmıştır. Bu savaşta Karadeniz sahilindeki Faş, Anapa ve Sohum Kale gibi kaleler Rusların eline geçmiştir. Ancak savaş sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması (16 Mayıs 1812) ile Rusya, savaştan önceki sınırlara çekilmeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma gereğince daha önce Rusların eline geçen kaleler, yerli halkla birlikte Osmanlı Devleti'ne

³²⁴ Cemal Gökçe, "1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya'da Cereyan Eden Siyasî Olaylar", **Tarih Dergisi**, No: 26, 2011, s. 34-44.

iade edilmiştir. Bununla birlikte Rusların savaş sırasında ele geçirdikleri hanlıklar kendi hâkimiyetlerinde kalmıştır. Savaş sonunda toprak kaybedilmemiş olsa da Osmanlı Devleti'nin yıpranan kuvvetlerinin Rus ilerleyişini durduramayacağı belli olmuştur.³²⁵

Dönemin bu manzarası içinde Rusya'nın, genel olarak Kafkasya'da ilerleme ve Osmanlı aleyhine bazı kazanımlarda bulunma çabasında olduğu sıklıkla kaynaklara yansımıştır. Örneğin 31 Mart 1805 tarihli Osmanlı-Rus diplomatik görüşmeleri, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki karmaşık ilişkileri ve stratejik rekabeti anlamak açısından önemli bir olay olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Karadeniz kıyıları ve özellikle Gürcistan bölgesi, iki devlet arasındaki güç mücadelesinin kritik alanlarından biri olmuştur. Gürcistan'ı ele geçirmiş olan Rusya, buradaki askeri birliklerine lojistik destek sağlama ihtiyacıyla karşı karşıya kalmış ve Faş, Batum ve Anapa limanlarına gemi göndermek suretiyle bu birliklere gıda ve mühimmat sevkiyatı yapabilmek için Osmanlı Devleti'nden izin talep etmiştir. Rusya elçisi, bu talebin dostane ilişkiler çerçevesinde hızla yerine getirilmesi gerektiğini savunarak görüşmelerde ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Ancak Osmanlı yönetimi, Rusya'nın bu talebini sadece lojistik bir gereklilik olarak görmemiştir.³²⁶

Asker ve mühimmat taşıma gibi askeri amaçlarla suistimal edilme potansiyeli yüksek bu talepten derin endişe duyulmuş ve konu büyük bir dikkatle incelenmiştir. Osmanlı tarafının bu temkinli yaklaşımında, Rusya'nın Gürcistan kıyılarındaki genişleme politikasının yarattığı askeri tehdit önemli rol oynamıştır. Bu stratejik kaygıların yanı sıra, yerel halkın tepkisi de dikkate alınmıştır. Ayrıca Rusya'nın gıda taşımacılığı talebine gizlice asker ve mühimmat nakli gibi ek taleplerin dâhil edilebileceği endişesi duyulmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Osmanlı Devleti, yalnızca zahirenin

³²⁵ Rıza Karagöz, "Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", **Akademik Açı**, No: 4, 1997, s. 185, 186.

³²⁶ BOA, HAT, 168/7102, H-29-12-1219 (31 Mart 1805).

nakline kısıtlı izin verme kararı almıştır. Bu kararın şekillendirilmesinde dikkatli bir dil kullanılmış ve “*Gürcistan*” ifadesinden kaçınılarak, sadece “*Tiflis’teki Rusya askerlerine*” gıda sevkiyatı yapılmasına onay verilmiştir. Bu sınırlı iznin uygulanması sürecinde de önlemler alınmıştır. Yüklerin teslimini denetlemek üzere bir Osmanlı mübaşirinin atanması ve taşınan malların her iki tarafça kayıt altına alınması kararlaştırılmıştır.³²⁷

Osmanlı Devleti’nin Rusya karşısındaki temkinli tavrının haklılığını gösteren olaylar ilerleyen aylarda da devam etmiştir. 1805’in Eylül ayında, Rusya’nın, Karadeniz’in doğu kıyılarındaki Anapa’dan Batum’a kadar uzanan stratejik coğrafyada önemli bir yayılma stratejisi izlediği anlaşılmaktadır. Bu genişleme çabaları, Rusya’nın Karadeniz kıyılarındaki liman ve iskeleleri işgal etme niyetinde olduğunu göstermektedir. Rusya’nın bölgedeki somut adımları arasında Enfere Kalesi’nin zorla ele geçirilmesi yer almaktadır. Ayrıca Etcer ve Çerkes memleketlerindeki kabilelerin, özellikle Abhaz kabilelerinin büyük çoğunluğunun baskı altına alınarak Rusya’ya tâbi kılındığı ve çevredeki diğer kabileleri de ele geçirme girişimlerinin olduğu görülmüştür. Rusya, ele geçirdiği veya hedeflediği bölgelerde askeri tahkimat yapma stratejisi gütmüştür. Etcer kıyılarındaki liman ve iskelelerde kale ve kuleler inşa etmekte ve askeri hareketler için gemiler yapmaktadır. Askeri ve lojistik hazırlıklar kapsamında Tiflis tarafına yiyecek sevkiyatı yapılmayarak, tüm yiyecek ve silahların Kemhal, Enfere, Ruh ve Zedkun kaleleri ile Dadyanık civarındaki eski kalelere yerleştirildiği ve bunun bölgeyi bütünüyle ele geçirme niyetinin bir göstergesi olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, yakın zamanda bölgeye altı adet yiyecek ve tuz gemisinin ulaşmasını, Rusya’nın büyük çapta hazırlık yaptığının bir diğer kanıtı olarak yorumlamıştır.³²⁸

³²⁷ a.y.

³²⁸ BOA, HAT, 102/4044, H-29-06-1220 (24 Eylül 1805).

Yaşanan bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin yine diplomatik bir girişimde bulunduğu görülmektedir. Dîvân-ı Hümayûn memurlarından Ahmed Necib Efendi, Kemhal ve Enfere tarafındaki Rus askerlerinin derhal çekilmesi hususunda görevlendirilmiş ve Rus komutanı ile Kemhal'de görüşmüştür. Ahmed Necib Efendi, dostane bir üslupla bu toprakların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu belirtmiş ve elçi aracılığıyla gelen mektubu sunmuştur. Ancak bu diplomatik çaba başarılı olamamıştır. Rus komutanı, Kemhal'in kendilerine ait olduğunu, burayı Dadyan'ın verdiğini, Dadyan memleketi ile kimsenin ilgisi olmadığını iddia ederek Osmanlı Devleti'nin talebini reddetmiştir. Rus komutanı ayrıca, elçinin getirdiği mektupta Kemhal'in geçmediğini, yalnızca Enfere Kalesi'nin hangi gerekçeyle alındığının sorgulandığını belirterek Ahmed Necib Efendi'nin görevini sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın diplomatik yollarla Rus ilerlemesini durdurma çabasının etkisiz kaldığını göstermektedir. Bu örnek genel olarak Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarında Karadeniz bölgesindeki askeri ve siyasî sıkışmışlığını da ortaya koymaktadır. Rusya'nın Anapa'dan Batum'a kadar olan kıyı şeridini işgal etme amacı belirgin olup, Osmanlı'nın bölgedeki askeri ve diplomatik kapasitesinin ciddi şekilde sınırlanmış olduğunu yansıtmaktadır. Rusya'nın kaleler inşa ederek tahkimat yapması ve Osmanlı'ya bağlı kabileleri kendine bağlaması, bu stratejik mücadelenin önemli veçheleridir.³²⁹

Rusya'nın sınırdaki bu eylemleri yeni bir savaşın zeminini oluştururken, Osmanlı Devleti problemleri mümkün olduğunca diplomatik yollarla çözmenin yollarını aramıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, 1806 yılında bu yönde bir girişimde daha bulunmuş ve Rusya'nın Faş, Batum ve Anakara sahillerine yönelik taleplerini dengelemeye çalışmıştır. Bu tarihte Ruslar yine Gürcistan'daki askeri birliklerine erzak sevkiyatı yapabilmek için bu bölgelerde gemi bulundurma ve erzak taşıma izni talep etmiştir. Bu talep, görünüşte

³²⁹ a.y.

lojistik bir ihtiyaç gibi sunulsa da Osmanlı yönetimi tarafından bölgedeki stratejik çıkarlarını tehdit edebilecek bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı tarafı, bu talebe karşı ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği ihtiyatın temelinde, söz konusu bölgelerin stratejik önemi ve sosyo-dini yapısı yatmaktadır. Osmanlı yöneticileri Batum, Faş ve Anakara kaleleri ile buralara bağlı Müslüman kasabalarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu bölgelerde askeri garnizonlar ve cami gibi dinî yapılar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu durumları göz önünde bulundurarak, söz konusu bölgelerin İslâm hukukuna göre gayrimüslim bir güce bırakılmasını kesin bir dille reddetmiştir. Rusya'nın, teklifini Avrupa'daki arazi değişimlerine atıfta bulunarak bir mülk takası şeklinde sunması da Osmanlı tarafınca kabul görmemiştir. Bu tür bir takas, Osmanlı'nın dinî ve idari prensipleriyle bağdaşmayan bir talep olarak değerlendirilmiştir.³³⁰

Rus elçisinin başlangıçta bu bölgelerin hahsız ve boş olduğunu varsayması, dolayısıyla erzak nakli için uygun gördüğünü belirtmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgenin stratejik önemi ve nüfus yapısını vurgulamasıyla çürütölmüştür. Rus elçisinin durumu yanlış anladıklarını ve Tiflis'teki Rus generallerin eksik bilgi verdiğini kabul etmesi, diplomatik süreçteki bilgi akışının ve algı farklılıklarının rolünü göstermektedir. Müzakereler sonucunda Osmanlı yönetimi, Rusya'nın talebini yalnızca erzak taşımakla sınırlamış ve askeri mühimmat ile asker sevkıyatına kesinlikle izin verilmeyeceğini bir kez daha açıkça belirtmiştir. Bu karar, Osmanlı'nın Karadeniz kıyılarındaki kritik öneme haiz sahil bölgelerinde denetimi kaybetmeme yönündeki kararlılığını ve Rus taleplerine karşı çizdiği kırmızı çizgileri ortaya koymaktadır.³³¹

³³⁰ BOA, HAT, 1107/44640, H-29-12-1220 (20 Mart 1806).

³³¹ a.y.

İki devlet arasındaki gerilimlerin 1806-1812 savaşı ve bu savaşı bitiren Bükreş Antlaşması'ndan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1817 yılında Osmanlı Devleti'nin Gürcistan ve Karadeniz kıyılarındaki sınır bölgelerinde Rusya ile yaşadığı toprak anlaşmazlıkları, iki devletin ilişkilerindeki kronik gerilimlerin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Bu dönemdeki temel anlaşmazlık noktası, Rusya Devleti'nin 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'ndan önce işgal ettiği bölgeleri Osmanlı Devleti'ne iade etmeme yönündeki kararlı tutumudur. Bu durum, uzun soluklu diplomatik müzakerelere zemin hazırlamıştır. Rus Ortaelçisi Baron Esterogonof tarafından Babîâli'ye sunulan bir raporda belirtildiği üzere, Bükreş Antlaşması'nın 6. maddesi, savaş sırasında Rusya tarafından ele geçirilen kalelerin ve toprakların Osmanlı'ya iadesini şart koşmaktaydı. Ancak savaş başlamadan önce Rusya'nın kontrolüne geçmiş olan Anakara, Sohum ve Kemhal kaleleri gibi stratejik mevkiilerin iadesi, bu antlaşma hükmünün kapsamı dışında tutulmaktaydı. Osmanlı tarafı, bu bölgelerin geri alınması konusunda ısrarcı olmuş ve taleplerini desteklemek amacıyla daha önceki antlaşmalara hukukî dayanak olarak başvurmuştur. Özellikle 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 23. maddesi ve 1792 tarihli Yaş Antlaşması'nın 5. maddesi, Osmanlı'nın bu topraklardaki tarihî ve hukukî iddialarını güçlendirmek için atıfta bulunduğu belgeler olmuştur. Buna karşılık Rusya tarafı, Osmanlı'nın bu taleplerinin geçerli olmadığını savunmuş ve daha önce işgal ettiği bölgeler üzerindeki tasarruf hakkını sürdürmüştür. Zira bu yerler, Rusya için hem savunma amaçlı kritik noktalar hem de Osmanlı'ya karşı potansiyel bir tampon bölge işlevi görüyordu.³³²

Bükreş Antlaşması'nın önceki antlaşmaları teyit eden, ancak aynı zamanda değiştiren hükümleri, Osmanlı'nın söz konusu toprakları geri alma çabalarını hukukî açıdan daha da karmaşık hâle getirmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin sınır

³³² BOA, MVL, 243/18, H-23-12-1267 (19 Ekim 1851).

bölgelerindeki toprak kayıplarını önlemek ve Rusya'nın genişleme politikalarına karşı koymak için yürüttüğü diplomatik mücadelenin bir örneğini yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti hem tarihî hem de hukukî argümanlarla iddialarını sürdürmeye çalışsa da Rusya'nın dönemin güç dengesi içindeki üstünlüğü ve diplomatik ağırlığı karşısında başarılı olamamıştır. Yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı'nın sınır güvenliği ve bölgesel stratejileri açısından önemli bir zafiyet yaratmıştır.³³³

3.1.2 Edirne Antlaşması'yla Belirlenen Sınır

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için oldukça zorlu bir dönemde gerçekleşmiştir. Savaşın başlamasına sadece iki yıl kala Yeniçeri Ocağı feshedilmiş ancak yeni ve düzenli bir ordu kurma hazırlıkları yetersiz düzeyde kalmıştır. Donanma ise 1827'deki Navarin Baskını'nda batırılmıştır. Bu durum Osmanlı deniz gücünün neredeyse yok olduğu anlamına geliyordu. Dahası, Yunan isyanındaki tutumları yüzünden Fransa ve İngiltere ile siyasi ilişkiler koparılmıştı. Bu durum, Osmanlı'nın adı geçen devletlerden herhangi bir yardım bekleme olasılığını tamamen ortadan kaldırıyordu. Rusların saldırısıyla başlayan savaş, genellikle Rusya'nın üstünlüğü ile devam etti. Rus orduları Rumeli ve Anadolu kıyılarında ilerledi. 1828'de Ruslar, Tuna Nehri üzerindeki İsakçı, Tulçı, Maçın, İbrail ve Hırşova Kalesini almayı başardılar. Ancak Şumnu, Silistre ve Edirne yolundaki savunma karşısında duraksadılar. 1829'da Ruslar, General Diebitsch komutasında yeni başarılar elde etmiştir. Sadrazam Mehmet Reşit Paşa'nın ordusu Kulevcha'da kesin bir yenilgiye uğradı. Silistre ve ardından Edirne Rusların eline geçti. Rumeli'de bu felaketler yaşanırken, Doğu Anadolu'da da Kars, Ahıska, Anapa ve Erzurum işgal edilmiş, hem Anadolu hem de İstanbul iki yönden tehdit altına girmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, savaşın gidişatını değiştirme

³³³ a.y.

umudunu kaybettiği için barış istemek zorunda kalmıştır. Çar I. Nikola ise kazandığı zaferlere rağmen zor bir durumdaydı. Savaşın sonlarında Rusya içinde beklenmedik karışıklıklar başlamıştı.³³⁴ Ayrıca İngiltere ve Avusturya'nın Rus ilerleyişinden tedirgin olarak seslerini yükseltmeye başlaması, Çar'ı Osmanlı isteklerini kabul etmeye zorlamıştır. Bu sebeplerle Çar, Osmanlı Devleti'nin barış isteğini kabul etmiştir.³³⁵

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile sona ermiştir. Edirne Antlaşması'na göre Rusya, savaştan önceki hududu ile Boğdan, Eflak, Karay ve Tuna'dan Karadeniz'e kadar Dobruca toprakları ile Silistre, Hırsova, Maçin, İbrail, Tolça, Babadağ, Pazarcık, Varna, Pravadi, Edirne, Kırklareli, Lüleburgaz ve Rus ordusu tarafından işgal edilen diğer yerleri Türkiye'ye iade edecektir. Ancak bu iade süreci, savaş tazminatlarının ödenmesi gibi bazı şartların yerine getirilmesine bağlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, savaş tazminatı ödemeyi taahhüt etmiştir. 1806'dan beri Rus tüccarlarının zarar ve ziyanları için 1,5 milyon Macar altını ve bu savaş için de 10 milyon Macar altını tazminat miktarı olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşmayla Rus tebaasına ve ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı dâhil olmak üzere önemli ticarî imtiyazlar verilmiştir.³³⁶

Edirne Antlaşması'yla Eflak ve Boğdan'a da yeni haklar tanınmıştır. Buna göre söz konusu eyaletlerin beyleri (hospodarlar) ömür boyu atanacak ve atama sırasında Çar'ın muvafakati alınacaktır. Eflak ve Boğdan'daki kaleler yıktırılacak ve Türk askerleri artık bu iki eyalette bulunmayacaktır. Akkerman Antlaşması (1826) ile Sırbistan'a tanınmış olan imtiyazlar bu antlaşma ile teyit edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Yunanistan

³³⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, s. 120.

³³⁵ Adem Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 14, 2005, s. 122.

³³⁶ Celal Erkin, *1828-1829 Türk Rus Harbi (Kafkas Cephesi)*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1940, s. 87-89.

probleminin çözülmesi konusunda İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da imzalanmış olan St. Petersburg Protokolü'nü tanımayı, bir başka ifadeyle Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul edecektir.³³⁷

Edirne Antlaşması'nın Kafkasya'daki sınırlarla ilgili getirdiği hükümler ise şöyledir: Gürcistan, İmereti, Megrelya, Gori ve Kafkas vilayetlerindeki tüm araziler Rusya'ya geçecektir. Osmanlı Hükümeti, İran ile Rusya arasında 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Muahedesi ile Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının Rusya'ya geçtiğini kabul etmiştir.³³⁸ Bu hanlıklar sınırı boyunca, gelecekteki anlaşmazlıkları önlemek amacıyla Osmanlılar ve Ruslar arasında “*sahîh ve muayyen*” bir sınırın tespit edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu esasa göre sınır, Karadeniz kıyısındaki Guril Eyaleti'nin güneyinden başlayarak İmereti üzerinden, en doğru hat boyunca Ahıska ve Kars eyaletlerinin Gürcistan sınırlarına birleştikleri yere kadar uzanacaktır. Bu sınırın belirlenmesiyle Ahıska ve Ahılkelek kaleleri, çizilen sınırın kuzeyinde, yani Ruslarda kalacaktı. Bu kaleler, Rusya'nın harp masraflarının yarısına bedel olarak istenmiştir. Nitekim antlaşmanın 9. maddesinde, Ruslara terkedilen bu “*kıt'a-i cüz'iy*e”nin harp tazminatının bir kısmına karşılık olarak verildiği açıklanmıştır. Bu hattın güney ve batısında kalıp da Rus işgalinde bulunan yerler ise Osmanlılara iade edilecekti. Anadolu'da Ruslar tarafından işgal edilmiş olan yerlerin tahliyesine, antlaşmanın tasdikli nüshalarının mübadelesinden 3 ay sonra başlanacak ve 8 ay sonra buralar tamamıyla Osmanlılara geri verilecekti. Bu tahliye, Şark Seraskeri Osman Paşa ile General Paskeviç arasında yapılan bir mukavelename ile düzenlenmiştir. Bu mukavelenameye göre, kış sonunda (ilkbahara kadar), Rus askerleri Ahıska Eyaleti'nde Koylayan, Bağkof ve Ardahan kazalarından ve Göle'nin bir kısmından başka bir kazada kışlamayacak ve bu

³³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, s. 121.

³³⁸ Erkin, *1828-1829 Türk Rus Harbi (Kafkas Cephesi)*, s. 83.

sınırın berisindeki kazalar dışındaki diğer Ahıska Paşalığı kazaları tahliye edilip Osmanlı Devleti'ne geri verilecektir.³³⁹

İngiliz ordusunda subay olarak görev yapan, Kırım Savaşı ve 93 Harbi gibi önemli çatışmalarda aktif rol alan ve Osmanlı jandarma teşkilatının kuruluş sürecinde etkili olan Valentine Baker, Osmanlı-Rus sınırıyla ilgili dikkat çekici bir anekdot aktarmaktadır. Baker'a göre, Rusya'nın Batum üzerindeki ilgisi anlaşılır bir durumdur. Zira bu stratejik şehri son derece garip bir şekilde kaybetmiştir. Anlaşmalar yapılırken Rus tarafı, sınır hattının Çoruh Nehri üzerinden çizilmesini arzu etmişti. Ancak Batum'un batısında yer alan Çoruh Nehri ile sadece birkaç mil doğusundaki daha küçük Çoluk Deresi karıştırılmış ve antlaşma metninde sınır olarak yanlışlıkla Çoluk yazılmıştır. Bu farkın fark edilmesi, süreç tamamlandıktan sonraya kalmış ve böylece Türk tarafı bu diplomatik ayrıntıyı lehine kullanarak Rusları ustaca alt ettiğini iddia etmiştir. Bu anektod rasyonel gözükmesine de Türk literatüründe sıkça görülen Çoruh ve Çoluk Nehri karışıklığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.³⁴⁰

Genel olarak Edirne Antlaşması ile, Rus ordularının İstanbul yakınlarına kadar ilerlemesine karşı koyamayacak durumda olan Osmanlı Devleti, askeri gücünü kaybetmiş ve diplomasi alanında da başarı elde edemeyerek, galibin şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na benzemekte ve Rusların Osmanlı iç işlerine karışma imkânını elde etmesinin bir ifadesi olarak görülmektedir. Antlaşmayla Osmanlı Devleti, Rus müdahalelerine karşı her yönden açık hâle

³³⁹ Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 137.

³⁴⁰ Baker, **Doğu'nun Bulutları**, s. 78.

gelmiştir.³⁴¹ Bundan sonra Osmanlı Devleti, ayakta kalabilmek için büyük güçler arasında denge siyaseti yürütmeye daha çok bağlanacaktır.³⁴²

3.2 Sınır Müzakereleri ve Diplomatik Görüşmeler

3.2.1 Edirne Antlaşması’ndan Sonraki Sınır Anlaşmazlıklarının Nedenleri

Edirne Antlaşması’yla Osmanlı Devleti ve Rusya arasında “*sahih ve muayyen*” bir sınır çizilmek istenmiştir. Ancak belirlenen sınırlar, bölgesel ölçekte yaşanan çeşitli anlaşmazlıklarla sürekli bir gerilim kaynağı olmuştur. Bu sürtüşmeler genellikle toprakların aidiyeti, vergilendirme yetkileri ve yerel halkların iddiaları gibi çok yönlü meseleler etrafında yoğunlaşmaktaydı. Eldeki kaynaklar, bu sınır ihtilaflarının somut tezahürlerine dair önemli örnekler sunmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sınır anlaşmazlığının temelinde Çoluk³⁴³ ve Sahrapone³⁴⁴ Nehirleri arasında yer alan toprakların kime ait olduğuna dair çelişkili mülkiyet iddiaları ve sınır hattının nereden geçtiği konusundaki farklı yaklaşımlar yatmaktadır. Bölgenin karmaşık tarihi, anlaşmazlığın derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Guril Han’ın yönettiği Gurya³⁴⁵ bölgesinin 1811 yılında Rusya’nın idaresi altına girmesi ve 1813’te resmen ilhak edilmesi bu sürecin önemli bir aşamasıdır. Bu dönemde Gurya’nın sınırları içinde bulunan söz konusu arazilerin Mamya Guril Han’a

³⁴¹ Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, s. 143.

³⁴² Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, s. 122.

³⁴³ Çolok Nehri / Çoloki Nehri / Gürcüce ჩოლოქი

³⁴⁴ Osmanlı arşiv kayıtlarında Sahrapone/Çarapone/Şarapon olarak kayda geçilen nehir Gürcüce’de Tskhrapona/ცხრაპონა olarak bilinmektedir. Bundan sonra metinde Sahrapone olarak kullanılacaktır.

³⁴⁵ Guria/Guril/Gurya

ait olduğu ve vergisinin Rus hazinesine ödendiği Rus tarafınca iddia edilmiştir. Guryalılar, anlaşmazlığa konu olan arazilerin 1828'e kadar Guril Han'ın idaresinde olduğunu, bu toprakların kendilerine miras, satın alma veya temlik yoluyla geçtiğini ve 1835'e kadar bu arazileri ekip biçerek ve öşür karşılığında kiralarak kullandıklarını ileri sürmüşlerdir.³⁴⁶

Osmanlı tarafı ise Çürüksu bölgesindeki halkın bir kısmının İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte bu arazilerin Osmanlı yönetimine geçtiğini savunmuştur. Bu çerçevede Çürüksu halkı, Kobuleti ve Hino Nehirleri ile Çoluk Nehri'ne kadar uzanan köylerin padişah fermanıyla kendilerine yurtluk ve ocaklık olarak tahsis edildiğini ve tartışmalı arazinin Çoluk Nehri'nin kendilerine bakan tarafında kaldığını iddia etmişlerdir. Bu durum, Çoluk Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi gerektiği yönündeki Osmanlı tezini güçlendirmiştir. İslâmiyet'i kabul etmeyenlerin Gurya'ya, İslâmiyet'i kabul eden Gurya halkından bazılarının da Çürüksu'ya göç ettiği ve geride kalan mülklerin boş (mahlûl) kabul edilerek Osmanlı kanunlarına göre Çürüksu beyleri tarafından taliplilere dağıtıldığı Osmanlı kaynaklarında belirtilmiştir.³⁴⁷

Ruslar, bölgenin geçmişteki kullanımına dayanarak Çürüksu ve çevresindeki bazı arazilerin Rusya'ya ait olduğunu iddia etmiştir. Guril Han ve Prens Nekaşidze gibi yerel liderlerin imzaladığı tapu ve vakıf belgeleri Rus tarafınca delil olarak sunulmuştur. Çürüksu'daki bazı Hristiyan ailelerin Guril Han'dan aldıkları mülkiyet senetlerine dayanarak toprak mülkiyetini savundukları belirtilmiştir. Gurya arazisinde Osmanlı

³⁴⁶ BOA, İ..MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); BOA, MB.İ., 2/10, H-02-10-1263 (13 Eylül 1847); BOA, İ..MSM., 61/1767, H-23-12-1263 (2 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**, İstanbul Arkeoloji Asâr-ı Atikâ Müzesi Yer No: 380.

³⁴⁷ BOA, İ..MSM., 61/1763, H-15-10-1263 (26 Eylül 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**.

tebaasının tarım yapması ve öşür ödemesini de Rus iddialarını destekleyen bir argüman olarak öne sürmüşlerdir.³⁴⁸ Osmanlılar ise Guril Han tarafından verilen mülkiyet belgelerinin, halkın Müslüman olup Osmanlı'ya katılmasıyla geçersiz hâle geldiğini iddia etmiştir. Bölgedeki Müslüman Çürüksu halkının Osmanlı idaresine vergi ödediği ve toprak haklarının Osmanlı fermanlarıyla tanındığı özellikle vurgulanmıştır.³⁴⁹

Tartışmaya konu olan üçgen şeklindeki arazinin Çürüksulu Edhem Bey tarafından 1835 yılında zorla ele geçirildiği de Rus tarafınca iddia edilmiştir. Bu olay, müzakerelerde önemli bir iddia olarak yer almış ve bir antlaşma ihlali olarak değerlendirilmiştir. Gurya tarafı, 1835 yılındaki bu “gasp” olayından önce arazilerin kendi tasarruflarında olduğunu ve öşür vergilerini topladıklarını ileri sürmüştür. Çürüksu tarafı ise söz konusu arazilerin kadimden beri kendilerine ait olduğunu, Guryalıların bazen komşuluk ilişkisiyle tarlalarını geçici olarak kullandığını savunmuştur. Nashavatevi³⁵⁰/Nasnavatadi köyü gibi bazı yerleşimlerin aidiyeti ve vergi durumu da yoğun tartışma konusu olmuştur. Rus tarafı köyün her zaman Rus defterine kayıtlı olduğunu ve Rus hazinesine vergi ödediğini iddia ederken, Osmanlı tarafı köyün Osmanlı defterine kaydedilmesini ve ahalisinin askerlik hizmetine alınmasını kendi haklılığına delil olarak sunmuştur. Köye ait tapuların Çürüksulu Süleyman Bey tarafından verildiği de iddialar arasındadır. Çürüksu tarafı, Nashavatevi'nin tartışma çözülene kadar Rusya'ya “emanet” olarak bırakıldığını da belirtmiştir.³⁵¹

³⁴⁸ BOA, İ.MSM., 61/1761, H-06-08-1263 (20 Temmuz 1847).

³⁴⁹ a.y.

³⁵⁰ Gürcüce ნაგზავატადი

³⁵¹ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

Tiflis Serdarı, sınır kesinleşinceye kadar Çoluk'un geçici sınır olarak kabul edilmesini talep etmiş ancak sınır hattında yaşayan kabilelerin yağma, çapulculuk ve hırsızlık gibi eylemlerinin bu önlemle engellenemediği ve bu durumun iki devlet ilişkilerini olumsuz etkilediği kaydedilmiştir.³⁵² Çürüksulular ile Guryalılar arasında zaman zaman şiddet olaylarının yaşandığı, hayvan hırsızlıklarının ve çeşitli mülkiyet ihtilaflarının çıktığı görülmüştür. Bu durum, sınırın belirlenmesinin sadece hukukî açıdan değil, bölgedeki sosyal düzen ve istikrarın korunması açısından da büyük önem taşıdığını göstermektedir.³⁵³

Yerel halkın şer'î mahkeme başvuruları ve sunduğu arzlar, anlaşmazlığın yerel düzeydeki etkisini ve boyutunu ortaya çıkarmıştır. Çürüksu kazası uleması, ileri gelenleri ve halkı, birkaç yıl önce belirlenmiş ve kesinleşmiş sınırların Ruslar tarafından takriben üç saatlik bir alan kadar ihlal edildiğini ve Velaha adlı yere yeni sınır işaretleri dikildiğini dile getirmiştir. Bu ihlal sonucunda Hano nahiyesinin Üçpare köyü yaylalarıyla birlikte, Elya kalesi ile deniz arasına uzanan dört köy ve söz konusu iskeledeki çarşıya çok yakın bir alanın Rus sınırları içine alındığı belirtilmiştir. Bu köylerde yaşayan seksen hanelik halkın tarlaları, çayırları ve diğer mülklerinin yeni sınırın içinde kaldığı, bu insanların maaşsız, idaresiz ve perişan bir duruma düştüğü ifade edilmiştir. Ayrıca bölgedeki yirmi üç tütün yetiştiricisi hanenin de Rus sınırı içinde kaldığı aktarılmıştır. Çürüksu adı verilen bölgenin de o an itibarıyla sınırın karşı tarafında kaldığı ve Ruslar tarafından işgal edildiği dile getirilmiştir. Bu durum, Osmanlı tarafı için kesinlikle kabul edilemez bulunmuş ve toprakların ve mülklerin cebren ve zorla işgal edildiği vurgulanmıştır. Yerel halk, bu sınır ihlalini mevcut antlaşma şartlarına aykırı bir haksızlık ve zulüm olarak değerlendirmiş ve şer'î mahkemeden bu durumu ispat eden belge talep etmiştir. Halkın bu mağduriyet

³⁵² BOA, İ..MSM., 61/1753, H-02-08-1259 (28 Ağustos 1843).

³⁵³ BOA, İ..MSM., 61/1764, H-18-11-1263 (28 Ekim 1847).

karşısında büyük bir ümitsizlik ve yorgunluk içinde olduğu, hatta kendilerini savunmaya kalkışabilecekleri yönünde endişeler dile getirilmiştir.³⁵⁴

Çürüksu anlaşmazlığı, salt coğrafi bir sınır çekme meselesinin ötesinde, tarihsel egemenlik iddialarının, yerel mülkiyet biçimlerinin ve vergi sistemlerinin çatışmasını ortaya çıkarmıştır. Hangi tarihsel dönemin veya hangi yerel hukukun esas alınacağı sorusu da bu anlaşmazlıkla birlikte gündeme gelmiştir. Guryalıların 1835'e kadar kullanım iddiasında bulunmasına karşı Çürüksu halkının bu iddiayı tamamen reddetmesi, toprak kullanımı ve öşür ödeme gibi pratiklerin dahi iki farklı anlatıya konu olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, sınır sorunlarının çözümünde yalnızca haritaların değil, yerel hafızanın, mevcut mülkiyet kayıtlarının ve fiilî kullanım pratiklerinin de ne kadar merkezî bir rol oynadığını göstermiştir.

3.2.2 Sınır Tespiti İçin Yapılan Çalışmalar

1828-1829 Edirne Antlaşması, Gurya Eyaleti'nin Rusya'ya ilhakını onaylamış ve iki devletin sınırları Gurya'nın mevcut sınırları esas alınarak belirlenmiştir. Ancak bu mevcut sınırların yerel düzeydeki karşılığı konusunda anlaşmazlık devam etmiştir. Bu dönemde sınırın hangi antlaşmaya dayanarak araştırılacağı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Petersburg Antlaşması'nın (1830) Edirne Antlaşması'ndan (1829) sonra imzalandığı için esas alınması gerektiği belirtilmişse de her iki antlaşmanın da Gurya bölgesinin eski sınırlarına atıf yaptığı anlaşılmıştır.³⁵⁵ Böylece Osmanlı Devleti ve Rusya, Edirne Antlaşması'nda belirlenen çerçeve içinde bir sınır hattı oluşturmak için ilk kez 1832 yılının sonbaharında hazırlıklara başlamışlardır. Her iki devletin de sınır tespiti için

³⁵⁴ BOA, İ.MSM., 61/1753, H-02-08-1259 (28 Ağustos 1843).

³⁵⁵ BOA, HAT, 1101/44526, H-13-04-1248 (9 Eylül 1832).

memur ve mühendisler görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu ilk çalışmalar Tiflis ve Kars arasında kurulan iletişim ve koordinasyonla başlatılmıştır.³⁵⁶ Rus ve Osmanlı mühendisleri tarafından 1834'e kadar devam eden ilk sınır tespit çalışmaları Sid ve Yasharo (Bashado) dağlarında son bulmuş ancak bu ilk girişim Çoluk ve Sahrapone arasındaki arazinin durumunu netleştirmemiştir.³⁵⁷

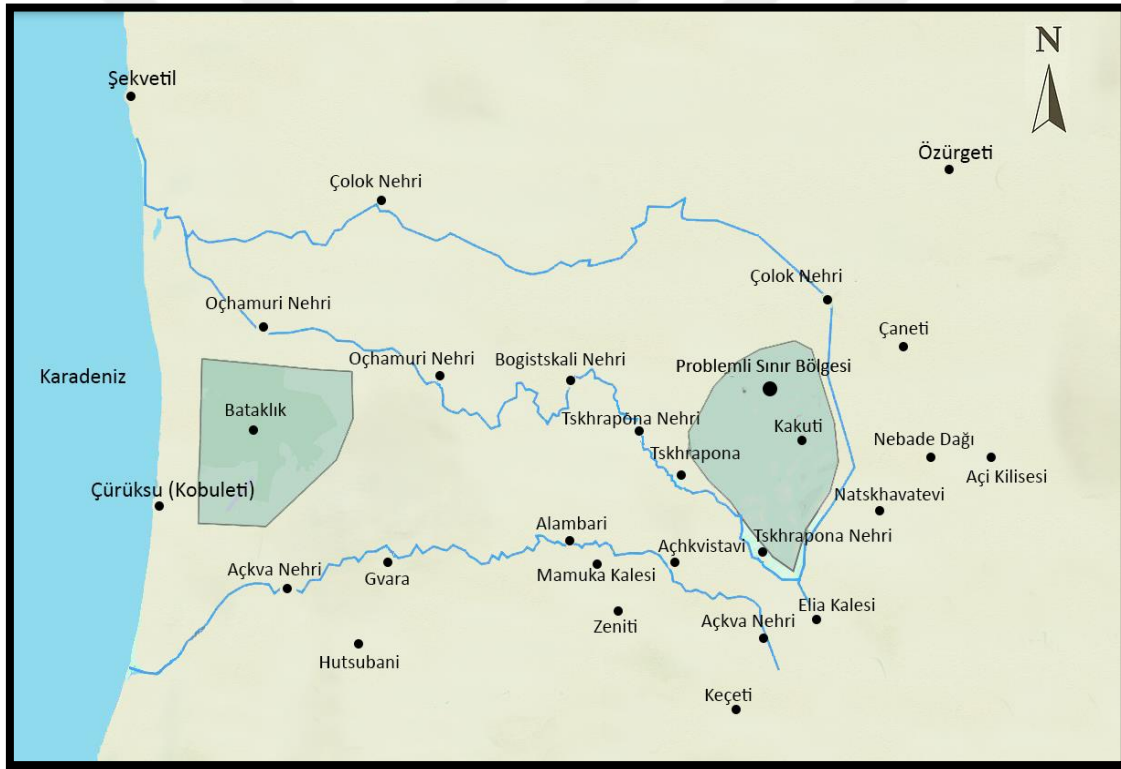
Bu ilk başarısız sınır tespit çalışmasından bir süre sonra taraflar konuyu tekrar ele almışlardır. Rus tarafından Dançenko Zamiro Kapudan (ya da Kapudan Esenhire) ve Osmanlı tarafından Mehmed Sadık Efendi sınır belirleme çalışmaları için görevlendirilmişlerdir. Yürütülen çalışmalar belirli bir aşamaya geldikten sonra yine anlaşmazlık baş göstermiştir. Rus yetkililer sınırın Sahrapone Nehri üzerinde olduğunu iddia ederken, Kobuleti ahalisi ve Osmanlı tarafı sınırın Nerekula (veya Çoluk Suyu) Nehri olduğunu belirtmiştir. Haritalar üzerindeki incelemelerde, Osmanlı iddiasına göre sınırın “büyük nehir” (nehr-i cesim), Rus iddiasına göre ise “küçük nehir” (nehr-i sagir) olarak işaret edildiği bir karışıklık görülmüştür. Tarafların sözlü iddialarının yetersiz olduğu, kesin deliller sunulması gerektiği vurgulanmıştır. Rus tarafı 1840 tarihli bir yazıyla haklarını teyit eden delillerin mevcut olduğunu iddia etmiş, Osmanlı tarafı bu belgenin gösterilmesini ve tercüme edilmesini talep etmiştir. Hariciye Nezareti, uluslararası anlaşmalarla belirlenen sınırların geçerli olacağını, sınır işaretleri konulmadığı için durumun belirsizliğini koruduğunu belirtmiştir. Bu nedenle her iki tarafın da iddialarını delil ve belgelerle ispatlamaları gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, bu süreçte bölgeden güçlü belgeler toplama yoluna gideceğini beyan etmiş,

³⁵⁶ a.y.

³⁵⁷ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

belgeler geldikten ve Rus belgeleri tercüme edildikten sonra durumun netleşeceği, yeterli olmazsa mahallinde yeniden bir araştırma gerekeceği belirtilmiştir.³⁵⁸

İngiliz Konsolosu James Brant, 1835 yılında gerçekleştirdiği resmî seyahatte Osmanlı-Rus sınırının yeni konumunu yerinde incelemiştir. Bu tartışmalı hattın coğrafi ve stratejik önemine dair ayrıntılı rapor sunmuştur. Nehirlerin sınır çiziminde referans alınan doğal unsurlar olduğunu söyleyerek, Şekvetil Nehri deltasındaki Osmanlı-Rus arazi anlaşmazlığında, coğrafi gerçekliğin Türkler lehine olduğunu belirtmiştir. Ancak İstanbul'dan gönderilen mühendisi başarısız bularak, Rus tarafıyla sağlıklı bir iletişim kuramamasının sorunun çözümünü engellediğini iddia etmiştir.³⁵⁹



Harita 6: Osmanlı-Rus Tartışmalı Sınır Bölgesi

³⁵⁸ BOA, HAT, 1101/44526, H-13-04-1248 (9 Eylül 1832).

³⁵⁹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 34-69, 134.

Osmanlı tarafını temsilen görevli bulunan Mehmet Sadık Efendi, yaşanan gelişmelerle ilgili Erzurum'daki Hafız Paşa'ya bir rapor sunmuştur. Tarafların ihtiyarlarını dinleyen Mehmed Sadık Efendi, iki taraf arasında sınır konusunda ciddi bir görüş ayrılığı olduğunu tespit etmiştir. Çürüksulular, Çoluk Nehri'nin sınır olduğunu iddia ederken, Rus yetkilileri Sahrapone Nehri'nin sınır olduğunu ileri sürmüştür. Sınırın tespiti konusunda yaşanan bu belirsizlik, Mehmet Sadık Efendi tarafından hazırlanan raporda ortaya konulmuştur. İki tarafın da kendi tezlerini destekleyen argümanları bulunmaktadır. Rus yetkilisi, iddiasını güçlendirmek için her iki tarafın ihtiyarlarına yemin ettirmeyi teklif etmiştir. Ancak Mehmed Sadık Efendi, Çürüksu kadısına danışarak yemin etmenin Çürüksu halkına düştüğünü öğrenmiştir. Çürüksu halkı, Çoluk Nehri'nin sınır olduğuna dair yemin etmeye ve hatta çevredeki kazaların ileri gelenleriyle bunu ispat etmeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir.³⁶⁰

Mehmed Sadık Efendi, Çürüksu halkının hazırladığı dilekçeyi Erzurum'daki Hafız Paşa'ya iletmiştir. Hafız Paşa, meselenin hassasiyetini kavramış ve Çürüksu halkının yemin ve ispatı üzerine Çoluk Nehri'nin sınır olarak kabul edileceğini belirtmiştir. Ayrıca yeni bir sınır değişikliği yapılmayacağını ve bir karış toprak verilmeyeceğini de eklemiştir. Ancak sorun, Rus yetkilisinin sunduğu belgelerle daha da karmaşık hâle gelmiştir. Rus yetkilisi, 15-20 yıl önce Çürüksu köylerinin bazı sakinlerinin din değiştirerek Rusya'ya tâbi olduğunu ileri sürmüştür. Bu kişiler kendilerine ait olduğunu iddia ederek söz konusu köyleri ve bazı arazileri talep etmiştir. Bu durum, Edirne Antlaşması'na göre belirlenen sınırların yeniden tartışılmasına sebep olmuştur. Mehmed Sadık Efendi, 1840 yılı içerisinde İstanbul'a dönmeyi planlamakta ve Tiflis'teki serdardan gelecek cevabı beklemektedir. Raporun son bölümünde, Mehmed Sadık

³⁶⁰ BOA, C..HR., 95/4728, H-29-06-1256 (9 Eylül 1839).

Efendi'nin tarafların ifadelerine dayanarak bölgenin bir haritasını çizdiği ve yakın bir zamanda İstanbul'a döneceği bilgisi yer almaktadır.³⁶¹

Ortaya çıkan ihtilâflar, sınır belirleme çalışmalarının 1840 yılında bir kez daha tıkanmasına sebep olmuştur. Bu arada Rus temsilci Dançenko'nun ölmüş olması, bu dönemdeki çalışmaların tamamen akim kalmasına yol açmıştır. İki devlet arasındaki sınır anlaşmazlığı bu şekilde çözümsüz bir biçimde devam ederken, 1844'te Rus ve Osmanlı yerel yetkilileri arasında Nashavatevi köyü yakınındaki bir arazinin, sınır belirlenene kadar Rus kontrolünde kalması yönünde bir anlaşma da yapılmıştır.³⁶²

Mehmet Sadık Efendi'nin raporundan sonra meselenin yerel düzeyde çözülemeyeceği anlaşılmış ve konu üst makamlara taşınmıştır. Erzurum Müşiri Hafız Paşa konuyu Bâbîâlî'ye iletmiştir. Bu gelişmeler üzerine Bâbîâlî'de özel bir toplantı yapılmıştır. Hafız Paşa'nın yazıları sunulup okunmuş, sınırın halkı mağdur etmeyecek şekilde belirlenmesi ve işaretlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Meselenin yerel düzeyde çözülemeyeceğine de hükmedilmiştir. Çözüm için yeni bir yol haritası belirlenmiş, ilgili talimatlar Hafız Paşa'ya gönderilmiştir. Hafız Paşa'dan, iki taraf halkının ellerindeki belgelere başvurulması ve temsilciler arasında müzakereler yapılması istenmiştir. Teknik ve askeri düzeyde de kararlar alınmıştır. Belgelerin harita çizimi için Mühendishâne-i Hümayûn'a iletilmesi ve konunun askeri yönünün değerlendirilmesi için Serasker Paşa'ya havale edilmesi kararlaştırılmıştır. Son olarak bu belgeler ve kararların padişahın dikkatine sunulmak üzere gönderildiği belirtilmiştir. Çözümün en üst düzeyde

³⁶¹ a.y.

³⁶² BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

onay gerektiren bir devlet politikası konusu olduğu ve gerekli adımların padişah tarafından uygun görüldüğü takdirde atılacağı ifade edilmiştir.³⁶³

1841’de sınır üzerindeki anlaşmazlık devam etse de Osmanlı Devleti sorunların gereksiz tartışmalara dönüşmeden, yumuşak ve nazikane bir şekilde çözülmesini istemiştir. Rusya da konunun diplomatik yollarla çözümü noktasında Osmanlı’yla hemfikir görünmektedir. Bu ortak kanaatler çerçevesinde sorunun çözümü için bölgeye tekrar alanında uzman kişilerin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hafız Paşa’nın yerine Erzurum’a atanan Müşir Kâmil Paşa, Hariciye Nezareti’ne bir mühendis gönderilmesi talebiyle yazı yazmıştır. Bu talep üzerine Hariciye Nazırı tarafından ilgili makama yazı gönderilmiş ve Serasker Paşa ile de yazışma yapılmıştır. Mesele için haritaya vâkıf bir mühendisin varlığı gerekli görülmüş, eski sınırların harita üzerinde gösterilmesinin önem taşıdığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Mühendishane-i Hümayun kâtiplerinden Osman Efendi bu göreve seçilip atanmıştır. Kendisine bir ferman verilmiş, 7.500 kuruş harcırah ve bölgede kaldığı sürece Erzurum müşiri tarafından ödenmek üzere aylık 500 kuruş maaş bağlanmıştır.³⁶⁴

1842 yılına gelindiğinde, Çürüksu bölgesindeki sınır meselesi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında diplomatik bir meseleye dönüşmüştür. Rus askerleri Osmanlı sınırını ihlal ederek bölgeye girmiş, karakollar inşa etmiş ve sınır çizgisini ihlâl etmiştir. Sınır ihlali haberi Osmanlı makamlarına ulaşır ulaşmaz İstanbul’daki Osmanlı Hâriciye Nezareti harekete geçmiş ve Rusya Sefareti ile resmî görüşmeler başlatılmıştır. Osmanlı yönetimi, sınır ihlâlini hukukî ve diplomatik yollarla çözmek konusunda kararlı bir tavır sergilemiş ve görüşmelerde Rus askerlerinin geri çekilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Rusya, sınır ihlâlini kabul etmiş ve bölgedeki

³⁶³ BOA, İ..MSM., 61/1749, H-21-08-1256 (18 Ekim 1840).

³⁶⁴ BOA, İ..MSM., 61/1750, H-19-08-1257 (6 Ekim 1841).

askeri unsurlarını geri çekeceğine dair söz vermiştir. Ancak yerel Osmanlı idarecilerinden gelen raporlar, Rus askerlerinin geri çekilme kararını tam olarak uygulamadığını ve bazı Rus karakollarının bölgede kalmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu durum üzerine Osmanlı yönetimi, sınırdaki askeri ve idari yetkililere bölgedeki güvenlik önlemlerini artırmaları ve halkın günlük yaşamını olumsuz etkileyebilecek herhangi bir olaya karşı dikkatli olmaları talimatını vermiştir. Osmanlı makamları, sınırda yaşananların sürekli olarak takip edilmesini ve Rus askerlerinin geri çekilme sürecinin eksiksiz bir şekilde tamamlandığının doğrulanmasını talep etmiştir. Resmî yazışmalarda, sınırda yaşanan anlaşmazlık çözülene kadar her iki tarafın da müzakerelere sadık kalması gerektiği vurgulanmıştır. Çürüksu sınırındaki bu ihlal olayı, dönemin Osmanlı-Rus ilişkilerinde karşılıklı güven sorunlarını derinleştirmiş ve bölgenin önemini artırarak askeri varlığın güçlendirilmesine yol açmıştır.³⁶⁵

1843'teki girişimlerde Osmanlı mühendisi Osman Efendi ve Rus mühendisi Danize Bey görevlendirilmiştir. Osman Efendi ve Danize Bey, Trabzon Valisi, Rus Konsolosu ve Çürüksu ile Gurya ahalisinden yaşlılarla birlikte haritalar üzerinden müzakereler yapmış ancak yine sınırın Çoluk (Osmanlı iddiası) veya Sahrapone (Rus iddiası) olduğu konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Her iki tarafın da iddialarını destekleyen belge sunamadığı belirtilmiştir.³⁶⁶

15 Kasım 1843 tarihli belgeler, müzakerelerin devam ettiğini ve iyi sonuçlanacağını ümit edildiğini göstermektedir. Daha önce ifadeleri alınan yerel ileri gelenler, ifadeleri Rus Sefareti'ne bildirildikten sonra geri gönderilmiştir. Sınır kesinleşene kadar karşı tarafa olumsuzluk yaratacak hareketlerden kaçınılması gerektiği

³⁶⁵ BOA, İ..MSM., 61/1752, H-09-07-1259 (5 Ağustos 1843).

³⁶⁶ BOA, İ..MSM., 61/1753, H-02-08-1259 (28 Ağustos 1843).

vurgulanmış, hudut bölgesindeki anlaşmazlığa yol açacak bütün hareketlerin önleildiği ifade edilmiştir.³⁶⁷

6 Mayıs 1844'te, Çürüksu ve Gurya halkları arasında bu kez sınır bölgelerinde tarım yapılması ve arazi kullanımı hakkında yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Çürüksu halkı bölgenin kendi denetiminde olduğunu, Gurya halkı ise tarım faaliyetlerini sınırı aşarak genişlettiğini iddia etmiştir. Bu durum gerilime ve anlaşmazlığa yol açmış, sınırın net belirlenememesi mülk edinme ve arazi işgali gibi sorunlara neden olmuştur. Osmanlı yönetimi, sorunun çözümü için bu kez de Rize Mütesellimi Mehmed Paşa'yı görevlendirmiştir. Mehmed Paşa iki öneri sunmuştur: her iki tarafın da tarımdan vazgeçmesi veya anlaşmazlık çözülene kadar arazinin ortak kullanımı.³⁶⁸

Bu sırada Tiflis Hükümdarı'nın gönderdiği bir general de duruma müdahil olmuş ve resmî yazışmalara katılmıştır. Ancak taraflar tarımdan vazgeçmemiş ve müzakereler çıkmaza girmiştir. Gurya halkının Mehmed Paşa'nın kararlarını tanımama eğiliminde olduğu ve saldırgan tutum sergilediği belirtilmiştir. Osmanlı yönetimi diplomatik girişimlerle sorunu çözmeye çalışmış, ihtilaflı arazide tarım faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını önermiştir. Bu karara uyulmazsa araziye kimsenin kullanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak askeri ve idari yetkililer arasındaki görüşmeler, hukukî ve diplomatik çabalara rağmen somut bir sonuç vermemiştir. Anlaşmazlık Sadaret ve Hariciye Nezareti nezdinde ele alınmıştır. Trabzon Valisi ve Çürüksu Kaymakamı Mehmed Paşa yerel düzeyde duruma hâkim olmaya çalışmış, Kaymakam Mehmed Paşa'ya halkı nazik ve teskin edici muameleyle yönetmesi emredilmiştir. Yerel halktan

³⁶⁷ BOA, İ.MSM., 61/1754, H-22-10-1259 (15 Kasım 1843).

³⁶⁸ BOA, A.MKT., 11/97, H-17-04-1260 (6 Mayıs 1844).

bilgili kişilerin İstanbul'a gönderilmesi de gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hakkının bu konuda tamamen açık ve tartışmasız olduğu düşünülmektedir.³⁶⁹

Konuyla ilgili bütün bu mevcut bilgileri özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Çürüksu-Guril/Gurya sınır anlaşmazlığının, farklı tarihlerde yeniden alevlenen, karmaşık ve çok katmanlı bir mesele olduğu ortaya çıkmaktadır. Çözüm süreci ilk olarak 1832'de memur görevlendirmesiyle başlamış ancak antlaşmaların yorumu, nehir isimleri, haritalardaki farklılıklar, belge yetersizliği gibi temel ihtilafların çözülememesi nedeniyle uzamıştır. 1840'ta konu Bâbîâlî düzeyine taşınmış, yerel halkın endişeleri dikkate alınmış ve sorunun yerelde çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Belgelere başvurma, temsilci müzakereleri, haritacılık ve askeri değerlendirme gibi farklı yöntemler benimsenmiş, nihai karar için padişah onayı şart koşulmuştur. 1841'de önceki mühendisin başarısızlığı üzerine harita bilgisine sahip yeni bir mühendis, Osman Efendi, padişah iradesiyle atanmıştır. 1843'teki müzakereler, mühendisler düzeyinde (Osman Efendi ve Danize Bey) ve yerel katılımı yapılmış ancak nehir sınırı konusunda anlaşma sağlanamamış ve belge eksikliği yaşanmıştır. Buna karşın aynı yıl Rus karakollarının geri çekilmesi gibi olumlu bir gelişme kaydedilmiş, bu durum merkezî yönetimin diplomatik çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. 1844'te ise arazi kullanımı ve tarım faaliyetleri nedeniyle yeni bir anlaşmazlık patlak vermiş, yerel yetkililer ve merkezî yönetim devreye girmiş, diplomatik ve hukukî çabalar sürdürülmüş ancak askeri ve idari tedbirlerle desteklenemediği için somut sonuç alınamamıştır. Tüm bu süreçlerde Osmanlı Devleti'nin sınırın kesin olarak belirlenmesi, uluslararası anlaşmalara uyulması, kendi tebaasının haklarının ve toprak bütünlüğünün korunması ve meselenin barışçıl yollarla çözülmesi yönünde yoğun çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Çözüm süreci yerel idareden başlayıp diplomatik temsilcilikler, teknik birimler, askeri makamlar, merkezî yönetim

³⁶⁹ a.y.

organları ve en üst düzeyde padişah iradesini kapsayan karmaşık bir mekanizma üzerinden yürütülmüştür.



Harita 7: Problemlı Sınır Hattını Gösteren Harita³⁷⁰

3.2.3 Trabzon Görüşmeleri

Sonuçsuz kalan müzakerelerin ardından iki devlet, meselenin hem bölge halkını hem de yerel ve merkezî idarecileri içeren yeni bir süreçle çözülmesi gerektiği konusunda prensipte anlaşmıştır. Rusya, bu görüşmeler için bölgeye coğrafi yakınlığı ve tanıkların daha kolay dinlenebilmesi gerekçeleriyle Trabzon'u önermiş, Osmanlı Devleti ise başlangıçta müzakerelerin başkent İstanbul'da yapılmasını istemiştir. Bu müzakere yeri anlaşmazlığı, sürecin uzamasına neden olmuştur. Rus tarafının ısrarı ve uzun süren

³⁷⁰ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847).

sonuçsuz müzakerelerin ardından, süreci hızlandırmak ve diplomatik çıkmazdan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Trabzon'da görüşmelere başlanmasını kabul etmiştir. Bu kararın ardından, Osmanlı Devleti meseleyi çözmek için hukukî, idari ve teknik bilgiye sahip yetkilileri görevlendirerek Trabzon'a göndermiştir.³⁷¹ İngiliz konsolosu Frederick Guarracino'da Özurgeti'de General **Brusilov** ile yaptığı görüşmede, Rus Hükümeti'nin Çürüksu'da sınır sorununu çözmek üzere komiserler atadığını öğrenmiştir.³⁷² Batum'un yeni İngiliz konsolosu Richard Holmes, halkın sınır devri konusunda fazla direnç göstermeyeceğini, çünkü devredilecek arazinin verimsiz, kalan kısmın ise işlenebilir olduğunu savunmuştur. General **Brusilov** ise Rusların bu topraklar karşılığında hatırı sayılır bir ödeme yapmaya hazır olduklarını belirtmiş ve çözüm için Rus komiserlerin İstanbul'a gideceğini ifade etmiştir.³⁷³ İngiliz konsolosu Richard Holmes'e göre Osmanlı-Rus sınır ihtilafı özellikle Çolok ve Sahrapone nehirleri arasındaki verimli topraklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu topraklar üzerinde hak iddia eden Çürüksu Beyleri, yerel soylular olarak Rusya'ya karşı açık bir muhalefet sergilemiştir. Beylerin bu karşı duruşunu, bölge halkının geçim kaynaklarını kaybedeceği gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Ancak Holmes, bu gerekçelerin büyük ölçüde abartılı olduğunu ve direnişin esasen Beylerin ekonomik çıkarlarını koruma amacı taşıdığını belirtmiştir. Direnişi destekleyen Abdullah Paşa'nın görevden alınmasıyla Beylerin direnci zayıflamıştır. Ardından Aslan Bey'in Rus yetkilileriyle kurduğu temaslar, uzlaşma ortamının doğmasına neden olmuştur. Rusya'nın 150.000

³⁷¹ **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, İ.MSM., 61/1756, H-20-11-1262 (9 Kasım 1846); BOA, İ.MSM., 61/1757, H-27-11-1262 (16 Kasım 1846).

³⁷² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 247-252.

³⁷³ Abashidze, *a.g.e.*, C. I, s. 273-280.

kuruşluk tazminat teklifi, toprak devrini mali yollarla gerçekleştirme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁴

Trabzon Valisi İsmail Rahmi Paşa'nın liderlik ettiği bu heyette Sabık Sadeddin Efendi, Süleyman Efendi, Mehmed Kabuli Efendi gibi isimler ve Mühendis Miralay Osman Efendi yer almıştır. Rusya'yı ise Mösyö Leli, Trabzon Konsolosu Mösyö Kersi ve diğer yetkililer temsil etmiştir.³⁷⁵ Meselesinin çözümü için Trabzon'da bir meclis toplanması, durumun gerçeğinin araştırılması ve çözüme kavuşturulması hedeflenmiştir.³⁷⁶

Toplanacak meclise her iki taraftan halkın da davet edilmesi ve dinlenmesi kabul edilmiştir. Sınır bölgesindeki yerel halkın iddialarının ve tanıklıklarının önemi kabul edilmiş ve Trabzon valiliğinden bir memur ve bölge halkından kendi iddialarını savunabilecek kişilerin gönderilmesi istenmiştir. Görüşmelere ihtilaflı Çürüksu bölgesinden yerel temsilciler de katılmıştır. Bunlar arasında eski Çürüksu Müdürü Ahmed Said Bey Tavdgiridze, yine eski Çürüksu Müdürü Hasan Bey Tavdgiridze ve kazanın ileri gelenlerinden Osman ile Seyyid Hasan bulunmaktadır.³⁷⁷

Çürüksu kazası ve Gurya memleketinin beyleri ile halkın içinden belirli kişiler, Trabzon'da 24 Temmuz 1847, 23 Ağustos 1847 ve 6 Eylül 1847 tarihlerinde yapılan

³⁷⁴ Abashidze, a.g.e., C. I, s. 290-295.

³⁷⁵ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); BOA, İ.MSM., 61/1757, H-27-11-1262 (16 Kasım 1846); BOA, İ.MSM., 61/1758, H-04-07-1263 (18 Haziran 1847); BOA, İ.MSM., 61/1766, H-28-11-1263 (7 Kasım 1847); BOA, İ.MSM., 61/1767, H-23-12-1263 (2 Aralık 1847); BOA, MB.İ., 2/10, H-02-10-1263 (13 Eylül 1847).

³⁷⁶ **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, İ.MSM., 61/1757, H-27-11-1262 (16 Kasım 1846); BOA, İ.MSM., 61/1756, H-20-11-1262 (9 Kasım 1846).

³⁷⁷ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); BOA, A.DVN.DVE., 5/99, H-15-05-1262 (11 Mayıs 1846); BOA, A.AMD., 2/15, H-12-10-1263 (23 Eylül 1847).

meclislerde hazır bulunmuşlardır. Bu meclislerde iki taraf halkı dinlenmiş, Gurya halkı iddialarını yazılı olarak sunmuş ve Çürüksu halkı da bunlara cevaplar yazmıştır.³⁷⁸ Taraflar iddialarını ispatlamak için çeşitli belgeler, vergi kayıtları, toprak tasarruf belgeleri, eski haritalar, fermanlar ve tanık ifadeleri sunmuşlardır. Müzakereler sırasında belgeler tercüman eşliğinde okunmuş ve yazılı cevaplar hazırlanmıştır.³⁷⁹

Bu arada müzakerelerin yöntemine ilişkin bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Osmanlı tarafı Rus raporlarının okunup madde madde tartışılmasını teklif ederken, Rus tarafı yazılı cevap verilmesini istemiştir. Sonunda bir uzlaşmaya varılarak, Rusların sunduğu belgeler her gün müzakere yerine getirilerek tercüman eşliğinde bölümler hâlinde okunmuş ve Osmanlı tarafı bu okumalara dayanarak yazılı cevaplarını hazırlamıştır. Osmanlı heyeti, Rus belgelerinin kendilerine doğrudan verilmemesinden rahatsızlık duymuş ve bunu bir tür oyalamaca ve hile olarak değerlendirmiştir.³⁸⁰

Konuyla ilgili Rus tarafının temel talep ve iddiaları Trabzon görüşmeleri sırasında da değişmemiştir. Bu iddialar Çürüksu kazası ile Gurya Eyaleti arasındaki tartışmalı arazilerin kendilerine ait olduğu ve bu arazilerin Çürüksu ahalisi tarafından haksız yere işgal edildiği yönündedir. Rusya'nın başlıca talebi, işgal edilen bu arazilerin gerçek ve kadim sahipleri olan Gurya'nın ileri gelenlerine ve belirli köylerin sakinlerine iade ve teslim edilmesidir. Rus tarafı, bu iddialarını ispat etmek için işgal edildiğini iddia ettikleri arazilerin isimlerini ve sahiplerinin adlarını içeren bir defter sunmuşlardır. Ayrıca ihtilaflı

³⁷⁸ **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

³⁷⁹ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, İ.DH., 253/15567, H-13-08-1268 (2 Haziran 1852); BOA, İ.MSM., 61/1766, H-28-11-1263 (7 Kasım 1847); BOA, İ.MSM., 61/1767, H-23-12-1263 (2 Aralık 1847); BOA, MB.İ., 2/10, H-02-10-1263 (13 Eylül 1847).

³⁸⁰ BOA, İ.MSM., 61/1766, H-28-11-1263 (7 Kasım 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

arazilerin Guril Han'dan Rus devletine geçtiği, Çoluk ve Sahrapone Nehirleri arasındaki araziden elde edilen öşür ve her türlü vergilerin belirli kişiler aracılığıyla tahsil edildiği ve bu öşür gelirlerinin Rusya'nın hazinesi için toplandığına dair belgeler sunulmuştur. Linhaver Movravı'nın 1840 yılına kadar Kakuti köyünden ve diğer yerlerden vergi topladığına dair raporlar da kanıt olarak gösterilmiştir.³⁸¹

Nashavatevi köyünün Müslümanları tarafından sunulan bir dilekçede, Çoluk ve Sahrapone arasındaki arazilerin ürünlerinden her zaman öşür verdiklerini ifade ettikleri belirtilmiştir. Çürüksulu Mehmed Bey Tavdgiridze'nin Gurya divanına gönderdiği bir mektupta, Çoluk ve Sahrapone arasındaki arazi için kendi tasarrufu altındaki kişilerin her yıl ürünlerinin öşrünü Guryalılara ödediğini tasdik ve ifade ettiği belirtilmiştir. Bu mektup, Rus iddialarını destekleyici bir kanıt olarak sunulmuştur. Guryalılara ait arazilerde ekim yapanlardan öşür tahsil edilmesi konusunda Nikolaos Danilya'nın görevlendirildiği ve Çürüksu halkından Osman ve Hüseyin Bacelidze'nin bu tahsile yardımcı olarak atandığı da belirtilmiştir. Bu durum, arazinin Gurya'ya ait olduğuna dair bir kanıt olarak yorumlanmıştır.³⁸²

Ruslar nüfus kayıtlarını da kendi lehlerine yorumlayarak kanıt olarak ileri sürmüşlerdir. Buna göre Linhaver, Nashavatevi ve Kakuti köyleri ile Çoluk'un sol tarafında bulunan on bir hane reayanın hiçbir zaman Rus nüfus defterlerinden çıkarılmadığı ve Gurya Rusya'ya ilhak edildiğinde bu reayanın vergilerini hazineye teslim ettiği belirtilmiştir. Bu kayıtlar, bu köylerin Rus tebaası olduğunu ve arazinin Rusya sınırları içinde bulunduğunu kanıtlamak için kullanılmıştır.³⁸³

³⁸¹ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847).

³⁸² a.y.; Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.

³⁸³ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847).



Harita 8: Kakuti Köyünden Müslümanlar 1916³⁸⁴

Rus tarafı, Guril ahalisinin bazı Hristiyan gruplarının Müslümanlar tarafından zorla yerlerinden edilip Sahrapone Nehri boyunca yerleşim yerlerini terk ettiklerini, kalanların ise çeşitli vergiler karşılığında arazilerini Müslümanlara kiralamak zorunda kaldıklarını da vurgulamıştır.³⁸⁵ Tüm bu kanıtların Çürüksu beyleri ve ileri gelenlerinin iddialarını temelsiz kıldığını ve kendi delillerinin sağlam olduğunu savunmuştur. Sunulan bu belgeler ve ifadeler, görüşmeler sırasında tercüman eşliğinde okunmuş ve Osmanlı heyetinin incelemesine sunulmuştur. Ancak Osmanlı tarafı, Rusların iddialarını

³⁸⁴ <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/145584>

³⁸⁵ BOA, HR.SYS., 1334/42, M-29-06-1843.

destekleyecek sağlam belgeler sunulmadığını ve sunulanların dayanaksız olduğunu değerlendirmiştir.³⁸⁶

Rus iddiaları karşısında Osmanlı tarafı, Çoluk ve Sahrapone Nehirleri arasında yer alan ve Rusya tarafından talep edilen arazilerin, eskiden beri Çürüksu sınırları dâhilinde bulunduğunu ve Gurya ile hiçbir bağlılığının veya ilişkisinin olmadığını iddia etmiştir. Özellikle Nashavatevi, Kakuti ve Haçadine köylerine ait arazilerin bu bölgede yer aldığını belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti, Çürüksu sınırının Çoluk Nehri olduğunu ve ihtilaf konusu olan arazinin de bu nehrin kendi tarafında kaldığını savunmuştur. Ayrıca Rusya'nın, Çürüksu ahalisinin ihtilafı arazileri 1835 yılında zorla gasp ettiği iddiasını tamamen reddetmiştir. Osmanlı temsilcileri 1835'te Edhem Bey'in karakol yakması gibi olayları kabul etmekle birlikte, bunların arazi üzerinde mülkiyet hakkı yaratmadığını ve arazinin genel olarak gasp edildiği anlamına gelmediğini savunmuşlardır. Tartışmalı arazinin halihazırda Çürüksu halkının tasarrufunda bulunması, Osmanlı tarafı için mülkiyet veya hak sahibi olduklarına dair güçlü bir delil teşkil etmiş, dolayısıyla mevcut tasarruf durumunun korunması gerektiğini savunmuşlardır.³⁸⁷

Bu görüşmelere dair İngiliz konsolosu Richard Holmes Osmanlı belgeleri aksine farklı bir yorum yapmaktadır. 1846 yılı Aralık ayında Batum'a denetim gezisine gelen yeni Lazistan Müsellimi Halim Bey, sınır bölgelerindeki durumu incelemek ve gelişmeleri yerinden takip etmek amacıyla yaklaşık iki ay boyunca Batum ve Çürüksu arasında kalmıştır. Richard Holmes'un aktardığına göre, Halim Bey ile yapılan

³⁸⁶ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, A.AMD., 2/15, H-12-10-1263 (23 Eylül 1847); BOA, İ.MSM., 61/1766, H-28-11-1263 (7 Kasım 1847).

³⁸⁷ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**.

görüşmede, Rusya ile ihtilaflı olan toprakların Türkler için değersiz olduğu ve bu toprakların devredilmesinin hem pratik hem de siyasi açıdan daha uygun olacağı yönünde görüş dile getirdiğini iddia etmiştir.³⁸⁸

Osmanlı heyeti iddialarını güçlendirmek için göç meselesini de gündeme getirmiştir. Buna göre Gurya topraklarına göç eden Çürüksu halkının eski mülk ve arazilerini talep etmesinin, “celâ-yı vatan” (yurdu terk etme) kanununa ve bugüne kadar uygulanmış teamüllere aykırı olduğunu savunmuşlardır. Arazinin, sahipleri tarafından terk edildikten sonra Osmanlı kanunlarına uygun olarak Çürüksu beyleri tarafından yeniden tahsis edildiğini iddia etmişlerdir. Osmanlı tarafı, bu iddialarını ispat etmek için çeşitli kanıtlar ve belgeler sunmuştur. En önemli kanıtlardan biri, Kobuleti ve Hino Nehirleri ile Çoluk Nehri’ne kadar uzanan köylerin yurtluk ve ocaklık olarak Çürüksu beylerine tahsis edildiğini belirten bir padişah fermanıdır. Bu fermanla, tartışmalı arazinin Çoluk Nehri’nin Osmanlı tarafında kalması nedeniyle ferman kapsamına girdiği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Çürüksu kazasının Osmanlı Devleti’ne dâhil olduğunu göstermek amacıyla 1719 yılına tarihli bir defterhane kaydı da sunulmuştur.³⁸⁹

Görüşmelerde Osmanlı Devleti’nin haklılığını dile getiren Çürüksu beyleri ve ahalisinden temsilciler de yer almış, kendi iddialarını savunabilecek kişiler gönderilmiş, yüzlerce imzalı dilekçe ve raporla arazinin tamamen Çürüksu halkının tasarrufunda olduğu beyan edilmiştir.³⁹⁰ Nashavatevi köyünün Osmanlı Devleti’ne bağlılığını göstermek için bu köyden bir kişinin 1849’da Osmanlı ordusuna asker olarak alınıp

³⁸⁸ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 303-304.

³⁸⁹ BOA, İ..MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.**

³⁹⁰ BOA, İ..MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); BOA, A.DVN.DVE., 5/99, H-15-05-1262 (11 Mayıs 1846).

İstanbul'a gönderilmesi ve sonrasında yaşanan hukukî süreç, köyün Osmanlı sınırları içinde olduğuna dair bir başka kanıt olarak gösterilmiştir. Ayrıca Osmanlı heyeti, Rus tarafının sunduğu belgelerin ve iddiaların sağlam bir dayanağı olmadığını ve çelişkili olduğunu değerlendirmiştir. Rusya'nın öşür toplama iddialarının kendi iç meseleleri veya Gurya topraklarında yapılan tarımla ilgili olduğunu savunarak Rusya'nın iddialarını çürütmeye çalışmışlardır.³⁹¹

Görüşmeler sürecinde çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Tanık ifadeleri tutarlı olmamış, belgelerin geçerliliği ve yorumlanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmış, hatta Osmanlı görevlilerinin engellendiği ve rüşvet almakla suçlandığı durumlar olmuştur. Salgın hastalıklar görüşmeleri kesintiye uğratmış, bazı memurların katılımını engellemiştir. Rus tarafının Gürcü temsilcilere maaş bağlaması gibi gelişmeler, Osmanlı'yı da benzer idari düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Raporların ve belgelerin düzenlenme şekli konusunda da güven sorunları yaşanmıştır. Özellikle Rus tarafının hazırladığı bir defterin içeriğinin güvenilir olmadığı Osmanlı heyetince belirtilmiştir. Osmanlı heyeti, Rus yetkililerin aceleci ve zaman zaman kendilerine karşı haksız davranışlarda bulunduğundan da şikâyet etmiştir.³⁹²

Uzun süren müzakereler ve belge incelemelerine rağmen, Trabzon görüşmeleri sorunları çözüme kavuşturamamıştır. Özellikle sınırın kesin olarak nereden geçtiği ve arazinin mülkiyetinin kime ait olduğu konularında net bir karar alınamamıştır. Ancak tartışmalı üçgen arazinin Çürüksu halkının tasarrufunda kalması kararlaştırılmıştır.

³⁹¹ **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, A.AMD., 2/15, H-12-10-1263 (23 Eylül 1847).

³⁹² BOA, İ..MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); BOA, İ..MSM., 61/1763, H-15-10-1263 (26 Eylül 1847); BOA, İ..MSM., 61/1760, H-16-07-1263 (30 Haziran 1847).

Mesele tam olarak sonuçlandırılmayınca, konunun İstanbul'a nakledilmesi kararı alınmıştır.³⁹³

1851'de kurulan Lazistan sancağına mutasarrıf olarak atanan Abdülatif Paşa'nın 19 Kasım 1851 tarihinde hazırladığı bir rapor, sınır meselesinin bu tarihte de muallak bir biçimde devam ettiğini göstermektedir. Abdülatif Paşa, İstanbul'dan Lazistan'a seyahati sırasında kendisine eşlik eden ve daha sonra Tiflis'e geçmiş olan Hariciye Nezareti'nde görevli Prens Mösyö Leli ile Rusya Batum Konsolosu Mösyö Cudici'nin Lazistan sancağı ile ilgili bazı sınır meselelerinin çözümü çerçevesinde önerilerde bulunduklarını belirterek, bu konuda İstanbul'dan talimat istemiştir.³⁹⁴ Bütün bu gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Gurya ve Çürüksu arasındaki bu sınır meselesi hukukî bir çözüme ulaştırılmadan Kırım Savaşı patlak vermiş ve meselenin çözümü savaş sonrasına kalmıştır.

3.3 Diplomasinin Gölgesindeki Askeri Hareketler

1806-1812 savaşıdan sonra Rusya'nın Kafkasya'da önemli bir askeri varlığı bulunuyordu. General Leonano Velimnov komutasındaki Rus birlikleri Tiflis'te konuşlanmıştı. Velimnov ayrıca Kafkasya ve Dağıstan'daki tüm Rus kuvvetlerine liderlik etmekteydi. Rus kuvvetleri, özellikle Çeçenistan ve Dağıstan'da askeri girişimlerde bulunmuş, Çeçenlere karşı birçok kez harekât düzenlemiştir. Çongay bölgesinde on bir karakol inşa etmiş, Çeçen sınırına yakın bir kale yapma girişiminde bulunarak burayı çok sayıda asker, top ve mühimmatla donatmışlardır. Kış yaklaşırken Terek Nehri geçişlerine kuleler inşa edip asker, top ve mühimmat yerleştirmişlerdir. Rusya'dan gelen yeni

³⁹³ BOA, İ..MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847); **Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**; BOA, İ..MSM., 62/1783, H-14-04-1264 (20 Mart 1848).

³⁹⁴ BOA, HR.SYS., 1335/42, M-10-12-1851.

birlikler Ahalkalaki, Başgeçid, Tomanis, Kerç, Gümrü gibi çeşitli kalelere ve Ahıska sınırına yakın bölgelere dağıtılmıştır. Ruslar, Tiflis'e Alman uyruklarını yerleştirmeyi ve köyler kurmayı planlamışlardır. Rusya'nın sınır bölgelerine asker yerleştirmesi gerilime yol açmış, Osmanlı tarafı da kalelerine asker konuşlandırmış ve karakollar kurmuştur. Rusya'nın gittikçe artan askeri varlığı ve bölgeyi kontrol etme girişimleri, sınır hattında tansiyonu yüksek bir duruma yol açmıştır. Ancak bu dönemde Rusların esas mücadele ettiği gruplar Gürcüler, Lezgiler, Çeçenler gibi bölge halkları olmuştur. Rusya'nın askeri eylemleri Kafkas halklarından güçlü bir direnişle karşılaşmıştır.³⁹⁵

Bu dönemde Osmanlı Devleti, stratejik olarak önemli sınır bölgelerinin durumunu yakından takip etmeye çalışmıştır. Rusların sınırdaki hareketleri, yerleşimleri ve genel koşulları hakkında bilgi toplamak için Faş ve Gürcistan'a casuslar gönderilmiştir. İstihbarat raporları, Rusya'nın Faş Kalesi'ne yönelik potansiyel tehditlerini ortaya koymuştur. Rusların en önemli planı, Faş Kalesi'nin üzerindeki ormanlık alanı kontrol etmek ve nehri Kamhal'e yönlendirmektir. Ruslar, Faş Nehri'ni Kamhal'e yönlendirmeleri hâlinde Faş Kalesi'nin tamamen savunmasız kalacağını düşünmektedir. Böylece Gürcülerin Faş bölgesindeki faaliyetlerini engellemek, Gürcü yollarını ve limanlarını Kamhal'e yönlendirmek ve Faş Kalesi'ni etkisiz hâle getirmek mümkün olacaktır. Hazırlık aşamasındaki bu planların yanı sıra, Rusya'nın Gürcü ileri gelenlerine rütbeler ve unvanlar gönderdiği bildirilmiştir. Gürcistan'da bazı grupların ayaklanma hazırlığı yaptığına dair raporlar da vardır. Gürcistan ve çevresinden gelen haberler, Faş Kalesi'nin mühimmata ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Gönderilen casuslar bu raporları doğrulamıştır.³⁹⁶

³⁹⁵ BOA, HAT, 1107/44626, H-29-12-1235 (7 Ekim 1820).

³⁹⁶ BOA, HAT, 1105/44610, H-07-08-1236 (10 Mayıs 1821).

Osmanlı Devleti, özellikle Gürcistan bölgesi üzerinden Rusya'ya yönelik istihbarat faaliyetleri yürütmekteydi. Bu dönemde istihbarat toplamanın motivasyonu, çevre durumlarını gözlemlemek ve stratejik kararlar almak için bilgi edinmek olarak belirtilmiştir. Gürcistan'ın genel durumu ve Rusya'nın buradaki icraatları hakkında bilgi toplama yöntemleri arasında sahaya dil bilen kişilerin gönderilmesi ve bu kişilerin döndükten sonra sorgulanarak bilgilerin yazıya geçirilmesi yer almıştır. Toplanan bilgiler, mazbata hâlinde tanzim edilerek Trabzon Valisi Hüsrev Paşa tarafından padişaha veya Bâbiâli'ye sunulmuştur. Belgelerde, toplanan haberlerin doğruluğuna büyük önem verildiği ve yanlış aktarılma ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir. Bu durum, Osmanlı idarecilerinin istihbaratın belirsizliğinin farkında olduğunu ve bilginin teyit edilmesine önem verdiğini göstermektedir.³⁹⁷

Rusya bir yandan bölgeyi askeri ve idari açıdan kontrol altına almaya çalışırken, bir yandan da sınır bölgelerindeki nüfuz sahibi yerel idarecileri kazanmaya gayret etmiştir. 1828-1829 savaşında Ruslar, yaşanan yoğun askeri çatışmalar sırasında Ahıska ve çevresindeki yerel liderler üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. General Paskeviç'in eylemleri, Rusya'nın bölgesel kontrolü sağlamak için yerel otoriteleri hedef aldığını göstermektedir. Bu baskının somut bir örneği, Acara-yı Ulyâ Mütesellimi Ahmed Bey'e gönderilen emirdir. Rusya, Ahmed Bey'e Rusya'ya teslim olması karşılığında konumunu korumayı ve ailesinin güvenliğini sağlamayı teklif etmiştir. Bu durum, Rusya'nın mevcut liderleri tamamen ortadan kaldırmak yerine yerel yönetimi bünyesine katarak egemenliğini güçlendirme çabasını yansıtmaktadır. Ancak bu yaklaşım tehditleri de içermiştir. Teslim olmayı reddeden liderlerin görevden alınacağı ve yerlerine başkalarının atanacakları da duyurulmuştur. Bu yeni liderlerin, muhtemel direnişleri bastırmak için askeri açıdan desteklenecekleri vurgulanmıştır. Rusya bu şekilde yerel liderlere baskı

³⁹⁷ BOA, HAT, 1107/44629, H-01-05-1235 (15 Şubat 1820).

yaparken, sınır bölgelerindeki halkın güvenini kazanmayı da hedeflemiştir. Örneğin Ahıska kuşatması sırasında şehrin ele geçirilmesinden sonra, dinî ve sosyal haklara müdahale edilmeyeceği, imamlar ve mollalar gibi dinî liderlere saygı gösterileceği vaat edilmiştir. Ayrıca Rus ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin sadece nakit para ile satın alınacağı veya belirli vergiler dahilinde temin edileceği belirtilmiştir. Bu vaatler, potansiyel halk direnişini azaltmayı amaçlamış ve liderler üzerindeki baskıyı daha etkili hale getirme stratejisinin bir parçası olmuştur. Rusya, halkı liderlerinden ayırarak kontrolü sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.³⁹⁸

Rusya'nın izlediği bu politikanın Osmanlı tarafından da aynen uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, uzun yıllardır Rusya'nın işgali altında olan Gürcistan'daki Rus askeri varlığını ve kendisine uzak gayrimüslim unsurları temizlemeyi amaçlamaktadır. Bunun için de bazı Gürcü kabileleri taltif ve yardımlarla Osmanlı himayesine alınmaya çalışılırken, direnenleri, Osmanlı'ya bağlı olanlarla iş birliği yaparak itaat altına almaya çalışmıştır. Bölgeye atadığı memurları ve sevkettiği askeri birlikleri de bu amaca uygun olanlar arasından seçmeye gayret etmiştir.³⁹⁹

Rusya'nın sınır boylarındaki durumunu güçlendirme ve yeni kazanımlar elde etme yönündeki hareketleri Edirne Antlaşması'ndan sonra da devam etmiştir. Çoluk ve Sahrapone arasındaki arazi üzerindeki ihtilâfın müzakere edildiği dönemde Ruslar, 1839 yılında Arpaçay'da ciddi bir sınır ihlâlinde bulunmuşlardır. Yaşanan bu sınır ihlali, önemli bir diplomatik ve askeri olay olarak dikkat çekmiştir. Rusya'nın bu tarihte Kars sınırından Arpaçay'ı geçerek yeni bir savaşa zemin hazırlaması, Osmanlı Devleti'ni kapsamlı askeri ve idari tedbirler almaya zorlamıştır. Rusya'nın saldırganlığı üzerine Osmanlı yönetiminin hızlı bir şekilde top, mühimmat ve asker taşımaya başladığı

³⁹⁸ BOA, HAT, 1013/42477, H-29-12-1244 (2 Temmuz 1829).

³⁹⁹ BOA, HAT, 598/29329, H-25-12-1243 (8 Temmuz 1828).

görülmektedir. Sivas ve Erzurum'daki bazı birlikler, bölgeyi korumak ve sınır güvenliğini sağlamak için Kars'a gönderilmiştir. Rize'den de Gurya ile Çürüksu'ya askeri sevkiyatlar yapılmıştır. Üst düzey yöneticiler, sınırdaki askeri operasyonları koordine etmekle görevlendirilmiştir. Trabzon Valisi, Erzurum Müşiri ve Acaralı Selim Paşazade Ahmed Bey gibi yerel yöneticilerin aktif katılımıyla hazırlıklar en üst seviyeye çıkarılmıştır.⁴⁰⁰

Alınmaya çalışılan bütün tedbirlere rağmen devletin bu sınır bölgelerinde ciddi bir kapasite sorunu yaşadığı görülmektedir. Çürüksu bölgesine yönelik Rus taarruz tehdidi karşısında Batum Mütesellimi Mehmed Emin Bey, merkezî hükümete yazdığı yardım mektubunda, sınır bölgesindeki gerginliği ve Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlıklarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Mektupta Rusların Çürüksu sınırına yerleştiği ve Gürcü kalelerini ele geçirerek saldırıya hazır oldukları belirtilmiştir. Mehmed Emin Bey, daha önce iki kez rapor etmesine rağmen yeterli askerin bölgeye sevk edilmediğini ifade etmiştir. Rusların saldırısının kaçınılmaz olduğu ve Osmanlı askeri hazırlıklarındaki gecikmenin Rusya'nın ilerleyişini kolaylaştırdığı belirtilmiştir. Batum kazasının yerel piyadelerinin toplandığı, ancak güçlü bir düşmana karşı direnme kapasitelerinin sınırlı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁰¹

1839'da Arpaçay'da yaşanan bu gerilim, iki devleti yeni bir savaşın eşiğine getirse de diplomatik yollarla kriz aşılmıştır. Ancak bu müzakereler sırasında Rusya, Faş Nehri kıyılarının Gürcistan'a devredilmesi teklifinde bulunmuştur. Rusya'nın teklifi, sınır düzenlemeleri konusunda kapsamlı müzakerelere yol açmıştır. Rus Büyükelçiliği tercümanı Fontoni'ye verilen açıklamalarla Osmanlı Devleti, Rusya'nın Faş Nehri kıyılarının Gürcistan'a devredilmesi teklifini kesin bir şekilde reddetmiştir. Bu reddin ana nedenleri, İslâm topraklarının korunması ve Osmanlı-Rus ilişkilerine zarar vermekten

⁴⁰⁰ BOA, AE.SMHD.II., 119/9946, H-17-03-1255 (31 Mayıs 1839).

⁴⁰¹ BOA, C..HR., 94/4696, H-29-12-1255 (4 Mart 1840).

kaçınma arzusu olarak açıklanmıştır. Rusya'nın Faş Nehri kıyılarını Gürcü koruması altında kontrol etme arzusu, Osmanlı Devleti tarafından bu bölgelerdeki egemenlik haklarını tehdit eden stratejik bir hamle olarak algılanmıştır. Osmanlı yetkilileri, bölgenin tarihî olarak İslâm topraklarına ait olduğunu, camiler ve Müslüman mezarlıkları gibi dinî yapıların varlığını vurgulayarak, teklifin kabul edilemez olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Müzakereler sırasında Osmanlı tarafı, Faş Nehri kıyılarının devri teklifinin Avrupa devletleri arasında yaygın olan mülk takası uygulamasına benzetilemeyeceğini özel olarak belirtmiştir.⁴⁰²

Bu yıllarda İngiltere, Rusya'nın Karadeniz'in doğusunda artan nüfuzuna karşı diplomatik bir denge unsuru olarak Batum'da konsolos yardımcılığı kurarak bölgedeki ilk kalıcı temsilciliğini tesis etmiştir. 1839'da atılan bu adım, hem bölgesel gelişmeleri doğrudan izlemek hem de İngiliz çıkarlarını korumak amacıyla atılmış tedbir niteliği taşımaktadır. Erzurum Konsolosu James Brant'ın önerisiyle görevlendirilen Frederick Guarracino'ya verilen görevler, siyasi istihbarat toplamanın yanı sıra ticari ilişkileri geliştirme, yerel liderlerle temas kurma ve ekonomik kaynakları analiz etme sorumluluklarını içermektedir. Guarracino'ya verilen görev yalnızca pasif gözlemci değil, aynı zamanda bölgenin potansiyelini keşfeden aktif bir temsilci olmasını öngörmüştür. Özellikle Çoruh Havzası ve Karadeniz'e açılan ticaret yolları hakkında bilgi edinmesi istenmiştir. İngiltere'nin artan Rus tehdidi karşısında bölgedeki etkinliğini artırma niyetini ortaya koymuştur. Frederick Guarracino, 1 Ocak 1840 tarihinde Batum'daki ilk İngiliz Konsolos Yardımcısı olarak görevlendirilmiş ve bu görevini en az beş yıl boyunca sürdürmüştür. 1840'ta atandığından beri Batum'da ikamet eden ilk Avrupalı olmuştur.⁴⁰³

⁴⁰² BOA, TS.MA.e, 243/22, H-29-12-1255 (4 Mart 1840).

⁴⁰³ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 153-164, 165-170, 189-193.

Rusya'nın sınır bölgelerinde Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden askeri hareketlerinden bir diğeri, 1843 yılında arazi anlaşmazlığının bir türlü çözülemediği Çürüksu bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihte Rusya, anlaşmazlık yaşanan sınır hattını ihlâl eden askeri hareketlerde bulunmuştur. Başlangıçta Osmanlı yetkilileri, bu askeri hareketin bir sınır ihlali olup olmadığını anlamak için araştırma başlatmıştır. Trabzon Valisi ve Erzurum Müşiri gibi bölgesel yöneticilerden gelen bilgiler, olayın karakolların yer değiştirmeleri nedeniyle bir yanlış anlaşılma olabileceğini düşündürmüştür.⁴⁰⁴

Trabzon Müşiri tarafından Bâbîâli'ye sunulan bir raporda, Acara-i Ulyâ, Acara-i Suflâ ve Maçahel kazalarının Trabzon'a bağlanması sürecinde yaşanan sınır ihlalleri ve Rus karakol askerlerinin karıştığı olaylar detaylı olarak ele alınmaktadır. Osmanlı'nın bu bölgelere vali atamasının ardından Tiflis Hükümdarı'na uygun bir hediye ve temsilci gönderilmesi kararlaştırılmış, ancak temsilcinin gönderilmesi sırasında merkezî hükümetten izin alınmamıştır. Rapor, Gürcü ileri gelenlerinden Simon adlı kişinin adamlarıyla birlikte Çürüksu'ya bağlı Takmakarav köyüne saldırarak ahaliye ait bazı ekili alanları işgal ettiğini ve üç at ile bazı değerli eşyaları gasp ettiğini belirtmektedir. Osmanlı Devleti, bu saldırının derhal rapor edilerek Tiflis Hükümdarı'na bildirilmesini ve ilgili şahısların cezalandırılmasını talep etmiştir. Ayrıca Rus karakolundaki askerlerin de karıştığı belirtilen bu olay üzerine Osmanlı hükümeti, Rusya Devleti elçiliğine resmî bir müzekkere sunarak sorumluların cezalandırılmasını istemiştir. Osmanlı'nın sınır düzenlemeleri ve kazaların Trabzon'a bağlanması sürecinde diplomatik nezaket gereği Tiflis Hükümdarı'na hediye ve temsilci göndermesi, sınır güvenliğini sağlarken aynı zamanda siyasî meşruiyet arayışını yansıtmaktadır. Rus karakol askerlerinin ve Gürcü

⁴⁰⁴ BOA, İ.MSM., 61/1751, H-01-07-1259 (28 Temmuz 1843).

ileri gelenlerinin Çürüksu'daki ihlalleri, Osmanlı-Rus rekabetinin sınır bölgelerine yansıyan bir boyutunu ortaya koymaktadır.⁴⁰⁵

Konuyla ilgili sonradan alınan bilgiler, sınırda yaşanan bazı asayiş ve hırsızlık olaylarını gerekçe gösteren Rus askerlerinin sınırı ele geçirdiği yönünde olmuştur. Tiflis Serdar'ı, hırsızlık olaylarında çalınan hayvanların bulunamaması hâlinde sınırın alınmasını emretmiştir.⁴⁰⁶ Konuyla ilgili Trabzon Valisi Abdullah Paşa'ya ulaşan ilk raporlar, yaklaşık dört bin Rus askerinin, çok sayıda top eşliğinde Çürüksu kasabasına girdiğini iddia etmiştir. Ancak kasabanın yerel yöneticisinden alınan resmî bir rapor, bu bilgilerin abartılı olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekte sadece küçük bir Kazak birliği kısa bir süre Talune bölgesinde konuşlanmıştır. Bu Rus askeri faaliyetinin belirtilen nedeni, yerel düzeni korumak ve sınır güvenliğini sağlamaktır. Rus Büyükelçisi Monsieur Titof'un baş tercüman Monsieur Handjery'ye verdiği talimatlarda ve Guril subayından Çürüksu mütesellimine gönderilen mektuplarda, bu hareketin haydutluğu ve yasa dışı faaliyetleri önlemeyi amaçladığı belirtilmiştir. Bu bilgi Trabzon Valisi Abdullah Paşa'ya iletilmiş, o da raporların doğrulanması hâlinde gerekli tedbirleri alacağını belirtmiştir. Bu kapsamda Giritli Mehmed Paşa komutasında üç yüz kişilik bir askeri birlik Çürüksu'ya gönderilmiştir. Ancak daha fazla askeri hareket için Bâb-ı Âli'den emir beklenmiştir.⁴⁰⁷

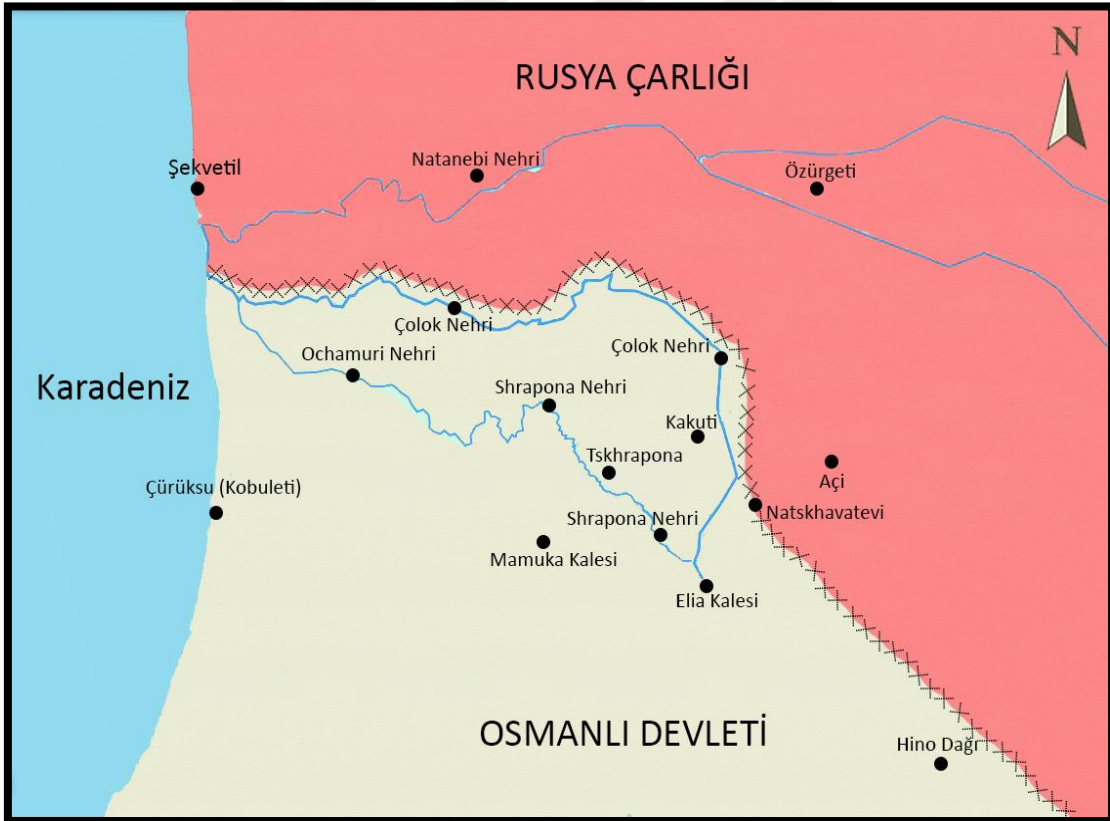
Osmanlı Devleti'nin askeri ve diplomatik girişimleri karşısında Rusya'nın Trabzon Konsolosu Monsieur Ghersi, sınırdaki olaylarla ilgili bir rapor vermiştir. Buna göre Rus birliklerinin Gurya sınırına konuşlandırıldığı haberleri abartılı ve asılsız olarak nitelendirilmiştir. Rus yetkililer, Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir saldırgan niyet beslemediklerini açıkça belirtmişlerdir. Rusya'nın dostane niyetlerinin Bâbiâli tarafından

⁴⁰⁵ BOA, HR.MKT., 5/83, H-19-07-1260 (4 Ağustos 1844).

⁴⁰⁶ BOA, İ..MSM., 61/1753, H-02-08-1259 (28 Ağustos 1843).

⁴⁰⁷ BOA, HR.SYS., 1335/6, M-13-07-1843.

bilindiğini vurgulamışlardır. Rusya'nın diplomatik yanıtı, Büyükelçiliğin Baştercümanı Hançerli Bey'e verilen talimatlarla daha da sağlamlaştırılmıştır. Rus Büyükelçisi Monsieur Titov'dan gelen bu talimatlarda, Gurya sınırına birlik konuşlandırılmasına ilişkin raporların kesinlikle yanlış ve abartılı olduğu özel olarak tekrar belirtilmiştir. Rus tarafı, Osmanlı sınır yetkilileriyle uyum içinde olduklarını ve çatışmaya girme niyetinde olmadıklarını ifade etmiştir. Diplomatik yazışmaların bir diğer önemli yönü, sınır bölgesindeki haydut ve eşkıya gruplarının saldırgan eylemlerinin önlenmesine vurgu yapılmasıdır. Rus tarafı, bu tür faaliyetleri önlemek için Trabzon valisine gerekli talimatların verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu süreçte İngiltere de arabulucu olarak hareket etmiştir. Osmanlı yönetimi de sınır meselelerini çözmek ve askeri müdahaleleri önlemek için uluslararası hukuk normlarına uygun olarak hareket etmeye çalışmıştır.⁴⁰⁸



Harita 9: Osmanlı-Rus Sınırı

⁴⁰⁸ BOA, HR.SYS., 1335/2, M-01-07-1843.

İki taraf arasındaki bu iyi niyetin bir göstergesi olarak Ruslar, sınır hattındaki yerel halkla gerilim yaşayan bazı karakolların yerlerinin değiştirilmesine karar vermişlerdir. Bu kapsamda Çoluk'daki karakolların yerini değiştirme planları yapılmıştır. Sınır güvenliği için Osmanlı yetkilileriyle iş birliğinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Sınırdaki görevli Rus askerlerine, izin almadan Osmanlı topraklarına geçmemeleri için açık talimatlar verilmiş, sınır boyunca herhangi bir kışkırtıcı eyleme girişmemeleri emredilmiştir. Sınırın diğer tarafındaki Müslüman sakinlerle herhangi bir tartışmaya girmemeleri ve onlara hakaret etmekten kaçınmaları için de kesin talimatlar verilmiştir. Ayrıca sınır güvenliğinin ihlal edilmesi hâlinde karantina hattının bozulmasına izin verilmemesi gerektiği de eklenmiştir.⁴⁰⁹ Rus karakollarının geri çekilmesi Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴¹⁰

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında nispeten iyi ilişkilerin devam ettirilmek istendiği 1840'lı yıllarda, Ruslar sınırdaki karakollarını geri çekmeyi kabul etmişlerdir. Ancak iki devlet arasındaki ilişkilerin tekrar gerginleştiği ve Kırım Savaşı'na kadar uzanan gelişmelerin yaşandığı dönemde bu durum tam tersine dönmüştür. Rusya kara ve denizden Osmanlı Devleti'ni rahatsız edecek faaliyetlere girişirken, Osmanlı Devleti de bu tip durumlara karşı daha hassas bir tavır almıştır. Örneğin Rusya, Kırım Savaşı'nın hemen arifesinde Batum, Çürüksu ve çevresindeki Osmanlı karasularında keşif ve gözetleme faaliyetlerinde bulunmuştur. Bir Rus vapuru ve iki üç gambot sabahın erken saatlerinde bölgeye gelmiştir. Gemiler ayrılmadan önce yaklaşık beş altı saat boyunca bölgede seyretmiştir. Bu olay, Osmanlı yönetimi tarafından önemli bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve karar alınması için merkeze bildirilmesi uygun görülmüştür. Bu tür

⁴⁰⁹ BOA, HR.SYS., 1335/9, M-25-11-1843.

⁴¹⁰ BOA, İ..MSM., 61/1754, H-22-10-1259 (15 Kasım 1843).

askeri faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve savunma stratejileri açısından sürekli bir endişe kaynağı olmuştur.⁴¹¹

3.4 Diplomasiye Konu Olan Sınır Olayları

3.4.1 Asayiş Olayları

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kafkasya'da rekabetin arttığı ve sınır gerilimlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu gerilimlerin temelinde, Rusya'nın bölgedeki yayılmacı politikaları ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma çabaları yatmaktadır. Kırım Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti bir yandan asker sevki ve tahkimat inşası gibi sınır güvenliğini sağlayacak tedbirlere başvururken, bir yandan da Rus devletinin şikâyetine sebep olabilecek asayişsizlikleri gidermeye çalışmıştır. Özellikle Çürüksu taraflarındaki sınırda ortaya çıkabilecek birtakım huzursuzluk ve asayişsizliklerin, Rusya'nın bölgeye müdahalesi için bahane teşkil etmesinden çekinilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin bu hassasiyetine rağmen sınır boylarında istenmeyen kimi önemli olaylar yaşanmıştır. Bu olayların en başında, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte kurmaya çalıştığı yeni askerlik ve vergi uygulamalarına karşı oluşan tepkiler gelmektedir. Asker alımı ve toplanan vergilerden rahatsız olanların idareye meydan okuyan tavırları sadece Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini sarsmakla kalmamış, aynı zamanda sınır güvenliğini de tehdit eden durumlara yol açmıştır. 2 Temmuz 1849 tarihinde, Gönve sancağına bağlı Batum ve Çako halkı, daha önceki memurların zulmü nedeniyle isyan ettiklerini ve bu durumun ihanetle ilgili olmadığını belirtmişlerdir. Bölge

⁴¹¹ BOA, A.DVN., 92/41, H-29-12-1269 (3 Ekim 1853).

halkı 1848 yılı askerlik yükümlölüklerini yerine getireceklerini taahhüt etmiştir. Ayrıca Anadolu Ordusu'ndan bir tabur askerin Çürüksu'ya atanması kararlaştırılmıştır. Askerler bölgeye ulaşana kadar Batum ve Çako'da askerlik kurasının ertelenmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir.⁴¹²

30 Ağustos 1849'da Batum'da göreve başlayan kaymakam, bölgedeki müdürler, ağalar ve muhtarlarla toplantı düzenleyerek padişahın adaletini ve devletin taleplerini halka duyurmuş, vergiler ve askerlik gibi yükümlölüklerin zamanında yerine getirilmesi için taahhüt senetleri almıştır. Bu senetler, suçluların yakalanması ve cezalandırılması konusunda yetkililerin iş birliği yapacaklarını güvence altına almıştır. Ardından 1849 yılı vergileri toplanmış ve devlet hazinesine teslim edilmiştir. Aynı tarihte sınırı ihlal edip Rusya tebaası ve karakollarına silah atan on beş kişilik bir grup, Çürüksu Müdürü'nün yardımıyla yakalanmış ve müebbet kürek cezasına çarptırılmak üzere Trabzon'a gönderilmiştir. Bölge zamanla güvenli hâle gelirken, silahlı kişilerin hareketi sınırlandırılmış ve barut ile kurşun kullanımı sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Batum'daki devlet barutçuluğu yerel bir şahsa ihale edilmiştir. Halkın elindeki fazla barut ve kurşunlar devlete teslim edilmiş, tüfeksiz dolaşılması sağlanmıştır. Ancak halkın bazı kesimlerinin vergi ve askerlik yükümlölüklerine direnç gösterdiği ve bazı kişilerin Batum halkının Rusya'ya göçünü teşvik ettiği gözlemlenmiştir. Devlete karşı bozgunculara yönelik zabıta gücüyle önlemler alınmaya çalışılmıştır. Kalıcı güvenlik için Batum Limanı'na bir korvet ve birkaç bölük nizamî askerin gönderilmesi önerilmiştir. Bu tedbirler sayesinde Rusya ile yaşanan sorunların çözüleceği ve çalınan esirler, hayvanlar ve malların geri alınacağı belirtilmiştir.⁴¹³

⁴¹² BOA, A.MKT., 221/28, H-11-10-1265 (30 Ağustos 1849).

⁴¹³ a.y.

Batum ve çevresinde bulaşıcı hastalıkların yayılması ve suçluların muhafaza edilememesi de önemli sorunlar yaratmıştır. Batum'da hapisane bulunmadığından, suçluların Trabzon'a sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Karantina müdürü aracılığıyla sahil kenarında uygun bir karantina alanı oluşturulması ve yolcuların hastalık durumlarının kontrol edilmesi gerekli görülmüştür. Aynı tarihte, Batum'dan Kars'a uzanan yolun düzeltilmesi, asayişin ve ticaretin kolaylaşması açısından önemli görülmüştür. Güvenliği sağlamak amacıyla mevcut zabıta neferlerinin yetersiz kaldığı, bu nedenle on süvari ve yirmi piyade ile desteklenmesi önerilmiştir. Kaymakam, güvenlik önlemlerini uygulamaya koyarak, bölgedeki kargaşayı sona erdirme sözü vermiştir. Tüm bu tedbirlerin halkın rahatını ve şehrin düzenini sağlamaya yönelik olduğu kaymakam tarafından bildirilmiştir.⁴¹⁴

Halkın devlete karşı tepkisinden kaynaklanan olaylar dışında bazı münferit suçların da bölgede diplomatik ilişkilere konu olduğu görülmektedir. 14 Mayıs 1849 tarihinde Batum'daki İngiltere Konsolosu, Trabzon Valisi Hayreddin Paşa'ya gönderdiği mektupta, hizmetkarı Ömer'in Batum'da Topçuoğlu Mehmed tarafından sarhoş bir şekilde hakarete uğrayıp bıçaklanarak öldürüldüğünü bildirmiştir. Olayın kahvehanede meydana geldiği ve kahve sahibi ile bir liman işçisinin olaya şahit olduğu belirtilmiştir. Konsolos, Batum'da güvenlik ve asayişin zayıf olduğunu, hırsızlık ve cinayet olaylarının arttığını ve kaymakamın yetkisizliği nedeniyle bu sorunların çözülemediğini vurgulamıştır. Özellikle bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin halkın bir kısmı tarafından desteklendiği ve kimliklerinin gizli tutulduğu belirtilmiştir. Konsolos, bölgenin güvenliği için silahların toplanması, Batum Limanı'na bir tabur asker yerleştirilmesi ve bozguncu kişilerin bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca görevlendirilen

⁴¹⁴ a.y.

kişilere tam yetki verilmesinin önemini vurgulayan konsolos, bu önlemler alınmadığı sürece suçluların yakalanıp cezalandırılmasının mümkün olmayacağını söylemiştir.⁴¹⁵

İngiltere'nin Batum Konsolosu Holmes'un İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderdiği resmî rapor, Trabzon Valisi Hayreddin Paşa'ya sunulan Türkçe mektubun tercümesiyle birlikte, Batum'daki yönetim boşluğuna ve şiddet olaylarına dair ayrıntılı bir değerlendirme sunmaktadır. Konsolosun hizmetkârının Batum'da öldürülmesi olayı temelinde, bölgede meydana gelen genel güvenlik sorunları ve idari yetersizlikler dile getirilmiştir. Konsolos, Batum'daki mevcut idari yapının neredeyse tamamen etkisiz olduğunu, müdürün herhangi bir yetkiye sahip olmadığını ve yeni kaymakamın gelişinin beklenildiğini belirtmektedir. Bu durumun, halk arasında korkusuzca işlenen suçların artmasına neden olduğunu ifade eden Konsolos Holmes, kaymakamın Batum'a geldiğinde, yanında bir askeri birlik bulunması gerektiğini ve gerektiğinde bu birliği sevk etme yetkisine sahip olmasının zarurî olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca halkın silahlarının toplanması ve kamu düzenini tehdit eden kişilere karşı sert tedbirler alınması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle suçluların yakalanamaması ve mevcut güvenlik güçlerinin yetersizliği sebebiyle, haydutluk ve cinayet olaylarının sıklaştığı dile getirilmiş, Batum'da yaşanan asayiş sorunlarının yalnızca idari yetersizlikten kaynaklanmadığı, aynı zamanda bölgedeki bazı nüfuzlu kişilerin hükümet otoritesinin yokluğunu fırsat olarak değerlendirdiği iddia edilmiştir. Eski müdür Hamid Bey'in adamlarının bu tür faaliyetlere karıştığına dair söylentiler aktarılmış, ancak bu bilginin doğruluğu kesin olarak teyit edilemediğinden resmî yazışmalarda belirtilmediği not edilmiştir.⁴¹⁶

⁴¹⁵ BOA, İ.HR., 54/2543, H-21-06-1265 (14 Mayıs 1849).

⁴¹⁶ BOA, HR.TO., 212/21, M-05-06-1849.

Özellikle ormanlık bölgelerde silahlı kişilerin yakalanmasının zorluğuna değinen konsolos, direniş gösterenlerin öldürülmesi için yetki verilmesi gerektiğini savunmuş, bunun Tanzimat’a aykırı olmasına rağmen şartlar gereği uygulanmasının zorunlu olduğunu öne sürmüştür. Silahlar toplandıktan sonra, Tanzimat kurallarına uygun bir şekilde yönetimin daha kolay sağlanabileceğini ifade etmiştir. Aksi takdirde başka bir çözüm yolunun bulunmadığını vurgulamıştır. Batum’daki güvenlik sorunlarının çözümü için dirayetli bir vali ve nizamî asker desteği gerektiğini belirtmiştir. Zira yaşanan olaylar halkın hükümete karşı şikayetlerinden değil, zabıta eksikliğinden kaynaklanmaktadır ve bu düzensizlikler, fesatçıların eski hesaplaşmaları için fırsat bulmasına ve bölgede kötülük yapmalarına zemin hazırlamaktadır. Son aylarda artan cinayetler cezasız kalmış, yolların haydutlar tarafından tutulması nedeniyle Batum civarında güvenli bir ulaşım kalmamıştır. Konsolos, sefaretin bu meselelerde insanî görevlerini yerine getirerek müdahalede bulunacağını umut etmekte ve hizmetkârının katilinin hâlâ yakalanamamış olmasından endişe duymaktadır. Katilin Abaza bölgesine kaçmış olma ihtimali de konsolos tarafından dile getirilmiştir.⁴¹⁷

İngiliz konsolosu tarafından şikâyet konusu olan bu ortamı düzeltmek için Osmanlı Devleti, sınır bölgelerindeki hassas dengeleri gözeten bazı idari düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Daha etkin bir idari yapı için 1851’de Lazistan sancağı kurulmuş, bölgenin yönetimi ve sınır güvenliği konularında detaylı talimatlar hazırlanmıştır. Bu talimatlar, Osmanlı-Rus ilişkilerinde sınır anlaşmazlıklarının çözümüne yönelik politikaları şekillendirmiştir. Lazistan mutasarrıfı olarak atanan Abdülatif Paşa’ya verilen yetki ve görevler, sınır bölgelerindeki halkın düzenini sağlama, dış müdahaleleri engelleme ve bölge halkını Osmanlı idaresine daha güçlü bir şekilde bağlama amacı taşımaktadır. Osmanlı Devleti, Batum ve Çürüksu gibi sınır bölgelerinin Osmanlı topraklarının

⁴¹⁷ BOA, İ.HR., 54/2543, H-21-06-1265 (14 Mayıs 1849).

sınırında yer alması nedeniyle bölgeyi stratejik bir öneme sahip görmüştür. Halkın, karşı tarafa zarar vermek amacıyla sınır ihlalleri yapması, yağmalama ve esir alma gibi eylemler gerçekleştirmesi, Osmanlı Devleti için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu tür eylemler, Rusya ile Osmanlı arasında sık sık diplomatik gerilimlere neden olmuş ve Rusya, bu tür olayları Osmanlı'nın sınırdaki hâkimiyetine yönelik eleştirilerle diplomatik baskı aracı olarak kullanmıştır.⁴¹⁸

Abdüllatif Paşa'ya verilen talimatlarda, sınırdaki halkın kontrol altına alınması, disiplinsiz davranışların önlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla bir dizi tedbir alınması istenmiştir. Bu tedbirler arasında sınır geçişlerinin kontrol altına alınması, kimliksiz veya pasaportsuz kişilerin hareketlerinin engellenmesi ve herhangi bir sınır ihlalinin sıkı bir şekilde cezalandırılması öne çıkmıştır. Rus yetkililerle yapılan görüşmelerde nazik bir dil kullanılmasına ve iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin zarar görmemesine dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tedbirler, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde uyguladığı idari ve askeri politikaların kapsamlı bir yansımasıdır. Batum ve Çürüksu bölgelerinde idari birliğin sağlanması için Lazistan Sancağı'nın kurulması, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki kontrolünü güçlendirme çabasını göstermektedir. Sınırdaki halkın kontrol altına alınmaya çalışılması, yerel nüfusun medenîleştirilmesi ve disiplin altına alınması gibi tedbirler de Osmanlı'nın bölge halkını merkeze entegre etme isteğinin bir tezahürüdür. 1851 yılında Lazistan Mutasarrıflığı üzerinden yürütülen bu politikalar, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerindeki hassas dengeleri koruma ve sınır anlaşmazlıklarını en aza indirme stratejilerini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ BOA, A.DVN., 68/72, H-19-07-1267 (20 Mayıs 1851).

⁴¹⁹ a.y.

Bütün bu girişimlerine rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgedeki asayiş olaylarının önlenmesi ve ayaklanmaların bastırılması konusunda zorlandığı, kimi zaman da bu gibi durumlarda yetki karmaşası yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Lazistan Mutasarrıfı Abdüllatif Paşa, Çürüksu taraflarında birlik ve beraberliğin sağlanması için nizamiye askerinin başında bulunan Osman Ağa'nın yürürlükteki usullere göre gayret göstermesinin sağlanması için Sadaret'e müracaatta bulunmuş ve Seraskerlik tarafından uyarılmasını istemiştir. Zira bu dönemde sürgün durumda olan Çürüksu beylerinden Ali Bey firar etmiştir. Lazistan mutasarrıfının bu talebine karşı yazılan yazıda, asayişsizliklerin giderilmesi ya da bir isyanın bastırılması için askere ihtiyaç duyulduğunda, mevcut düzenlemelere göre İstanbul'a bilgi vermeye gerek duyulmaksızın yerel meclis tarafından yazılan mazbatayla harekete geçilebileceği söylenmiştir. Ayrıca hırsızlık ve firar gibi olaylar için birliklerin görev yerlerinden alınarak başka mahallere sevk edilmelerinin doğru olmadığı, ancak Ali Bey olayındaki gibi lider durumunda olan ve bir isyana sebebiyet verebilecek kişilerin yakalanması için yerel meclis ve mahkeme tarafından alınacak kararla gerekli sayıda askerin birliklerinden alınmasında bir mahzur olmadığı da belirtilmiştir.⁴²⁰

Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliği ve asayiş konusunda yaşadığı kapasite eksikliğini ve bu durumun ortaya çıkardığı diplomatik problemleri gösteren önemli örneklerden biri de 1850'nin Eylül ayında yaşanmıştır. Rusya'nın Çürüksu Konsolos vekili Kapudan Bozzo öldürülmüştür.⁴²¹ Yapılan tahkikata göre, Sardunya tebaasından olmasına rağmen Rusya'nın konsolos vekili olarak görev yapan Bozzo, Çürüksu'da ikamet etmektedir. Bozzo'nun sınırın diğer tarafında, üç saatlik mesafede bulunan Özüret'i'de bir çiftliği

⁴²⁰ BOA, A.MKT.MHM., 47/57, H-19-09-1268 (7 Temmuz 1852).

⁴²¹ Osmanlı arşiv belgelerinde Boço, Rus kaynaklarında Bozo olarak geçen ismin İtalyanca aslı Bozzo'dur.

Bu nedenle bundan sonra ismin geçtiği yerlerde Bozzo kullanılacaktır.

vardır. Çiftliğine giden Bozzo, maiyetinde bulunan bir kavas, bir uşak ve yanında 20 yaşındaki oğlu ile Özürgeti'den dönüşü sırasında sınıra iki saatlik mesafede, Rusya toprakları içinde firariler tarafından kurulan pusuda tüfekle ateş edilerek öldürülmüştür.

⁴²² Bozzo'nun geride bir dul karısı, biri 20 yaşında, diğerleri ise henüz küçük yaşta olmak üzere dört ya da beş çocuğu kalmıştır.⁴²³ İlginç bir nokta olarak kısa bir süre sonra, 1852 yılına ait Rus yıllığına göre Kars'taki Rusya temsilcisi (ajan) Sardinya tebaasından Petr Bozo'dur.⁴²⁴ Bu kişinin öldürülen Bozzo'nun oğlu olma ihtimali vardır.

Rusya'nın Trabzon'da bulunan konsolosu, olay her ne kadar Rus sınırı içinde gerçekleşse de faillerin Çürüksu tarafından geldiklerini iddia etmiştir. Konsolos Vekili Bozzo'nun faaliyetleri, bölgenin önde gelen ailelerinden olan Tamazoğlu kardeşler, Reşid Paşa oğlu, Zibo Özegeç Ağa, Babukoğlu Mahmud, Zıvanadze Dursun, Ali oğlu Gümüş, İstekonya Mehmed Ağa, Cellatoğlu Receb, Kaladze Mehmed, Mesnedci Sebrin, Bukşıroğlu Seyyid Ali, Muçikoğlu Mehmed, Buyutoğlu Genç Osman, Palazoğlu Halim, Ali Acaralı ve Poskolo Süleyman gibi kişilerle Çürüksu Müdürü Hasan Bey'i rahatsız etmiştir.⁴²⁵

Konuyla ilgili suçlanan bu isimlerle Rus konsolos vekili arasında kısa süre önce yaşananlar ilgi çekicidir. Rusya Konsolos Vekili Kapudan Bozzo'nun şikayeti üzerine Gürcistan'dan köle, cariyeye ve çeşitli hayvanları çalmakla suçlanan sekiz kişinin tutuklanmıştır. Belgelerde Açkoniye Mehmed Ağa, Babukoğlu Mahmud, Zivâze Genç Ali, Celladoğlu Receb, Babukoğlu Genç Osman, Beşeoğlu Reşid, Ellioğlu Gümüş ve Meshize Şirin adlı kişilerin suçlu oldukları iddiasıyla altı aydan uzun süre hapiste

⁴²² BOA, İ.HR., 70/3417, H-02-01-1267 (7 Kasım 1850).

⁴²³ a.y.

⁴²⁴ **Kavkazkiy Kalendar: Na 1853 god**, V Tipografii Kantselarii Naměstnika Kavkazskago, 1852, s. 631.

⁴²⁵ BOA, İ.HR., 70/3417, H-02-01-1267 (7 Kasım 1850).

tutuldukları kaydedilmektedir. Ancak bu süreç boyunca ne Rusya ne de Gürcistan tarafından herhangi bir resmî dava açılmadığı belirtilmiştir. Yeterli delilin bulunmaması ve şikayetçi bir tarafın ortaya çıkmaması üzerine, söz konusu kişilerin tahliyeleri tartışma konusu olmuştur. Mahallî idareciler, Osmanlı Devleti'nin adalet ilkeleri gereğince, şüphelilerin uzun süre tutuklu kalmalarının hakkaniyete aykırı olduğunu belirterek tahliyeleri için İstanbul'a başvurmuşlardır. Her biri için güçlü kefiller bulunmuş ve şüphelilerin gelecekte herhangi bir suç işlemesi hâlinde kefillerin sorumlu tutulması şartıyla serbest bırakılmaları önerilmiştir. Kaza müdürü, naib ve kâtiplerin mühürleriyle onaylanan bu mazbata, Trabzon Eyalet Valisi Mehmed Hayreddin Paşa tarafından da desteklenmiştir. Rusya Konsolosluğu'na gönderilen resmî yazışmalarda, şikayetçi bir tarafın çıkmaması ve herhangi bir suçun sabit olmaması nedeniyle tutukluların serbest bırakılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kişilerin cezalandırılmak üzere İstanbul'a sevk edilmeleri veya kefillerine bağlanarak serbest bırakılmaları konusunda Osmanlı Devleti'nin adalet ve diplomasi dengelerini gözetken bir karar verilmesi istenmiştir.⁴²⁶

Bozzo, adı geçenlerin uygunsuz hareketlerini dile getiren biridir. Rus konsolosuna göre Bozzo'nun en büyük düşmanı Çürüksu Müdürü Hasan Bey'dir ve bu olayın olduğu günlerde istifa etmiştir. Cinayetin failleri ya da azmettiricileri hakkında bilgi sahibi olan Hasan Bey, olayın gerçekleşmesini engellemekle itham edilmektedir. Bütün bu iddialar karşısında Osmanlı Devleti konuyla ilgili soruşturmaların en üst düzeyde hassasiyetle yürütüleceğini, suçu ya da ihmali olanların gerekli cezaya çarptırılacağını, ancak suçsuz olanların da haksız yere cezalandırılmasının doğru olmadığını Rus tarafına iletmiştir. Bununla birlikte özellikle bölgedeki yerel idarecilerin en önemli çekincesi, Rusya'nın bu olayı bahane ederek sınırın hemen karşı tarafındaki askeri birliklerini harekete geçirme ihtimali olmuştur. Böyle bir ihtimale karşı Osmanlı Devleti, Anadolu

⁴²⁶ BOA, MVL, 231/1, H-11-04-1266 (24 Şubat 1850).

ordusunun Batum'da bulunan bir taburunun Çürüksu'ya sevk edilerek burada ikamet ettirilmesine izin vermiştir.⁴²⁷

Bozzo'nun öldürüldüğü günlerde Çürüksu kazasının Müslüman ahalisinden bazı kişiler, Rusya sınırında izinsiz ve uygunsuz davranışlarda bulunmuş, bu durum Rus yetkililerin şikayetlerine yol açmıştır. Bölgenin asayişinden sorumlu olan Çürüksu müdürü Hasan Bey'in, sınır güvenliğini sağlama bahanesiyle söz konusu kişileri himaye ettiği ve hatta gizli teşviklerde bulunduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine, Rusya Sefareti tarafından Osmanlı makamlarına şikâyetle bulunulmuş ve Hasan Bey ile ilgili soruşturma başlatılmıştır. Hasan Bey, Osmanlı Hükümeti'nin emirleri doğrultusunda görevinden alınarak Trabzon'a sevk edilmiş ve yaklaşık altı ay tutuklu kalmıştır. Yargılama süreci boyunca Hasan Bey'e karşı herhangi bir resmî davacı çıkmamış, Rusya Sefareti'nden de ek bir talep gelmemiştir. Ancak kendisinin Osmanlı Devleti'nin bir memuru olduğu belirtilmiş ve bu nedenle geçim sıkıntısı çektiği gerekçesiyle Trabzon Mal Sandığı'ndan kendisine 1.000 kuruş ödeme yapılmıştır. Ayrıca Rusya konsolos vekilinin Çürüksu'da öldürülmesiyle ilgili olarak kapsamlı bir soruşturma başlatılmıştır. Bu olayın faillerinin Osmanlı topraklarında saklanma ihtimaline karşı sınırda yoğun bir arama faaliyeti yürütülmüş ve ilgili emrin Hariciye Nezareti'ne gönderildiği belirtilmiştir. Osmanlı ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin korunması adına, her iki taraf da sınır güvenliğinin sağlanması konusunda karşılıklı iş birliği içinde bulunmuştur.⁴²⁸

21 Ekim 1851'de Bozzo'nun öldürülmesinden sonra Osmanlı Devleti, sınırda Rusların şikayetlerine konu olan olayların önlenmesi için Osman Efendi'yi "havâli-i şarkiye müfettişi" olarak görevlendirmiş ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Buna rağmen bölgede Rus tüccarlara zarar veren, hırsızlık yapan kişileri tamamen ortadan

⁴²⁷ BOA, İ.HR., 70/3417, H-02-01-1267 (7 Kasım 1850).

⁴²⁸ BOA, HR.SYS., 1335/40, M-02-07-1851.

kaldıramamıştır. Üstelik bu tip olaylarda suçluların sınırın iki yanında ortak hareket ettikleri, Osmanlı ve Rusya uyruklu olmalarına rağmen birlikte çalıştıkları anlaşılmaktadır. 1851’de buna benzer suçlar işleyen ve Rus tüccarların mallarını çalan bir grubun başında bulunan Ali Bey isimli şahıs yakalanmış ve suçunu itiraf etmiştir. Ancak söz konusu şahıs İngiliz konsolosluğuna sığınmış ve devlet memurlarından güçlü güvenceler alarak teslim olmuştur. Verilen güvenceler sebebiyle adı geçen kişiye hırsızlık cezası vermek zor olmakla birlikte hiçbir ceza verilmemesi de Ruslar nezdinde devlete zarar verecektir. Bu sebeple Ali Bey’in sınırdan uzaklaştırılarak Erzurum taraflarına nakledilmesi gündeme gelmiştir.⁴²⁹

Bu dönemde Trabzon’da mukim Rusya Konsolosu tarafından Çürüksu civarındaki sınır ihlalleri ve Osman Efendi’nin yönetim politikaları hakkında bir rapor hazırlanmış ve Osmanlı Devleti’ne sunulmuştur. Raporda Osman Efendi’nin yürüttüğü idari işlemler, sınır ihlalleri ve Osmanlı-Rus ilişkilerini etkileyen yerel olaylar yer almıştır. Osman Efendi’nin Trabzon’a dönüşünden sonra sınır bölgelerindeki çeşitli idari tedbirler aldığı belirtilmektedir. Müdürü olmayan bölgelere müdür atanması, bazı yöneticilerin görevden alınması ve şüpheli kişilerin gözetim altına alınması gibi düzenlemeler, Osman Efendi’nin en önemli faaliyetleri arasında yer almıştır. Özellikle pasaportu veya izni olmayan kişilerin sınırı geçmelerinin engellenmesi konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir. Rusya, Livane kazasının Erzurum Valiliği’nden ayrılarak Lazistan Sancağı’na bağlanması ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla Gurya ve Kobuleti bölgelerinde askeri karakolların kurulmasını önermiştir. Lazistan Kaymakamı’nın yaz aylarında Çürüksu bölgesinde bulunması gerektiği de belirtilmiştir. Buna ek olarak, merhum Bozzo ve Rus karakolu askerlerinin katillerinin yakalanması ve cezalandırılması tekrar istenmiş, haydutluk ve hırsızlık gibi suçlara karışanların sürgün edilmesi gerektiği

⁴²⁹ BOA, A.MKT.UM., 79/95, H-25-12-1267 (21 Ekim 1851).

vurgulanmıştır. Ancak Osman Efendi'nin aldığı bazı tedbirler, bölgedeki nüfuzlu kişiler tarafından destek görmemiştir. Özellikle Hasan Bey ve kayınbiraderi Hafız Paşa'nın, bölgedeki haydutluk olaylarına göz yumduğu ve suçluları cezalandırmaktan kaçındığı iddia edilmiştir. Bu durumun, Osman Efendi'nin idari kararlarını uygulamakta karşılaştığı zorlukları daha da artırdığı anlaşılmaktadır.⁴³⁰

Rus konsolosunun buna benzer bir başka tavrında, Rusya vatandaşlarına yönelik saldırı ve yağma olayları ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Taktire göre, Ahıska ahalisinden üç Yahudi tüccar, Rusya pasaportlarıyla Batum'dan Trabzon'a giderken, Özüreti'den Çürüksu'ya doğru yola çıktıklarında eski Çürüksu Müdürü Hasan Bey'in kardeşi Ali Bey ve adamları tarafından saldırıya uğramış ve tüm mal varlıkları gasp edilmiştir. Tüccarlar, Batum Kaymakamı İskender Bey'e başvurmuş, ancak olayla ilgili kapsamlı bir tahkikat yapılmasına rağmen suçluların yakalanmasında başarısız olunmuştur. Ali Bey, İngiliz Konsolosu Mösyö Solom'un kefaletiyle serbest bırakılmış, gasp edilen eşyaların bir kısmı iade edilmiş ancak olayın faileri cezalandırılmamıştır. Bu olayların yanı sıra, Rusya sınırına yakın bölgelerde meydana gelen başka asayiş sorunları da belgelerde yer almaktadır. Batum, Çürüksu ve Lazistan gibi sınır bölgelerinde isyan ve haydutluk vakalarının artması, Trabzon Valisi Rüstem Paşa'nın merkezî yönetimden destek istemesine yol açmıştır. Özellikle İngiliz Konsoloslugu'nun da devreye girerek olayları İstanbul'daki büyükelçiliğe raporlaması, sorunun uluslararası bir boyuta taşındığını göstermektedir.⁴³¹

1852 yılında Batum'da yaşanan siyasi ve asayiş krizi, bölgedeki Osmanlı idaresi ile yerel güçler arasındaki gerilimi uluslararası boyuta taşımıştır. Lazistan Paşası'na yönelik yerel şikâyetler, yalnızca Osmanlı makamlarına değil, aynı zamanda İngiliz ve Rus

⁴³⁰ BOA, HR.SYS., 1361/11, M-08-08-1851.

⁴³¹ BOA, İ..HR., 76/3728, H-10-07-1267 (11 Mayıs 1851).

konsolosluklarına da iletilmiştir. Süleyman ve Osman Kekeva kardeşlerin konsoloslara başvurusu, yerel meselelerde yabancı temsilciliklerin arabulucu veya baskı unsuru olarak görülmeye başlandığını göstermektedir. Konsoloslar, şikâyetleri doğrudan merkeze değil, Paşa'ya iletme yolunu seçerek diplomatik hassasiyet sergilemiş, ancak bu yaklaşım isyancı gruplar tarafından reddedilmiştir. Richard Holmes, isyancıları yatıştırmaya çalışmakla birlikte, Kekeva ailesinin çıkar odaklı tutumuna da dikkat çekmiştir. Paşa'nın krizi askerî yöntemlerle bastırması ve konsolosluklarla iş birliği içinde hareket etmesi, Osmanlı yönetiminin uluslararası gözlem altında kaldığını ortaya koymaktadır. Konsoloslar, olayları dikkatle izlemiş; ancak doğrudan müdahaleden kaçınarak bölgedeki istikrarın korunmasına öncelik vermiştir. Holmes, Babıâli'ye gönderdiği raporlarında Paşa'yı desteklemiş ve merkezi otoritenin güçlendirilmesini önermiştir. Konsolosların bu temkinli tutumu, Osmanlı taşrasında uluslararası diplomatik dengelerin ne kadar hassas olduğunu yansıtmaktadır. Olayların bastırılmasıyla birlikte, Batum'da sosyal ve ekonomik düzenin yeniden kurulması mümkün olmuştur.⁴³²

Bölgedeki durumu ilişkin olarak Osmanlı yetkililerinin hazırladığı raporlar da bölgenin idari, sosyal ve güvenlik sorunlarını kapsamlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Belgelere göre, bölgedeki asayiş problemleri ve idari yapının zayıflığı, halkın otoriteye güven duymamasına ve yerel güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Lazistan bölgesi Trabzon Eyaleti'ne bağlıdır, ancak coğrafi ve sosyal yapısı itibarıyla idari açıdan kontrolün sağlanması güçleşmiştir. Bölge halkının sık sık otoriteye başkaldırması ve yerel ayanların güç kazanması, devletin merkezî yönetimi adına önemli bir sorun teşkil etmiştir. Batum ve Hopa kazalarında yaşanan asayiş problemleri, sadece iç huzuru tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı-Rus sınırında istikrarsızlık yaratmıştır. Lazistan sancağının kurulmasından sonra Abdülatif Paşa'nın ilk icraatları

⁴³² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 335-344, 346-348.

arasında, asayişî sağlamak amacıyla bölgeye askeri birlikler gönderilmesi ve bazı yerel liderlerin tutuklanması yer almaktadır. Özellikle Kekeva Süleyman Ağa ve diğer bazı yerel liderlerin Trabzon'a sürülmeleri, merkezî otoritenin sert politikalarının göstergesidir. Ancak bu girişimler, çoğu zaman halk arasında daha büyük huzursuzluklar yaratmış, hatta bazı durumlarda Rusya konsolosluğu nezdinde diplomatik şikâyetlere yol açmıştır. Lazistan'daki sorunların temelinde, bölgenin coğrafi ve sosyal yapısının yanı sıra Osmanlı merkezî yönetiminin uzak bölgelerdeki kontrol kapasitesinin sınırlı olması yer almaktadır. Özellikle Batum ve çevresi gibi stratejik sınır bölgelerinde idari mekanizmanın zayıf olması, dış müdahalelere ve iç karışıklıklara zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin, bölgedeki güvenlik sorunlarını daha etkili bir şekilde ele almak için yerel otorite figürlerini kontrol altına alma girişimi, çoğu zaman bölge halkının tepkisiyle karşılaşmıştır. Bölgeye gönderilen mutasarrıfların, görevde bulundukları süre boyunca yerel liderlerle iş birliği yapma ya da onları bastırma arasında bir denge kuramadıkları anlaşılmaktadır. Bu da sürekli değişen idari yapının ve bitmek bilmeyen otorite mücadelelerinin ana kaynağı olmuştur.⁴³³

1852 yılı haziran ayında Lazistan Paşası, Osmanlı merkezi idaresinden aldığı emir doğrultusunda yetki alanındaki bölgeleri kapsayan bir teftiş turuna çıkmıştır. Bu genel emir, yalnızca Batum için değil, imparatorluk genelindeki tüm eyalet valilerine gönderilmiştir. Yapılacak teftişin amacı, hem uzak bölgelerdeki işleyişin düzenini yerinde görmek hem de halkın sosyal ihtiyaçlarını doğrudan tespit etmektir.⁴³⁴

Sınır bölgesinde yaşanan bu problemlerin giderilmesi için yeni karakolların yapılması gündeme gelmiştir. İnşası düşünülen karakolların hangi bölgelere yapılması gerektiğine dair 1851 yılının sonunda detaylı bir inceleme ve teftiş süreci başlamıştır.

⁴³³ BOA, İ.MVL., 264/10024, H-05-05-1269 (14 Şubat 1853).

⁴³⁴ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 355-356.

Şark Eyaletleri Müfettişliği'ne hitaben yazılan bir yazıda, Lazistan'daki sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla stratejik noktaların belirlenmesi ve uygun yerlere karakolhaneler inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Osmanlı yönetimi, Rusya ile sınırda meydana gelebilecek olası saldırılara karşı etkin bir savunma sistemi oluşturmayı hedeflemiştir. Karakolhanelerin yerleşimiyle ilgili incelemenin, Şark Eyaletleri Teftiş Heyeti'nin bölgeye yapacağı bir teftiş sırasında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu incelemenin başarılı bir şekilde yürütülmesi için ilgili heyetin, sınırın durumunu dikkatle gözden geçirmesi ve arazi şartlarını detaylı bir şekilde incelemesi istenmiştir. Ayrıca bölgenin coğrafi özelliklerinin ve askeri strateji açısından önem taşıyan noktalarının da göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir.⁴³⁵

3.4.2 Eşkîyalık

Osmanlı-Rus sınırında görülen en önemli problemlerden biri de eşkıyalıktır. 1805 yılında kendisine Faş Kalesi muhafızlığı görevi verilen Tuzcuzâde Memiş Ağa, kalenin başıbozuk bir grup tarafından ele geçirilmesinden şikâyet etmektedir. Merkeze yazdığı yazıda, Gönve sancağının Laz ahalisinden Ahmed Ağa oğlu Mehmed adında bir şahsın, beş altı sene önce Lazistan çevresinde yol kesip isyan ve fesat çıkararak Faş Kalesi'ni zorla ele geçirip işgal ettiğini, yol kesme ve eşkıyalık yollarıyla bazı benzerlerini de kendine uydurup hâlen kale içinde isyankâr ve bozguncu bir hâlde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple Memiş Ağa, ferman gereğince şahsen muhafızlığını üstlendiği kalenin korunması için emir gereğince iki yüz kadar kişiyi muhafaza görevine göndermiştir. Faş İskelesi'ne inen bu birlik, kaleden açılan tüfek ateşiyle geri püskürtülmüştür. Kalenin eksiklikleri ve diğer ihtiyaçlarının düzenlenmesi ve teslimi konusunda isyancı grubu nazik bir şekilde kale muhafızlığından çıkarmak için çaba

⁴³⁵ BOA, HR.SYS., 2928/15, M-18-12-1851.

gösterdiğini belirten Memiş Ağa, o güne kadar bir sonuç alınamadığını ve eşkıya grubunun kendi istekleriyle kaleyi terk etmeye niyetleri olmadığını söylemiştir. Bu durum karşısında her ne kadar zorla çıkarılması arzusu varsa da Rus askeri çevrede bulunduğundan, durumdan faydalanarak kaleyi onlara teslim etme ihtimalini göz önünde bulundurarak mevcut hâliyle kalmasına karar verilmiştir. Memiş Ağa, eğer bu endişeler bertaraf edilir, Faş Kalesi Muhafızlığı hususunda kendisine sorumluluk yüklenir ve kalenin bu şahsın elinden alınması için izin ve yetki verilirse, bu konuda elinden geleni yapacağını bildirmiştir.⁴³⁶ Faş Kalesi gibi son derece mühim noktanın bu durumu, bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

1833 yılında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e kıyısı bulunan Lazistan, Livane ve çevre bölgelerinde yaşanan olaylar, taşra yönetimindeki zorlukları ve bölgedeki otoriteyi sağlama çabalarını göstermektedir. Yazışmalarda Lazistan eşkıyasının bölgedeki isyan ve fesat hareketlerini Çıldır ve Livane'ye yayma girişimleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu durum, sınır bölgelerindeki merkezî otoritenin karşılaştığı güvenlik sorunlarının boyutlarını da göstermektedir. EşkİYaların Livane kazasını ele geçirerek Keskim taraflarına asker sevk ettikleri ve bu bölgelerde anarşi ortamı oluşturdıkları belirtilmektedir. Bu durum karşısında Kars Muhafızı Ahmed Paşa liderliğinde bir müdahale başlatılmış ve Livane kazasının hızla kontrol altına alındığı ifade edilmiştir. Keskim tarafına gönderilen eşkıyalar ise dağıtılmış, böylece Çıldır Eyaleti'ndeki otorite yeniden tesis edilmiştir.⁴³⁷

Osmanlı Devleti, bu başarıyı yerel halkı yatıştırmak ve onların desteğini kazanmak için kullanmış, bölgedeki halkla müzakereler yapılmış ve itaatin sağlanması adına çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu süreçte GönYE Kalesi'nin zorla ele geçirilmesi, Hoy ve Arhavi

⁴³⁶ BOA, HAT, 102/4044, H-29-06-1220 (24 Eylül 1805).

⁴³⁷ BOA, HAT, 693/33443, H-09-09-1248 (30 Ocak 1833).

gibi stratejik noktalara asker sevki ile bölgedeki kontrolün güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak olumsuz hava koşulları, özellikle yoğun kar yağışı nedeniyle asker sevkiyatı büyük ölçüde gecikmiş ve zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen kara ve deniz yoluyla sevk edilen askerler ve mühimmat sayesinde bölgede otoritenin sağlanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Ancak Osmanlı yönetimi, askeri müdahaleler ve yerel halkla yapılan müzakereler yoluyla bu tehditlere yanıt vermiştir. Özellikle bölge halkının desteğini kazanma çabaları, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde kullandığı stratejilerin önemli bir parçasını oluşturmuştur.⁴³⁸

1843 tarihinde, Rusya'nın Gürcistan ve Kafkasya Valisi tarafından Tiflis'ten Müşir Hazretlerine gönderilen bir mektupta, Çürüksu Sancağı'nın Osmanlı yönetimine devredilmesi nedeniyle tebrik ifadeleri yer almakta ve aynı zamanda bölgedeki zararlı şahısların cezalandırılması talep edilmektedir. Mektupta, Çürüksu Sancağı'nın Osmanlı Devleti'nin liyakatli yönetimine devredildiği belirtilmekte ve bu durumun iki devlet arasında dostane ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunacağı vurgulanmaktadır. Özellikle Osmanlı yönetiminin adilane ve akılcı hareketlerinden duyulan memnuniyet dile getirilirken, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini sağlamak ve bölgedeki huzuru korumak konusundaki çabaları takdir edilmektedir. Ayrıca, “Yaramaz Hasan Tavrgiridze” adlı şahsın toplum huzurunu bozduğu, isyan ve soygun faaliyetleriyle tanındığı ifade edilmektedir. Osmanlı yönetiminden bu şahsın tutuklanması ve adaletin yerini bulması talep edilmektedir. Bu talebin yerine getirilmesinin yalnızca yerel düzeni sağlamakla kalmayıp, Rusya'nın Gurya Eyaleti'nde de genel refah ve güvenliğin artmasına katkıda bulunacağı belirtilmektedir.⁴³⁹

⁴³⁸ a.y.

⁴³⁹ BOA, HR.SYS., 1334/40, M-03-04-1843.

1850-1852 yılları arasında Batum Sancağı'nda yaşanan olaylar, Osmanlı Devleti'nin merkezî otoriteyi güçlendirme çabası karşısında taşra yönetiminde etkili nüfuz sahibi kişilerin oluşturduğu problemlere örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler, devletin sınır bölgelerinde karşılaştığı güçlükleri ve bunlara karşı geliştirilen idari ve askeri tedbirleri anlamak adına önemlidir. 1850 yılında Atina kazası halkından Telataroğlu İbrahim Ağa ve Hacı Şahinoğlu Ahmet Bey'in yol açtığı fesat hareketleri bastırılmıştır. Telataroğlu İbrahim Ağa'nın daha önce Atina kazasında halk arasında huzursuzluk yaratan davranışları ve neden olduğu olumsuzluklar, sadaret makamına bildirilmişti. Ancak İbrahim Ağa'nın Trabzon'a gitmesi ve bölgeden ayrılmasıyla bu mesele bir süreliğine sakinleşmiştir. Aynı dönemde Hacı Şahinoğlu Ahmet Bey'in firar ederek kazaya gelmesi, kazadaki halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve kendisine ya kaymakamlığa başvurması ya da bölgeyi terk etmesi gerektiği belirtilmiştir. Halkın baskısı ve bu kişilerin kazada neden olduğu huzursuzluk, merkezî otoriteye defalarca arz edilmiştir. Durumun çözümü için, Batum'da bulunan Binbaşı Osman Ağa ve Batum Konsolosluğu'nda görevli bir yetkili devreye girmiştir. Bu müdahalelerin ardından, kazada yayılan fesat tamamen ortadan kaldırılmış ve huzur sağlanmıştır. Bölgedeki huzursuzluğun giderilmesiyle, bu durumun daha geniş bir soruna dönüşmesi engellenmiştir. İlgili kişilerin meclis tarafından sorgulanacağı ve durumlarının detaylı bir şekilde rapor edilerek merkezî otoriteye sunulacağı belirtilmiştir.⁴⁴⁰

Batum ve çevresindeki yerel güçlerin, eşkıyalık faaliyetleriyle sancak yönetimini tehdit ettiği ve devlet otoritesini zayıflatmaya yönelik girişimlerde bulunduğu başka örnekler de söz konusudur. 1851'de bu durumu gösteren bir olay daha yaşanmıştır. Bu bağlamda Trabzon Valisi ve Batum Kaymakamı Mahmud İskender'in olaylara müdahalesi, taşra yönetiminin işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Çürüksu ve

⁴⁴⁰ BOA, MVL, 232/29, H-30-05-1266 (13 Nisan 1850).

Atina kazalarının eski müdürleri Hasan Bey ve Abdülhamid Bey'in yanı sıra Batum eşkıyalarından Şahinbaşoğlu Hüseyin Ağa, Salih Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa ve Çürüksulu eşkıya lideri İsmail Dede Ağa'nın başını çektiği bir grubun, bölgedeki huzuru bozduğuna dair şikâyetler alınmıştır. Bu kişilerin Trabzon'daki nüfuzlu şahıslar tarafından korunarak adeta misafir statüsünde tutulmaları, bölgede suçsuz kişilerin haksız yere sorgulanmasına ve halk arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Kaçan bazı liderlerin köylerine dönerek destekçi toplamaları ve sancak yönetimini zayıflatmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaları, bölgeyi daha da karışık bir hâle getirmiştir. Bu durum karşısında Kaymakam Mahmud İskender, seçkin bir zabıta kuvvetiyle harekete geçerek firari suçluların izini sürmüş ve yaptığı baskınlarla eşkıyalar arasında büyük bir korku yaratmıştır. Bu operasyonların sonucunda bazı liderler kaçmak zorunda kalmış, diğerleri ise yakalanarak etkisiz hâle getirilmiştir. Bu müdahaleler sayesinde bölgede asayiş yeniden sağlanmış, halk arasında güven yeniden tesis edilmiştir. Nüfuzlu kişilerin bu tür faaliyetlere dolaylı veya doğrudan destek sağlaması, Osmanlı taşra yönetiminin karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan biri olarak dikkat çekmektedir.⁴⁴¹

1852 tarihinde Batum'da asayiş sorunları ve isyan girişimleri meydana gelmiştir. Batum'da köle ticaretiyle uğraşan ve hükümete borçlu olan Süleyman Ağa, Osman Ağa ve Yusuf Ağa Kekeva kardeşler ile Şahinbaşoğlu Hüseyin Ağa gibi şahısların çeşitli iddialarla suçlanmışlardır. Bu kişiler bölgedeki huzursuzlukların başlıca aktörleri olarak nam salmışlardır. Bu şahıslar Lazistan Kaymakamı Latif Paşa'ya karşı isyan girişiminde bulunmuş, ailesine yönelik tehditler savurmuş ve bölgedeki halkı kışkırtarak elli kadar silahlı adamla şehir yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine, Kobuleti'te görevli Osman Ağa isimli binbaşı ve diğer memurlar, asileri dağıtmış ancak eşkıyalar da bölgeden kaçmayı başarmıştır. Lazistan Kaymakamı'nın, devlet otoritesini güçlendirmek

⁴⁴¹ BOA, MVL, 237/62, H-3 -07-1267 (4 Mayıs 1851).

ve asayışı sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Latif Paşa, isyanın bastırılması ve asilerin takibi için Osman Ağa'ya gerekli emirleri vermiş, ancak operasyon gecikmeli olarak gerçekleştiğinden birçok asi kaçmayı başarmıştır. Asilerin bazılarının yakalanması ve cezalandırılması talep edilmiştir. Ayrıca İngiltere Konsolosu Holmes'un, olaylar karşısında Osmanlı yetkililerine destek verdiği ve kaymakama teşekkür ettiği belirtilmektedir. Bu sırada, Acara halkının devlete yardım etmekten kaçındığı ve eşkıyalarla gizli iş birliği yaptığı da vurgulanmaktadır. Bu durum, devletin bölgedeki kontrolü güçlendirmek amacıyla ek askeri kuvvetler göndermesini zorunlu kılmıştır. Batum'daki isyan girişimi, yerel idarecilerin karşılaştığı idari ve askeri zorlukları açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁴²

Lazistan Sancağı'na bağlı Batum kazasında yaşanan eşkıya faaliyetlerinin bir diğer örneği yine 1852 yılında karşımıza çıkmaktadır. Acara-i Suflâ kazasında bazı köylerin halkından oluşan eşkıya gruplarının huzursuzluk yarattığı, isyan girişiminde bulunduğu ve bölgedeki düzeni tehdit ettiği görülmektedir. Öke köyünden hareket eden yetkililer, Acara-i Suflâ kazasının merkezine ulaştıklarında, köylülerin topluca çağırılması amacıyla pusulalar göndermişlerdir. Halkın büyük kısmının çağrıya uyacağı öngörülse de bazı grupların bu çağrıyı reddederek muhalefet ettikleri ve terbiye edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu isyancı grupların liderlerinin, aile ve akrabalarını da dâhil ederek daha geniş bir kitle oluşturdukları ve kazada otoriteye meydan okuma cesaretini gösterdikleri rapor edilmiştir. Bu duruma müdahale etmek amacıyla Çürüksu'da bulunan dört bölük nizamiye askeri ve Binbaşı Osman Ağa bölgeye sevk edilmiştir. Sevk edilen askerler, yolda isyancı gruplarla karşılaşmış ve bu gruplara yönelik sert tedbirler alınmıştır. Binbaşı Osman Ağa tarafından, isyancıların nasıl etkisiz hâle getirildiği ve alınan önlemlerle ilgili yazılı rapor, merkezî yönetime sunulmuştur. Buna göre olayların detaylı

⁴⁴² BOA, HR.TO., 285/79, M-18-04-1852.

şekilde aktarıldığı ve eşkıya liderlerinin yakalanmasıyla düzenin büyük ölçüde sağlandığı belirtilmektedir. Ancak bu tür faaliyetlerin tekrar etmemesi için daha geniş kapsamlı önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁴³

Batum Sancağı'nda 1850-1852 yılları arasında yaşanan bu farklı ancak ilişkili olaylar, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde asayiş ve otoriteyi tesis etme mücadelesinin sürekli ve çok yönlü olduğunu göstermektedir. Yerel dinamikler, nüfuzlu kişilerin rolü, halkın tepkileri ve merkezî yönetimin idari ve askeri müdahaleleri, bu mücadelenin temel unsurlarıdır. Merkezî otoritenin kararlılığı yanında taşradaki direnişin ve suç teşkil eden faaliyetlerin karmaşık yapısı ortaya çıkmıştır. Özellikle eşkıyalık ve fesat hareketleri gibi sorunların yalnızca kolluk faaliyetleriyle değil, aynı zamanda idari tedbirler ve nüfuzlu kişilerin denetimi gibi daha geniş stratejilerle ele alınması gerektiğini ortaya çıkıştır.

3.4.3 Sınırdaki Nüfus Hareketleri

1829 tarihli Edirne Antlaşması'ndan sonra Çoluk Nehri Osmanlı-Rus sınırı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte hem arazi meseleleri, ticarî faaliyetler, akrabalık gibi bağlar sebebiyle hem de devlet otoritesinin sınır bölgelerindeki gevşekliğinden dolayı yeni belirlenen sınırlar arasında ciddi bir hareketlilik söz konusudur. Bu bağlamda en önemli konulardan biri, izinsiz olarak sınırın karşı tarafına geçen, suç işleyerek kaçan ya da iltica edenlerin durumlarıdır. Edirne Antlaşması'na göre siyasî mülteciler dışındaki suçlar dolayısıyla sınırı geçenler dışındaki suçluların iki devlet arasında iadesi esas kabul edilmiştir. Bunun dışında Rus sınırları içinde Müslümanlığı kabul etmek isteyenlere cebir, zorlama ya da teşvikte bulunmak yasaktır. Kendi isteğiyle İslâm dinini kabul

⁴⁴³ BOA, MVL, 250/19, H-5-08-1268 (25 Mayıs 1852).

edenlerin ise yabancı uyruklularsa konsoloslarının, Osmanlı tebaasındansa bulunduğu mahaldeki meclise atanmış piskopos ve temsilcilerin huzurunda açık biçimde sorgulanmaları gerekmektedir. Böylece din değiştirmeler, herhangi bir zorlama yahut art niyet olmadığı açıkça anlaşıldıktan sonra kabul edilecektir.⁴⁴⁴

Bu esaslar çerçevesinde Osmanlı-Rus sınırındaki hareketliliği görmemizi sağlayan bazı dikkat çekici örnekler bulunmaktadır. 1831 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesi, Gürcistan kökenli ve daha sonra İslâm'ı kabul ederek Batum Ordusu'na katılan Ali Efendi'nin ailesini Osmanlı topraklarına getirme talebini içermektedir. Belge, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin sosyal, dinî ve siyasî entegrasyonuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Gürcistan'da Golanti Kapril'in oğlu olan Ali Efendi, Batum'daki Osmanlı ordusuna katılmasıyla İslâm'ı kabul ettiğini ve Osmanlı tebaasına dâhil olduğunu belirtmektedir. Ancak ailesi, Rusya idaresinde kalan Gürcistan'ın Özürgeti mahallesine bağlı Duvabzev köyünde ikamet etmektedir. Ali Efendi, bu durumda ailesinin Osmanlı topraklarına naklini sağlamak için Osmanlı idaresine resmî bir talepte bulunmuştur. Ailesinin nakli sırasında karşılaşılabilecek olası engelleri aşmak amacıyla Osmanlı yönetiminden bir pasaport verilmesini ve gerektiğinde memurların müdahale ederek sürece destek olmasını istemiştir. Ayrıca Gürcistan'daki mülk ve arazilerinin satılması konusunda da izin talep etmektedir. Ali Efendi'nin durumu, sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin Osmanlı ordusuna katılarak hem dinî hem de sosyal statü kazandıklarını ve Osmanlı Devleti'nden resmî destek talebinde bulunduklarını göstermektedir. Aile birleşimi ve mülk satışı gibi konuların ayrıntılı olarak belgelenmiş olması, Osmanlı bürokrasisinin sosyal ve idari düzenlemeler konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Devletin sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin göç taleplerini resmî

⁴⁴⁴ BOA, HR.MKT., 43/34, H-02-05-1268 (23 Şubat 1852).

bir çerçevede ele alması, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini sağlama ve insan kaynağını koruma planının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.⁴⁴⁵

İslâm dinini benimseyerek Osmanlı tarafına geçenlerle ilgili Edirne Antlaşması'ndan hemen sonra yaşanan bu örnekten farklı olarak Kırım Savaşı yaklaşırken görülen bir başka örnekte, Osmanlı Devleti'nin daha korumacı bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. 1852 yılında Rusya'da bulunan Gürcistan topraklarından üç Gürcü çocuk, kendi istekleriyle İslâm dinini kabul etmek için Lazistan Sancağı'na bağlı Çürüksu kazasına gelmişlerdir. Çocukların yaşları 14 civarındadır ve Osmanlı askerlerinin kışlasında geçici olarak barınmaktadırlar. Gürcüler çocukları geri döndürmek için birini göndermiş, ancak çocuklar, *“Biz buraya İslâmiyet'e girmek arzusuyla geldik, hiçbir şekilde geri dönmeyiz.”* diyerek reddetmişlerdir. Çocukların İslâm'ı kabul etme istekleri, Çürüksu kazasının geçici müdürü Mehmed Ağa ve Osmanlı askerlerinin binbaşı Osman Ağa tarafından Lazistan Mutasarrıfı Abdülatif Paşa'ya bildirilmiştir. Abdülatif Paşa, yabancı uyruklu kişilerin İslâm'ı kabul etmeleri durumunda izlenecek protokolü belirlemek ve gelecekte benzer durumlar için talimat almak amacıyla durumu İstanbul'daki üst makamlara bildirmiştir. Paşa, Rusya Batum Konsolosu'nun Trabzon'da bulunmaması nedeniyle işlemlerin tamamlanamadığını belirtmiştir. Ayrıca daha önce sınır bölgesine gidip bu konuyla ilgilenmek için izin talebinde bulunduğunu, ancak henüz cevap alamadığını da eklemiştir. Abdülatif Paşa, özellikle pasaport ve gerekli belgeler olmadan gelenlerin durumunu ve bunun Osmanlı Devleti'nin Eyâlât-ı Şarkiye Müfettişi Osman Efendi'nin Trabzon'da Rus yetkililerle aldığı kararlara uygunluğunu sorgulamıştır. Paşa, bu çocuklar ve gelecekte ortaya çıkabilecek benzer durumlar için nasıl bir işlem yapılacağı konusunda emir ve talimat verilmesi talebinde bulunmuştur.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ BOA, HR.SYS., 1334/23, M-31-12-1831.

⁴⁴⁶ BOA, HR.MKT., 42/7, H-23-03-1268 (16 Ocak 1852).

Edirne Antlaşması'na göre bu tip durumlarda neler yapılacağı tespit edilmiş olmasına rağmen Abdülatif Paşa'nın konuyu İstanbul'a taşıması, Edirne Antlaşması hükümlerinin de tartışmaya açılması anlamı taşımaktadır.

Batum ve çevresinin kontrolü, sınır bölgesi olmasından dolayı son derece güçtür. Osmanlı idaresinden şikayetçi olan halk, coğrafya ve iklimin verdiği toplumsal karakter itibariyle otoriteye başkaldırmaya oldukça meyillidir. Bu sebeple çeşitli olumsuzluklar, kimi zaman isyanlarla kimi zaman da halkın doğrudan doğruya sınırın öte tarafıyla irtibata geçmesiyle protesto edilmiştir. Örneğin Çapet ve Çakvi köylerinde toplanmak istenen vergileri ağır bulan ve asker vermek istemeyen aileler Rusya'ya geçmek istemişlerdir. Durumun merkeze iletilmesinden sonra yapılan değerlendirmelerde bölgenin hassas durumu ve toplumsal yapısı dikkate alınarak halkı hoşnut edecek şekilde devletin yeni düzenlemelere gittiği görülmektedir.⁴⁴⁷

1847'den itibaren Trabzon vilâyeti dâhilinde Tanzimat uygulamaları yürürlüğe sokulmaya başlanmıştır. Özellikle vergi ve askerlik konuları bu uygulamalar içinde önemli bir yer tutmaktadır. Askerlik konusunda kura usulü getirilmiş ve Osmanlı vatandaşı erkekler bu usulle belirlenerek zorunlu askerliğe tâbi tutulmaya başlanmıştır. Ancak Trabzon vilâyetinde bu usulle asker alımı yapılmaya başlandığında devlet otoritesinin nispeten zayıf olduğu sınır bölgelerinde problemler yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1852 yılında Arhavi kazasında yapılan askerlik kurasında belirlenen asker adayları firar ederek Rusya tarafına kaçmışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, Edirne Antlaşması'na atıfta bulunarak Rusya Sefâreti'ne müracaat etmiş ve bu kişilerin siyasî mülteciler olmayıp sırf askerlikten kaçmak için firar ettiklerini belirterek iade talebinde bulunmuştur.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ BOA, A.MKT., 218/75, H-24-09-1265 (13 Ağustos 1849).

⁴⁴⁸ BOA, HR.MKT., 43/34, H-02-05-1268 (23 Şubat 1852).

Alınmaya çalışılan tedbirlere rağmen askerlik ve vergi meselesi dolayısıyla halk arasındaki muhalefet ve tereddütler tam olarak giderilememiştir. 3 Mayıs 1849 tarihinde, Batum ve Çako halkından üç yüz elli kişinin, Batum Konsolosu ve diğer bazı bozguncuların kışkırtmasıyla Rusya'ya tabi olma niyetiyle evlerini terk edip sınır bölgesine gitmiştir. Osmanlı yetkilileri bu kişilerin geri getirilmesi için harekete geçmiştir. Çürüksu'ya doğru yapılan yolculukta, bu kişilerin geri dönmeleri için girişimlerde bulunulmuş, ancak bu kişiler Rusya'da izin talep etmiş ve Prens Vorontsov'un onayıyla içeriye alınmayı beklemeye başlamışlardır. Dönmeyi reddeden bu kişiler, dinî inançlarındaki zayıflık nedeniyle dinden dönmeyi dahi kabul edebileceklerini dile getirmişlerdir.⁴⁴⁹

Osmanlı yetkilileri, bu kadar büyük bir Müslüman nüfusun Osmanlı Devleti'nden uzaklaşıp Rusya'ya yönelmesinin, devletin itibarına ve dinî değerlerine zarar vereceği endişesiyle, bu kişilerin geri dönmesi için yollar aramaya devam etmiştir. Bu çerçevede Naçalnik adı verilen Rusya Devleti yetkilisine dostane ve diplomatik bir mektup yazılmıştır. Osmanlı Devleti, halkının sadakatini korumak ve Rusya'nın olası etkisini sınırlamak için çaba göstermiştir. Durumun milletlerarası ilişkilerde hassasiyet yarattığı ve Osmanlı'nın dinî ve siyasî itibarına zarar verme riski taşıdığı vurgulanmıştır. Bu girişim üzerine Rus yetkilisi, daha önceki sözünden dönerek bu kişilerin kabul edilmeyeceğini açıkça bildirmiştir. Bu mektubuna cevaben, söz konusu kişilerin morallerinin bozulduğu ve geri dönmeye meyilli oldukları görülmüştür. Grup, Osmanlı Devleti'ne geri dönme koşulu olarak, Tersane-i Âmire'ye alınacak askerlerin Çürüksu gibi bölgelerde topçu olarak görevlendirilmesini ve vergilerinin azaltılmasını talep etmiştir. Bu taleplerin yerine getirilip getirilmeyeceği konusunda söz sahibi olmadığını belirten yetkililer, durumu yüksek makamlara bildireceklerini ve bir karara varılana kadar

⁴⁴⁹ BOA, A.MKT.MVL., 14/94, H-10-06-1265 (3 Mayıs 1849).

mevcut düzenin korunacağını açıklamışlardır. Neticede bu kişiler evlerine dönmüş, ancak Rus devletine tabi olma veya başka bir devlete sığınma tehditlerini bir araç olarak kullanmışlardır. Vergi ve düzen konularında bir karara varılamamış ve bu kişilerin başka bir devlete tabi olma eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Durumun ciddiyeti göz önüne alınarak, devletin hızlı ve kararlı bir şekilde müdahale etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Binbaşı Ali Bey'in Batum'da asker kurası gerçekleştirdiği haber alınmış, ancak henüz resmî bir bildirimin yapılmadığı belirtilmiştir.⁴⁵⁰

Bu kişilerin geri dönmesi, Tersane-i Âmire için alınacak askerlerin topçu olarak görevlendirilmesi ve vergilerinin bir kısmının indirilmesi talepleri karşılığında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, vergi ve askerlik işlemleri geçici olarak durdurulmuş ve yeni düzenlemeler yapılana kadar askıya alınmıştır. Gönye eski kaymakamı Şehrab Paşa ve aşar müzayedesine memur Hasbi Efendi tarafından sunulan dilekçede, bu halkın muhalefedinin yerel makamlarca bildirildiği, Padişah'ın iradesiyle kaymakamın görevden alınarak yerine Galip Efendi'nin atandığı ifade edilmiştir. Yeni kaymakama, bu meselelerin çözümü için gereken talimatlar verilmiş ve olayların kaynağı olarak görülen kışkırtmaların dikkatle araştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Benzer olayların tekrarını önlemek için fesat çıkaran kişilere yönelik disiplin işlemleri uygulanması gerektiği devletin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Fesadın asıl kaynağı olan şahısların yargılanması, suçlarının büyüklüğüne göre cezaî işlemlerin yapılması ve bu kişilere dair mazbatanın düzenlenerek yetkililere sunulması uygun görülmüştür.⁴⁵¹

Aynı tarihte Batum ve çevresindeki Çapet ve Çadki köylerinden altı yüz elli Müslümanın Rusya'ya geçmek için istedikleri izin de reddedilmiştir. Kafkas Orduları Komutanı Prens Vorontsov'un sefaret kanalıyla gönderdiği yazıda, bu kişilerin artık

⁴⁵⁰ a.y.

⁴⁵¹ a.y.

Rusya'ya gitmemesi için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiş ve bu yazı Babıali'ye sunulmuştur. Daha önce bu halkın, asker vermemek ve vergi muafiyeti istemek gibi uygunsuz taleplerle hareket ettiği ve takınılan kararlı tutum sayesinde iskân edildikleri anlaşılmıştır. Rusların bu kişileri geri göndermesi memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca bu bölgenin halkının vahşi ve sert mizaçlı oldukları, bu tür sorunların tekrar ortaya çıkmaması için Trabzon Valisi'nin bölgeyi dikkatle yönetmesi gerektiği vurgulanmıştır. Rusya'nın Müslümanların karşı tarafa geçmesini engelleyen hareketleri, antlaşma hükümlerine ve dostluk şartlarına uygun bulunmuş, bu memnuniyetin ilgili sefaret kanalıyla resmî olarak bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Her ne kadar iskân tedbirleri daha önce başlatılmış olsa da halkın büyük bir kısmının ülkeden ayrılma girişimi, ciddi sorunlar ve güçlü sebeplerin varlığına işaret etmektedir. Bu kişilerin taleplerinin tam olarak incelenmesi ve hak ettikleri düzenlemelerin yapılması, geçici sükûnetin kalıcı bir çözüme dönüşmesi açısından önemli olarak görülmüştür. Bu tür hassas bölgelerde yaşayan halkın, yerel şartlar göz önünde bulundurularak bazı özel yardımları hak ettiği de vurgulanmıştır.⁴⁵²

Konuyla ilgili bir başka belgede, vergi yükünün bölge halkının dayanma gücünü aştığı belirtilmiş ve vergilerin adil şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak henüz vergi defterleri ve detaylı inceleme sonuçları ulaştırılmamıştır. Bölgenin tarım açısından verimsiz olduğu ve halkın yardıma muhtaç bulunduğu kaydedilmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için vergi oranlarının halkın gelir durumuna uygun olarak yeniden belirlenmesi emredilmiştir.⁴⁵³

1852 yılında Lazistan Mutasarrıfı Abdülatif Paşa ile Rus temsilci Mösyö Lili arasında, Guril ve Kobuleti sınırındaki güvenliği ve geçişleri düzenleyen bir protokol

⁴⁵² BOA, İ.HR., 54/2543, H-21-06-1265 (14 Mayıs 1849).

⁴⁵³ BOA, A.MKT., 209/10, H-05-08-1265 (26 Haziran 1849).

hazırlanmıştır. Taraflar arasında yürütülen müzakerelere Batum'da mukim Rusya Konsolosu Vekili Mösyö Ciduci de katılmıştır. Görüşmelerde sınır güvenliği, geçiş ve sınır ticaretini düzenleyen çok sayıda hüküm ve tedbir gündeme gelmiştir. Müzakerelerin temel amacı, Osmanlı-Rus sınırında düzenli bir yönetim ve asayiş sistemi oluşturmaktır. Görüşmeler sonucunda alınan kararlardan bazıları şunlardır: Lazistan ve Kobuleti ahalisinin sınırdan geçiş yapabilmesi için Batum'daki Rusya Konsolosu Vekili tarafından onaylanmış geçiş belgeleri taşımaları zorunlu kılınmıştır. Benzer şekilde, Gurya halkı da sınır muhafızlarından geçerli belgeler almadan komşu bölgelere seyahat edemeyecektir. Geçiş belgelerinin süresine uymayan veya izinsiz hareket eden kişiler, zorla sınır dışı edilecektir. Ticarî işlemlerde, her türlü senet, borç devri, kontrat ve diğer anlaşmaların resmî belgeler üzerine yazılması ve ilgili yetkililer tarafından onaylanması kararlaştırılmıştır. Lazistan'da memleket meclisi huzurunda ve Rus Konsolosu Vekili'nin imzası ile, Gurya'da ise yetkili memurlar tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir. Gurya ve Özürgeti'de ticaret yapan Müslümanlar arasındaki ihtilafların çözümü için ya halk tarafından seçilen ya da Tiflis'teki Osmanlı Şehbenderi tarafından atanan bir temsilci bulunması zorunlu tutulmuştur. Bu temsilci, ihtilafların çözümünü üstlenecek ve gerektiğinde hükümet nezdinde Müslümanlara yardımcı olacaktır. Ayrıca çalıntı çocuklar, hayvanlar veya diğer mallar hakkında yapılan şikayetlerin derhal Batum'daki Rusya Konsolos Vekili'ne bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Konsolos, Osmanlı yetkililerinden malların iadesini talep edecek, benzer şekilde Osmanlı yetkilileri de Guril yetkilileri nezdinde arabuluculuk yaparak çalınan malların iadesini sağlayacaktır. Asker firarîleri ve askerlikten kaçmak amacıyla Rusya topraklarına sığınan Müslümanların belirlenerek ilgili makamlara teslim edilmesi, hırsızlar, katiller ve diğer suçluların da aynı şekilde iadesi hükme bağlanmıştır. Son olarak, Çürüksu'da bulunan Osmanlı taburunun görevi, halkın silahlarını toplamak ve genel düzeni sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu tedbirler, sınır bölgelerindeki güvenliğin artırılması ve düzenin korunması amacıyla

uygulanacaktır. Varılan bu mutabakat, Osmanlı ve Rusya arasında sınır güvenliğini sağlama, asayişî koruma ve sınır ticaretini düzenleme konularında yürütülen diplomatik iş birliğinin kapsamını göstermektedir.⁴⁵⁴



⁴⁵⁴ BOA, HR.SYS., 1361/12, M-15-07-1852.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İDARE: REFORM ÇABALARI, DEVLETİN KAPASİTE EKSİKLİĞİ VE YEREL DİNAMİKLER

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın Kafkasya ve Karadeniz'e yönelik yayılmacı politikalarına karşı verdiği mücadele, devletin sınır güvenliği, askerî organizasyonu ve diplomatik girişimlerini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almıştır. Sınır bölgelerinde yaşanan mücadeleler, iki devlet arasındaki askerî çatışmaların ötesinde, geniş kapsamlı siyasî ve toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı Devleti, sınırlarında meydana gelen gerilimleri yalnızca askerî ve diplomatik açıdan değil, aynı zamanda idarî reformlar, halkın devlete bağlılığını güçlendirme çabaları ve ekonomik kaynakların verimli kullanımı açısından da ele almak zorunda kalmıştır. Sınırdaki mülkiyet anlaşmazlıkları, yerel nüfuz sahibi kişilerin direnişi ve Rusya'nın bölgesel işgalleri, devletin sınır güvenliğini sağlama politikasının sürekli olarak gözden geçirilmesine yol açmıştır. Bu bölümde bütün bu meseleler detaylarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

4.1 Bölgeyi Etkileyen Toplumsal ve Ekonomik Dinamikler

4.1.1 Şehrin Fizikî Yapısı ve Dönüşümü

XIX. yüzyılın başlarında Batum hakkında bilgiler veren Adrien Dupré'ye göre Batum, yaklaşık iki bin sakini olan, dağınık evleri ile geniş bir köye benzeyen bir yerleşim yeridir ve burada birkaç Ermeni de yaşamaktadır. Deniz kıyısında bulunan Batum'un açık bir limanı ve uzun bir sahil şeridi vardır. Liman derin olduğu için gemiler güvenle demirleyebilmektedir. Batum'un savunması o dönemde zayıftır ve limanı koruyan bir

kale bulunmamaktadır. Pazarın girişinde, topları olmayan, hendekle çevrili taş ve ahşap bir kule bulunmaktadır. Limana yakın pazarda yaklaşık elli kadar bakımsız dükkân vardır ve burada genellikle değeri düşük eşyalar satılmaktadır. Batum'un bulunduğu bölge meyve, buğday ve özellikle pirinç açısından verimli olmasına rağmen, şehrin ticareti yok denecek kadar azdır. Buraya gelen küçük gemiler ve tekneler genellikle un, tuz, sabun ve yerel halkın kullanımı için birkaç kumaş getirmektedir. Ayrıca Acara Vadisi'ndeki zorlu yollar, Ahıskalı tüccarların mallarını Erzurum pazarlarından almayı tercih etmelerine neden olmaktadır. Bu durum Batum'un ticarî potansiyelini sınırlamaktadır.⁴⁵⁵

Eski şehir, çarşıları, camileri, kahvehaneleri ve hanlarıyla yolcuların, kervanların, hayvanlarının ve yüklerinin konaklayabileceği alanlar sunan yüzlerce küçük Türk kentinin adeta bir yansıması gibidir.⁴⁵⁶ 1830'a gelindiğinde, Çıldır Valisi Hamşizade Ahmet Paşa'nın kayınbiraderi ve Batum mütesellimi Bejanoğlu Sefer Bey⁴⁵⁷, şehrin idarî merkezi olan Tamara Mahallesi'ni terk ederek limanın güney kısmında gemiler için yeni bir barınma alanı oluşturmuştur. Sefer Bey, bu bölgede Ahmediye adını verdiği bir cami inşa ettirmiş, caminin çevresine dükkânlar ve evler yaptırmıştır. Sefer Bey'in girişimiyle kurulan bu yeni yerleşim alanına, Ahmet Paşa Mahallesi adı verilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Jean François Gamba (Chevalier), **Voyage dans la Russie méridionale, et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824: Tome premier**, C. I, chez C. J. Trouvé, 1826, s. 399, 400.

⁴⁵⁶ William-Eleroy Curtis, **Amerikalı Bir Diplomatın Karadeniz Milletleri Raporu**, çev. Bayduhan Baydar, Ankara, Dorlion Yayınları, 2023, s. 53.

⁴⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Tolga, **Bejanidze: Adjara Tarihinde Bejanidzeler**, İstanbul, Gürcistan Dostluk Derneği Kültür Yayınları, 2015.

⁴⁵⁸ Kasap, **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri**, s. 21 Sefer Bey, Bicanoğlu Ali Paşa'nın torunu ve Hüseyin Bey'in oğludur. Acara mütesellimi görevinde bulundu. 1843 yılında Batum'da vefat etti. Oğulları Abdülhamit, Hüseyin, Ferhat ve Mehmet Bey'dir.

Batum pazarı, körfezin batı kıyısında, denize sıfır konumda yer almakta olup yaklaşık altmış dükkân, birkaç kahvehane, han ve bir camiden oluşmaktadır. Tüm yapılar ahşaptan inşa edilmiştir. Yerleşimin genel görünümü, yeni kurulmuş bir koloni izlenimi vermekte, birçok bina hâlâ yapım aşamasındadır. Pazarın arka kısmındaki sık ormanlık alanda birkaç küçük ev ile temizlenmiş bahçeler yer almakta, bu da bölgedeki iskân faaliyetlerinin sürdüğünü göstermektedir. Körfezin doğu yakası ise daha sağlıklı bir yerleşim alanı sunmakta olup, yükseltilmiş zemin üzerine kurulacak bir kasabanın halk için her mevsimde güvenli bir yaşam alanı sağlayacağı ve bataklık tehlikesinden uzak kalacağı belirtilmektedir.⁴⁵⁹

1840'ta Batum'da şehir, ticaretin merkezinde şekillenen ve doğal coğrafyayla iç içe geçmiş bir yapı sergilemektedir. Körfezin batı ucunda yer alan ve 200 ila 300 dükkândan oluşan pazar yeri, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana caddesi ve doğuya açılan kısa sokaklarıyla gelişen bir yerleşim yeri görünümündeydi. Tüccarlar Trabzon, Erzurum ve Acara gibi çevre bölgelerden gelerek burada hem ticaret yapıyor hem de dükkânlarının bitişiğinde konaklıyordu. Güney uçta, küçük bölgenin mahallî ahalisinin bahçeler arasında dağılmış konutları vardı. Öte yandan asayişsizlik nedeniyle yaşanan göçlerin önüne geçmek için Ömer Paşa'nın ayanlara karşı aldığı idarî ve askerî tedbirler, bölgeyi güvenli hâle getirmiş ve gelişmesini sağlamıştır.⁴⁶⁰

1850 yılında Konsolos Yardımcısı Richard Holmes'e göre Batum, sosyo-ekonomik açıdan altyapı eksiklikleriyle boğuşan zorlu bir sınır kasabası niteliğindedir. Altyapı eksiklikleri, nemli iklimin yapı ömrünü kısaltması ve yüksek yaşam maliyetleri, bölgedeki diplomatik personel için ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Temel gıda maddelerinin

⁴⁵⁹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 45.

⁴⁶⁰ Abashidze, *a.g.e.*, C. I, s. 116, 117.

ithalata dayanması hayat pahalılığını artırırken, yaz aylarında nüfusun azalması ticari durgunluğu derinleştirmiştir.⁴⁶¹

Bu dönemde Batum'un gelişimine katkı sunan en önemli unsur, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıdır. Artan ticarî bağlantılardan Batum da payına düşeni alırken, 1865'te Liman Burnu ya da Burunbaşı denilen mevkide şehir yeniden inşa edilecek ve kale içindeki eski yerleşim alanı, şehir-i atik olarak isimlendirilmeye başlanacaktır.⁴⁶²

1862 yılında Batum'u ziyaret eden Giorgi Eristavi, şehrin yoksul ve gelişmemiş bir görünüm sergilediğini belirtmiştir. Batum'da gerçek anlamda ev sayılabilecek yalnızca yirmi kadar yapı bulunduğunu, en iyilerinin ise Rus konsolosu ve Osmanlı paşasına ait olduğunu kaydetmiştir. Limanda Osmanlı, Avusturya veya İngiliz gemilerinin bulunmaması dikkatini çekmiştir. Buna rağmen şehir, Karadeniz'in parlak maviliğiyle çevrili güzel manzarasıyla ziyaretçiyi etkilemiştir.⁴⁶³

Batum, 1860'lara kadar iskele çevresinde artan nüfus ve gelişen ticaretin etkisiyle ön plana çıkan bir merkez hâline gelmiştir. Özellikle Rus denizcilik ve ticarî faaliyetleri Rusya'nın etkisini artırmıştır. Bir başka ifadeyle Osmanlı Batum'u, yoğun Rus vapur seferlerinin hâkim olduğu bir iskeleye dönüşmüştür.⁴⁶⁴ Bu etkinin kırılması ve Osmanlı hâkimiyetinin daha somut tezahürü amacıyla eski yerleşim merkezinin hemen devamında

⁴⁶¹ Abashidze, a.g.e., C. I, s. 194-198.

⁴⁶² Selma Saltoğlu, "Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)", **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, 2016, s. 26; Yılmaz, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)**, s. 74; BOA, A.MKT.MHM., 311/76, H-12-04-1281 (14 Eylül 1864).

⁴⁶³ Harun Çimke (çev.), **Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s. 344.

⁴⁶⁴ BOA, MVL, 694/85, H-27-07-1281 (26 Aralık 1864).

Sultan Abdülaziz adına yeni bir şehir/mahalle (Aziziye şehri) kurulması planlanmıştır.⁴⁶⁵ Yeni şehir, iskelenin batısında, denize uzanan doğal bir çıkıntı olan Burunbaşı adı verilen bölge ve çevresini kapsayacak şekilde kurulmuştur.⁴⁶⁶ Aziziye şehrinin kurulmasıyla limandan Sarısu Irmağı'na kadar olan yerleşim yeri “*eski kasaba*” olarak adlandırılmıştır.⁴⁶⁷

Bir yandan artan askerî ihtiyaçların karşılanması için yeni karakol ve kışlalar inşa edilirken, bir yandan da sınır bölgesinde yaşanan göç hareketlerinin etkisiyle büyüyen nüfusun iskânı için çevredeki bataklıklar kurutulmaya ve yeni tarım alanları açılmaya çalışılmıştır.⁴⁶⁸ 1862’de Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa önderliğinde başlatılan drenaj çalışmalarıyla Çoruh Nehri boyunca uzanan bataklıklar kurutulmuş, elde edilen araziler pirinç ve mısır tarımına açılmıştır. Böylece bölgedeki havanın da daha sağlıklı bir hâle gelmesi sağlanmıştır.⁴⁶⁹ Yine bu dönemde bölgenin bir haritası çıkarılmış, iklim açısından yerleşime müsait olan liman çevresinde hükümet konağı, cami ve hapisane gibi kamu binalarının yapımına başlanmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ BOA, MVL., 693/105, H-4 -07-1281 (3 Aralık 1864).

⁴⁶⁶ a.y.

⁴⁶⁷ Gümüş, “Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak”, s. 12.

⁴⁶⁸ Bay, “Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, s. 64, 65; BOA, MVL, 673/84, H-9-11-1280 (16 Nisan 1864).

⁴⁶⁹ BOA, MVL, 601/65, H-08-02-1277 (26 Ağustos 1860); BOA, A.MKT.UM., 423/22, H-09-02-1277 (27 Ağustos 1860); BOA, İ..MVL., 561/25217, H-29-05-1283 (9 Ekim 1866); BOA, İ..MVL., 586/26378, H-06-07-1283 (14 Kasım 1866); Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 102, 103; Bay, “Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, s. 64, 65; W. Gifford Palgrave, “Report On the Provinces of Trebizond, Sivas, Kastemouni, and Part of Angora”, Commercial Report, British Parliament / Foreign Office, 1869.1868, s. 395.

⁴⁷⁰ Bay, “Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, s. 65; BOA, MVL, 681/65, H-27-03-1281 (30 Ağustos 1864).

1852’de Batum’da hapishane koşulları, bölgedeki idarî yetersizliklerin ve altyapı eksikliklerinin en belirgin göstergelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Lazistan Trabzon’a bağlı olduğu için mahkûmlar genellikle Trabzon’a sevk edilmekteydi. Ancak idarî yapının değişmesiyle birlikte artık mahkûmlar Batum’da tutulmaya başlanmış, bu da yerel kapasitenin çok ötesinde bir yük oluşturmuştur. Batum’daki mevcut cezaevi koşulları son derece elverişsizdir. İstanbul’dan daha uygun bir bina bulunması ya da yeni bir hapishane inşa etmesi yönünde emir gelmiş olmasına rağmen maddi gerekçelerle gerçekleştirilememiştir. Mahkûmlar zemin katta bulunan dar, havasız ve nemli bir odada barındırılmaktadır. Havalandırma yetersizdir ve hijyen koşulları son derece kötüdür. Bu nedenledir ki mahkûmların önemli bir kısmı hayatını kaybetmekte, geri kalanlar ise ciddi sağlık sorunlarıyla mücadele etmektedir. Saygın bir tüccar olan Hacı Yusuf’un, kısa süreliğine tutulduğu hapishanede tifoya yakalanarak ölmesi, koşulların vahametini gözler önüne sermektedir. Bazı mahkûmlara üst katlarda kalma ayrıcalığı paraya bağlı olarak sunulmaktaydı. Geçmişte Batum’da bulunan az sayıdaki mahkûm, genellikle limanda demirli olan bir korvet gemisine nakledilmekteydi. Ancak 1850’lerde bu işlevi üstlenebilecek nitelikte uygun bir gemi bulunmamaktaydı.⁴⁷¹

Bu dönemde şehrin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmaya başlayan yapılardan biri de karantinahanedir. Batum’da bir karantinahane kurulması limanın gelişimine paralel olarak dillendirilmeye başlanmış, tam teşekküllü bir karantina teşkilatı kurulması amacıyla 1840’larda atılan ilk adıma rağmen girişimler uzun süre yetersiz kalmıştır. Batum’da ilk karantina teşkilatı 1849 yılında tesis edilmişti.⁴⁷²

1849 yılında Erzurum havalisinden Batum ve Hopa iskelelerine yolcu ve eşya geldiğinden bu iskelelerin şüpheli bölgeler olarak değerlendirilmesi Meclis-i Sıhhiye’de

⁴⁷¹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 318, 325-329.

⁴⁷² BOA, İ.HR., 56/2618, H-10-08-1265 (1 Temmuz 1849).

kararlaştırılmıştır. Meclis-i Sıhhiye'ye sunulan mazbatada, Batum ve Hopa'da uygun bir karantina binası inşa edilmesi, gardiyan atanması ve gelecekte yolcu ve eşya miktarının artma olasılığına karşı Trabzon'da olduğu gibi karantina prosedürlerinin uygulanması önerilmiştir. Bu düzenlemenin ticareti kolaylaştıracadı, bölgenin imarına katkı sağlayacağı ve diğer çeşitli faydalar doğuracağı ifade edilmiştir. Bu maksatla Batum'a bağımsız bir karantina memuru atanmıştır.⁴⁷³

Bir memur görevlendirilmesine rağmen en önemli birimler olan görevlinin bulunacağı bina, iskele yakınında olması gereken parlatorya ve istintak dairesi yapılmamıştır. Diğer eksikliklerle birlikte karantinahane işlevsel hâle gelememiştir. Bu durumu, aynı yıl Batum'u ziyaret eden Meclis-i Tahaffuz Fransız delegesi Antoine Fauvel de tespit ederek karantinahane olarak kıyıdaki bir evin kullanıldığını, hava iyi ise haftada sadece bir gün karantina uygulaması yapıldığını ve karantina müdürünün görev yerine uğramadığını belirtmiştir. 1853'te karantinahanenin istintak dairesi ve parlatoryası ancak inşa edilebilmişti. Ancak altyapı eksiklikleri ve bütçe yetersizliği, sorunların devam etmesine neden olmuştu.⁴⁷⁴

1 Mayıs 1852'de Lazistan mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'nın Livane kazasının temiz kabul edilmesi talebi üzerine, bu bölgedeki bulaşıcı hastalıkların temasını kimlerin engelleyeceği ve Livane'den Batum'a gelecek kişilerin nasıl güvenli bir şekilde karantinaya alınacağı konusu gündeme gelmiştir. Batum karantina müdürü, sıhhiye açısından bazı sebeplerle bu temasın engellenmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. İran sınırına sıhhiye kordonu kurulması ve Erzurum çevresinin doğal olarak

⁴⁷³ a.y.

⁴⁷⁴ İsmail Yaşayanlar, "Batum ve Hopa Karantinahaneleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 14, No: 28, 2020, s. 404, 405.

karantina altında bulunması göz önünde bulundurularak, Livane kazasının eskiden olduğu gibi şüpheli kabul edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴⁷⁵

Mevcut karantinahanenin tam teşekküllü hâle getirilememesi, muhtemelen güçlü bir fırtınada zarar görmesi ve köhne duruma düşmesi bu ihtiyacı yeniden gündeme getirmiştir.⁴⁷⁶ Batum Limanı'nın Karadeniz'deki önemi, Rus ve Fransız vapurlarının sefer düzenlediği bir merkez olması, özellikle de Rus sınırına yakın konumu ve ecnebi tebaanın gelip gittiği bir merkez olması nedeniyle karantinahane yapımı devlet için bir prestij meselesine dönüşmüştür. Bu sebeple tam teşekküllü bir karantinahane yapımı için 1864'te, Aziziye Mahallesi'nin kuruluşu sırasında yeniden harekete geçilecektir.⁴⁷⁷ Bu yapının inşası amacıyla Aziziye Camii'nin de yapımından sorumlu olan Dimitri Kalfa görevlendirilmiştir.⁴⁷⁸ Yapının inşası 1866-67 yıllarında tamamlanmıştır. Bunu kanıtlar nitelikte 1868 yılı İngiliz konsolos raporlarında yapıdan bahsedilmektedir.⁴⁷⁹

Batum'un fizikî mekânına etki eden ve şehrin dönüşümüne katkı sağlayan en önemli unsurlardan bir diğeri konsolosluklardır. Batum'daki ilk konsolosluk 1846'da İngilizler tarafından açılmıştır. William Richard Holmes, Batum'a gönderilen ilk İngiliz konsolosudur.⁴⁸⁰ Bununla birlikte Batum'da İngiltere için konsolosluk işlerini yürüten bir vekil olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır. William Richard Holmes'ün Batum'da

⁴⁷⁵ BOA, MVL, 249/50, H-11-07-1268 (1 Mayıs 1852).

⁴⁷⁶ BOA, İ..MVL., 577/25886, H-08-05-1284 (7 Eylül 1867).

⁴⁷⁷ Saltoğlu, "Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)", s. 51.

⁴⁷⁸ BOA, İ..MVL., 548/24584, H-05-10-1282 (21 Şubat 1866).

⁴⁷⁹ Saltoğlu, "Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)", s. 53.

⁴⁸⁰ BOA, A.DVN.DVE., 5/99, H-15-05-1262 (11 Mayıs 1846); Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)", s. 63.

görevlendirildiğini bildiren belgede, Holmes'ten önce Batum'da Teborika Galicino adlı bir kişinin konsolos vekili olarak görev yaptığı belirtilmiştir.⁴⁸¹ Daha sonra Rusya da Batum'da bir konsolosluk açmış, Rum asıllı bir Rus vatandaşını konsolos olarak atamıştır. Kısa bir süre sonra İran da Batum'da konsoloslukunu faaliyete sokmuştur.⁴⁸²

Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında 1774'te imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. maddesine göre Osmanlı Devleti, gerekli görülen yerlerde Rusya'nın konsolos ve konsolos vekili tayin etmesine izin vermiştir. Bu antlaşmaya dayanarak Rusya'nın Batum ve Çürüksu'daki vatandaşlarının işlerine bakmak üzere 1850'de konsolos olarak görevlendirdiği kişi Pavlo Bozzo'dur. Çürüksu'da bulunan Bozzo'nun kışın Batum'da ikamet edeceği ve Rusya'yla olan iyi ilişkilerin bir gereği olarak kendisine gerekli saygının gösterilmesi ve taleplerinde kolaylık gösterilmesi, 4 Mayıs 1850 tarihinde Batum kaymakamlığına yazılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Bozzo'nun öldürülmesi üzerine yerine 9 Ağustos 1851'de Petro Cudici konsolos vekili olarak görevlendirilmiştir.⁴⁸³ 25 Nisan 1852 tarihinde Batum'da ilk kez Rus bayrağı, konsolosluk binasında resmî olarak çekilmiş ve Osmanlı limanındaki savaş gemileri bu durumu yirmi bir pare top atışıyla selamlamıştır. Batum'un diplomatik ve askerî sahnede giderek daha fazla dikkat çekmiştir.⁴⁸⁴

Cudici Kırım Savaşı yıllarında görevinden ayrılrsa da savaştan sonra tekrar konsolos vekili olarak Batum'a gönderilmiştir. Ayrıca Rusya, Kırım Savaşı'ndan Sardunya devleti tebaasından olmasına rağmen Rusya için Kars'ta aynı görevi ifa eden

⁴⁸¹ BOA, A.DVN.DVE., 5/99, H-15-05-1262 (11 Mayıs 1846).

⁴⁸² BOA, İ..MVL., 557/25021, H-17-03-1283 (30 Temmuz 1866); BOA, İ..MVL., 548/24584, H-05-10-1282 (21 Şubat 1866); Bay, "Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)", s. 63; Palgrave, "Report On the Provinces of Trebizond, Sivas, Kastemouni, and Part of Angora", s. 395.

⁴⁸³ BOA, İ..HR., 77/3777, H-10-08-1267 (10 Haziran 1851).

⁴⁸⁴ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 334.

Bozzo'yu 1856'da tekrar görevlendirmek istemiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu müracaat kabul edilmiş ve söz konusu isim Kars'ta tekrar konsolos vekili olarak göreve başlamışlardır.⁴⁸⁵

4.1.2 Bölgenin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Batum'daki ekonomik yapı hem tarıma dayalı üretimden hem de yerel yönetime yapılan vergi ödemelerinden beslenen karma bir sistem niteliğindedir. Bölgenin önde gelenleri Batum çevresinde hatırı sayılır mülklere sahiptir. Batum kasabası, yaklaşık 350 ila 400 hanelik nüfusuyla devlete yılda 30 ila 40 kese (150–200 sterlin) vergi öderken, üç saat doğudaki Çakvi'de benzer miktarda ödeme yapmaktadır. Ancak 1840'ta yaşanan idarî düzensizlikler, halkın, kendisinden talep edilen vergilere direnmesine yol açmıştır. Ekonominin önemli bir parçası olan ayanlar ise, tarımsal üretimin onda birini toplama hakkına sahip olup, Batum'da kışlayan her Kürt ailesinden de yarım okka tereyağı almaktadırlar.⁴⁸⁶

Batum ve Çakvi halkı, cesaretleriyle tanınmalarına rağmen, güçlü bir intikam duygusuyla hareket eden ve kan davalarını sürdüren bir toplumsal yapıya sahiptir. Gelenekleri ve yaşam tarzları bakımından Çerkeslere benzetilen bu topluluk, kültürel olarak hem Gürcüceyi hem de Türkçeyi konuşmakta, ancak Türkçeyi yer yer aksanlı ve bozuk bir şekilde kullanmaktadır. Bölge halkı, geçmişte Trabzon'dan gelen paşaların denetimine karşı sürekli direnç göstermiş, tam anlamıyla boyun eğmemiştir. Ancak sınır

⁴⁸⁵ BOA, A.AMD., 75/59, H-1273 (1856); BOA, İ.HR., 137/7110, H-16-03-1273 (14 Kasım 1856).

⁴⁸⁶ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 120.

güvenliğini sağlama gibi devletin doğrudan güvenlik çıkarlarına dokunan meseleler, onları düzen ve itaate yönelten nadir unsurlar arasında yer almıştır.⁴⁸⁷

Batum çevresi, kısmen çalılıklar ve orman ağaçlarıyla kaplı olup, aynı zamanda geniş otlak alanlara da sahiptir. Bölgenin en kuru kısımlarında mısır tarımı yapılmakta, bu da yerel halkın tarımsal faaliyetlere olan ilgisini göstermektedir. Otlaklar ise özellikle kış aylarında Batum'a gelen göçebe Kürtler tarafından kullanılmakta, bu durum Batum'un yalnızca yerleşik nüfusa değil, mevsimlik göçer topluluklara da ev sahipliği yaptığını ortaya koymaktadır.⁴⁸⁸

Batum'daki ekonomik yapı, zengin doğal kaynaklar, tarım, balıkçılık, orman ürünleri ve sınırlı ithalat-ihracat ilişkileri üzerine kuruludur. Bölge meşe, kestane ve şimşir ağaçlarıyla kaplı dağlar ile küçük mısır tarlalarına olanak tanıyan kıyı düzlüğüyle dikkat çekerken, özellikle mısır, pirinç, fasulye, balmumu, bal ve tereyağı gibi ürünlerin üretimi ön plandadır. Tarımsal üretim, yerel ihtiyacı karşılamının yanı sıra yılda 25.000 kile mısır, 3.000 kile pirinç, 3.000 okka balmumu, 10.000 kile bal gibi ciddi miktarlarda ihracat kapasitesi sunar. Bu ihracatın toplam değeri uygun yıllarda yaklaşık £200.000'e ulaşmaktadır. Ayrıca şimşir ağacı ve kereste, dağlık bölgelerin ulaşım zorluklarına rağmen ihraç edilmektedir. Batum Körfezi, balıkçılık açısından da önem taşır. Kışın sahile gelen balıkçılar domuz balığı yağı, mersin balığı, hamsi ve uskumru gibi türleri avlar ve iyi bir yılda 12.000 okka balık yağı elde edilebilir. Bölgedeki ithalat ise Trabzon, İstanbul ve Redut-Kale gibi merkezlerden sağlanmaktadır. Yün, çelik, İngiliz ve Türk kumaşları, kahve, biber gibi ürünler dükkânlarda satılmaktadır. Ayrıca Batum'da cuma

⁴⁸⁷ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 121.

⁴⁸⁸ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 121, 122.

günleri pazar kurulmaktadır.⁴⁸⁹ Ancak Batum'daki tüccarların sermayeleri oldukça sınırlıdır. Bu nedenle bölge ekonomisi dışa açık görünse de büyük ölçekli ticareti finanse etmekten uzaktır. Avrupa mallarının yaygınlaşabilmesi için bir İngiliz tüccarın yerleşmesi ve keyfi vergilendirmelere karşı konsolosluk koruması sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Öte yandan Batum gümrükleri özel kişilere kiralanmış olup, yıllık £2.500 gibi düşük bir bedelle işletilmekte ve bu da yerel gelirlerin büyük oranda potansiyelin altında kaldığını göstermektedir. Tüm bu unsurlar, Batum'un büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğunu, ancak mevcut yapısal ve idarî sınırlamalar nedeniyle bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilemediğini göstermektedir.⁴⁹⁰

Batum'un ekonomik ve stratejik potansiyeli, ulaşım kolaylığı ve doğal kaynak zenginliğiyle öne çıkmakla birlikte, bölgenin sağlık koşulları ve altyapı eksiklikleri bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilememesine neden olmaktadır. Batum, Trabzon'a deniz yoluyla 12 saatlik bir mesafededir ve buharlı gemiyle yapılan seferler, Kars üzerinden Trabzon'a karayoluyla yapılan 90 saatlik zorlu yolculuğa kıyasla büyük bir avantaj sunmaktadır. Ancak Batum'un en büyük dezavantajı, yarımadanın bataklık yapısı ve pazara yakın ıslak pirinç tarlalarının neden olduğu sıtma salgınlarıdır. Bu durum, Haziran ortasından Ekim başına kadar bölgenin neredeyse tamamen terk edilmesine yol açmakta, yılın geri kalanında ise nispeten yaşanabilir bir iklim olmasına rağmen bölge geçici bir yerleşim alanı hâline gelmektedir. İngiliz konsolosluk raporlarında bölgenin bu durumuna işaret edilerek bataklık alanların uygun mühendislik çalışmalarıyla düşük maliyetle kurutulabileceği, pirinç üretiminin pazar dışına kaydırılabileceği ve böylece Batum'un dört mevsim yaşanabilir, sağlıklı bir yerleşim yeri hâline gelebileceği

⁴⁸⁹ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 120; Otar Miminoşvili, **Gürcistan'da Etnografik Yolculuk**, çev. Hacer Özkan, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 1999, s. 106-110.

⁴⁹⁰ Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 122-125.

belirtilmektedir. Bu tür bir iyileştirme, Batum'u yalnızca ticaret merkezi değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti için stratejik bir sınır karakolu ve deniz üssüne de dönüştürebilir. Zira bölgede savaş gemisi yapımına uygun kalitede kereste bolca bulunmakta, kıyıda tersane kurmak için yeterli alan mevcut olmakta ve limanın derin yapısı gemilerin rahatlıkla denize indirilmesini sağlamaktadır. Körfez ağzına yakın bir tersane ile iki uçta inşa edilecek kaleler sayesinde bölge hem savunulabilir hem de Osmanlı donanması için kalıcı bir merkez işlevi görebilir durumdadır.⁴⁹¹

Çürüksu, Batum'un altı saat doğusunda ve Rus sınırına yalnızca iki saat mesafede yer almasıyla stratejik bir konuma sahip olmasına rağmen, ekonomik canlılığını büyük ölçüde yitirmiş bir yerleşimdir. Yaklaşık 100 ahşap dükkândan oluşan tek caddelik pazarı, çevresindeki birkaç ev ve kulübe ile birlikte küçük ölçekli bir ticaret merkezini andırsa da bu dükkânların yalnızca 40'ı faal durumdadır. Pazarın 1840'lardaki durgunluğu, geçmişte Çürüksu ile Gürcistan arasında yürütülen yoğun kaçakçılık faaliyetlerinin sona ermesiyle açıklanmaktadır. Rusların sınırın diğer tarafında kurduğu karantina istasyonu nedeniyle son iki yılda ticaret neredeyse tamamen durmuştur. Bu gelişme, bölge ekonomisini ciddi biçimde daraltmış Tüccarların çoğunluğunu Lazistanlılar oluşturmakta ve bu da bölgedeki ticarî etkinliklerin etnik ve coğrafî bağlantılarla şekillendiğini göstermektedir. Çürüksu'nun mevcut durumu, sınır ticaretine bağımlı yerleşimlerin, dış koşulların değişmesiyle nasıl hızla gerileyebileceğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁹² Çürüksu, ekonomik açıdan Batum'la benzer bir yapıya sahip olup, üretilen ve ithal edilen mallar bakımından aynı çeşitliliği taşımaktadır. Ancak bu ürünlerin miktarları tam olarak

⁴⁹¹ Abashidze, a.g.e., C. I, s. 128, 129.

⁴⁹² Abashidze, a.g.e., C. I, s. 132.

belirlenememektedir. Bölgenin iklimi ise, çevresini saran bataklık alanlar nedeniyle Batum gibi sağlıklıdır.⁴⁹³

4.1.3 Demografik Yapı

Osmanlı Devleti, vergi toplamak ve asker teminini düzenlemek için dönem dönem nüfus sayımları yapmıştır. Bu sayımların sonuçları nüfus defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterler bölgenin sosyal ve demografik yapısıyla birlikte yer adlarındaki değişimleri de göstermektedir. “Nüfus” kelimesi Arapçadan gelir ve nefis’in çoğulu olup can veya ruh anlamını taşır. Belirli bir bölgede yaşayan bireylerin toplamı olarak tanımlanır. Nüfus, hem devletin temel sosyal yapısını oluşturur hem de onun niteliğini yansıtır. Osmanlı Devleti de halkının sayısını tespit ederek bilgilerini tahrir defterlerine kaydetmiştir.⁴⁹⁴

XVII. ve XVIII. yüzyıldaki sayımlar doğrudan doğruya nüfusu tespit etmeye yönelik olmadığından, bu dönem için nüfusa ilişkin bilgiler sınırlıdır. XIX. yüzyılda başlayan yoklamalar sayesinde demografik verilere daha ayrıntılı ulaşılabilmektedir. 1826’daki ilk modern sayım girişimi savaş nedeniyle tamamlanamamıştır. Bu sayım ancak 1831’de yapılabilmektedir.⁴⁹⁵ 1828/29-1831 sayımı ilk planlı nüfus sayım olarak bilinmektedir. 1831 sayımının istenen düzeyde güvenilir sonuçlar vermemesi nedeniyle,

⁴⁹³ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 133, 211, 212.

⁴⁹⁴ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 293.

⁴⁹⁵ Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 42 İngiliz raporları sayımlardan elde edilen sonuçlara göre asker sayılarını Of için 24.000, Lazistan için ise 18.000 erkek olarak verir.

1844 yılında yeniden bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 1844 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçları ise resmî olarak açıklanmamıştır.⁴⁹⁶

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı, bölgesel idarî yapılanmalar dikkate alınarak planlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte temel birimler olarak eyaletler ve sancaklar esas alınmış, yapılan bölgesel düzenlemeler doğrultusunda kazalar ve köyler tespit edilerek uygulama alanları net bir şekilde belirlenmiştir.⁴⁹⁷ Müslümanlar ile gayrimüslimler ayrı defterlerde kayda geçirilmiştir. Her grubun durumu birbirinden bağımsız olarak gösterilmiştir. Kayıt işlemleri sırasında, özellikle askerlik hizmetine uygun olan bireyler özel işaretlerle belirtilmiştir. Bu dönemde nüfus sayımlarının temel amacı askerî ihtiyaçlar olduğundan, Müslüman olmayanlar için cizye yükümlülüğü bulunanlar ile muaf olanlar da ayrıca tespit edilmiştir.⁴⁹⁸

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, toprak ve nüfus kayıpları yaşamaya başlamıştır. Özellikle Balkanlardaki askerî yenilgiler bu süreci hızlandırmıştır. Şehirlerde nüfus artışı sürerken, kırsalda konar göçerlerin yerleşik hayata geçmesi hızlanmıştır. Bu yüzyılda toplumsal hareketlilik artmış, kıyı şehirlerinde ticaretle birlikte nüfus canlanmış, yeni sosyal gruplar ortaya çıkmıştır. 1774 yılından sonra başta Kırım olmak üzere Kafkaslar ve Balkanlardan iç bölgelere göçler olurken, zamanla Osmanlı'dan dışarıya da nüfus hareketleri görülmüştür. Bu gelişmeler, XIX. yüzyılda

⁴⁹⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 56, 57.

⁴⁹⁷ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", **Belleten**, C. XV, No: 60, 1951, s. 617, 618.

⁴⁹⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s. 56.

göçü nüfus hareketliliğinin merkezine yerleştirmiştir.⁴⁹⁹ Yaşanan bu gelişmelerden etkilenen en önemli yerlerin başında Batum ve çevresi gelecektir.

Batum ve çevresinin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki demografik yapısını tespit edebilmek amacıyla başvurulabilecek en temel arşiv malzemeleri, bölgeye ait Müslüman ve gayrimüslim nüfusa ilişkin tutulan nüfus defterleridir.⁵⁰⁰ Söz konusu defterler, 1835 yılına tarihlenmekte olup, Osmanlı idaresinin Batum ve civarındaki nüfus hareketliliğini, yerleşim dağılımını ve yer adlarını öğrendiğimiz temel kaynaktır.⁵⁰¹

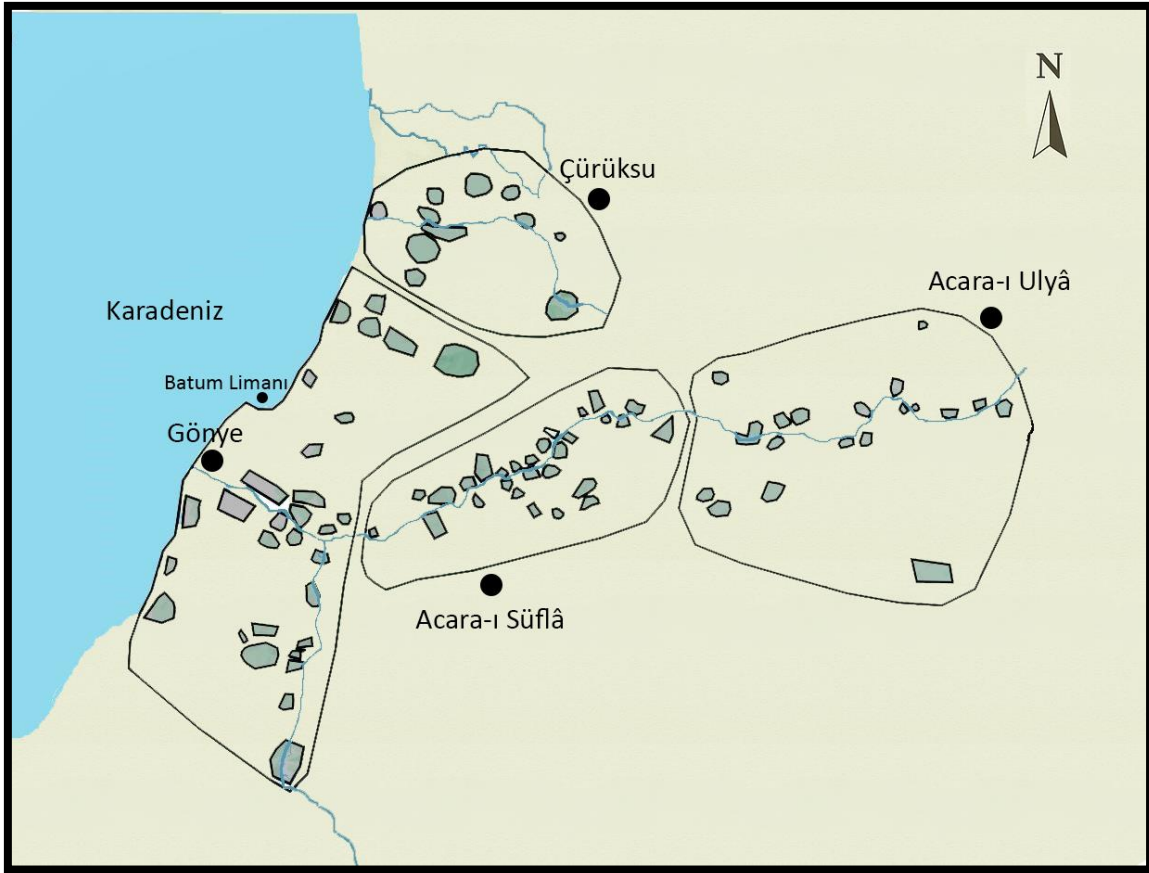
Batum ve çevresindeki köy isimleri ve sülale adlarına nüfus defterleri marifetiyle ulaşmak mümkündür. Bu sayımlarda, yerleşim birimlerinde yaşayan erkek nüfus, hane ve şahıs numaralarıyla birlikte kayıt altına alınmıştır. Her birinin yaşı, boyu, sakalı, bıyığı ve tanındığı aile adı gibi özellikleri de detaylı biçimde defterlere geçirilmiştir. 1834-1835 yıllarına ait bu nüfus sayımında bazı köylerde sülale isimleri belirtilmişken, bazı köylerde bu bilgiler yer almamaktadır. Bazı yerleşimlerde ise sülale adlarının bir kısmı Gürcüce iken, bir kısmının Osmanlı döneminde benimsenen Türkçe soyadları olduğu görülmektedir. Ayrıca kimi köylerde mahalle adlarının, orada yaşayan halkın sülale ismiyle özdeşleştiği de tespit edilmiştir. Bu listedeki idarî yapılanma, 1834-1835 sayımına dayanmaktadır. Günümüzde köy statüsünde olan bazı yerler o dönemde mahalle olarak kaydedilmiştir. Acara-i Suflâ (Aşağı Acara), Acara-i Ulyâ (Yukarı Acara),

⁴⁹⁹ Yunus Koç, “‘Nüfus’ (Osmanlı Dönemi)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 297.

⁵⁰⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan Nüfus Defterleri (NFS.d.) kataloğunda kayıtlı olan 1170 numaralı Gönyc-Batum, 2758 numaralı Acara-i Suflâ, 2759 numaralı Acara-i Ulyâ ve 2763 numaralı Çürüksu defterleri, bölgenin demografik profilini ayrıntılı bir şekilde yansıtan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.

⁵⁰¹ BOA, NFS.d, 1170, H-29-12-1251 (16 Nisan 1836); BOA, NFS.d, 2758, H-1251 (1835); BOA, NFS.d, 2759, H-1251 (1835); BOA, NFS.d, 2763, H-1251 (1835).

Çürüksu (Kobuleti), Gönye (Gonio), Batum Merkez gibi yerleşimlere ait köy, mahalle ve sülale adları aşağıda sıralanmıştır.⁵⁰²



Harita 10: 1835 Nüfus Defterlerine Göre Müslüman Yerleşimler

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda idarî yapısını modernleştirme ve nüfus kontrolünü sağlama amacıyla Batum ve çevresinde önemli adımlar atmıştır. Bu çabalar kapsamında Çıldır Eyaleti'ndeki erkek nüfusu tespit etmek için kapsamlı bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Sayım işlemi doğrudan padişahın emriyle, Divan-ı Hümâyun katiplerinden Seyyid Mehmet İzzet Efendi'nin başkanlığındaki bir heyet tarafından yürütülmüştür. Heyet, beraberindeki memurlarla birlikte Çürüksu kazasına giderek bölgede yaşayan tüm erkek nüfusu Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı yapmaksızın tahrir meclisine çağırmıştır. Sayım sırasında her birey tek tek görülmüş, sorgulanmış ve

⁵⁰² Kasap, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, s. 35.

yaş, isim, fiziksel özellik gibi bilgiler dikkatle kaydedilmiştir. Böylece hiçbir kişinin kayıt dışı kalmasına izin verilmemiştir. Hazırlanan nüfus defterlerinden biri, ilgili talimatlara uygun olarak karşılaştırılıp kontrol edildikten sonra yerinde bırakılmıştır. Ayrıca doğum, ölüm ve yer değiştirme gibi demografik değişimlerin takibi amacıyla, her altı ayda bir düzenli olarak hazırlanacak yoklama defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁰³

28 Nisan 1835'te Çıldır Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalarda, gönderilen emirname gereğince erkek nüfusun tespit edilmesi, her altı ayda bir düzenli yoklama yapılarak kayıtların güncellenmesi ve merkeze gönderilmesi öngörülmüştür. Bu işlemlerin yürütülmesi için görevli memurlar tayin edilmiş, bu görevlilere maaş ve ücret tahsis edilmiştir. Sayım faaliyetleri kapsamında her bir liva, kaza ve köydeki erkek nüfusun, hane ve köy sayılarının yanı sıra bireylerin yaş ve fiziksel özelliklerini içeren özet kayıtlar tutulmuştur. Eyalet genelinde düzenli nüfus ve idarî kayıt sisteminin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çalışma sonucunda 1835 yılında aşağıdaki veriler ortaya çıkmıştır:⁵⁰⁴

Bölge	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Köy Sayısı
Acara-yı Ulyâ	5.804	1.666	21
Acara-yı Suflâ	4.874	1.966	28
Çürüksu	3.267	1.133	13
Gönye	7.512		47

⁵⁰³ BOA, NFS.d, 2763, H-1251 (1835). Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, T.C. Başvekillik İstatistik Müdürlüğü, 1943, s. 178.

⁵⁰⁴ BOA, ML.MSF.d, 18892, H-29-12-1250 (28 Nisan 1835). BOA, NFS.d, 1170, H-29-12-1251 (16 Nisan 1836). Murat Kaya, "1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi", Rize, RTE Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 14-16.

1835 yılı itibarıyla Acara-i Suflâ Osmanlı idarî teşkilatında Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak konumlanmaktaydı. Ancak müteakip dönemde gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda söz konusu bölge Batum, Gönje ve Lazistan sancaklarına bağlı bir idarî birim hâline getirilmiştir. Acara-i Suflâ'nın demografik yapısına ilişkin en önemli kaynaklardan biri, Osmanlı Devleti'nin ilk modern nüfus sayımı kapsamında düzenlenen 2758 numaralı erkek nüfus defteridir. Bu deftere göre, sancak toplam 28 köyden müteşekkildir. Nüfus verilerine göre 1.931 hanede yaşayan 5.151 erkek kayıt altına alınmıştır. Acara-i Suflâ toplam 28 köyden oluşmaktaydı. Bu köyler ve bunlara ait hane ve nüfus sayıları şöyledir: Abuketa/აბუკეთა 35 hane ve 99 erkek, Gulebi/გულები 36 hane ve 105 erkek, Akutsa/აკუცა 46 hane ve 110 erkek, Vayo/ვაიო 65 hane ve 166 erkek, Zuvara/ზუვარე 38 hane ve 98 erkek, Zentzmani/ძენტზმანი, 31 hane ve 95 erkek, Sihmorisi/ცხმორისი 45 hane ve 116 erkek, Kuvaşta/კვაშტა 61 hane ve 166 erkek, Aho/ახო 76 hane ve 187 erkek, Zonyaris/წონიარისი 59 hane ve 163 erkek, Zesopel/ზესოფელი 28 hane ve 80 erkek, Varcanis/ვარჯანისი 84 hane ve 220 erkek, Dandalo/დანდალო 185 hane ve 506 erkek, Mahonset/მახუნცეთი 94 hane ve 248 erkek, Sağoret/პირველი მაისი 96 hane ve 231 erkek, Zundaga/ზუნდაგი 56 hane ve 156 erkek, Kantauri/გუნდაური 35 hane ve 90 erkek, Alikoğulları/ალიკოგლები 71 hane ve 184 erkek, Mezbina/მეძიბნა 45 hane ve 130 erkek, Merisi/მერისი 201 hane ve 548 erkek, Ortsva/ორცვა 105 hane ve 276 erkek nüfus, Hotna/კოლოტაური 122 hane ve 309 erkek, Bzubzu/ზზუზუ 116 hane ve 296 erkek, Dologan/დოლოგანი 84 hane ve 215 erkek, Agara/აგარა 47 hane ve 115 erkek, Zendidi/ზენდიდი 57 hane ve 140

erkek, Shemna/ცხემნა 42 hane ve 113 erkek ve Keda/ქედა 57 hane ve 172 erkek nüfus mevcuttur.⁵⁰⁵

Bir diğer sancak olan Acara-i Ulyâ sancağında ise demografik verilere NFS.d 02759 sıra numarasıyla tasnif edilmiş olan Çıldır Eyaleti Acara-i Ulyâ Sancağı Nüfus Defteri sayesinde ulaşılmaktadır. Sancakta toplam 21 köy bulunmaktadır. Acara-i Ulyâ Sancağı'na bağlı 21 köyde 1.638 hane bulunmakta olup, toplam nüfus 4.834 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu köyler ve bunlara ait hane ve nüfus sayıları şöyledir: Hulo/ხულო 111 hane ve 341 nüfus, Alme/ვამლოვანი (ალმე) 48 hane ve 155 nüfus, Gorcomi/ღორჯომი 173 hane ve 596 nüfus, Didacara/დიდაქარის 50 hane ve 135 nüfus, Ğurta/ღურტა 43 hane ve 135 nüfus, Paksadzeler/პაქსაძეები 24 hane ve 68 nüfus, Danisparavul/დანისპარავული 100 hane ve 322 nüfus, Tago/თაგო 9 hane ve 20 nüfus, Çao/ ჩაო 12 hane ve 37 nüfus, Tzablana/ წაბლანა 81 hane ve 210 nüfus, Çançhalo/ჩანჩხალო 36 hane ve 140 nüfus, Nigazaul/ ნიგაზეული 21 hane ve 70 nüfus, Neniya / ნენია 113 hane ve 292 nüfus, Şuvahev/შუახევი 74 hane ve 241 nüfus, Çvana/ჭვანა 266 hane ve 792 nüfus, Hihazir 103 hane ve 298 nüfus, Tbet/ტბეთი 56 hane ve 189 nüfus, Digvan/დღვანი 109 hane ve 313 nüfus, Daçidzeler/დარჩიძეები 50 hane ve 129 nüfus, Gizinidzeler 81 hane ve 198 nüfus, Samulidzeler 77 hane ve 225 nüfus yer almaktadır.⁵⁰⁶

Üçüncü olarak Çürüksu'nun (Kobuleti) 2763 nolu nüfus defterine göre 1835 yılına ait kayıtlarda, Çürüksu'da toplam 13 köy bulunmaktadır. Bu köylerdeki toplam hane

⁵⁰⁵ BOA, NFS.d, 2758, H-1251 (1835). Kasap, **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri**, s. 36-40.

⁵⁰⁶ BOA, NFS.d, 2759, H-1251 (1835). Habil Başoğlu, "02759 Nolu Çıldır Eyaleti Acara-ı Ulyâ Sancağı Nüfus Defteri", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 51.

sayısı 1.158, toplam nüfus ise 3.219 kişidir. Köyler bazında dağılım şu şekildedir: Kobuleti/ქობულეთი 138 hane ve 398 nüfus, Çahat/ჭახათი 66 hane ve 214 nüfus, Kvirike/კვირიკე 273 hane ve 488 nüfus, Alanbar/ალამბარი 78 hane ve 245 nüfus, Takmakarav/ტყემკარავი 102 hane ve 328 nüfus, Dakva/დაგვა 92 hane ve 258 nüfus, Sameba/სამება 109 hane ve 301 nüfus, Gvara/გვარა köyünde 33 hane ve 114 nüfus, diğer Gvara/გვარა yerleşiminde 34 hane ve 113 nüfus, Ačkivistav/აჭკვისთავი 75 hane ve 240 nüfus, Zeraboseli/ზერაბოსელი 64 hane ve 201 nüfus, Husuban/ხუცუბანი 77 hane ve 268 nüfus, ve son olarak Çarşı Mahallesi'nde 17 hane ve 61 nüfus kayıt altına alınmıştır. Çarşı bölgesinde ticaretle uğraşan ve burada yerleşik İslâm misafirlerinden 25 kişi ile diğer reaya sınıfından 11 kişi de deftere geçirilmiştir. Bu eklemelerle birlikte toplam nüfus 3.255 kişiye ulaşmıştır. Ayrıca icmale yazılmadığı hâlde 92 hane 258 nüfus da Didvake/დიდვაკე köyünde bulunmaktadır.⁵⁰⁷

Bugünkü Batum'un idarî sınırlarını da içinde kalan Gönye Sancağı, 1835 yerleşimlerine göre Gönye, Beğlevan, Batum merkez, Erge ve Çakvi ve bunlara bağlı köylerinden müteşekkildi. Tüm nahiye ve köyler toplamında genel nüfus 7.512 kişi olarak tespit edilmiştir. Gönye/გონიო Kazası'nda 1835 yılı kayıtlarına göre, toplam 922 kişilik bir nüfus bulunmaktadır. Köy ve mahalleler bazında nüfus dağılımı şu şekildedir: Âb-ı Islah köyünde 310 kişi, Makriyal⁵⁰⁸/მაკრიალი köyünde 180 kişi, Makriyal köy Limanı'nda 134 kişi, Göçebe Kürt Taifesi'nde 49 kişi, Gönye/გონიო Kalesi Mahallesi'nde 145 kişi ve Sarp/სარგო köyünde 104 kişi tespit edilmiştir. Bu arada İngiliz konsolosluk raporlarına göre eskiden Batum yakınlarında altmışın üzerinde Kürt ailesi

⁵⁰⁷ BOA, NFS.d, 2763, H-1251 (1835); Levan Gurgenidze, "Çıldır Eyaleti Çürüksu Sancağı Nüfus Defteri", Rize Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 13.

⁵⁰⁸ Artvin/Kemalpaşa

ikamet ederken bu sayı 1840'larda otuz aileye kadar düşmüştür.⁵⁰⁹

Beğlevan⁵¹⁰/ბეღლევაწი nahiyesinde ise toplam nüfus 2.762 kişidir. Nüfus dağılımı köyler bazında şöyledir: Beğlevan köyünde 437 kişi, Sokorçe/სკორჩე köyünde 141 kişi, Sucuna/სუჯუნა köyünde 212 kişi, Soshoba/ცოცხობა köyünde 191 kişi, Luhye Neziya/ლუჰიე/ნეძია köyünde 515 kişi, Ohordiya/ოხორდია köyünde 316 kişi, Kidrevet/გიდრევეთი köyünde 135 kişi, Borçha/ბორჩხა köyünde 219 kişi, Zituret/წითურეთი köyünde 77 kişi, Arçvet/არჩვეთი köyünde 117 kişi, Çuaret/ჯვარეთი köyünde 75 kişi, Kataphiya/კატაფხია köyünde 214 kişi, Bezaul/ბერძნაული köyünde 63 kişi ve Murkivet/მურკივეთი köyünde 50 kişi olarak kaydedilmiştir. 1835 yılı kayıtlarına göre, Gönye/გონიო nahiyesinde toplam 1.421 kişilik bir nüfus bulunmaktadır. Nahiyeye bağlı köylerdeki nüfus dağılımı şöyledir: Maradid-i Suflâ/ქვედა მარადიდი köyünde 398 kişi, Mirvet/მირვეთი köyünde 141 kişi, Maradid-i Ulyâ/ზედა მარადიდი köyünde 498 kişi, Maho/მახო köyünde 158 kişi, Tihirnalvanbolu/თხირნალვი ვანბულუ köyünde 108 kişi ve Simonet/სიმონეთი köyünde 118 kişi tespit edilmiştir. Batum kasabası nahiyesinde toplam 1.119 kişi yaşamaktadır. Köy bazında dağılım ise şu şekildedir: Liman köyünde 122 kişi, Korolistav/კოროლისთავი köyünde 174 kişi, Agara/აგარა köyünde 99 kişi, Orta Batum/შუა ბათუმი köyünde 292 kişi, Ahalşen/ახალშენი köyünde 36 kişi, Mahincavur/მახინჯაური köyünde 242 kişi, Saray köyünde 112 kişi ve diğer Ahalşen/ახალშენი köyünde 42 kişi bulunmaktadır. Erge/ერგე nahiyesinde ise toplam nüfus 1.016 kişidir. Buradaki köylerde nüfus dağılımı şu şekildedir: Topçuoğlu köyünde 40 kişi, Kibe/Gibe/კიბე köyünde 138 kişi,

⁵⁰⁹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 117.

⁵¹⁰ Artvin/Güreşen

Kapnistav/კაპნისტავი köyünde 127 kişi, Erge/ერგე köyünde 166 kişi, Helvaçavuri/ხელვაჯაური köyünde 102 kişi, Çoço/ჯოჯო Köyünde 146 kişi ve Kahaber/კახაბერ arazisi sakinlerinde 297 kişi kaydedilmiştir. Çakvi/ჩაკვი nahiyesinde ise toplam 1.194 kişilik bir nüfus mevcuttur. Bu nüfus Halvaş/ხალვაში köyünde 135 kişi, Hala köyünde 220 kişi, Ačkva/აჭკვა köyünde 196 kişi, Gorhadze/Gorgadze/გორგაძე köyünde 135 kişi, Çakvistav/ჩაკვისთავი köyünde 260 kişi ve Orta Çakvi/ შუა ჩაკვი köyünde 248 kişi şeklinde dağılmıştır.⁵¹¹

1844 yılında Gönye Livası'nda 5 köy ve 1 göçebe topluluk bulunmaktaydı. Âb-ı Islah köyünde 201 kişi, Makriyal köyünde 132 kişi, Liman Makriyal köyünde 99 kişi, Makriyal içindeki göçebe nüfus 49 kişi, Kal'a-i Gönye köyünde 96 kişi, Sarp köyünde 76 kişi olmak üzere toplam nüfus 652 kişiydi. Bu nüfusun 328'i yetişkin erkek, 247'si çocuk ve 77'si yaşlı erkeklerden oluşmaktaydı.⁵¹²

Beğlevan nahiyesinde toplam 12 köy bulunuyordu ve toplam nüfus 2.116 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 1.001'i yetişkin erkek, 790'ı çocuk ve 325'i yaşlı olarak kaydedilmiştir. Beğlevan köyünde 309 kişi, Sokorçe köyünde 113 kişi, Sucuna köyünde 163 kişi, Soshoba köyünde 154 kişi, Luhye köyünde 388 kişi, Ohordiya köyünde 234 kişi, Kidrevet köyünde 113 kişi, Borçha köyünde 201 kişi, Zituret köyünde 60 kişi, Arçvet köyünde 148 kişi, Beznaul köyünde 52 kişi, Murkivet köyünde 41 kişi bulunmaktadır.⁵¹³

⁵¹¹ BOA, ML.MSF.d, 18892, H-29-12-1250 (28 Nisan 1835). BOA, NFS.d, 1170, H-29-12-1251 (16 Nisan 1836). Kaya, "1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi", s. 14-16.

⁵¹² BOA, NFS.d, 1172, H-29-12-1260 (9 Ocak 1845).

⁵¹³ a.y.

Gönye nahiyesinde toplam 6 mahalle bulunuyordu. Bu nahiyenin nüfusu 1.351 kişi olarak kaydedilmiştir. Nüfusun 615'i erkek, 521'i çocuk ve 215'i yaşlı olarak kaydedilmiştir. Maradit Suflâ köyünde 308 kişi, Mirvet köyünde 105 kişi, Maradit Ulyâ köyünde 352 kişi, Maho köyünde 111 kişi, Tihirnalı Vanbulu köyünde 80 kişi, Simonet köyünde 87 kişi bulunmaktadır.⁵¹⁴

Batum nahiyesinde toplam 8 köy bulunuyor. Nahiyenin toplam nüfusu 847 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 460'ı erkek, 275'i çocuk, 112'si yaşlı kaydedilmiştir. Liman köyünde 90 kişi, Korolistav köyünde 130 kişi, Elhada köyünde 83 kişi, Orta Batum köyünde 219 kişi, Ahalşen köyünde 26 kişi, Sahancaved(?) köyünde 186 kişi, Saray köyünde 82 kişi, diğer Ahalşen köyünde 31 kişi bulunmaktadır.⁵¹⁵

Erge nahiyesinde toplam 6 köy ve 1 göçebe cemaati kaydedilmiştir. Nahiyenin toplam nüfusu 770 kişi olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 381'i erkek, 293'ü çocuk ve 96'sı yaşlı olarak kaydedilmiştir. Topçu Oğlu köyünde 36 kişi, Kibe köyünde 107 kişi, Kabnetav(?) köyünde 109 kişi, Erge köyünde 122 kişi, Halvacav(?) köyünde 83 kişi, Çoço köyünde 111 kişi, Kahaber arazisindeki göçebe cemaat 202 kişi bulunmaktadır.⁵¹⁶

Çakvi nahiyesinde toplam 6 mahalle bulunmaktadır. Yekûn verilmediği için toplam nüfus 1082 kişi olarak yorumlanabilir. Halvaş Mahallesi'nde 109 kişi, Hala Mahallesi'nde 192 kişi, Aşkva Mahallesi'nde 142 kişi, Gorgadze Mahallesi'nde 113 kişi, Çakostav Mahallesi'nde 218 kişi, Orta Çakvi Mahallesi'nde 308 kişi bulunmaktadır.⁵¹⁷

⁵¹⁴ a.y.

⁵¹⁵ a.y.

⁵¹⁶ a.y.

⁵¹⁷ a.y.

Gönye Livası'nda toplamda: 5 mahalle, 41 köy, 2 göçebe grubu, 5 nahiye kaydedilmiştir. Nüfusun toplamı 6.717 kişi olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 3.267'si yetişkin erkek, 2.460'ı erkek çocuk, 990'ı yaşlı erkek olarak kaydedilmiştir.⁵¹⁸

1848 yılında Temür oğlu Ali Ağa başkanlığındaki tahrir heyeti tarafından Lazistan Livası'nda yapılan nüfus sayımında Kazâ-i Gönye 5.310 kişi, Kazâ-i Acara-i Ulyâ 5.421 kişi, Kazâ-i Çürüksu ma'a Aşâir 3.254 kişi, Kazâ-i Acara-i Suflâ 5.092 kişi olmak üzere toplamda bu dört kazada 9.323 yetişkin erkek, 6.381 çocuk ve 3.373 yaşlı, toplam 19.077 kişi kaydedilmiştir.⁵¹⁹

Elimizdeki son veri olan 1849 tarihinde, Trabzon Eyaleti'ne bağlı Gönye Kazası'nda yapılan tekrar sayımda köylerin nüfus dağılımı şu şekilde oluşmuştur. Gönye 92, Göçebe tairesi 24, Sarp köyü 94, Makriyal köyü 106, Makriyal Liman köyü 103, Tihirnalı köyü 58, Âb-ı Islah köyü 254, Acyut köyü 68, Cuvaret köyü 55, Kidrevet köyü 76, Ahurdepe köyü 185, Bağuzen yerleşimi 37, Sucuna köyü 148, Başköy 107, Luhye (Neziya) köyü 125, Katancıye köyü 148, Sohmube köyü 115, Borçka köyü 140 ve 75, Murkivet köyü 37, Seturet köyü 75, Yeni Mahalle 101, Meradid-i Suflâ köyü 169, Zablavet yerleşimi 104, Sokorce köyü 97, Beğlavan köyü 344, Beznaul köyü 49, Maradid-i Ulyâ Köyü 423, Mirvet köyü 98, Simonet köyü 59, Maho köyü 97 ve göçebe Kürt topluluğu 33 nüfusa sahiptir. Toplam 31 köyde yaşayan Müslüman nüfusun 1.841'i askerlik çağındaki genç erkeklerden, 1.299'u çocuklardan, 545'i yaşlılardan, 34'ü düzenli

⁵¹⁸ a.y.

⁵¹⁹ BOA, NFS.d, 1173, H-29-12-1264 (26 Kasım 1848). Defterde kaza kaza verilen sayılarda Acara-i Ulyâ'da toplamda 1.807 Müslüman hanede 2.554 yetişkin erkek, 2.213 erkek çocuk ve 1.276 yaşlı erkek nüfusu toplamda 6043 kişi kaydedilmiştir. Gönye merkezde toplamda 1302 hanede 31 Müslüman köyde 3685 kişi kaydedilmiştir. Acara-i Suflâ, toplamda 1.941 Müslüman hanede ve 5309 kişi kaydedilmiştir.

askerlerden oluşmuştur. Genel toplamda Gönve Kazası'nda 1.302 hanede 3.722 kişilik bir Müslüman nüfus kaydedilmiştir.⁵²⁰

4.1.4 Batum Limanı'nın Askerî ve Ticarî Gelişimi

Batum Limanı Güney Kafkasya'nın en büyük limanlarındanr. Liman, yeterli derinliğe sahip olup, Çoruh deltası tarafından kısmen korunmaktadır. Sivastopol'dan sonra Karadeniz'in en korunaklı limanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.⁵²¹ Acara Dağları'nı aşarak gelen yolcular için Batum Limanı doğal bir durak noktasıydı. XVIII. yüzyılda Batum'un şehirleşme düzeyi oldukça sınırlı olup, küçük bir liman kasabası niteliğini taşımaktaydı. Mevcut ulaşım ve ticaret altyapısı yetersizdi. Batum'dan deniz yolculuğuna devam etmek isteyen seyyah Timote Gabaşvili 1755 yılında uygun bir tekne bulabilmek için on iki gün beklemek zorunda kaldığını yazmaktadır.⁵²²

Batum, Çoruh Nehri'nin kalıntılarından oluşturduğu kıyıda, her mevsim ve her hava koşulunda gemilerin yanaşabildiği derin sulara sahip bir limandır. Limanın girişi kolay, demirleme düzeni güçlü ve kıyıya yakın mesafede güvenli demirleme imkânı sunmaktadır. Ayrıca batı rüzgârlarından tamamen korunmuş olması, Karadeniz'de kışın buzlanan diğer limanlara göre önemli bir avantaj sağlamaktadır.⁵²³ Batum Limanı, batıdan kuzeye doğru yaklaşık 4 verst⁵²⁴ boyunca uzanan eğimli bir kıyıya sahiptir. Doğu,

⁵²⁰ BOA, C..DH., 185/9211, H-29-12-1265 (15 Kasım 1849).

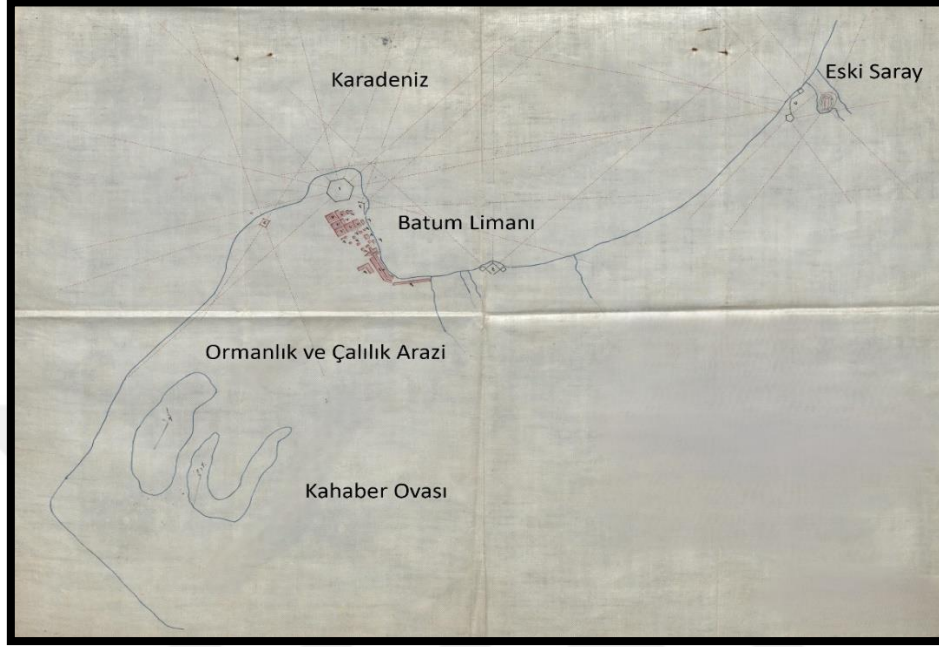
⁵²¹ Hakkı Raif Ayyıldız, **Gürcistan: Güney Kafkasya Cumhuriyetler I**, İstanbul, Cituri Biraderler Basımevi, 1946, s. 13.

⁵²² Çimke, **Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, s. 93.

⁵²³ İsmail H. Demircioğlu vd., **Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020, s. 127-128; Spencer, **Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan**, s. 215.

⁵²⁴ Verst bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir.

kuzeydoğu ve kuzey yönlerine açıktır. Derin yapısıyla gemiler için emniyetli bir sığınak sunan bu limanda Çoruh Nehri'nin şiddetli akıntısı, zaman zaman gemilerin limana girişini zorlaştırmaktadır.⁵²⁵



Harita 11: 1865 Tarihli Batum Limanı ve Kahaber Ovasını Gösteren Harita⁵²⁶

XIX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti Rusya'nın yayılmacı politikalarının etkisiyle Karadeniz'de alternatif bir liman olarak Batum'un önemini fark etmiştir. Osmanlı bürokratları tarafından yapılan değerlendirmeler XIX. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in doğu sahillerinin stratejik değerini ve bu bağlamda Batum Limanı'nın önemini açık biçimde ortaya koymaktaydı. Anapa'dan Batum'a kadar uzanan Karadeniz kıyıları, yalnızca bölgesel ikmâl ve ulaşım ağlarının düğüm noktası değil, aynı zamanda Osmanlı-Rus rekabetinin sıcak çatışma sahalarından biri olarak öne çıkmaktaydı. Batum Limanı ve çevresi, bu bağlamda tedricen stratejik bir odak noktası hâline gelecektir. Zira Rusya'nın bölgedeki lojistik akışına ve Tiflis gibi iç bölgelere ikmâl yapılmasına olanak

⁵²⁵ Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, s. 70.

⁵²⁶ BOA, MVL, 697/23, H-17-12-1281 (13 Mayıs 1865).

sağlayan bu bölge, aynı zamanda Karadeniz’de Rus donanmasının ileri karakolu olma işlevi görmüştü.⁵²⁷

Trabzon’daki İngiliz konsolos yardımcısı James Brant’ın 11 Mayıs 1836 tarihli raporunda Batum Limanı’yla ilgili önemli tespitler yapmıştır. Bölge, Karadeniz’in doğu kıyısında yer alan ve en önemli doğal limanlardan biri olarak öne çıkan stratejik bir noktadır. Liman, Ahıska gibi iç bölgelerle kıyı arasında bir geçiş noktası olarak işlev görmektedir. Buraya ulaşacak mallar, çoğu zaman Batum’a indirilirdi. Trabzon’dan Batum’a kadar uzanan kıyı şeridinde yaz aylarında demirleme yapılabilen birçok geçici durak bulunmakla birlikte, kış koşullarına elverişli ve sürekli kullanılabilen güvenli liman sadece Batum’dur. Batum Körfezi, doğal yapısı sayesinde güçlü koruma sağlayan ve aynı anda birçok gemiyi barındırabilecek kapasiteye sahip bir yapıdadır. Ancak coğrafi avantajlarına karşın bölgenin sağlıksız iklimi önemli bir sorundur. Özellikle Temmuz-Ekim ayları arasında burada ikamet edenler, ateşli hastalıklara sıkça yakalanmaktadır. Limanın oluşumunda, Batum’un birkaç mil batısında Karadeniz’e dökülen Çoruh Nehri’nin büyük etkisi vardır. Nehrin taşıdığı alüvyonlar, Batum ile mevcut nehir yatağı arasında geniş bir birikinti oluşturmuş ve bu alan körfezin batı bölümünü şekillendirmiştir. Deniz ise bu alanda çakıllı bir kıyı seti meydana getirmiştir. Setin ardındaki alan, deniz seviyesinin hemen üzerinde ve yoğun bitki örtüsü ile kaplı bataklık bir arazi görünümündedir. Bu bataklıklar, bölgenin sıtma gibi hastalıklarla anılmasına neden olmuş ve yerleşim açısından ciddi zorluklar yaratmıştır.⁵²⁸

1809’da Karadeniz sahil şeridinde artan Rus askerî baskısı karşısında Osmanlı Devleti, Batum’un kırılgan güvenlik durumu ve limanın geleceği sebebiyle endişe duymaya başlamıştır. 1806-1812 Savaşı’nda Faş Kalesi’nin Rus kuvvetleri tarafından ani

⁵²⁷ BOA, HAT, 102/4044, H-29-12-1220 (20 Mart 1806).

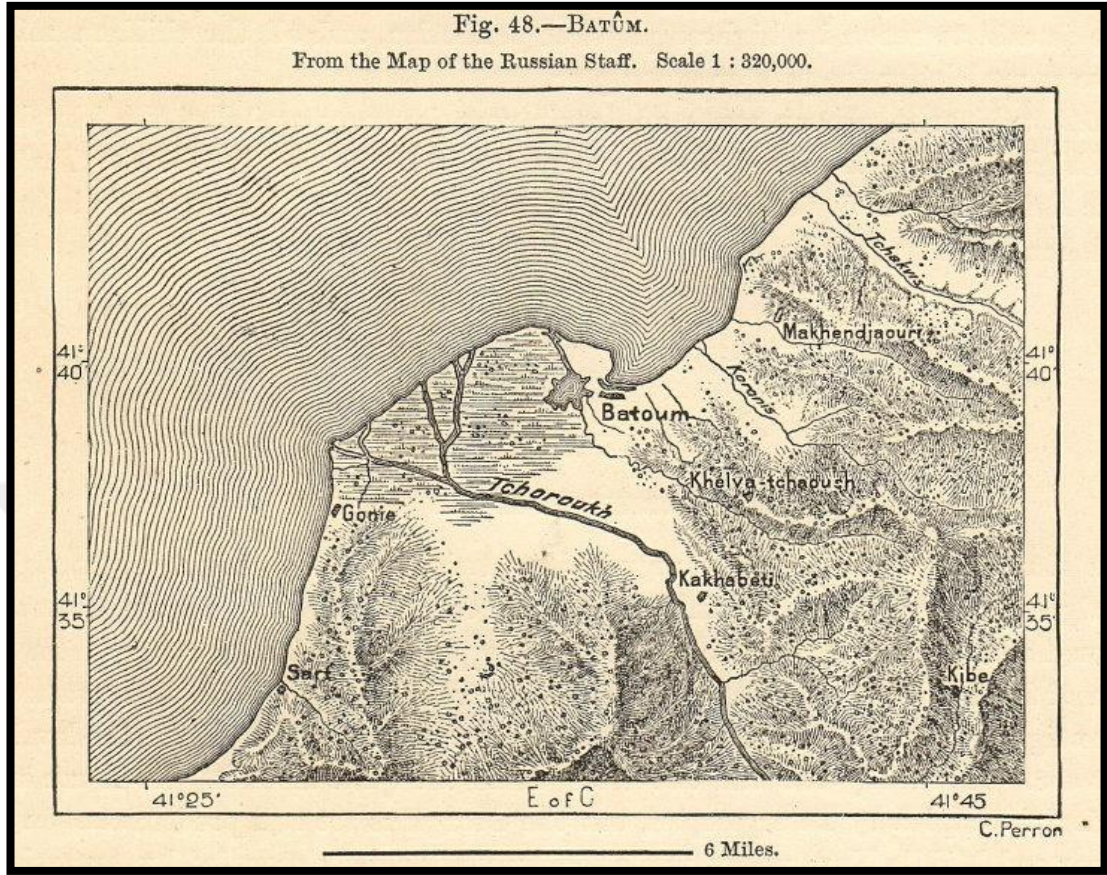
⁵²⁸ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 11, 12, 82.

bir baskınla ele geçirilmesinin ardından, kalede görev yapan Osmanlı kuvvetleri geri çekilerek Batum'a sığınmışlardır. Bu gelişme, Batum Limanı'nın hem askerî hem de lojistik anlamda yükünü artırmıştır. Bu durum, bölgenin savunma kapasitesine dönük tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Faş Kalesi'ndeki erzak ve mühimmat yetersizliği nedeniyle teslim olunması, bölgedeki Osmanlı askerî mevcudiyetinin zayıflığını meydana çıkarmaktadır. Bu zayıflık da Batum'un doğrudan hedef hâline gelmesine zemin hazırlamaktaydı. Özellikle bahar mevsiminde Rus donanmasına ait gemilerin Karadeniz üzerinden Batum'a ulaşacağı yönündeki beklenti, limanın deniz yoluyla saldırıya açık hâle geldiğini gösteriyordu. Kara hattında Faş bölgesine yerleşmiş Rus birlikleriyle denizden ulaşacak kuvvetlerin birleşme ihtimali, Batum Limanı'nı Karadeniz sahilindeki savunmasız bir hedef olarak öne çıkarabilirdi. Bu sebeple Batum'un acilen askerî ikmal, erzak ve gözetim unsurları ile desteklenmesi gerektiği Osmanlı Devleti tarafından fark edilmiştir. Batum Limanı'nın bu dönemdeki askerî ve stratejik konumu, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz güvenliğinin sağlanmasında merkezî bir yer teşkil etmekteydi. Rus ilerleyişine karşı alınacak tedbirlerin gecikmesi durumunda, limanın kaybı yalnızca yerel bir mevzi kaybı değil, aynı zamanda Osmanlı'nın Karadeniz'deki askerî hâkimiyetinin zedelenmesi anlamına gelecektir.⁵²⁹

1811 yılında askerî bakımdan olduğu gibi ekonomik olarak da Batum Limanı'nın önemi fark edilmeye başlanmıştır. Batum ve çevresi dâhil olmak üzere Karadeniz kıyılarından yabancı ülkelere yapılan ticaret sıkı biçimde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Batum'dan başlayan hat üzerinde, özellikle Müslümanlara ait gemilerin gayrimüslim diyarlarına mal taşınması yasaklanmıştır. Bu yasağın ihlali hâlinde cezalandırma öngörülmüştür. Sinop'tan Batum'a kadar olan liman, iskele ve

⁵²⁹ BOA, TS.MA.e, 883/44, H-10-11-1224 (17 Aralık 1809).

barınaklardan çıkan gemilerin gayrimüslim topraklarına yönelmesi, Osmanlı idaresi tarafından genel sefer düzenini tehdit eden bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁰



Harita 12: Kahaber Bölgesini Gösteren Rus Haritası

Batum Limanı, yalnızca bir deniz bağlantı noktası olarak değil, aynı zamanda Trabzon Eyaleti'nin ve dolayısıyla Anadolu'nun güvenliği açısından da hayati bir merkez olarak görülmüştür. Batum Limanı'nın genişliği ve balıkçılık açısından taşıdığı önem, limanın Trabzon Eyaleti'nin genel refahına doğrudan katkı sağlamaktaydı. Batum Limanı'nın gerisinde yer alan ve Kahaber adıyla anılan geniş ova, tarım ve hayvancılık açısından bölge kazalarının temel geçim kaynağını oluşturuyordu. Bu nedenle, liman ve ona bağlı tarım alanlarının kontrolü ekonomik dengeler açısından mühimdi. Batum Limanı ve ona bağlı Kahaber Ovası'nın muhtemel kaybı, Gönye Sancağı ve çevresindeki

⁵³⁰ BOA, HAT, 966/41305, H-27-06-1226 (19 Temmuz 1811).

pek çok kaza halkının Osmanlı nüfuzundan çıkarak başka güçlerin etkisi altına girmesine yol açacaktır. Bu durum, Trabzon Eyaleti'nin ve daha geniş ölçekte Anadolu'nun savunmasını ciddi şekilde tehlikeye sokacaktı. Bu nedenle Batum Limanı'nın korunması, yalnızca bir limanın muhafazası değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki varlığını sürdürmesi açısından da stratejik bir zorunluluktı.⁵³¹

Batum Limanı, burnunda bulunan geniş arazisi ve hoş bir havası olması nedeniyle,⁵³² benzersiz bir yapıya sahipti.⁵³³ Rusya sınırına olan yakınlığı dolayısıyla da önem arz etmekte,⁵³⁴ Lazistan sahilinde Batum Limanı kadar geniş ve uygun başka bir liman bulunmamaktaydı. Batum, arazisinin her türlü imar ve ıslaha yatkınlığı ve limanının sınıra yakın konumu nedeniyle, Karadeniz limanları arasında en üstün ve geniş, her türlü olumsuz hava koşullarından korunmuş benzersiz bir limandı. Batum'un güney tarafında bulunan ve Burunbaşı olarak adlandırılan geniş arazi, oldukça ılıman ve havası hoş bir bölgeydi.⁵³⁵ Ayrıca Batum'un deniz güvenliği açısından kritik önemdeydi. Bu değerlendirmeler neticesinde 1817 yılında Osmanlı Devleti, Batum Limanı'nın askerî önemine binaen çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Batum Limanı'na beş adet top gönderilmiştir. Ancak bu toplar yerel güçlerin eline geçmiş ve kendi aralarındaki mücadelelerde karşılıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum üzerine Trabzon Valisi ve diğer yerel yöneticilere gönderilen emirle, Batum Limanı'na ait bu topların, iki saat mesafede bulunan Çürüksu Palankası'na nakli ve burada sadakatinden

⁵³¹ BOA, HAT, 483/23702, H-29-12-1224 (4 Şubat 1810).

⁵³² BOA, MVL, 696/5, H-19-07-1281 (18 Aralık 1864).

⁵³³ BOA, İ..MSM., 87/2476, H-29-02-1264 (12 Aralık 1852).

⁵³⁴ BOA, İ..MVL., 577/25886, H-08-05-1284 (7 Eylül 1867).

⁵³⁵ BOA, MVL, 708/110, H-29-02-1282 (24 Temmuz 1865). BOA, İ..MVL., 542/24336, H-15-06-1282 (5 Kasım 1865); Fred Burnaby, *At Sırtında Anadolu*, çev. Fatma Taşkent, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 368.

emin olunan Süleyman Bey'e teslim edilmesi istenmiştir. Bu planlamanın temel gayesi Batum Limanı çevresinde güvenliğin sağlanmasıydı.⁵³⁶

Bu dönemde ayrıca Çürüksu bölgesinden gelebilecek Rus saldırılarının Batum Limanı'na yönelerek Osmanlı donanmasına zarar verebileceği ihtimali üzerinde durulmuş, bu riski bertaraf etmek için Batum Limanı'na bakan sahil hattında sekiz topa sahip büyük bir tabya inşa edilmesinin elzem olduğu ifade edilmiştir. Hüsrev Paşa tarafından hazırlanan planlar doğrultusunda tabyanın yerleştirileceği topların 11, 14 ve 18 okka çapında olması gerektiği belirtilmiştir. Böylece düşman gemilerinin limana yaklaşmadan uzaklaştırılması amaçlanmıştır.⁵³⁷ Batum Limanı'nı savunmak amacıyla doğrudan askerî tahkimat projeleri de geliştirilmiştir. Batum Limanı'nın denize bakan burnunda sekiz top kapasiteli bir tabya inşa edilmesi planlanmıştır. Keşif ve planlama çalışmaları sonucunda inşaat masrafı yetmiş sekiz bin kuruş olarak hesaplanmıştır. Çürüksu'da yapılacak kale ile birlikte Batum Limanı'ndaki bu tabyanın, diğer sahil tahkimatlarına kıyasla öncelikli yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁵³⁸

1818'de Batum ve Çürüksu iskelelerinde ticaretin gelişmesi sonucunda, Gönye Gümrüğü işlevsiz kalmış ve gelirleri ciddi ölçüde azalmıştır. Özellikle Çoruh Nehri'nin akışındaki değişiklikler ve Batum Limanı çevresinde ticarî faaliyetlerin artması, daha önce Gönye Kalesi'ne yönlendirilen malların Batum gibi yeni merkezlere kaymasına neden olmuştur. Bu durum, Gönye Kalesi'nin askerî ve ekonomik açıdan zayıflamasına yol açmıştır. Gönye Kalesi için tahsis edilen maaşların ödenememesi ve gerekli mühimmatın sağlanamaması gibi ciddi idarî sorunları da beraberinde getirmiştir. Gönye

⁵³⁶ BOA, C..AS., 195/8418, H-29-05-1232 (18 Mart 1817).

⁵³⁷ BOA, C..AS., 198/8503, H-02-02-1234 (1 Aralık 1818); BOA, C..AS., 219/9338, H-29-05-1232 (16 Nisan 1817). BOA, HAT, 593/29075, H-29-12-1234 (19 Ekim 1819).

⁵³⁸ BOA, C..AS., 2/60, H-23-07-1234 (18 Mayıs 1819).

ve civarı bu yeni ekonomik durumdan olumsuz etkilense de Batum Limanı bölgesel ticarete yeni bir ekonomik dönüşüm yaratmakta, limanın ticarî önemi artmaktaydı.⁵³⁹

1828-29 Osmanlı Rus savaşının etkisiyle bölgenin güvenliğini sağlamak için yoğun savunma faaliyetleri yürütülmüştür. Erzurum tarafında meydana gelen karışıklıklar ve bölgedeki söylentiler, Çürüksu ve sahil şeridinin düşman tehlikelerine karşı tahkim edilmesini zorunlu kılmıştır. Çürüksu ve liman kıyılarında inşa edilen tabyalar ve burçlar malî yetersizlikler nedeniyle henüz tamamlanamamıştır. Sahil savunması için sürekli nöbet tutulması gerekmiş ve askerî ihtiyaçların karşılanabilmesi için ek malî kaynağa ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁴⁰

1828 savaşında Mareşal Paskeviç'in Batum'u ele geçirmek istemiş ve Edirne Antlaşması uyarınca bu bölgenin Rusya'ya bırakılmamış olmasından dolayı ciddi bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Batum'un stratejik konumu, Kars ve Erzurum gibi önemli merkezlere yakınlığı ile askerî açıdan bir karakol kurulmasına elverişli yapısı, burasını şehirleşme açısından oldukça uygun bir yer hâline getirmekteydi. Batum'un Rusya'nın eline geçmesi durumunda bu topraklar Moskova için büyük bir stratejik kazanç anlamına gelecekti. Böylece Rusya, Karadeniz kıyısında ihtiyaç duyduğu nitelikli bir limana sahip olacak, Ermenistan üzerindeki denetimini daha da güçlendirecek ve tüccarlarına, Osmanlı topraklarını geçmek zorunda kalmadan İran'a daha kısa bir ticaret güzergâhı sunabilecekti.⁵⁴¹ Yine de Edirne Antlaşması uyarınca Rus ticaret gemilerinin Karadeniz sularında serbestçe dolaşmalarına imkân tanınması önemli bir avantajdı.⁵⁴²

⁵³⁹ BOA, C..AS., 198/8503, H-02-02-1234 (1 Aralık 1818).

⁵⁴⁰ BOA, HAT, 1023/42716, H-15-01-1245 (17 Temmuz 1829).

⁵⁴¹ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 13.

⁵⁴² Turan, "1829 Edirne Antlaşması", s. 121; Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 73.

Batum Limanı ile Redut Kale arasında küçük bir buharlı gemi seferi başlatılması 1837 yılında tartışılmış, bu düşünce yeterince kârlı görülmediği için uygulanabilir bulunmamıştır. Her ne kadar gelecekte böyle bir girişimin ekonomik potansiyelinin artabileceği düşünülse de, dönemin mevcut koşulları altında bu tür bir yatırımın gerçekleştirilemeyeceği kanaati hâkim olmuştur. Bu kararsızlığın temelinde Batum'daki ticarî hayatın zayıf oluşu yatmaktadır. Liman kenti olmasına rağmen, şehirdeki yerleşim oldukça sınırlıdır. Batum Beyinin konutu dışında kayda değer bir yapı bulunmamakta, ticaretin gerçekleştiği pazar yalnızca ahşap dükkânlardan ibaret kalmaktaydı. Bu dükkânlar dahi yaz ve sonbaharın belirli dönemlerinde kapalı tutulmakta, dükkân sahipleri ise hastalık ve nemli hava koşulları nedeniyle daha sağlıklı kıyı bölgelerine göç etmekteydi.⁵⁴³

Batum Limanı İngilizler için de dikkat çeken bir merkez hâline gelmiştir. İngilizler 1837'de Batum Limanı'nın artan önemi doğrultusunda, bölgeye bir Britanya Konsolos Yardımcısı yerleştirilmesini gerekli görmüştür. Uygun bir kişinin Batum'da ya sürekli olarak ya da en azından ticaret sezonu boyunca ikamet etmek üzere atanması talep edilmiştir.⁵⁴⁴ Konsolos James Brant'ın bu isteğe karşı ciddi çekinceleri olduğu görülmektedir. Brant, Batum'un mevcut durumda bir ticaret merkezi olarak oldukça önemsiz olduğunu, şehirde yalnızca ahşap kulübe tipi dükkânlar bulunduğunu ve yaşam koşullarının oldukça yetersiz olduğunu belirtmektedir. Yerleşimin sağlıksız oluşu, İngiliz tüccarların ilgisini çekmemekteydi. Bununla birlikte Brant, Batum'un gelecekteki potansiyeline dair ihtiyatlı bir iyimserlik taşıyan değerlendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle Trabzon-Batum arasında buharlı gemi seferlerinin başlatılması hâlinde, bu göreve ilgi duyulabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın Poti'de serbest ticaret

⁵⁴³ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 142, 143.

⁵⁴⁴ Abashidze, *a.g.e.*, C. I, s. 139, 140.

limanı oluşturma ve Tiflis-Poti hattını altyapı çalışmalarıyla güçlendirme planlarının, Batum'un bölgedeki ticarî rolünü zayıflatabileceğine dikkat çekmekteydi.⁵⁴⁵

1838'de özellikle İngiltere'nin doğuya uzanan ticaret yolları üzerindeki çıkarlarını koruma ve genişletme arzusu, Batum'un konumunu ve liman potansiyelini yakından izlemeyi gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, İngilizler Batum Limanı'nın detaylı bir haritasının çıkarılmasının hem ticaret hem de denizcilik açısından İngiltere için büyük önem arz edeceğini düşünmüşlerdir.⁵⁴⁶ Çünkü Trabzon ile onun doğusundaki kıyı hattından Mingrelia ve Gürcistan ile ticaret yapan tüm kıyı gemileri rotaları üzerinde Batum'a uğramaktadır. Aynı şekilde, Sivastopol, Poti ve Abhazya'nın doğu sahillerinde yer alan Rus limanlarından hareket eden tekneler de Batum'a varış noktası olarak yönelmektedir. Bunun yanı sıra, Gürcistan sahilindeki çeşitli limanlardan çıkan ve rüzgârın etkisiyle yön değiştiren gemiler için Batum, güvenli bir liman ve başlıca sığınma yeri işlevi görmektedir.⁵⁴⁷

Edirne Antlaşması'ndan sonra uzunca bir süre Batum'un güvenliği noktasında herhangi bir kaygı duyulmamıştır. Edirne Antlaşması'ndan 1849'a kadar Batum Limanı'nda deniz ticareti hızla gelişmiştir. Batum, zaman içinde Karadeniz üzerindeki neredeyse tüm buharlı gemi seferlerinin son durağı hâline dönüşmüştür.⁵⁴⁸ Liman ise sağlık ve güvenlik açısından temiz bir iskele olarak kabul edilmiştir. Devlet vapurlarıyla düzenli seferler sağlanmıştır. Ancak son dönemde Avusturya'ya bağlı yabancı vapurların Batum Limanı'na seferler düzenlemeye başlaması ve limanda depo ve bina inşa etme girişimleri, Osmanlı ticaret tekelinin tehdit altına girdiğini göstermektedir. Bu gelişmeler

⁵⁴⁵ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 141-144.

⁵⁴⁶ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 84, 85.

⁵⁴⁷ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 110-112.

⁵⁴⁸ Curtis, **Amerikalı Bir Diplomatın Karadeniz Milletleri Raporu**, s. 53.

üzerine, yabancı şirketlerin Batum'da kalıcı tesisler kurmalarına ve toprak edinmelerine kesinlikle izin verilmemesi emredilmiştir. Böylece Batum Limanı'nda deniz ticaretinin yabancıların eline geçmesi önlenmeye çalışılmış ve yerli tüccarların çıkarları korunmuştur.⁵⁴⁹

1848'den sonra yabancı gemilerin Batum'a olan ilgisi nedeniyle Osmanlı Devleti, Batum Limanı'nın Karadeniz sahilinde sahip olduğu eşsiz konumun tekrar farkına varmıştır. Bölgenin imarını ve ulaşım ağını geliştirmeye özel önem vermiştir. Batum Limanı'nın Kars'a olan mesafesinin on sekiz saat olduğu belirtilerek, bu güzergâha bir yol inşa edilmesi durumunda Trabzon-Erzurum hattına kıyasla daha kısa ve daha stratejik bir ulaşım koridoru sağlanacağı düşünülmüştür. Batum'dan Kars'a uzanacak bu yeni yolun yapımı sadece bölgesel ticareti canlandırmakla kalmayacak, aynı zamanda doğrudan devletin menfaatlerini güçlendirecekti. Bu sebeple Edirne yoluna ayrılacak kaynakların dahi Batum yolu için kullanılabileceği belirtilmiş, böylece Batum Limanı çevresinde ulaşım ve ikmal ağı kurulması amaçlamıştır. Batum yolu için mühendislik keşif çalışmaları başlatılmış, yerli ve yabancı mühendislerin görevlendirilmesi ve işçi temini gibi planlamalar yapılmıştır. Batum Limanı böylece Osmanlı'nın doğu vilayetlerini birbirine bağlayan stratejik bir kara bağlantı noktası olarak da ortaya çıkacaktır.⁵⁵⁰ Ancak malî problemler sebebiyle bu proje akim kalacaktır.

1849'da Batum Limanı'nın Karadeniz taşımacılığı içindeki artan önemi bulaşıcı hastalık riskini de beraberinde getirmiştir. Bir dönem yabancı vapurlara kapalı olan limanın temiz ilan edilmesiyle birlikte yabancı vapurlar yoğun şekilde eşya ve yolcu taşımaya devam etmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı'ya ait "Eser-i Nüzhet" vapurunun gelir kaybına uğramasına ve malî açıdan zarar etmesine neden olmuştur. Batum Limanı'nda

⁵⁴⁹ BOA, A.MKT., 229/96, H-27-11-1265 (14 Ekim 1849).

⁵⁵⁰ BOA, MVL, 58/16, H-8-04-1264 (14 Mart 1848).

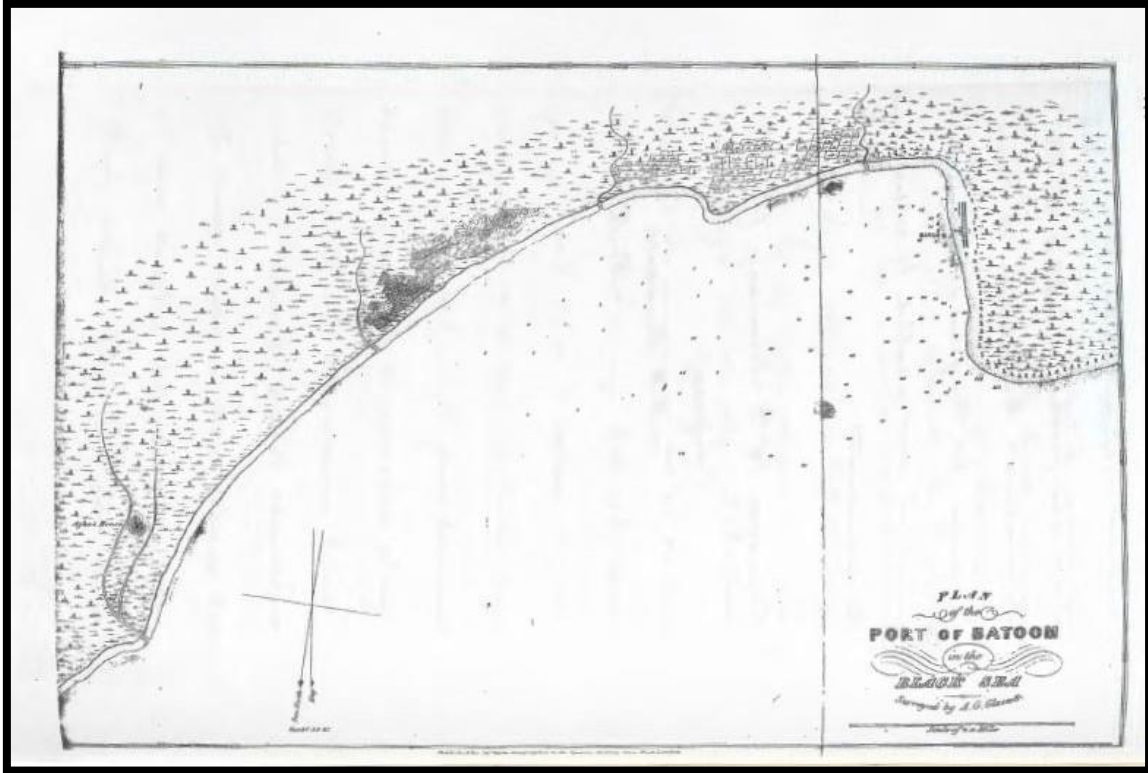
yabancı vapur faaliyetlerinin artması, Osmanlı çıkarları açısından dikkatle izlenmesi gereken bir durum olarak görülmüştür. Bu çerçevede yerli taşımacılığı canlandırmak amacıyla Tersane-i Âmire'ye bağlı Ereğli Vapuru'nun Batum Limanı'na posta vapuru olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmış ve limandaki Osmanlı varlığının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.⁵⁵¹ Aynı yıllarda Batum Limanı'nın ekonomik önemini korumak amacıyla, yabancıların bölgedeki toprak edinme girişimlerine karşı sert tedbirler alınmıştır. Batum'da faaliyet gösteren yabancı vapur şirketleri limanda kömür deposu kurmak ve diğer çıkarlarını genişletmek amacıyla girişimlerde bulunuyorlardı. Ancak Osmanlı yönetimi, yabancı uyrukluların devlet koruması altındaki topraklarda arazi edinmesinin ahitnamelere göre mümkün olmadığını vurgulamış ve bu tür teşebbüslerin kesinlikle engellenmesini Batum Kaymakamı Gâlib Efendi'ye özel ve kesin talimatlarla bildirmiştir. Yabancıların Batum Limanı'nda açık veya gizli yollardan bir karış toprak dahi edinmemesi için önlemlerin alınması istenmiştir.⁵⁵²

1849'da ekonomik gelişmeler askerî denetimleri de güçlendirmek gereğini ortaya çıkarmıştır. Batum'da sürekli bulunmak üzere Gülsefid adlı bir korvetin gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak uzun süre geçmesine rağmen bu gemi limana ulaşmamıştır. Gönye Sancağı Kaymakamı Gâlib Efendi tarafından gönderilen raporda, Batum Limanı'na bir sefine-i hümayûnun süratle ulaştırılmasının bölgedeki karışıklıkların ve güvenlik sorunlarının giderilmesi için elzem olduğu belirtilmiştir. Gecikme sırasında bölgedeki düzenin bozulduğu ve vergiden kaçan bazı kişilerin deniz yoluyla Abaza tarafına sığındıkları tespit edilmiştir. Batum Limanı ve çevresinde düzenin yeniden

⁵⁵¹ BOA, A.MKT.MVL., 19/70, H-08-11-1265 (25 Eylül 1849).

⁵⁵² a.y. BOA, İ..MVL., 150/4275, H-04-11-1265 (21 Eylül 1849).

sağlanabilmesi için Gülsefid korvetinin limanda hazır bulunmasının ve liman ile iskelelerde düzenli denetimlerin yapılmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır.⁵⁵³



Harita 13: İngilizler Tarafından Hazırlanan Batum Liman Haritası (1838)⁵⁵⁴

1852’de tekrar Batum Limanı’na sürekli görev yapacak bir Osmanlı gemisinin tayin edilmesi için Bahriye Meclisi tarafından hazırlanan müzekkere padişahın onayına sunulmuş ve Kapudan Paşa’ya gereğinin yapılması için talimat verilmiştir.⁵⁵⁵ İngiltere elçiliğinin tavsiyeleri de bu yöneydi. Batum Limanı’nın deniz güvenliği açısından büyük bir devlet gemisinin varlığına olan ihtiyacı vurgulamıştır. Daha önce Batum’da demirlemiş bulunan bir Osmanlı korveti kötü hava şartlarında liman ağzına ulaşmaya çalışan küçük yerel teknelerle düzenli olarak yardım etmiş ve limanın işleyişine önemli

⁵⁵³ BOA, A.MKT., 217/28, H-15-09-1265 (4 Ağustos 1849). BOA, A.MKT., 218/52, H-23-09-1265 (12 Ağustos 1849).

⁵⁵⁴ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 114.

⁵⁵⁵ BOA, A.MKT.MHM., 45/16, H-03-06-1268 (25 Mart 1852).

katkılar sağlamıştır. Özellikle kış aylarında ciddi bir eksiklik olarak hissedilen bu yardım için bir devlet gemisinin ve tecrübeli bir mürettebatın limanda sürekli bulunmasının hem deniz trafiği hem de Osmanlı deniz varlığının devamı açısından zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda daha önce Batum’da görev yapan Gülsefid korvetinin tamir için Tersane-i Âmire’ye geri çağrıldığı, yerine geçici olarak Ziynet-i Derya uskunası ve Peleng-i Bahri kotrasının gönderildiği belirtilmiştir. Gülsefid korvetinin tamiratının tamamlanmasının ardından, bahar mevsimiyle birlikte yeniden Batum Limanı’na gönderilmesi veya uygun başka bir büyük devlet gemisinin tayini planlanmıştır.⁵⁵⁶

1852 yılında Batum Limanı’nda görevli Osmanlı savaş gemileri Ziynet-i Derya ve Peleng-i Bahri, yeni atanan Rusya konsolosunun bandıra direğini temin ederek konsolosluk protokolü çerçevesinde 21 pare top atışıyla resmî bir merasim gerçekleştirmişti. Aynı dönemde Osmanlı Devleti tarafından Karadeniz üzerindeki stratejik ve ticarî önemi nedeniyle özel bir konumda değerlendirilen Batum Limanı’nın, bölgedeki kontrolsüz kayık ve sandal faaliyetleri ile sahil boyunca gelişigüzel yapılaşmalar sebebiyle güvenliğinin ciddi şekilde tehlikeye girdiği ifade edilmiştir. Özellikle sahilde bazı şahıslarca gerçekleştirilen yapıların, limana demirleyen gemilerin kıyıya palamar çıkarmasına ve diğer deniz araçlarının faaliyetlerine engel teşkil ettiği belgelerde açıkça belirtilmiştir. Karadeniz’de nadir bulunan yüksek kaliteli ve elverişli bir iskele olan Batum Limanı’nın, ilerleyen dönemlerde hem devlet hem de tüccar gemileri tarafından yoğun şekilde kullanılacağı öngörüsüyle, limanın işlevselliğini tehdit eden serbest yapılaşmanın durdurulması ve gemilerin güvenli bağlanabilmesi için ciddi tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ BOA, İ.DH., 249/15262, H-29-05-1268 (21 Mart 1852).

⁵⁵⁷ BOA, MVL, 250/38, H-25-08-1268 (14 Haziran 1852).

1853 yılında Kırım Harbi'nin hemen öncesinde Batum Limanı üzerinden Rusya ile yürütülen deniz ticaretinde sorunlar ortaya çıkmıştır. Trabzon, Rize ve Batum iskelelerinden yola çıkan Osmanlı gemi ve sandal kaptanlarının, Şekvetil İskelesi'ne ulaşarak karantina ve gümrük işlemlerini başarıyla tamamlamalarına rağmen Sohum'da Rus yetkililer tarafından seyahatleri kısıtlanmıştır. Sohum makamları, Osmanlı gemilerine Rus bandırası çekmeleri talebinde bulunmuş ve malların yalnızca Sohum içinde satılabileceğini, aksi hâlde malların satılamayıp iade edilmesi gerektiğini söylemiştir. Osmanlı kaptanları, padişah fermanına dayanarak kendi bayraklarından vazgeçmeyi reddetmiş ve yazılı bir gerekçe talep etmiştir. Ancak bu talepleri karşılanmamış ve ticaret serbestisi fiilen engellenmiştir.⁵⁵⁸

Osmanlı Devleti, Batum'un gittikçe artan önemi sebebiyle 1860'lı yıllarda kuzeydeki burun ve ona yakın sahil arazisi üzerinde yeni bir imar projesi başlatacaktır.⁵⁵⁹ Bu plan çerçevesinde Batum kasabası her geçen gün imar edilmiş, halkı ve tüccarları çoğalmış, limanı da benzersiz olduğu için çok sayıda gemi ve vapur limanda toplanmıştır. Bu dönemde Rusya, Batum Limanı'na alternatif olması için Poti tarafına liman yapmaktaydı. Ancak iki defa sel olması ve deniz tarafından zarar görmesi nedeniyle limanın temelleri tutmamıştır. Buna karşılık Batum limanı her geçen gün ilerlemektedir. Batum telgraf hattı genişletilip haberleşme başladığında, Batum'un daha da gelişmesi kaçınılmaz olacaktı.⁵⁶⁰ Poti ise bir limanda bulunması istenmeyen tüm olumsuz niteliklere sahipti. Gerçekte tamamen korumasız ve düşük rakımlı bir kıyı şeridinden

⁵⁵⁸ BOA, İ..HR.. 328/21212, H-02-09-1269 (9 Haziran 1853).

⁵⁵⁹ BOA, MVL, 670/60, H-9-10-1280 (18 Mart 1864).

⁵⁶⁰ BOA, İ..MVL., 542/24336, H-15-06-1282 (5 Kasım 1865); Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 143, 144.

ibarettir. Yalnızca çok az su derinliğine ihtiyaç duyan yerel tekneler nehirde demirleyebilmekteydi ve burada suyun derinliği dört fiti geçmiyordu.⁵⁶¹

Poti Limanı'nda Ruslar, denizin hoyratlığı ve alüvyonlu yapı nedeniyle ciddi ulaşım ve inşaa sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Dalgakıranların zayıf tasarımı, kalitesiz malzeme kullanımı ve sığ su derinliği limanın işlevselliğini sınırlamıştır. Rion Nehri'nden gelen alüvyonlar, liman ağzını açık tutmayı neredeyse imkânsız hâle getirmiştir. Poti'nin sağlıklı çevresi ve bataklık yapısı da bu limanı askerî ve ticarî açıdan elverişsiz kılmıştır.⁵⁶²

Batum'a gelen Oliver Wardrop, her ne kadar şehirleşme açısından çok etkileyici bulunmasa da Poti ya da Sohum'a kıyasla buranın daha avantajlı bir konuma sahiptir olduğuna işaret etmektedir. Batum büyük ölçüde geleceğin kenti olarak görülmekte, halkı Batum'un ticarete Odessa ile yarışabileceğine ve Kırım kıyısındaki tatil merkezleriyle boy ölçüşebileceğine içtenlikle inanmaktaydı. Bütün bu sebeplerle Rusların, daha derin ve doğal liman özellikleri taşıyan Batum'u istemeleri son derece anlaşılır bir hâle gelmiştir.⁵⁶³

4.1.5 Kaçakçılık, Esir ve Köle Ticareti

Karadeniz'de köleliğin başlangıcı, Yunanlıların bölgeye koloni kurmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Pontus bölgesi, Yunan dünyası için başlıca köle kaynağı hâline gelmiş ve buradan düzenli köle ticareti yapılmıştır. Strabon ve Ksenophon Karadeniz'in önemli miktarda köle sağladığını açıkça belirtmiş, korsanlar ve yerel kabileler de bu

⁵⁶¹ Baker, **Doğu'nun Bulutları**, s. 29.

⁵⁶² Demircioğlu vd., **Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi**, s. 137, 138.

⁵⁶³ Oliver Wardrop, **The Kingdom of Georgia: Notes of Travel in a Land of Women, Wine, and Song**, London, S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1888, s. 2, 3.

ticarete etkin rol oynamıştır. MÖ V-IV. yüzyıllardan itibaren bölgeden yoğun şekilde köle temin edilmekteydi.⁵⁶⁴ Kölelik, tarih boyunca süregelen bir uygulamaydı ve başlangıçta çoğunlukla savaş esirlerine dayanıyordu. Zamanla bu durum, ahlâkî sorgulamaları beraberinde getiren ticarî bir faaliyete dönüştü. Rusların Kafkasya'yı işgali köleliği büyük ölçüde sona erdirse de, Osmanlı topraklarında bir süre daha devam etti. Köle ticaretinin nüfus kaybı, kadın sayısında azalma ve sosyal yapının bozulması gibi sonuçları oluyordu.⁵⁶⁵

Kafkasya'da köle ticareti elbette ki yeni bir durum değildi, ancak XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında, bölgeye Türk ve İran müdahalelerinin arttığı dönemde, insan ticaretinin boyutu benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaştı. İnsan ticareti, Gürcüler arasında yaygın olmaktan ziyade, dağlı halklar olan Abhazlar ve Çerkesler arasında daha yaygındı. Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde, Rus kontrolünün kısmen etkili olduğu Çerkes kıyılarında, Trabzon'dan hareket eden Türk gemileri tarafından yasa dışı köle ticareti gerçekleştiriliyordu.⁵⁶⁶

XVIII. yüzyılda Batum limanı, Kafkasya'da yoğun biçimde yapılan esir ticaretinin en önemli durak noktalarından biridir. Bu durumun önemli bir göstergesi, XVIII. yüzyılda Batum'un "*Esir Sancağı*" olarak da nitelenmesidir.⁵⁶⁷ Gürcistan ve dağlık bölgelerde yapılan ticaretin en önemli unsuru köle ticaretiydi. Karadeniz'deki denizcilik faaliyetlerinin büyük bir bölümü bu ticarete dayanıyordu. İhraç edilen mallar genellikle insan karşılığında takas ediliyor, ithal edilen mallar ise kölelerden oluşuyordu.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Emir, **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, s. 88, 89.

⁵⁶⁵ İzzet (Met) Paşa (Çunatuka), **Kafkasya ve Çerkez Tarihi**, s. 109-111.

⁵⁶⁶ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 283.

⁵⁶⁷ Bostan, "Batum", s. 210; Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 87.

⁵⁶⁸ Allen, **A History of the Georgian People**, s. 355.

Kafkasya'dan gelen esir/köle ticareti yapan gemiler gümrük vergilerini Batum ve Gönnye gümrüklerinde vermekteydiler.⁵⁶⁹ Esir ticareti Kafkasya için önemli bir gelir kaynağıydı. Tiflis, Revan, İran ve Osmanlı Devleti için Karadeniz'in batı sahilleri önemli bir esir ticareti durağı olmuştur. Çerkes ve Abazalar, savaşlarda ve birbirleriyle aralarındaki çatışmalarda ele geçirdikleri kişileri esir ediyorlardı. Ayrıca toplum içinde suç işleyenler ve köylü kızları da Çerkes ve Abaza beyleri tarafından ticareti yapılabilen esirler olarak görülmüştür.⁵⁷⁰ Kimi durumlarda ise Kafkas aşiretleri birbirlerinden adam kaçırmıyordu. Gasp, yağma ve eşkıyalık gibi asayişsizlikler de esir ticaretinin önemli kaynaklarından biridir.⁵⁷¹

Batum ve çevresindeki vadilerde yaşayan topluluklar, XIX. yüzyıl öncesi dönemde köle temin etmek için Gürcistan topraklarına yönelik baskınlar düzenleme konusunda belirgin bir gelenek geliştirmişlerdi. Bu baskınlar, önceden belirlenen tarih ve toplanma noktalarında organize edilir, kimi zaman üç yüz ila dört yüz kişilik gruplar hâlinde harekete geçilirdi. Gürcistan'da yerleşik Müslüman unsurlar, hedef bölgelerin tespitinde önemli bir yönlendirici rol üstlenirlerdi. Seferler çoğunlukla kış mevsiminde icra edilirdi. Katılımcılar, yoğun kar örtüsüyle kaplı ve sık ormanlarla çevrili dağlık güzergâhları aşarken ciddi tabii engellerle karşı karşıya kalırlardı. Yaklaşık on ila yirmi gün süren bu akınlar, çoğu zaman Gürcü milislerin direnişiyle sonuçlanan şiddetli çatışmalara sahne olurdu. Ancak başarılı operasyonlarda otuz ila kırk esirin ele geçirilmesi, dönemin koşullarında önemli bir ganimet olarak değerlendirilirdi. Esirler genellikle bölgedeki tüccarlara satılır, elde edilen kazanç ise baskına katılanlar arasında paylaştırılırdı.

⁵⁶⁹ Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 83.

⁵⁷⁰ Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 456-463; Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 88.

⁵⁷¹ Hakan Erdem, **Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)**, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013, s. 66; Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 88, 89.

Gürcülerin zaman zaman gerçekleştirdiği karşı saldırılar bu döngüyü sürdürülebilir kılmakla birlikte hem iklim ve coğrafya koşullarında üstünlük hem de elde edilen ganimetin miktarı bakımından, Osmanlı idaresine tâbi Müslüman grupların akınları kadar etkili olamamıştır.⁵⁷²

Osmanlı Devleti'nde köle ticareti XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. 1840'lardan itibaren önce İngilizler daha sonra Fransızlar tarafından köle ticaretinin yasaklanmasına dönük talepler dillendirilmeye başlanmıştır. Batum'daki konsoloslar, bölgedeki kadın ve çocuk kaçırmalarının artması üzerine köle ticaretini engellemeyi birinci öncelikleri hâline getirmiştir. Özellikle yerel grupların Guria köylerine düzenlediği baskınlarla insanları kaçırp Trabzon'a satmaları, uluslararası düzeyde müdahaleyi gerekli kılıyordu. Kaçırılanlar çoğunlukla Türk paşaları ya da zenginleri tarafından satın alınmaktaydı.⁵⁷³

Osmanlı Devleti'nin bu konuda adım atması ancak Kırım Savaşı yıllarında olmuştur. 1854'te yapılan düzenlemelerle özellikle Kafkasya'daki köleleştirmeler ve köle alım-satımları yasaklanmış, köle ticaretinin önlenmesi için tedbirler alınmaya başlanmıştır.⁵⁷⁴ Alınan tedbirlere rağmen köle ticaretinin devam ettiğini gösteren pek çok arşiv kaydı bulunmaktadır. Batum şer'iyeye sicilindeki kayıtlar, yasaklanmış olmasına rağmen köle alım satımının devam ettiğini göstermektedir. Cariye ve köle alım satımı ve azat edilmesi gibi konularda mahkemede işlem yapılması dikkat çekicidir. Kayıtlardan

⁵⁷² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 59, 60.

⁵⁷³ Dumas, *Kafkaslar (1858)*, s. 529, 530.

⁵⁷⁴ Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)*, s. 92,132,136; Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 91, 92.

anlaşıldığı kadarıyla köle fiyatları 1.100 kuruştan 14.000 kuruşa kadar geniş bir skalada değişmektedir.⁵⁷⁵

*“Kayıtlarda köle ve câriyelerle ilgili olarak 30 yaşında bir câriye kıymeti olarak 2500 kuruş ve 50 yaşında bir câriye için 1400 kuruş, 6 yaşında köle kızı câriye ve 9 yaşında köle çocuğu 1500'er kuruş ve 10 yaşında köle çocuğu 2000 kuruş kayıtları bulunmaktadır. Ayrıca câriye kıymeti olarak 1100 kuruş, 1300 kuruş, 1500 kuruş, 2025 kuruş, 2200 kuruş, 3 bin kuruş gibi farklı rakamlar yer almaktadır. Köle fiyatı ile ilgili 14 Osmanlı lirası ve câriye satışı için 40 Osmanlı altını en yüksek rakamlar olarak görülmektedir.”*⁵⁷⁶

Bu konuda bir örnek vermek gerekirse 1840'ta yerli halk, Gürcistan'dan 52 kişiyi köle olarak kaçırmıştır. Bunların iadesi için Rus bir yetkili Osmanlı topraklarına gelmiştir. Ancak bu yetkili yalnızca beş kişiyi geri alabilmiştir.⁵⁷⁷ Gürcistan taraflarında esir edilen gayrimüslimlerin ve Lazistan'ın her bölgesinden kaçırılan Müslüman çocukların götürülüp saklandığı yer, bölgenin zorlu arazi yapısı sebebiyle kontrolün zor olduğu Livane taraflarıdır. Kaçırılan ya da esir edilen kişiler önce Livane taraflarına getirilmekte, daha sonra Erzurum, Harput, Halep ve Şam taraflarına kadar götürülmektedir. Bu bölge 1850'ye kadar Çıldır Sancağı'na bağlı olduğu için olaylara müdahale konusunda da bir yetki karmaşası yaşanmıştır. Bu durum, ülke düzeninin bozulmasına ve kötü niyetli kişilerin etkisini arttırmasına sebep olduğu gerekçesiyle şikâyet konusudur.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Gümüş, “Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak”, s. 20, 21.

⁵⁷⁶ Gümüş, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁷⁷ Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 133.

⁵⁷⁸ BOA, MVL, 241/35, H-5-11-1267 (1 Eylül 1851).

13 Kasım 1850 tarihinde oskorculuk⁵⁷⁹ olarak tabir olunan Gürcü esirciliğinin çoğunlukla Çıldır Sancağı'na bağlı bölgelerden yapıldığı, Batum bölgesinde çıkan karışıklıkların da Çıldır Sancağı taraflarından gelenlerden kaynaklandığı belirtilerek, oskorculukla meşgul olan kişilerin Acara taraflarına geçişine engel olunmasına daha fazla dikkat ve özen gösterilmesi konusunda öneriler dile getirilmiştir.⁵⁸⁰

26 Ağustos 1851 tarihli bir arşiv kaydına göre esir ticareti yapanlar arasında devlet görevlilerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Batum tarafında bulunan nizamiye taburunun mülâzımlarından Zorlu köylü Mehmet Ağa, Lazistan civarında gezip dolaşarak satışı yasak olan oskor (silah) ve Gürcü esirlerini alıp çalarak Erzurum tarafına kaçmıştır. Hatta alınıp satılanlar arasında Müslüman çocukların da bulunduğu dair şikâyetler vardır. Zorlu karyeli Mehmet Ağa'nın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için emir verilmiş ise de yanındaki altı esir ile Erzurum tarafına kaçmıştır. Bu altı esirin, Maradid köyü yakınlarında saklandıkları anlaşılmıştır. Daha sonra yanındaki üç esirle birlikte Kars civarında yakalanarak Erzurum'a gönderilmiştir. Bölgede bu tür yasaklanmış olayların meydana gelmemesi ve özellikle özgür çocukların alınıp satılmaması için gerekli tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ BOA, A.MKT.UM., 38/92, H-08-01-1267 (13 Kasım 1850). Oskor kelimesi bazı akademik çalışmalarda yer adı veya bölge adı olarak açıklanmışsada incelediğimiz belgede mesele şu şekilde izah edilmektedir “Oskorculuk ta'bîr olunur Gürcü esirciliği etmekde olan kesânın güzergâhı bulunan mahallerin ekserisi Çıldır sancağı mülhakâtından olup..” Sibel Orhankazi, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karadeniz Köle Ticaretinde Batum Limanı”, **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No: 13, 2023, s. 1457“Lazistan tarafına geçerek Gürcü ile Oskor milletinden 6 esir yakalayıp bunları Erzurum civarına kaçırmış”.

⁵⁸⁰ BOA, A.MKT.UM., 38/92, H-08-01-1267 (13 Kasım 1850).

⁵⁸¹ BOA, A.MKT.MHM., 37/2, H-28-11-1267 (24 Eylül 1851); BOA, A.MKT.MHM., 38/98, H-12-01-1268 (7 Kasım 1851).

Buna benzer bir başka olayla ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Zorlu Mehmet Ağa, daha önce istifa etmesi nedeniyle yüksek rütbelerden ihraç edilerek Erzurum'a tutuklu olarak sevk edilmiş, ancak daha sonra Acara ve Çürüksu kazalarına geri dönmüştür. Rivayetlere göre Zorlu Mehmet Ağa, on dört veya on yedi Gürcü esiri yanına alarak Livane'den Erzurum'a kaçmıştır. Esir ticareti yasak olmasına rağmen bu esirlerin satışını gerçekleştiren Mehmet Ağa'nın durumu, İstanbul'a ve ilgili kaymakamlara bildirilmiştir. Kars kaymakamı Osman Paşa'nın emriyle üç esirle birlikte yakalanan Mehmet Ağa, Erzurum müşirine teslim edilmek üzere tutuklu olarak sevk edilmiştir. Bu süreçte bölgenin güvenliği büyük ölçüde sağlanmış ve eşkıya faaliyetlerinin bertaraf edildiği teftiş memuru Osman Efendi tarafından bildirilmiştir.⁵⁸²

Osmanlı Devleti, insan kaçakçılığı ve köle ticaretiyle mücadele konusunda merkezden taşraya emirler göndermeye 1854'te de devam etmiştir. Batum Ordu-yı Hümayunu Komutanı, Trabzon Valisi ve Lazistan Mutasarrıfı, bölgedeki Canık Mutasarrıflığının da aralarında bulunduğu diğer yöneticilere, 29 Kasım 1854 tarihli padişah fermanı doğrultusunda, Gürcistan'dan bazı kişilerin kadın ve çocukları esir ederek satmaya çalıştıklarının tespit edildiğini, böyle bir olayın gerçekleşmesi durumunda esirlerin ailelerine teslim edilmesi ve hem satıcıların hem de alıcıların ağır cezalarla karşılaşması gerektiğini belirten ikazlarda bulunmuştur.⁵⁸³

Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde ortaya çıkan esirler konusundaki sorunlara karşı aldığı önlemlerde, devletin uluslararası ilişkilerde karşılaşılabileceği olası diplomatik krizleri önlemeye yönelik hassasiyet dikkat çekicidir. 1854 yılında Ahıska ve Şekvetil muharebelerinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan bazı Gürcü kadın ve çocuklar ile gönüllü gençlerin esir olarak alınıp satıldıkları, bölgedeki bazı âmirlerin ve subayların bu

⁵⁸² BOA, A.MKT.UM., 82/6, H-08-01-1268 (3 Kasım 1851).

⁵⁸³ BOA, A.MKT.UM., 173/82, H-08-03-1271 (29 Kasım 1854).

tür uygunsuzluklara karıştığı tespit edilmiştir. Bu durumlar devletlerarası sorunlara yol açabileceği gerekçesiyle daha önceden yasaklanmıştır. Şeriata ve insanlığa aykırı olarak addedilen bu eylemlerin durdurulması için tekrar talimat verilmiştir. Bu emre uygun olarak, Batum'da yerel tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁵⁸⁴ Ancak 15 Ekim 1854 tarihli bir başka kayıta da görüldüğü üzere Gürcistan'dan bazı kişilerin kadın ve çocukları esir ederek satmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Tespit edilen bu durumun insanlık onuruna aykırı olduğu belirtilmiştir. Esir ticaretinin yasaklanması, bu tür eylemlere cesaret edenler için ağır cezaların uygulanması ve esir edilen kadın ve çocukların ailelerine geri verilmesi, Batum ordusu komutanı Mustafa Paşa'ya emir olarak iletilmiştir. Ayrıca bu esirlerin kara yoluyla Anadolu'ya veya deniz yoluyla başka bir yere gönderilmesinin engellenmesi için Lazistan ve Canik mutasarrıflarına da talimat verilmiş, komutan ve mutasarrıfların bu konuda gerekli önlemleri alarak sorunu çözmeleri istenmiştir.⁵⁸⁵

Konuyla ilgili benzer bir talimat 1 Aralık 1854'te tekrar gündeme gelmiş, Gürcistan'dan esir çıkarılmaması ve Çerkes halkının evlatlarını satmalarının yasaklanması konusu ilgili makamlara iletilmiştir. Batum ve çevresindeki iskelelerde gerekli denetimlerin yapılması ve bu tür yasa dışı faaliyetlerin önlenmesinin insanlık açısından büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca Karadeniz'de bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarının, Osmanlı Devleti'nin yetkililerine esir ticaretini durdurma konusunda yardımcı olacağı ifade edilmiş, İngiliz donanmasına bu konuda yetki verildiği İngiltere elçisi tarafından iletilmiştir. Bu çabaların titizlikle yürütülmesi gerektiği, aksi takdirde ortaya çıkacak sorumluluğun büyük olacağı belirtilmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ BOA, A.MKT.UM., 180/6, H-09-05-1271 (28 Ocak 1855).

⁵⁸⁵ BOA, HR.MKT., 89/100, H-22-01-1271 (15 Ekim 1854).

⁵⁸⁶ BOA, HR.MKT., 93/93, H-10-03-1271 (1 Aralık 1854).

26 Şubat 1855 tarihli bir başka belge, esir ticaretinin bölgedeki yaygınlığına ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hassasiyetine ve bu süreçte uluslararası iş birliğine verdiği öneme işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Belgede Gürcistan, Abaza ve Çerkezistan'dan esir çıkarılmasının yasaklanmasına ilişkin emirler ve bu emirlerin uygulanması için gerekli uyarıların hızla yerine getirildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı ve Rusya donanmalarından iki vapur Karadeniz'deki kıyılara gönderilmiştir. Esir ticaretinin devam ettiğinin duyulması üzerine, bölgedeki yetkililere derhal gerekli uyarılar yapılmıştır. Ancak Müttefik devletlerin donanmalarının mevcut meşguliyetleri nedeniyle bölgeye vapur gönderilmesinin şu an için mümkün olmadığı belirtilmiştir. Esir ticaretine karşı alınan önlemlerin devam edeceği ve bölgedeki tüm yetkililere gerekli talimatların iletildiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁷

18 Mart 1855 tarihinde Çerkezistan, Abaza ve Gürcistan'dan esir çıkarılmasının padişahın emriyle kesin olarak yasaklandığı, ancak bu yasağın tam anlamıyla uygulanmasının henüz mümkün olmadığı belirtilmiştir. Esirlerin kaçırılması durumunda, Trabzon Eyaleti'ndeki iskelelerin kaçış güzergâhı olabileceği göz önüne alınarak, bu tür kişilerin tespit edilmesi hâlinde yakalanıp yetkililere teslim edilmeleri için Trabzon Valisi'ne talimat verilmiştir. Şüpheli kişilerin yakalanıp vapurla geri gönderilmesi ve esirlerin Sohum tarafına iade edilmesi yerinde bulunmuştur. Bu tür olayların önlenmesi için gelecekte daha dikkatli hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁸⁸

Buna benzer bir başka kayda göre, Gürcü ve Abaza esirler, sahiplerinden kaçarak Batum'da bulunan Fransa konsolosluğuna sığınmışlardır. Konsolos bu esirleri sahiplerine iade etmemiştir. Padişahın iradesiyle esir alım satımının yasaklanmış olmasına rağmen esir edilenlerin, yabancı konsolosluklara sığınmaları durumunda geri alınmaları mümkün

⁵⁸⁷ BOA, HR.MKT., 102/25, H-08-06-1271 (26 Şubat 1855).

⁵⁸⁸ BOA, HR.MKT., 104/19, H-28-06-1271 (18 Mart 1855).

değildir. Esir sahiplerine, esirlerinin kaçmalarını istemiyorlarsa onlara iyi davranmaları gerektiği bildirilmiştir. Daha önce Gürcü, Abaza ve Moskova Kazaklarına ait esirler Batum civarında istihdam edilmekteyken, bazıları özgür bırakılmış, ancak son zamanlarda birkaç esir Batum'daki Fransa konsolosluğuna sığınmıştır. Konsolosun bu esirleri geri vermeyi reddetmesi üzerine, sahiplerinin şikâyetleri dikkate alınmış, ancak konsolos talepleri geri çevirmiştir.⁵⁸⁹

Yapılan uyarılara ve yasaklamalara rağmen Ahıska ve Şekvetil muharebeleri sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Gürcü çocuk ve gençlerin sonradan esir statüsüne sokularak satıldığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Çerkez, Abaza ve Gürcistan kıyılarından getirilecek esirlerin satışı bir kez daha kesin olarak yasaklanmıştır. Konuyla ilgili olarak esirlerin durumunun titizlikle incelenmesi, İslâm'ı kabul eden erkeklerin orduya katılması, kadın ve çocukların ise güvenli bir şekilde ailelerine ya da vilayetlerine iade edilmesi istenmiştir. Esirlerin uygun şekilde geçimlerinin sağlanması ve evlenmek isteyen kadınlar için gerekli şeriat işlemlerinin yapılmasına yönelik talimatlar daha önce verilmiştir. Çocukların ve kadınların uygun miktarda nafaka ile geçindirilmeleri, kız ve erkek çocukların ailelerinin aranıp, din değiştirmeyip gitmek isteyenler varsa, gerekli ispatlardan sonra teslim edilmeleri için çalışılması gerekmektedir. Büyük yaştaki kadınlar ise evlenmek isteyen bir talip çıktığında, şeriata uygun olarak gerekli işlemler yapılana kadar, güvenilir bir yere geçici olarak yerleştirilmelidir. Bu kararların uygulanmasında herhangi bir ihmalin ciddi sorumluluk doğuracağı belirtilmiş ve yetkililerin dikkatli olmaları istenmiştir.⁵⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin esir ticareti konusunda bu kadar hassas davranmasının önemli bir sebebi, uluslararası alanda diplomatik baskılara maruz kalmasıdır. Özellikle

⁵⁸⁹ BOA, HR.MKT., 110/37, H-09-10-1271 (25 Haziran 1855).

⁵⁹⁰ BOA, HR.MKT., 118/51, H-16-12-1271 (30 Ağustos 1855).

İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleri, Osmanlı Devleti tarafından ciddiye dikkate alınmıştır. Gürcistan ve Çerkezistan'dan esir çıkarılmasına karşı İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford ve Fransa'nın maslahatgüzarı Mösyö Benedetti tarafından verilen talimatlar, Osmanlı Devleti'nin danışma meclisinde müzakere edilmiştir. Bu uyarıların Osmanlı'nın insaniyet ve adalet anlayışına müdahale olarak değerlendirildiği belirtilmiş, Gürcistan halkının kadınlarına ve çocuklarına yönelik saldırıların Osmanlı Devleti tarafından kesinlikle kabul edilmediği vurgulanmıştır. Çerkezlerin çocuklarını köle olarak satması gibi çirkin olayların geçmişte yaşanmış olması, bu duruma karşı sert tedbirler alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Padişahın iradesiyle çıkarılan fermanlar, iki büyükelçiliğe teslim edilmiş ve esirlerin serbest bırakılması, ailelerine iade edilmesi yönünde kesin talimatlar verilmiştir. Ayrıca Lloyd şirketi vapurlarının Trabzon ve diğer bölgelerden esir kabul etmemesi gerektiği ve bu hususun Avusturya Büyükelçiliği'nin desteğiyle sağlanabileceği belirtilmiştir. Avusturya'ya ait vapurların bu bölgelerden esir olarak çıkarılan kadın ve çocukları kabul etmemesi gerektiğinin Avusturya sefaretine bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹¹

4.2 XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batum'un İdarî Statüsü

4.2.1 Yurtluk-Ocaklık Statüsü

Osmanlı idaresine geçtikten sonra Batum, Tanzimat dönemine kadar çeşitli idarî düzenlemelere uğrasa da yurtluk-ocaklık statüsünde bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti, sınıra yakın ve aristokratik yapının hâkim olduğu bölgelerde klasik tahrirlerin yapıp tımar sisteminin uygulandığı sancak statüsü yerine, yurtluk-ocaklık statüsünde bir yapılanmaya gitmiştir. Klasik Osmanlı taşra teşkilâtının en temel birimi sancaktır.

⁵⁹¹ BOA, İ.HR., 115/5601, H-07-02-1271 (30 Ekim 1854).

Fethedilen bölgelerin demografik, coğrafi ve ekonomik özelliklerinin tespiti için önce tahrir yapıldı. Bu işlemin ardından sancak statüsündeki yerlere padişahın hukukî yetkilerini temsilen kadı, yürütme yetkisini temsilen de sancak beyi atanırdı.⁵⁹² Klasik sancak sisteminin uygulandığı yerlerde tımar sistemi uygulanır, beyler merkezden atanırdı. Yurtluk-ocaklık tipi sancaklarda da tımar sistemi uygulanmakla birlikte buralara atanan beyler, Osmanlı idaresine itaat eden, genellikle fetih sırasında Osmanlılara yardım eden ve bölgenin ileri gelen bir ailesinden seçilirdi. Herhangi bir kusuru olmadığı sürece sancak beyi ölene kadar görevini devam ettirir, herhangi bir sebeple görevden alınması hâlinde yerine yine aynı aileden biri görevlendirilirdi.⁵⁹³ Yurtluk-ocaklık statüsündeki araziler sancak beyinin kendi mülkü değildir. Satılamaz, bağışlanamaz ya da vakfedilemezdi.⁵⁹⁴

Batum'un Osmanlı Devleti tarafından ilk kez fethedildiği XV. yüzyıl sonlarında bölgede güçlü bir otorite sağlanamamıştır. 1508'de Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği döneminde gerçekleştirdiği bir sefer sonrasında bölge yeniden Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmiş ve Batum, Trabzon sancağına bağlanmıştır.⁵⁹⁵ Bölgedeki Gürcü beyleriyle Osmanlı Devleti arasındaki mücadelenin devam ettiği sonraki dönemde, Batum'dan ziyade Gönye'nin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Batum'un sahil

⁵⁹² Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", C. 6, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 77.

⁵⁹³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", C. 6, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 112, 115, 117.

⁵⁹⁴ Orhan Kılıç, "Yurtluk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 614,615; Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 58.

⁵⁹⁵ Halit Özdemir, **Artvin Tarihi**, Artvin, Egem Matbaacılık, 2002, s. 115, 116; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, s. 96, 97; Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, s. 258.

kesiminin yerleşime henüz açılmamış olması ve Gönye Kalesi'nin daha aktif oluşu bu duruma yol açmıştır. 1550'den itibaren Batum müstakil bir sancak statüsü kazanmıştır, ancak sancak beyleri Gönye Kalesi'nde oturmaya devam etmiştir. Bu dönemde Hemşin, Arhavi, Erkenos ve Atina, Batum sancağına bağlı nahiyelerdir.⁵⁹⁶ Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Batum sancağı 1712-1717 tarihlerinde yurtluk-ocaklık, 1718'de klasik sancak, 1732 tarihine kadar malikâne ve bundan sonra yine yurtluk-ocaklık statüler şeklinde dönüşüm geçirmiştir.⁵⁹⁷

Batum Sancağı, 1850 yılına kadar Süleyman Bey'in soyundan gelen sancakbeyleri tarafından yönetilmiştir. 1755-1795 yılları arasındaki belgelerde, Trabzon Eyaleti "*Eyâlet-i Batum nâm-ı diğer Trabzon*" olarak geçmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Eyaleti, Trabzon, Gümüşhane, Karahisâr-ı Şarkî, Gönye sancakları ile Canikli Süleyman Paşa'nın 1758'de Trabzon valiliğine atanmasıyla muhassıllık olarak eyalete bağlanan Canik sancaklarından oluşuyordu. Eyaletin kazaları arasında ise Bafra, Canik, Ünye, Tirebolu, Giresun, Karahisar-ı Şarkî, Keşap, Yavebolu, Gümüşhâne, Akçaabat, Trabzon, Sürmene, Of, Rize, Mapavri, Viçe, Esir, Atina, Hemşin, Arhavi, Faş, Sohum ve Bicunda yer almaktaydı.⁵⁹⁸

Eyaletin (daha sonra vilayet olarak anılacaktır) idarî sınırları, bölgedeki siyasî olaylara bağlı olarak zaman zaman değişiklik göstermiştir. Örneğin Rize kazası, Tuzcuzâde Mehmet Bey'in talebi doğrultusunda 1806'da Trabzon'dan alınarak Gönye Sancağı'na bağlanmıştır.⁵⁹⁹ 1806 yılında Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz

⁵⁹⁶ Özdemir, **Artvin Tarihi**, s. 115,116; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, s. 96,97; Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, s. 258.

⁵⁹⁷ Orhankazi, "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", s. 58.

⁵⁹⁸ Bilge, **Osmanlı Çağı'nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, s. 37.

⁵⁹⁹ BOA, HAT, 102/4044, H-29-06-1220 (24 Eylül 1805).

bölgesinde gerçekleştirdiği idarî ve askerî düzenlemeler, bölgesel güvenlik ve siyasî otoritenin sağlanmasına yönelik önemli girişimlerdir. Bu bağlamda Rize'nin Trabzon'dan ayrılarak Gönne sancağına ilhak edilmesi ve Tayyar Mahmud Paşa'nın Canik'ten uzaklaştırılarak Trabzon Kalesi'ne sığınması süreci, belgelerde detaylı şekilde ele alınmıştır. Rize'nin Gönne sancağına bağlanmasına dair alınan kararların, Erzurum ve Trabzon Valisi Yusuf Paşa'ya bildirilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu düzenleme, bölgedeki idarî yapıyı yeniden düzenleyerek yönetimde etkinliği artırmayı hedeflemiştir. Öte yandan, Tayyar Mahmud Paşa'nın Canik'ten çıkarılarak Trabzon Kalesi'ne çekilmesi, bölgedeki huzursuzlukların kontrol altına alınması için alınan bir önlemdir. Paşa'nın, Osmanlı yönetiminin gazabına uğraması ve kendisine bağlı yerel ileri gelenlerin desteğini kaybetmesi, onun otoritesinin zayıfladığını ve bu sürecin Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edildiğini göstermektedir. Rize'nin Gönne'ye bağlanması, bölgedeki idari yapıyı güçlendirme ve otoriteyi merkezileştirme amacını taşıırken, Tayyar Paşa'nın Canik'ten uzaklaştırılması, yerel otoritelerin merkezi hükümete bağılılıklarını koruma çabasının bir örneğidir.⁶⁰⁰

Bölgede yapılan düzenlemeler çerçevesinde bazı durumlarda valilerin görev alanları, vilayet sınırlarının dışındaki bazı yerleri de kapsayabilmekteydi. Örneğin Canik muhassılı olan Hazinedarzâde Süleyman Ağa'ya, henüz kapucubaşı unvanına sahipken, 19 Ekim 1810 tarihinde muhassıllık görevinin yanı sıra “*Trabzon Mutesellimliği ile Kastamonu, Amasya, Gümüşhane ve Gönne sancaklarının ve tüm Karadeniz sahillerinin ağaları ve askeri başbuğluğu ile Karadeniz sahilleri ve Faş Seraskerliği*” görevi de verilmiştir.⁶⁰¹

⁶⁰⁰ a.y.

⁶⁰¹ Abdullah Saydam, “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, No: 18, 2005, s. 287.

1815 yılında Çıldır Eyaleti'ne bağlı Acara-i Ulyâ ve Mirhoy sancaklarına dair gerçekleşen yönetim değişiklikleri, Osmanlı Devleti'nin taşra idaresindeki uygulamalarını ve miras hakkı konusundaki yaklaşımlarını gözler önüne sermektedir. Konuyla ilgili bir belgede, bu sancakların yurtluk ve ocaklık olarak mutasarrıfı olan Hayreddin Bey'in çocuksuz vefatı üzerine, sancakların Hüseyin Bey'e tahsis edildiği belirtilmiştir. Ancak bu tahsisin asıl hak sahibi olan Hayreddin Bey'in akrabalarından Mir Osman ve Mir Ali'ye devredilmesi talep edilmiştir. Hüseyin Bey'in söz konusu sancaklara atanması, padişah fermanı ile gerçekleştirilmiş ve bu durum resmî yazışmalarda detaylı bir şekilde yer almıştır. Ancak Mir Osman ve Mir Ali, Hayreddin Bey'in akrabaları olarak bu tahsisin kendilerine yapılması gerektiğini ileri sürmüş ve sancakların Hüseyin Bey'den alınarak kendilerine verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu talep, Osmanlı Devleti'nin taşradaki yurtluk ve ocaklık sisteminde ortaya çıkan hak iddialarını çözme sürecinin bir yansımasıdır. Bu olay, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde sosyal, politik ve hukukî dengeleri gözetme çabalarını göstermektedir. Yurtluk ve ocaklık sisteminde mutasarrıf atamalarında akrabalık bağlarının önemi, yerel nüfuz sahiplerinin hak iddialarını meşrulaştırmada bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu tür tahsisler, Osmanlı'nın taşra yönetimindeki esneklik ve pragmatizmi de yansıtmaktadır. Hüseyin Bey'in atanması, mevcut düzenin devamlılığı ve bölgesel güvenliğin sağlanması açısından kısa vadede bir çözüm olarak görülmüş olsa da, Mir Osman ve Mir Ali'nin hak iddiaları, yerel nüfuzun ve sosyal bağların taşra yönetimindeki önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.⁶⁰²

XIX. yüzyılın başlarında hazırlanan bir idarî taksimat defterinde Gönve sancağından bahsedilmektedir. Bu sancağın mutasarrıflarının Faş'ta ikamet ettiği ve

⁶⁰² BOA, HAT, 1530/28, H-19-07-1230 (13 Ekim 1805).

sancağa bağlı kazaların Hemşin, Atina, Arhavi ve Viçe olduğu belirtilmiştir.⁶⁰³ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kafkasya'da geniş toprak kayıplarının yaşanması, Osmanlı Devleti'nin bölgede yeni ve kapsamlı idarî düzenlemeler yapmasına neden olmuştur. Trabzon'un güçlü ve etkili valilerinden Osman Paşa'nın yönetimi altında, bölgenin idarî yapısının genişletildiği ve çeşitlendiği dikkat çekmektedir. 1840 yılına ait resmî kayıtlarda, Osman Paşa'nın divanının adı "*Divan-ı Eyalet-i Trabzon ve Muhassılık-ı Canik ve Karahisar-ı Şarki ve Emanet-i Gümüşhane ve Liva-ı Gönye*" olarak geçmektedir. Bu unvan, yalnızca Trabzon'un değil, aynı zamanda çevresindeki diğer önemli bölgelerin idarî, malî ve askerî işlerinin de Osman Paşa'nın divanı tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁰⁴

1828 yılı, Osmanlı-Rus sınırında askerî ve idarî yapılanmada değişikliklerin yaşandığı ve savunma hazırlıklarının hız kazandığı bir yıl olacaktır. Kaynaklarda, Çürüksu bölgesinin stratejik önemi ve bölge halkının askerî kabiliyeti vurgulanarak bu bölgenin Gönye sancağına bağlanması ve Faş Kalesi'nin korunmasında görevlendirilmesi önerilmektedir. Bu öneri, bölge halkının savaşçı niteliğinden ve Faş Kalesi'nin zorlu hava koşullarına aşinalıklarından kaynaklanmaktadır. Çürüksu'nun Ahıska sancağına bağlı olması nedeniyle sancak beyleri tarafından etkili bir şekilde yönetilemediği, ancak Trabzon Valisi'ne bağlı olmaya daha istekli oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Çürüksu'nun Gönye sancağına bağlanmasıyla Faş Kalesi'nin savunmasının güçleneceği ve ek asker ihtiyacının ortadan kalkacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰³ Saydam, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", s. 287; M.C. Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", **İslam Ansiklopedisi**, C. 12/1, İstanbul, 1974, s. 467, 468.

⁶⁰⁴ Saydam, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", s. 287.

⁶⁰⁵ BOA, HAT, 1029/42837, H-07-01-1244 (20 Temmuz 1828).

Aynı yıl (1828) Trabzon Valisi Hasan Paşa'ya geniş yetkiler verilerek Trabzon Eyaleti, Faş Kalesi, G ny  sancağı, Canik muhassıllığı, Anapa ve Soğucak kaleleriyle Gelincik Limanı'nın muhafazası ve bölgedeki aşiretlerin denetimi görevi tevdi edilmiştir. Bu atama, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini tek bir merkezden koordine etme ve askerî operasyonları daha etkili bir şekilde yürütme amacını yansıtmaktadır.⁶⁰⁶

4.2.2 Tanzimat Reformlarının Bölgedeki İdarî Yapıya Etkileri ve Lazistan

Sancağı'nın Kuruluşu

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilân edilmesinden önce, Osmanlı idarî teşkilatı içinde Batum ve çevresi, Çıldır ve Trabzon eyaletleri arasında bölünmüş durumdaydı. Bu dönemde Yukarı Acara, Aşağı Acara, Çürüksu, Maçahel, Livane, İmerhev, Şavşat ve Ardanuç, Çıldır Eyaleti'ne bağlıydı. Batum'un merkez köyleri ve Maradit Vadisi'ndeki köyler ise G ny  Sancağı adıyla Trabzon Eyaleti'nin idaresi altındaydı.⁶⁰⁷ Batum, bu dönemde bir Ahıska paşası tarafından yönetiliyordu. Paşanın konağı, şehrin kuzeyinde yüksek bir tepede yer almaktaydı ve taştan bir kule ile korunuyordu. Konağın ötesinde, geçmişte Bathys olarak adlandırılan nehir akmaktaydı.⁶⁰⁸

1835 tarihli nüfus defterine göre Çıldır Eyaleti'nin varlığı bu tarihte devam etmektedir. 1846 tarihli ilk devlet salnamesinde ise Çıldır'ın Erzurum Eyaleti'ne bağı bir sancak olduğı yazılmıştır. 1830-1846 tarihlerini kapsayan 1170 No'lu G ny  nüfus defterine göre Batum; G ny , Beğlevan, Erge ve Çakvi nahiyeleriyle birlikte G ny  kazasını oluşturmaktadır ve bu kaza Çıldır sancağına bağıdır. 1849 tarihli salnamede ise

⁶⁰⁶ BOA, HAT, 598/29329, H-25-12-1243 (8 Temmuz 1828).

⁶⁰⁷ Kasap, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, s. 21.

⁶⁰⁸ Gamba (Chevalier), *Voyage dans la Russie m ridionale, et particuli rement dans les provinces situ es au-del  du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824*, C. I, s. 401.

Şavşat, Satlel, Livane-i Ulyâ, Livane-i Suflâ, Mirhev, Pertekrek ve Ardanuç'un Çıldır Livası'na bağlı olduğu yazmaktadır.⁶⁰⁹

1844-1845 tarihli kayıtlarda Batum, Gönnye kazasına tâbi bir nahiye olarak zikredilmektedir.⁶¹⁰ 1846-1847 tarihli idarî dağılımda ise Trabzon Eyaleti, Trabzon, Karahisar-ı Şarkî, Canik, Gönnye ve Batum sancaklarından oluşuyordu. Batum, 1849'da kaza hâline getirildi ve Batum Sancağı'nın merkezi yapıldı. 1851 yılında ise Batum sancak merkezi olmak üzere, bölge Lazistan Sancağı'na katıldı. Böylelikle Batum'un bir parçası olduğu Lazistan Sancağı ile birlikte Trabzon Eyaleti; Trabzon, Canik, Ordu, Karahisar-ı Şarkî ve Gümüşhane sancaklarından meydana gelmekteydi. Bu idarî düzen, XIX. yüzyılın sonuna kadar bazı küçük değişiklikler olmakla birlikte sürdü.⁶¹¹ Uzun yıllar Karadeniz ve Kafkasya'da görev yapmış olan İngiliz Konsolosu W. Gifford Palgrave, 1860'lardaki raporlarında *"Lazistan Sancağı Trabzon Vilayetinin bir parçası olmasına rağmen, Konstantinopol [İstanbul] tarafından, Batum'da bulunan mutasarrıf aracılığıyla ayrı yasalarla yönetilmektedir"* ifadesini kullanmaktadır.⁶¹²

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Rusya'nın etkisiyle bölgedeki nüfusu Türkleştirmeye daha fazla önem vermiştir. Buna bağlı olarak merkezî yönetim, feodal beylere karşı gücünü artırmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti, Dağlık Acara ve Kobuleti bölgesinde önemli düzenlemeler yapmış ve bu toprakları 1844'te Trabzon vilayetine bağlamıştır. 1851'de Acara, Kobuleti bölgesi ve Batum'un güney çevresi, merkezi Batum

⁶⁰⁹ Gümüş, "Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak", s. 3.

⁶¹⁰ Sibel Orhankazi, "Osmanlı Devleti İdaresinde Gönnye (Gonio) Sancağı", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 15, No: 31, 2021, s. 174.

⁶¹¹ Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 5; İbrahim Tellioglu, "Lazlar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. EK-2, Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 149.

⁶¹² Margiyev, **Batum vo Vremena Osmanskoy Imperii**, s. 10.

olan Lazistan Sancağı içinde bir araya getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin reform dönemine girmesiyle, yerel beyler görevlerinden ve toprak üzerindeki mülkiyet haklarından mahrum bırakılmıştır.⁶¹³ Bu çerçevede 1847 yılından itibaren Lazistan sancağında yurtluk ve ocaklık uygulamasına son verilmiş, yerel idarecilere ve evlatlarına maaş bağlanmıştır.⁶¹⁴

1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi'nin bölgede 1867'de uygulanmaya başlanması sırasında Lazistan Sancağı Batum, Livane ve Arhavi kazaları şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Çürüksu, Acara-yı Suflâ ve Acara-i Ulyâ ise aynı dönemde Batum kazasına bağlı nahiyelerdir.⁶¹⁵ Bu dönemde Lazistan sancağındaki idarî taksimatın ne kadar karmaşık olduğunu Batum şer'îye sicili ortaya koymaktadır. 1867-1875 yılları arasındaki kısa bir dönemle ilgili kayıtların yer aldığı bu sicilde örneğin Acara-i Ulyâ, bazen Acara-i Suflâ'nın bazen de Acarateyn kazasının nahiyesi olarak yazılmıştır. Benzer şekilde Maçahel de Acara-i Suflâ, Acarateyn ve Acara kazalarının nahiyesi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu durum, bölgede idarî değişikliklerin çok sık yapıldığını ve tam olarak yerleşmiş bir yapının mevcut olmadığını göstermektedir.⁶¹⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'yla Batum, Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Batum'un elden çıkmasından sonra

⁶¹³ Bağçeci, "L'Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La periode d'Aslan Abachidze (1991-2004)", s. 10.

⁶¹⁴ Murat Kasap, **Osmanlı Arşivlerinde Macahel**, İstanbul, Macahel Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 2021, s. 29; Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 299, 300.

⁶¹⁵ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş: Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 249-251; Şaşmaz, **Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914**, C. 1, s. 223, 324-329; Yılmaz, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)**, s. 68, 69.

⁶¹⁶ Gümüş, "Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak", s. 7, 8.

Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize olmuştur. Hopa ve Atina kazaları ile Arhavi, Hemşin ve Vakıf (Kobak) nahiyeleri sancağın yeni sınırları içinde kalan idarî birimlerdir. Batum, Livane (Artvin), Çürüksu, Acara-i Suflâ, Acara-i Ulyâ, Maçahel ve Gönye ise Rusya'ya bırakılmıştır.⁶¹⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Batum'un Rusya'ya savaş tazminatı olarak verilmesiyle neticelenmiştir. Yeni düzende Batum, Çürüksu, Acara, Artvin, Şavşat ve Ardanoç Rusya'ya bırakılmıştır. Bu bölgede, Batum Oblastı adı verilen bir eyalet kurulmuştur. Batum Oblastı'nın yönetim yapısı, 20 Eylül 1878'de Kafkasya Orduları Başkomutanı General Mihail Nikolayeviç'in onayladığı “*Batum Oblastı Geçici Nizamnamesi*” (Vremennoe polojenie ob upravleniye Batumskoy Oblasti) ile belirlenmiştir. Yeni idarede Oblast; Batum, Artvin ve Acara okruglarına (sancak) ayrılmıştır. Bu düzende Batum Okrugı: Kintrişi, Batum ve Gönye; Artvin Okrugı: Artvin, Ardanoç ve Şavşat-İmerhev; Acara Okrugı: Yukarı Acara (Acara-yı Ulyâ), Aşağı Acara (Acara-yı Suflâ) ve Maçahel'den oluşmaktaydı.⁶¹⁸

4.2.3 Merkezî Otoriteyi Tesis Çabaları ve Yaşanan Zorluklar

Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla birlikte Osmanlı Devleti, merkezî idareden taşraya doğru yayılan bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreç birdenbire ve bütün ülkede aynı anda gerçekleşen uygulamalarla olmamıştır. Dolayısıyla reformların uygulanma zamanları her bölgede farklı olmuştur. Tanzimat dönemi idarî reformlarının Kafkasya'da ne ölçüde hayata geçirildiği ise literatürde tartışmalı bir meseledir. Bu iddianın temelinde

⁶¹⁷ Muammer Demirel, “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 15, No: 37, 2008, s. 250; Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*, s. 69.

⁶¹⁸ Resul Turan, *Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin (1878-1914)*, Ankara, TTK, 2023, s. 23.

yerel beylerin ayrıcalıklarını devam ettirebilmek amacıyla padişaha itaat etmeleri ve merkezî idare memurlarının bu dönemde bölgeye gelmesi vardır. Bununla birlikte Tanzimat reformları, incelediğimiz dönemde Batum Sancağı'nın yapısında başlangıçta fazla bir değişikliğe neden olmamıştır.

Tanzimat reformlarının bölgede uygulanmaya başlanması 1847 yılını bulmuştur. 1847 yılının mart ayında Trabzon Valisi İsmail Rahmi Paşa'ya gönderilen bir fermanla Tanzimat'ın adalet prensiplerinin Trabzon Eyaleti'nde uygulanmasına müsaade edildiği belirtilmiştir. İsmail Rahmi Paşa da söz konusu fermana uygun biçimde bir buyruldu düzenleyerek Tanzimat prensiplerini ve yeni dönemin uygulamalarını halka duyurmuştur.⁶¹⁹ Tanzimat dönemi uygulamalarının halka etki eden ilk ve en önemli tarafı vergilerle ilgilidir. 1847 yılının sonuna kadar yıllık vergiler yeniden düzenlenmiş ve köy köy vergi mükelleflerinin hissesine düşen miktar belirlenmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ilk aşamada bölge halkında olumlu bir izlenim bıraktığı anlaşılmaktadır. Özellikle vergi ile ilgili düzenlemeler memnuniyetle karşılanmış, bunun için Gönnye halkı ve meclisi, İstanbul'a teşekkür yazıları göndermiştir.⁶²⁰ Bütün bu gelişmelere rağmen Tanzimat uygulamalarının bölgede tam olarak yerleşmesinin 1860'lı yıllara kadar uzadığı anlaşılmaktadır.⁶²¹

Bu dönemde bölgede çok sık olarak idarî taksimatta düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Edirne Antlaşması'ndan sonra yapılan idarî düzenlemeler sonucunda 1834/1835 yıllarında Çürüksu kazası, o dönem Çıldır Eyaleti'nin başında bulunan Ahmet Bey'e akraba ailelerin etkisiyle Çıldır'a bağlanmıştır. Erzurum Valisi Halil Kâmil Paşa, Erzurum'a seksen doksan saatlik bir mesafede olan Çürüksu'nun Lazistan Sancağı'na

⁶¹⁹ BOA, A.MKT., 119/75, H-05-05-1264 (9 Nisan 1848).

⁶²⁰ BOA, A.MKT., 105/14, H-02-01-1264 (10 Aralık 1847).

⁶²¹ BOA, İ.DH., 183/10089, H-15-12-1264 (12 Kasım 1848).

bağlanmasının daha doğru olacağını İstanbul'a yazmıştır. 1842 yılında bu kazanın Trabzon'a mı, yoksa Çıldır Eyaleti'ne mi bağlı olması gerektiği hususunda yaşanan tartışmalar ve nihai karar süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre Çürüksu kazası, başlangıçta Batum Sancağı'na bağlı bir bölge iken, bir süreliğine Çıldır Eyaleti'ne devredilmiştir. Bu değişiklik, dönemin Çıldır Eyaleti Feriki Ahmet Paşa'nın Çürüksu hanedanıyla olan akrabalık ilişkileri dolayısıyla gerçekleşmiştir. Ancak kazanın Erzurum'a olan uzaklığı (80-90 saat mesafe) ve Trabzon'a kara ve deniz yoluyla daha yakın olması nedeniyle yeniden Trabzon'a bağlanması gerektiği yönünde görüşler bildirilmiştir. Ayrıca bölgenin Lazistan coğrafyasında yer alması ve sosyo-ekonomik bağlamda Trabzon ile daha fazla etkileşim içinde olması, bu talebin gerekçelerinden biri olarak sunulmuştur. Sınır bölgelerinde güvenliği sağlama konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle Kobuleti Hasan Bey ve ailesinin bölgedeki sınır ihlalleri ve yağma eylemleri nedeniyle sürgün edilmesi emredilmiş, ancak bu emrin henüz uygulanmadığı tespit edilmiştir. Hasan Bey'in hırsızlık gibi suçlarla ilişkilendirilmesi ve ailesinin tekrar bölgeye dönmesinin önlenmesine yönelik talimatlarla Osmanlı idaresinin bölgedeki düzeni sağlama çabaları görülmektedir. Bunun yanı sıra, Çürüksu halkının "huysuz" olarak nitelendirilmesi ve sınır bölgesinin sürekli denetim altında tutulmasının gerekliliği, bölgenin kontrolünün zorluğuna işaret etmektedir.⁶²²

Bu asayiş problemi 1838 tarihli İngiliz raporuna da yansımıştır. Batum'un asayiş ve güvenlik durumu endişe verici olarak tanımlanmıştır. Bölge halkının henüz tam anlamıyla itaat altına alınmadığı, kanunsuz ve medeniyetsiz bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, Sultan'dan onay alınmaksızın görev yapacak bir İngiliz

⁶²² BOA, İ.DH., 53/2600, H-05-01-1258 (16 Şubat 1842).

temsilcisinin kişisel güvenliğinin ciddi şekilde tehlikeye girebileceği vurgulanmaktadır.⁶²³

Karadeniz coğrafyasında devlet otoritesinin tesisi, dağlık ve sarp arazilerin hâkim olduğu bölgelerde büyük güçlükler doğurmuştur. 1835'te bölgeyi ziyaret eden William J. Hamilton Lazistan dağlarının ardında yer alan sahaların, “vahşi ve kanlı” olarak nitelenen grupların kontrolü altında olduğunu ifade etmektedir. Bu coğrafi zorluk, devletin fizikî erişimini ve isyancı gruplar üzerlerinde otorite kurulmasını engelliyordu.⁶²⁴

Çürüksu'ya benzer şekilde Acara-i Ulyâ, Acara-i Suflâ ve Maçahel kazaları da Edirne Antlaşması'ndan sonra Erzurum Eyaleti'nin Çıldır Sancağı'na bağlanmıştır. Ancak bu kazaların ahalisi, bölgenin zorlu şartlarının kendilerine sağladığı avantajı da kullanarak önce her üç kişiyi bir kişi sayarak düşük miktarda vergi vermişler, daha sonra da 1840 yılından itibaren hiç vergi ödememişlerdir. 1840 tarihli yazışmasında Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino, Batum'un ciddi bir siyasi istikrarsızlık içinde olduğunu rapor etmiştir. Yerel idarenin zayıflığı nedeniyle Batum çevresinde kamu düzeni sağlanamamıştır.⁶²⁵ Belgelerdeki ifadeyle fitne ve fesat çıkarmaya meyilli olduklarından bölge halkının üzerine çok fazla gidilmemiş, kazaların önde gelen kişileriyle görüşülerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölgeden asker toplanmak istendiğinde de isyan etmişlerdir. Bütün bu gelişmeler karşısında bölgeye etkin bir müdahalede bulunulması gerekmiştir. Söz konusu kazalar Trabzon'a bağlı Lazistan sınırlarına komşu olduğundan hem Lazistan mutasarrıfı hem de Erzurum valisi, bölgeye buradan müdahale edilmesinin daha etkili sonuçlar vereceğini, bunun için de bu kazaların Trabzon'a bağlanmasının daha

⁶²³ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 153-156.

⁶²⁴ William John Hamilton, *Küçük Asya Araştırmaları I*, C. 1, Ankara, Başak Kitap Yayın Dağıtım, 2018, s. 174.

⁶²⁵ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 201-203.

uygun olacağını belirtmişlerdir. Ancak Erzurum Valiliğinden gelen bu talep uygun bulunmamış ve söz konusu kazalar bir süre daha Çıldır Sancağı'na bağlı kalmıştır.⁶²⁶

1841 yılında İngiliz konsolosu Batum'daki vergi uygulamalarının yerel Ağaların keyfî tasarruflarıyla belirlendiğini rapor etmiştir. Bu vergi, ithalat ve ihracat işlemlerinde ürün bazında %3 ila %5 arasında değişen oranlarla tahsil edilmekteydi. Bu tahsilat, Osmanlı gümrük sistemine aykırı olarak resmi belge düzenlenmeden ve doğrudan yerel otoritelerce gerçekleştiriliyordu. Vergi toplama yetkisinin, Ağa Hamit Bey tarafından bir akrabasına devredilmesi, vergi uygulamasının kişisel ilişkiler içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Batum'da resmî bir gümrük dairesinin bulunmaması, bu düzensizliğin idari altyapı eksikliğiyle örtüştüğünü ortaya koymaktaydı. Trabzon Gümrüğü ise bu gayri resmî vergiyi tanımamış ve Batum ürünlerine %9'luk iç vergi uygulayarak toplam vergi yükünü artırmıştır. Batum'daki bu çifte vergi düzeni, ticaretin rekabet gücünü zayıflatmış ve bölgedeki ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.⁶²⁷

Osmanlı Devleti'nin bu serhat bölgesinde halkı memnun edecek ve merkezî otoriteyi pekiştirecek adımlar atma çabası başlangıçta çok da başarılı olamamıştır. Çürüksu'ya müdür olarak atanan Hüseyin Bey'le ilgili de kısa süre içinde şikâyetler yükselmiştir. Bu arada hakkındaki şikâyetler sebebiyle bölgeden uzaklaştırılan Hasan Bey ise Hemşin'e müdür olarak atanmıştır. 1849 yılına gelindiğinde Hasan Bey'in daha önceki yönetimindeki bazı uygunsuz hareketlerden ötürü Osmanlı ile Rusya arasında gerginliklere sebep olduğu, bununla birlikte zamanla kendisinin büyük ölçüde terbiye

⁶²⁶ BOA, İ.DH., 87/4365, H-05-05-1260 (23 Mayıs 1844); BOA, A.MKT.UM., 85/52, H-25-01-1268 (20 Kasım 1851); BOA, A.MKT.UM., 74/60, H-12-11-1267 (8 Eylül 1851); BOA, A.MKT., 11/95, H-17-04-1260 (6 Mayıs 1844).

⁶²⁷ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 236-240.

gördüğü ve Hemşin'deki hizmetlerinde başarılı olduğu vurgulanarak tekrar Çürüksu'ya atanması istenmiştir.⁶²⁸

Livane kazası da 1850 yılına kadar Erzurum Eyaleti'nin Çıldır Sancağı'na bağlıdır. Bu tarihte hem Livane hem de Lazistan Sancağı'nın diğer kazalarının ortak talebiyle Livane kazasının Batum'a bağlanması istenmiştir. Arhavi, Hopa, Gönye, Maçahel, Acara-i Ulyâ ve Acara-i Suflâ kazalarına sınır olan Livane'nin köyleriyle bu kazaların köyleri yan yanadır. Çıldır merkez kazasına 40 saat mesafede olan Livane, Batum'a 20, diğer kazalara ise sadece 15 saat uzaklıktadır. Bölgede yaşanan asayiş problemlerine Çıldır'dan etkili bir biçimde müdahale edilemediği gibi Gürcistan tarafından esir edilen kişiler ve Lazistan Sancağı'nın birçok yerinden kaçırılan Müslüman çocuklar bu bölgede saklanmaktadır. Bu tip olaylar Batum'a bağlı köy ve nahiyelerin güvenliğini de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Livane ticarî ilişkiler bakımından da Erzurum'dan çok Batum'a bağlıdır. Bütün bu sebeplerle Livane'nin Lazistan Sancağı'na bağlanarak kazanın idaresinin bölgeyi iyi tanıyan ve dirayetli bir yönetici olan Abanoszade Mahmud Ağa'ya verilmesi istenmiştir.⁶²⁹

Mayıs 1851'de Lazistan Sancağı'na mutasarrıf olarak “*mîr-i mirân-ı kiramdan*” Abdüllatif Paşa atanmıştır. Böylece Abdüllatif Paşa Lazistan Sancağı'nın ilk mutasarrıfı olurken, aynı zamanda bu atamayla birlikte bölgede uzunca bir süre “*yerel hanedan*” olarak tanımlanan ailelerin yerine merkezî otoriteyi temsil eden kişiler yönetici yapılmaya başlanmıştır.⁶³⁰ 1851 yılında Lazistan Sancağı'nda yapılan düzenlemeler, Osmanlı taşra yönetiminde Tanzimat sürecinin uygulanmasına yönelik çabaların önemli bir dönüm noktasıdır. Lazistan Mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'nın göreve başlamasıyla birlikte,

⁶²⁸ BOA, A.MKT.MVL., 19/7, H-23-10-1265 (11 Eylül 1849).

⁶²⁹ BOA, MVL, 241/35, H-5-11-1267 (1 Eylül 1851).

⁶³⁰ BOA, A.TŞF., 9/68, H-21-07-1267 (22 Mayıs 1851).

sancaktaki idarî yapının güçlendirilmesi ve halkın düzenli bir yönetime uyum sağlaması hedeflenmiştir. Abdülatif Paşa, göreve başlamasıyla birlikte Hopa'da gerçekleştirdiği toplantılarda bölgedeki tüm kazaların müdürleri ve meclis üyelerini bir araya getirerek padişahın fermanını halk huzurunda açıklamıştır. Bu süreçte sancakta tespit edilen temel sorunlar arasında halkın kendi başına hareket ederek çeşitli düzeylerde otorite boşluğu yaratması ve bunun sonucunda sınır bölgelerinde güvenlik zaaflarının oluşması yer almıştır. Özellikle Rusya ile sınır komşusu olan bölgelerde, karşılıklı saldırılar ve yağmalar halkın güvenliğini tehdit eder bir hâl almıştır. Bu durumun önlenmesi amacıyla Abdülatif Paşa, halkı merkezî otoritenin emirlerine itaat etmeye çağırarak ve mevcut düzenlemelerin uygulanmasının önemine vurgu yapmıştır. Toplantılar sırasında, padişahın şefkat ve adaletine dayalı bir yönetim anlayışı çerçevesinde, halkın memnuniyetini kazanacak adımlar atılacağı vurgulanmıştır. Abdülatif Paşa'nın, Tanzimat ilkeleri doğrultusunda görev yapacağını beyan etmesi ve bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak için her bir kazanın yöneticilerine talimatlar vermesi, idarî yapının düzenlenmesinde önemli bir adım olmuştur. Ayrıca halkın bu düzenlemelere uyacağını taahhüt etmesi, merkezî otoritenin taşra üzerindeki etkisini güçlendirmiştir.⁶³¹

Abdülatif Paşa'nın bölgedeki idarî düzenlemelere yönelik çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde Tanzimat reformlarını uygulama sürecindeki zorlukları ve çözüm çabalarını yansıtmaktadır. Lazistan sancağında, geçmişteki idarî düzensizliklerden ve zalimane uygulamalardan dolayı halkın ciddi mağduriyetler yaşadığı, bu durumun bölgede huzursuzluk ve itaatsizliklere yol açtığı belirtilmiştir. Abdülatif Paşa, bu düzensizliklerin giderilmesi ve Tanzimat ilkelerinin uygulanması için kapsamlı bir dizi tedbir almış, görevine başladığında öncelikle Hopa'ya yerleşerek burayı bir yönetim merkezi hâline getirmiş ve padişahın adaletini halka doğrudan iletmeyi hedeflemiştir.

⁶³¹ BOA, İ.DH., 239/14494, H-06-11-1267 (2 Eylül 1851).

Halkın yeniden itaat ve düzene yönelmesi için çalışmış, özellikle Batum, Çürüksu ve Acara gibi huzursuzlukların yoğun olduğu bölgelere uzaktan da olsa düzen ve güvenliğin sağlanmasına yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Çürüksu ve Batum kazalarına şahsen giderek buraları kontrol altına almak için çaba harcamış ve yerel halkın güvenliğini sağlamak adına etkili bir yönetim modeli ortaya koymuştur. Abdülatif Paşa'nın reformları arasında, halkın eğitimsiz ve vahşi olarak nitelendirilen kesimlerinin disipline edilmesi ve bu süreçte sert müdahalelerden kaçınılarak daha insancıl bir yaklaşım sergilenmesi de yer almıştır. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayanların sürekli huzur ve güvenlik içinde olmalarını sağlamak için adımlar atılmıştır. Özellikle yerel halkın ileri gelenlerine ve muhtarlara yönelik eğitim ve bilgilendirme toplantıları düzenlenmiş, devletin kuralları ve Tanzimat'ın ilkeleri açık bir şekilde anlatılmıştır.⁶³²

Lazistan Mutasarrıflığı'na Abdülatif Paşa'nın atanmasının ardından, bölgedeki sınır güvenliğinin güçlendirilmesi ve sınır ihlalleri nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi için kapsamlı talimatlar verildiği anlaşılmaktadır. Batum ve Çürüksu gibi stratejik bölgeler, Osmanlı Devleti'nin doğrudan kontrol altında tutmak istediği alanlar olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede karşılaştığı temel sorunlar arasında, halkın disiplinsiz davranışları, sınır ihlalleri ve Rusya'nın bu bölgelerdeki etkisini artırma çabaları bulunmaktadır. Belgelerde, Rusya tarafından daha önce ileri sürülen sınır taleplerine rağmen, Osmanlı'nın kendi topraklarındaki hâkimiyetini güçlendirmek için geniş kapsamlı bir soruşturma yürüttüğü ve bu soruşturmanın Osmanlı'nın haklarını net bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak bu hakların Rusya tarafından resmî olarak kabul edilmemiş olması, iki taraf arasında sürekli bir gerginlik kaynağı olmuştur. Bölgede yaşayan halkın karşı tarafa yönelik saldırılar düzenlediği, esir alma ve yağmalama gibi faaliyetlerde bulunduğu

⁶³² BOA, İ.DH., 241/14648, H-19-12-1267 (15 Ekim 1851).

kaydedilmiştir. Bu tür davranışların Rusya tarafından şikâyet edilmesi, Osmanlı Devleti'nin sınır güvenliğini sağlama konusundaki çabalarını artırmasına neden olmuştur. Lazistan Mutasarrıfı Abdülatif Paşa, sınır boyunca düzenin sağlanması ve Osmanlı halkının benzer ihlallerde bulunmasının engellenmesi için sıkı tedbirler almıştır. Özellikle sınır ihlallerini önlemek ve bölgedeki halkı disiplin altına almak amacıyla, halkın medeni usullere uygun davranışlar sergilemesi için eğitilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶³³

Abdülatif Paşa'nın idarî tedbirler almaya çalıştığı bu dönemde Batum'da Sefer Beyoğlu ve Arhavi'de hem nâiblik hem de muhassıllık görevini üstlenen Mehmet Edib Efendi'nin, kişisel çıkarlarını ön planda tutarak uygunsuz davranışlarda bulundukları yönünde şikâyet dilekçeleri yazılmıştır. Abdülatif Paşa'nın göreve gelmesiyle bu kişilerin etkisinin azaldığı ve sancakta düzenin yeniden sağlandığı vurgulanmaktadır. Ancak geçmişte yaşanan sorunlar nedeniyle bu iki kişinin halkın huzurunu tekrar bozabileceği endişesi dile getirilmiştir. Bu bağlamda halk, söz konusu kişilerin memleket işlerinden tamamen uzaklaştırılmasını ve Abdülatif Paşa'nın yetkilerinin güçlendirilmesini talep etmiştir. Halkın dilekçesinde, Abdülatif Paşa'nın Tanzimat ilkelerine uygun şekilde adaletli ve dürüst bir yönetim sergilediği, halkın refahını gözettiği ve sancağın güvenliğini sağlama konusunda kararlılıkla hareket ettiği belirtilmiştir.⁶³⁴

Abdülatif Paşa ve Tanzimat uygulamaları lehine gönderilen bu dilekçelere rağmen aynı dönemde, Batum'da halk ve sancak meclisi üyeleri tarafından tam tersi yöndeki şikâyet dilekçelerinin de İstanbul'a iletildiği anlaşılmaktadır. Abdülatif Paşa'nın meclis üyelerine düşmanlık ettiği, hepsini görevden aldığı, köyleri dolaşarak zorla mahzarlar düzenlettiği ve artık ahalinin bu zulme tahammül edemeyecek noktaya geldiği iddia

⁶³³ BOA, A.DVN., 68/72, H-19-07-1267 (20 Mayıs 1851).

⁶³⁴ BOA, MVL, 116/46, H-25-08-1268 (14 Haziran 1852).

edilmiştir.⁶³⁵ Bu bağlamda 12 Haziran 1852 tarihinde İstanbul'dan Trabzon vilâyetine yazılan bir yazıyla Batum ve Acara-i Ulyâ kazalarında ahalinin Lazistan mutasarrıfının uygulamalarından hoşnutsuz oldukları ve bu sebeple ayaklanma emareleri gösterdiklerine dair haberler alındığı belirtilmiştir. Söz konusu yazıda devletin en yüksek gayesinin vatandaşlarının güven ve memnuniyetini kazanmak olduğu, bunun için yönetimle ilgili şikâyetlerin kaza, sancak ve eyalet meclislerine iletilebileceği vurgulanarak aksi yöndeki hareketlerin cezayı gerektirdiği hatırlatılmıştır. Bu sebeple Acara-i Ulyâ ve Batum'daki meselenin ne olduğunun araştırılması istenmiştir.⁶³⁶

Abdüllatif Paşa, hakkındaki şikâyetlerle ilgili olarak İstanbul'a yazdığı cevapta, söz konusu iddiaların Trabzon valisinin yanına gidip orada ikâmet eden Topbaş Ahmet Ağa ile arkadaşları Bedbinoğlu Ömer Ağa ve Kekava Osman Ağa tarafından yayıldığını belirtmiş, kendisinin bir suçu olmadığını, tamamen devletin menfaatlerine uygun hareket ettiğini söylemiştir. Bu arada bazı kötü niyetli kişileri menfaat sağladıkları yerlerden uzaklaştırdığı için bu suçlamalara maruz kaldığını vurgulamıştır.⁶³⁷ Ancak yapılan şikâyetler dikkate alınarak incelenmiş, Abdüllatif Paşa görevinden azledilmiş ve yerine Şark Bölgesi'nde müfettişlik görevi yapmış olan Osman Efendi atanmıştır.⁶³⁸

Osman Efendi'nin Lazistan Mutasarrıflığı'na atanması, sadece Abdüllatif Paşa'nın görevden alınmasına yönelik bir düzenleme değil, aynı zamanda bölgedeki yönetim krizini çözmeye yönelik bir girişim olarak da değerlendirilebilir. Osman Efendi'nin daha önce Doğu bölgelerinde müfettişlik yapmış olması, bölgedeki zorluklarla

⁶³⁵ BOA, A.MKT.UM., 111/73, H-18-01-1269 (1 Kasım 1852); BOA, MVL, 124/25, H-17-01-1269 (31 Ekim 1852); BOA, MVL, 124/83, H-18-01-1269 (1 Kasım 1852); BOA, MVL, 120/25, H-17-11-1268 (2 Eylül 1852).

⁶³⁶ BOA, A.MKT.UM., 101/65, H-28-08-1268 (17 Haziran 1858).

⁶³⁷ BOA, A.MKT.UM., 112/69, H-27-01-1269 (10 Kasım 1852).

⁶³⁸ BOA, A.AMD., 41/11, H-03-02-1269 (16 Kasım 1852).

başa çıkabilecek deneyime sahip olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı merkezî otoritesi, yeni mutasarrıfın derhal göreve başlamasını ve hem halkın şikâyetlerini hem de önceki idarenin uygulamalarını titizlikle incelemesini emretmiştir.⁶³⁹ Ancak birkaç ay sonra Osman Efendi de görevden alınmış ve Lazistan Mutasarrıflığına aylık 15 bin kuruş maaşla eski Kıbrıs Kaymakamı Edhem Paşa atanmıştır.⁶⁴⁰

Tanzimat döneminde yürürlüğe giren ve merkezîleşmeye doğru bir gidiş başlatan uygulamalar bölge halkı arasında rahatsızlıklara yol açmıştır. Yurtluk ve ocaklık uygulamaları içinde kendine özgü bir yönetim modeli olan bölgede alınmak istenen yeni vergiler ve yapılmak istenen uygulamalar tepkilere yol açmıştır. Örneğin kadılar ve naibler eskiden bölgenin kendi içinden seçilmesine karşın Tanzimat sonrasında dışarıdan atamalar yapılmaya başlanmış, bu dışardan gelenlerinse bölgenin şartlarına vâkıf olmamaları sebebiyle kendilerine karşı tepkiler oluşmuştur.⁶⁴¹

Bölgeden askere alma faaliyetlerini organize etmeye yönelik girişimler de özellikle Lazistan bölgesinde kayda değer bir başarı elde edilememiştir. Batum'daki genç nüfusun ormanlara kaçarak askerlikten sakınması bunun sebeplerindendir.⁶⁴² 1847'de yapılması planlanan nüfus sayımı ve asker adaylarının kura işlemleri, halkın sert tutumu ve karşı çıkması sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Bir sene sonra, 1848 yılında gerekli tedbirler alınarak Batum Sancağı'nda nüfus sayımı yapılmış, askerlikle ve iki yıllık denizci neferlerinin alımıyla ilgili işlemler yürütülmüştür. Ayrıca sınır güvenliğinin gerektirdiği askerî tedbirlerin alınması için de düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁴³

⁶³⁹ BOA, A.MKT.UM., 114/28, H-09-02-1269 (22 Kasım 1852).

⁶⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM., 55/83, H-06-08-1269 (15 Nisan 1853).

⁶⁴¹ Kasap, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, s. 21.

⁶⁴² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 282-283.

⁶⁴³ BOA, İ..DH., 203/11641, H-25-11-1265 (12 Ekim 1849).

4.2.4 İdarî Atamalar ve Ortaya Çıkan Şikayetler

1847 yılında Trabzon Sancağı'na bağlı Acara-i Ulyâ ve Maçahel kazalarına müdür olarak atanan Şerif Bey ve Mehmet Bey'in görevleri, Osmanlı taşra idaresindeki düzenlemelerin ve yerel halkla olan ilişkilerin bir yansımasını sunmaktadır. İsmi geçen kişilerin atanması, kazaların halkı tarafından memnuniyetle karşılanmış ve onların yönetiminde bölgenin refah ve huzurunun sağlanacağına dair umutlar dile getirilmiştir. Şerif Bey, uzun yıllardır bölgede görev yapmış deneyimli bir yönetici olarak bağımsız bir şekilde müdürlük görevine atanmış ve bu atama halk tarafından takdirle karşılanmıştır. Konuyla ilgili belgelerde, kaza halkının refah ve rahatlığını sağlamaya yönelik görevlerin, Şerif Bey'in yönetimindeki sorumluluklarla yerine getirileceği belirtilmiştir. Halkın bu atamadan duyduğu memnuniyet, Osmanlı taşra idaresinde ehil ve yerel koşullara vâkıf yöneticilerin önemini vurgular niteliktedir. Mehmet Bey'in Acara-i Suflâ ve Maçahel kazalarına atanması da halk tarafından büyük bir memnuniyetiyle karşılanmıştır. Onun yönetim merkezi olan Keda Konağı'na ulaşmasının ardından, halk huzurunda atama kararının açıklanması için bir tören düzenlenmiş ve bu atama, halkın uzun zamandır talep ettiği, kanunlara vâkıf, adaletli ve nitelikli bir yöneticinin atanması isteğini karşılamıştır. Mehmet Bey'in halkla uyumlu, deneyimli ve tedbirli bir yönetici olması, bölgedeki eşkıya faaliyetlerinin sona erdirileceğine ve halkın güvenliğinin sağlanacağına dair umutları artırmıştır.⁶⁴⁴

Bu olaydan bir yıl sonra, 1848'de Acara-i Suflâ kazasına Mahmud Ağa müdür olarak atanmıştır. Mahmud Ağa, deneyimli ve yerel koşullara hâkim bir yönetici olarak nitelendirilmiştir. Atamasının ardından karar halka törenle duyurulmuş ve bu durum kazanın refah ve huzuruna yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kazada

⁶⁴⁴ BOA, MVL, 14/36, H-05-08-1263 (19 Temmuz 1847).

yaşayan âlimler, din görevlileri, muhtarlar ve halkın tamamının Mahmud Ağa'nın atanmasını büyük bir memnuniyetle karşıladığı ve onun yönetiminden hoşnutluk duydukları anlaşılmaktadır.⁶⁴⁵ 1852 yılına gelindiğindeyse Acara-i Suflâ'nın müdürü olarak karşımıza Dede Selim Bey çıkmaktadır. Ancak bu dönemde kaza halkının uzun süredir devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmede ve Dede Selim Bey'in bu sorunları çözmede yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Selim Bey'in görev süresince sorumluluklarını yerine getirememesi ve halkın disiplin sorunlarının devam etmesi, Osmanlı yönetimini bu göreve yeni bir isim atamaya yöneltmiştir. Dede Selim Bey'in idaresi altında kazada tahsilât işlerinde aksaklıklar yaşanmış, askerî yükümlülükler ihmal edilmiş ve toplum düzeni bozulmaya başlamıştır. Bunun üzerine, bilgili ve dirayetli bir yönetici olarak değerlendirilen Mehmet Avni Efendi, geçici müdür olarak atanmış ve bölgeye gönderilmiştir. Mehmet Avni Efendi'nin görevi devralmasının ardından, Dede Selim Bey izinsiz olarak görev yerini terk etmiştir. Mehmet Avni Efendi, bu süre zarfında devlet gelirlerini toplayarak düzeni sağlamış ve kazanın huzurunu temin etmiştir. Halk, Mehmet Avni Efendi'nin görevde kalması için dilekçeler sunmuş ve onun başarısından memnuniyetlerini ifade etmiştir. Ancak sancaktaki bürokratik işlerin yoğunluğu nedeniyle Mehmet Avni Efendi'nin başka bir göreve dönmesi gerekmiştir. Bunun sonucunda, müdürlük görevine Trabzon'dan Kömürcüzade Hasan Ağa atanmıştır. Hasan Ağa, yetkin ve dirayetli bir yönetici olarak nitelendirilmiş ve gerekli idarî prosedürler tamamlandıktan sonra göreve başlamıştır.⁶⁴⁶

Tanzimat uygulamalarının bir yansıması olarak bölgede yapılan atamalardan bir diğeri, 1848 yılında Acara-i Ulyâ kazasında yaşanmıştır. Yapılan idarî düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimindeki disiplinini ve yerel güvenliği sağlama çabalarını

⁶⁴⁵ BOA, MVL, 27/12, H-05-08-1264 (7 Temmuz 1848).

⁶⁴⁶ BOA, İ..MVL., 238/8452, H-21-08-1268 (10 Haziran 1852).

yansıtmaktadır. Acara-i Ulyâ kazasının müdürü olan Kapucubaşı Şerif Bey'in, kazada tertip edilen muvazzaf askerlere binbaşı olarak atanması ve bu atamanın hızla uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Şerif Bey'in İstanbul'daki görevinden derhal bölgeye dönmesi için gerekli emirlerin verilmiş olması, bölgedeki düzenin ve askerî organizasyonun öncelikli bir mesele olarak ele alındığını göstermektedir. Bu atama yalnızca askerî düzenlemelerin tamamlanması için değil, aynı zamanda halkın memnuniyetini artırmaya yönelik bir girişim olarak da görülmüştür. Konuyla ilgili belgede, halkın bu düzenlemelere yönelik çabalarının ve desteklerinin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer bir dikkat çekici konu ise Çürüksu'da bir Rus memurunun yerel bir kişiyle ilgili gerçekleştirdiği bir muamelenin detaylarının belgede yer almasıdır. Bu olay, Osmanlı'nın sınır bölgelerinde yaşanan diplomatik ve yerel sorunlara karşı hassasiyetini ortaya koymaktadır. Rusya'nın o dönemde İstanbul'da bir elçiliğinin bulunmaması, iki taraf arasındaki iletişimde yerel yetkililerin inisiyatif almasını gerektirmiştir. Selim Paşa gibi yerel yöneticilere, bu tür olaylarda doğrudan müdahale ederek uygun çözümler üretme sorumluluğu verilmiştir.⁶⁴⁷

Yapılan bu atamadan kısa bir süre sonra Gönnye Sancağı ahalisi, Acara-i Ulyâ müdürü olarak görev yapan Şerif Bey'in görevden alınması durumunda devlete karşı vatandaşlık görevlerinin tamamını yerine getireceklerini, Şerif Bey'e karşı güvensizlik duyduklarını belirterek şikâyetle bulunmuşlardır. Sadaret'te yapılan değerlendirmeler sonucunda halkın talepleri de dikkate alınarak bölgenin etkin ailelerinden birine mensup olan Selim Paşa'nın oğlu Abdi Bey bu göreve getirilmiştir.⁶⁴⁸

1849 yılında Batum, Çako ve Kahaber kazalarında da çeşitli idarî düzenlemeler ve atamalar gerçekleşmiştir. Abdülhamid Bey'in kötü yönetimi nedeniyle Batum ve

⁶⁴⁷ BOA, A.AMD., 48/71, H-20-11-1264 (18 Ekim 1848).

⁶⁴⁸ BOA, A.MKT.MHM., 15/43, H-13-08-1265 (4 Temmuz 1849).

çevresindeki müdürlük görevinden alındığı ve yerine Gönve hanedanından Şahinzade Ahmet Bey'in atanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu atama, müdürlük maaşının 500 kuruştan 1000 kuruşa yükseltilmesiyle gerçekleşmiştir. Trabzon Valisi'nin bu konudaki teklifi Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş ve padişahın onayıyla nihai bir düzenlemeye bağlanmıştır. Batum kazasında Tersane-i Âmire için asker alınması konusundaki düzenlemeler de belgede dikkat çeken diğer bir husustur. Bu askerlerin şer'î kura yöntemiyle seçilmesi ve yerel topçu birliklerine aktarılması planlanmıştır. Ancak Batum'da bulunan İngiltere konsolosu tarafından, Batum halkının bu yükümlülüğe karşı olduğu yönünde ifadeler dile getirilmiştir. Bu durum yerel halkın askerlik yükümlülüğünden muaf tutulması yönündeki taleplerle, Osmanlı Devleti'nin askerî düzenlemeleri arasındaki gerilimi ortaya koymaktadır. Osmanlı makamları, bu talebin askerî nizam ve düzenlemeleri olumsuz etkilememesi için Tophane ve Seraskerlik meclislerinde detaylı bir müzakere yapılmasını kararlaştırmıştır.⁶⁴⁹

Bu atamalara rağmen 1849'da halk tarafından şikâyetler dile getirilmeye başlanmış ve kaymakamın değiştirilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine daha önce bu görevleri yapmış olan Ahmet Bey, Batum kaymakamı olarak görevlendirilmesi talebinde bulunmuştur.⁶⁵⁰ Batum'da bulunan İngiltere Konsolosu Holmes tarafından 1849 yılının Nisan ayında hudut başı olan bu kazada görev yapacak memurların güçlü ve yetkili olmaları gerektiğini Bâbiâli'ye anlatmak üzere Trabzon Valisi'ne de bildirimde bulunulmuş ve Lazistan Kaymakamı'nın Batum'da ikamet edecek olmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.⁶⁵¹ 12 Eylül 1850 tarihinde Trabzon Eyaleti ile İstanbul arasındaki bir yazışmaya göre bu tarihlerde Trabzon Eyaleti'nin müşiri Bekir Rüstem'dir.

⁶⁴⁹ BOA, A.MKT.MVL., 13/33, H-28-03-1265 (21 Şubat 1849).

⁶⁵⁰ BOA, MVL, 88/22, H-24-05-1266 (7 Nisan 1850).

⁶⁵¹ BOA, İ..HR., 54/2543, H-21-06-1265 (14 Mayıs 1849).

3 Eylül 1850’de Batum kaymakamlığına İskender Bey atanmıştır. Görevi kendisinden devraldığı kişi Galip Efendi’dir.⁶⁵² İskender Bey daha önce Galata ve Beyoğlu’nun zabıta işlerinde görev almış bir kişi olarak Serasker Paşa’nın da onayıyla bu göreve getirilmiştir.⁶⁵³ Ancak Bekir Rüstem, 12 Eylül 1850 tarihli yazısında İskender Bey’in istifa ettiğini, halkın eski Kaymakam Abdülhalim Galip Efendi’nin tekrar göreve getirilmesi için toplu dilekçe verdiklerini yazmıştır.⁶⁵⁴

Yukarıda belirtildiği üzere 1849 yılında halkın talebiyle memleketi olan Çürüksu kazasına tekrar müdür olarak atanan Hasan Bey’le ilgili şikâyetler bir kez daha İstanbul’a kadar ulaşmıştır. Kendisinin Batum meclis üyelerinin görevden el çektirilip sürgüne yollanmalarına sebep olacak fesatlar çıkardığı, Görele kazasındaki müdürlüğü sırasında zimmetine 50 bin kuruştan fazla para geçirdiği ve fırsat bulması hâlinde Rusya tarafına kaçma şüphesi olduğu iddia edilmiştir. Bu ithamlar hakkında Lazistan Meclis’inden bilgi istenmesi üzerine verilen cevapta iddiaların asılsız olduğu, Batum kazası meclis üyelerinin görevden alındıkları dönemde Hasan Bey’in Trabzon taraflarında olduğu, dolayısıyla yaşanan olaylarla bir ilgisinin bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Hasan Bey’in bölge halkı tarafından son derece sevildiği ve Ruslar tarafından da sevilmeyen birisi olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Rusya’ya kaçması gibi bir durumun söz konusu olmadığı söylenmiştir. Zimmetine para geçirme iddiaları ise Görele kazasıyla ilgili olduğu için bu konuda olumlu ya da olumsuz bir görüş verilememiştir.⁶⁵⁵

Lazistan Meclisi’nin bu mütalâasına rağmen 4 Mayıs 1851 tarihli bir arşiv belgesine göre, Batum sancağı çevresinde ortaya çıkan uygunsuzlukların giderilmesi ve

⁶⁵² BOA, A.MKT.UM., 29/59, H-25-10-1266 (3 Eylül 1850).

⁶⁵³ BOA, MVL, 232/82, H-25-07-1266 (6 Haziran 1850).

⁶⁵⁴ BOA, HR.MKT., 35/51, H-05-10-1266 (14 Ağustos 1850).

⁶⁵⁵ BOA, MVL, 259/25, H-12-08-1269 (21 Mayıs 1853).

halkın güvenliğini sağlanması amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Çürüksu ve Atina kazalarının eski müdürleri Hasan ve Abdülhamid beylerin fesat çıkaran ve uygunsuz kişiler oldukları belirtilmiş, bu nedenle sürgün edilmeleri ya da eskiden olduğu gibi müdürlük hizmetlerinde istihdam edilmeleri tartışılmıştır. Batum Sancağı Meclisi'nden gelen mazbata, bu kişilerin eylemlerinin Osmanlı Devleti'nin rızasına aykırı olduğunu ve gerçeklerin ortaya çıkmasıyla gereken işlemlerin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁵⁶ Buna benzer bir başka değerlendirmede Hasan Bey'in, kazanın düzenini bozduğu, halkı rahatsız ettiği ve yerel eşkıya gruplarıyla iş birliği yaparak kazada huzursuzluklara neden olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, Hasan Bey ve taraftarlarının başka bir yere nakledilmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Hasan Bey'in bölgedeki etkisi, sadece idarî zafiyetlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kazanın sosyal yapısını da olumsuz etkilemiştir. Hasan Bey'in, hırsız ve katil gibi firarilerle iş birliği yaptığı ve bu kişilerle birlikte kazanın düzenini bozarak kendi çıkarlarını ön plana aldığı belgede açıkça ifade edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin taşra bölgelerinde karşılaştığı eşkıya tehdidinin ve yerel yöneticilerin bu tehditlerle olan bağlantılarının ne derece ciddi boyutlara ulaşabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu süreçte Hasan Bey'in ve taraftarlarının Trabzon Valisi'nin kontrolüne alınması ve bölgeden uzaklaştırılmaları, Osmanlı taşra yönetiminin sert, fakat gerekli bir müdahalesi olarak değerlendirilebilir. Bu müdahalenin ardından, kazanın halkı büyük ölçüde rahatlamış ve bölgedeki manevî destekçilerin etkisi azalırken, huzur ve güvenlik yeniden sağlanmıştır. Ancak halk, Hasan Bey'in geçmişte olduğu gibi yeniden yalan ifadelerle kendini kurtarıp tekrar kazaya dönmesinden endişe duymaya devam etmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ BOA, A.MKT.UM., 58/35, H-03-07-1267 (4 Mayıs 1851).

⁶⁵⁷ BOA, MVL, 235/22, H-24-01-1267 (29 Kasım 1850).

Bu dönemde hakkındaki şikâyetlerin arttığı bir diğer idareci olan Atina kazası müdürü Abdülhamid Bey'in yerine Hemşin hanedanından Kara Alizade Ali Ağa müdür olarak atanmıştır. Bu atama, Trabzon'un eski valisi ve defterdarının ortak önerisiyle Meclis-i Vâlâ'ya sunulmuş ve padişahın onayıyla gerçekleştirilmiştir. Ali Ağa, görevine aylık 500 kuruş maaşla atanmış ve atamanın resmî prosedürlere uygun şekilde gerçekleştirilmesi için kefalet ve yemin işlemlerinin tamamlanması talep edilmiştir. Atama sürecinde, Trabzon Eyaleti'ne bağlı kazaların yerel yönetimden çıkarılması ve merkezî bir düzenleme getirilmesi önerisi de gündeme gelmiştir. Ancak bu öneri eski vali tarafından ileri bir tarihe ertelenmiştir.⁶⁵⁸

Batum ve çevresinde yönetimle ilgili şikâyetler oldukça fazladır. Öyle ki bu şikâyetlerin bir kısmı bölgede görev yapan müftülere kadar uzanmıştır. Ancak dikkat çekici olan nokta, halktan yükselen şikâyetlere sebep olan kişilerin çoğunun bölgede nüfuzlu ailelere mensup olmasıdır. Bu durumu gösteren bir örnek 1852 yılında Meclis-i Vâlâ'ya ulaşan bir şikâyet dilekçesinde karşımıza çıkmaktadır. Livane kazasında müftülük yapan Mustafa Efendi, kardeşi Ahmet Ağa ve amcaoğlu Dursun Ağa'yla birlikte halka karşı haksızlık ve zulümler yaptığı gerekçesiyle şikâyet edilmiştir. Aynı zamanda kaza meclisi üyesi olan bu iki kardeş, fakir halka eziyet etmiş, haklarındaki şikâyetlere rağmen nüfuzlarını kullanarak görevlerine devam etmişlerdir. Artan şikâyetler üzerine Mustafa Efendi görevden alınarak yerine Hacı Osman Efendi müftü olarak görevlendirilmişse de söz konusu kişilerden korktuğu için görevine başlayamamıştır. Bu sebeple ahali, Livane kazası ulemasından olan Mehmet Efendi'nin naib olarak atanması için yeni bir müracaatta bulunmuştur.⁶⁵⁹

⁶⁵⁸ BOA, MVL, 325/14, H-10-05-1266 (24 Mart 1850).

⁶⁵⁹ BOA, MVL, 123/14, H-7-01-1269 (21 Ekim 1852).

Bölgedeki görev değişikliklerinden bir diğeri, 1852 yılında Arhavi Kazası Müdürü Şakir Ağa'nın görevden alınıp yerine Tahir Efendi'nin atanmasıyla gerçekleşmiştir. Şakir Ağa'nın görevden alınmasının temelinde, görev süresinin uzamasıyla halkla gereğinden fazla yakınlaşarak otoritesini zayıflatması ve idarede yetersizlik göstermesi yatmaktadır. Şakir Ağa'nın yönetimi altında, kız kaçırma ve kişiler arası çatışmalar gibi toplumsal huzuru bozan olaylar yaşanmış, bu da Osmanlı taşra yönetiminin temel ilkeleri olan adalet ve düzenle bağdaşmayan bir durum yaratmıştır. Ayrıca vergi toplama işlerinde gevşeklik göstermesi ve askerî yükümlülüklerin yerine getirilmesinde yetersizlik sergilemesi, görevden alınma sürecini hızlandırmıştır. Bu nedenlerle meclis kararıyla Şakir Ağa'nın azledilmesi ve yerine daha disiplinli ve liyakatli bir kişinin atanması uygun görülmüştür. Yeni müdür olarak Hemşin Kazası'nın eski müdürü Hasan Tahir Efendi atanmıştır. Tahir Efendi, çalışkanlığı ve dirayetiyle tanınan bir idareci olarak, Arhavi kazasının düzenini sağlamak ve halkın güvenini kazanmak için uygun bir seçim olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁰

Hasan Tahir Efendi'nin Hemşin'den alınarak Arhavi Kazası'nda istihdam edilmesi Hemşin halkı tarafından olumsuz karşılanmıştır. Halk, kazalarına eski müdürleri olan Hasan Tahir Efendi'nin tekrar atanması yönünde talepte bulunmuşlardır. Konuyla ilgili yazılan dilekçede Hasan Tahir Efendi'nin görev yaptığı dönemde dirayetli bir yönetim sergilediği, suç işleyenleri cezalandırarak kanunları uyguladığı ve fakirlere karşı hürmetkâr davrandığı belirtilmiş, kendisinin herhangi bir suç isnat edilmeden görevden alınmasının halkı üzdüğü ve çaresiz bıraktığı ifade edilmiştir. Hemşin halkı, Hasan Tahir Efendi'nin kazayı yeniden ihya ettiğini, adil bir yönetim sergilediğini ve bölgedeki toplumsal düzeni sağladığını vurgulamıştır.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ BOA, İ.MVL., 233/8129, H-05-06-1268 (27 Mart 1852).

⁶⁶¹ BOA, MVL, 107/63, H-27-12-1267 (23 Ekim 1852).

Halkın olumlu duygular besleyerek takdir ettiği bir başka yönetici, 1852 yılında Gönye Kazası müdürü olan Şirinzade Muhsin Efendi'dir. Şirinzade Muhsin Efendi halk arasında dürüstlük, sadakat ve doğruluğu ile tanınmış ve halk kendisinden büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Kazanın tüm halkı, Şirinzade Muhsin Efendi'nin görevde kalması ve takdir edilmesi yönünde bir mazbatayı merkezî idareye sunarak memnuniyetlerini açıkça ifade etmiştir.⁶⁶²

4.2.5 Yönetimde Etkili Kişi ve Aileler

Bir sınır bölgesi olması, merkezden uzaklığı ve yerel iktidar odaklarının varlığı sebebiyle Batum ve çevresinde Tanzimat dönemine kadar idare yurtluk-ocaklık sistemiyle yürütülmüştür. Dolayısıyla bölgede öteden beri güçlü ve etkili aileler yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Döneme ait Osmanlı arşiv belgelerinde bu ailelerle ilgili sık sık “*yerel hanedan*” tanımlaması yapıldığı görülmektedir.

Bicanoğulları ve Hamşioğulları, Batum ve çevresinde güç ve otorite sahibi aileler olarak öne çıkmaktadır.⁶⁶³ Batum şer'îye sicilinde bölgenin ileri gelen kimseleri olarak şu isimler geçmektedir: Çürüksu Nâhiyesi hanedanından Tavgirizezâde Osman Bey b. Mehmet Bey, Arhavi Kazası hanedanından Hayreddin Bey b. Mehmet Bey ve Abdülhalim Bey b. Ahmet Bey, Erge karyesi hanedanından Dursun Bey b. Ömer Ağa, Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah, Sancakbeyzâde İbrahim Bey b. Yusuf Bey, Şerif Paşa'nın torunu Dursun Beyin oğlu Mustafa Şeref Bey ve Hamşizâde Memiş Efendi sicilde isimleri geçen kimselerden

⁶⁶² BOA, MVL, 113/47, H-16-06-1268 (7 Nisan 1852).

⁶⁶³ Orhankazi, “XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı”, s. 59; Merkezi Batum olan Acara bölgesi beyleri Hamşioğulları için bkz. Zafer Şenol, **Kafkas Tarihinde Hamşioğulları**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2018.

bazılarıdır. Bunlara muhacirlerin ileri gelenlerinden Çerkes emirlerinden Kota Mustafa Bey b. Beslan Bey b. Abdülkerim de eklenebilir.⁶⁶⁴

Bölgenin idaresinde etkili olan bu ailelerin durumuyla ilgili Reid'in "*kontrol edilemeyen sadık liderler*" kavramı, teorik olarak merkeze bağlılık gösteren, fakat fiiliyatta bağımsız hareket eden yarı özerk yetkililer ile yerel güç odaklarını açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu aileler ve bu ailelerin içinden çıkan lider kişiler, devletle olan bağlarını sürdürüyor görünmekle birlikte kendi çıkarlarına öncelik veren ve zaman zaman devlet otoritesine meydan okuyabilen aktörlerdi. Reid, özellikle savaş dönemlerinde devlete hizmet eden, fakat barış zamanlarında merkezî otorite için güvenlik riski oluşturan düzensiz güçler üzerinde durmaktadır. Bu gruplar, sadakatlerini pragmatik gerekçelerle şekillendirebildiklerinden, devlet için hem bir güç kaynağı hem de potansiyel bir tehdit teşkil ediyordu. Ayrıca akrabalık ve intisab ilişkilerine dayalı dayanışma ağları, bu yerel liderlerin kendi çevrelerini devletin idarî ve askerî kademelerine sızdırmasına imkân tanıyor, böylece resmî yapı içinde gayriresmî bir güç alanı oluşturuyordu. Reid'in XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında gözlemlediği ve merkezin doğrudan kontrolünün zayıf olduğu bu geçici özerklik alanları, devletin idarî yapısındaki kırılganlığı ve taşrada kalıcı bir düzen tesis etme çabalarının karşılaştığı yapısal engelleri anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.⁶⁶⁵

Bu güçlü aileler zaman zaman sınırda olmanın sağladığı avantajı kullanarak Osmanlı Devleti'yle problem yaşadıklarında ya da kendi nüfuzlarını artırmak istediklerinde, sınırın öte yakasındaki güçlerle ilişki kurmaktan çekinmemişlerdir. Bu durum aynı zamanda aileler arasındaki rekabeti de körüklemiştir. Kırım Savaşı'nın devam ettiği 1854 yılında, bölgenin nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan Hamavizade

⁶⁶⁴ Gümüş, "Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak", s. 13, 14.

⁶⁶⁵ Özel, "Migration and Power Politics", s. 492-496.

İbrahim Edhem Bey'in, yine bölgenin güçlü şahsiyetlerinden biri olan Hamşizade Şerif Bey hakkındaki şikâyetleri bölgedeki bu tabloyu bütün açıklığıyla göstermektedir. Lazistan Sancağı'na bağlı Acara-i Ulyâ kazasının müdürü olan, aynı zamanda söz konusu kazanın yurtluk-ocaklık malikânesinden kendisine ve çocuklarına aylık bin altı yüz kuruş maaş bağlanan, Çıldır sancağına bağlı Ardanuç kazasının malikânesinden de gelirleri olan, ayrıca Acara-i Ulyâ kazasındaki muvazzaf askerlerin binbaşı rütbesiyle komutanlığını yapan Şerif Bey hakkında önemli suçlamalar söz konusudur. Şerif Bey, kendisine sağlanan bunca gelir ve itibara rağmen açgözlülük ve hırsa kapılarak Rus ordusunun ihtiyaç duyduğu et, yağ ve zahire gibi malzemeleri idaresi altındaki bölgeden ve başka yerlerden temin ederek Ruslara yardım etmiştir. Herkesin bildiği bu durum sebebiyle Batum Ordusu Komutanı ve Lazistan Mutasarrıfı Mustafa Paşa ve Tufan Paşa, görüşmek üzere kendisini huzurlarına çağırılmışlardır. Ancak Şerif Bey çeşitli bahanelerle uzunca bir süre yanlarına gitmemiş, daha sonra gitmeye mecbur kalmış, bir buçuk ay süresince tutuklanmış ve yapılan sorgulama sonucunda iddiaların doğruluğu açığa çıkmıştır. Böylece komutanlık ve müdürlük görevinden azledilmiştir. Batum'dan Çürüksu'ya götürülürken kaçmış ve dağlara sığınmıştır. Yaşanan bütün bu olayları özetleyen bir yazıyı sadarete gönderen Hamavizade İbrahim Edhem Bey, kendisinin bölge hanedanından olmadığını, ancak devlete ve dinine olan sadakatının gereği olarak durumu açıklamaya çalıştığını belirtmiştir.⁶⁶⁶

Tanzimat döneminde merkezîleşme çabaları söz konusu olmasına rağmen sınır bölgesi olmanın getirdiği özel şartlar sebebiyle Batum ve çevresinde bu konuda hızlı gelişmeler yaşandığı söylenemez. Yaşanan savaşlar, merkezîleşme hamlelerini yavaşlatarak yerel ailelerin güçlerini devam ettirmelerine imkân vermiştir. Bu noktada Kırım Savaşı'nın önemli etkileri söz konusudur. Savaş, bölgedeki ailelerin etkinliğinin

⁶⁶⁶ BOA, A.MKT.UM., 191/18, H-29-07-1271 (17 Nisan 1855).

ve nüfuzlarının tekrar artmasına vesile olmuştur. Özellikle savaşta gösterilen yararlılıklarına paralel olarak pek çok kişiye terfi ve rütbe tevcihi söz konusu olmuştur. Örneğin “Çürüksu hanedanından” Hasan, Ali ve Osman Beyler (bunlar kardeşler) ile Şakir Efendi’ye rütbe verilmesi ve terfi ettirilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁷ İstabl-ı âmire müdürlüğü rütbesine sahip Ali Bey’in uygun bir yere kaymakam olarak atanmak üzere şimdiden “mîrû’l-ümerâlık” rütbesine yükseltilmesi uygun görülmüştür.⁶⁶⁸

Bu dönemde bölgedeki idareciler arasında aile bağlarının dikkate alınarak görevlendirmeler yapıldığına dair pek çok örnek söz konusudur. Örneğin Kırım Savaşı’nın devam ettiği günlerde Çürüksu kazasının müdürü olan Hasan Bey, Nebkavit (?) isimli mahalde yaşanan çatışmada şehit olmuş, yerine oğlu Murat Bey önce vekâletle, daha sonra asaleten atanmıştır.⁶⁶⁹ Hasan Bey’in kardeşi olan Ahmet Abdullah Efendi, savaş bittikten sonra verdiği bir dilekçeyle savaşta tabur kâtibi olarak görev yaptığını belirterek kendisine Acara-i Suflâ kazasında kâtiplik görevi verilmesini talep etmiştir.⁶⁷⁰ Aynı çatışmada Batumlu Abdülhamid Bey şehit düşmüş, Acaralı Hasan Bey ise ağır yaralanmıştır. Altı aylık bir tedaviden sonra iyileşerek tekrar cepheye giden Hasan Bey’in, gösterdiği kahramanlık sebebiyle terfi ettirilmesi ve maaşa bağlanması seraskerliğe arz olunmuştur.⁶⁷¹

4.3 Yerel Güçlerin Birbiriyle Rekabetinden Kaynaklanan İsyanlar

⁶⁶⁷ BOA, A.MKT.MHM., 80/83, H-02-04-1272 (12 Aralık 1855).

⁶⁶⁸ BOA, A.MKT.MHM., 93/57, H-03-12-1272 (5 Ağustos 1856).

⁶⁶⁹ BOA, MVL, 343/16, H-08-03-1271 (29 Kasım 1854).

⁶⁷⁰ BOA, MVL, 176/70, H-10-03-1273 (8 Kasım 1856).

⁶⁷¹ BOA, A.MKT.UM., 241/49, H-25-10-1272 (29 Haziran 1856). Benzer örnekler için bkz: BOA, İ.DH., 341/22439, H-20-07-1272 (27 Mart 1856); BOA, A.MKT.NZD., 202/91, H-02-04-1273 (30 Kasım 1856).

II. Mahmud'un saltanat döneminde başlayan ve Tanzimat'la birlikte artan merkezîleşme eğilimlerinin yanı sıra, bölgede bulunan yerel hanedanların birbirleriyle olan rekabetleri de dikkat çekici sonuçlar doğurmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında merkezîleşme eğilimi ile yerel hanedanların güçlerini muhafaza etme istekleri arasındaki gerilim, bölgede sık sık isyanlar çıkmasına yol açmıştır. Özellikle güçlü yerel ailelere mensup kişilerin güç kazanma isteği ve birbirleriyle rekabetinden kaynaklanan bu tip isyanların en önemlileri Şerif ve Selim Paşa arasındaki mücadele, Tuzcuoğulları isyanı ve Kör Hüseyin Bey isyanıdır.

4.3.1 Şerif Paşa ile Selim Paşa'nın Mücadelesi

Selim Paşa ile Şerif Paşa arasındaki mücadele, Ahıska Eyaleti'nin XIX. yüzyıl başlarındaki siyasî kaderini belirleyen en önemli gelişmelerden biridir. Bu rekabet, doğrudan doğruya iktidar mücadelesinden doğmuş, zamanla Osmanlı merkezî otoritesini zor durumda bırakan ve bölgedeki dengeleri sarsan ciddi sonuçlar doğurmuştur. Mücadelenin temel sebebi, Şerif Paşa'nın halk arasında artan memnuniyetsizlik nedeniyle görevden alınması ve yerine 1802 yılında Selim Paşa'nın Ahıska Eyaleti valisi olarak atanmasıdır.⁶⁷² Şerif Paşa, bölgedeki eski atabegler soyundan gelmekte, bu yüzden kendisini eyaletin meşru hâkimi olarak görmekteydi. Görevden alınmasını bir haksızlık olarak değerlendirmiş ve Selim Paşa'ya karşı gizli bir düşmanlık beslemeye başlamıştır. Ahıska gibi Osmanlılar için stratejik öneme sahip bir sınır eyaletinin valiliği her iki paşa için de yalnızca kişisel bir güç meselesi değil, aynı zamanda hanedan ve bölgesel nüfuz kavgası anlamına gelmekteydi. Bu sebeple Şerif Paşa bölgedeki asayiş bozacak olaylara

⁶⁷² Fırat Çakır, "Ahıska'da Paşalar Mücadelesi: Selim ve Şerif Paşa Rekabeti", **International Black Sea Coastline Countries Symposium**, Batumi, 2019, s. 5.

destek vermiş, Tokat'a sürgün edilmesi kararlaştırılmış, ancak Rusya ile başlayan savaşın da etkisiyle affedilerek Çıldır valiliğine atanmıştır.⁶⁷³

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Faş Kalesi, Karadeniz'in doğu sahilinde Rus ilerleyişinin durdurulmasında kritik bir role sahipti. Ancak bu kalenin savunması için görevlendirilen Selim Paşa ve Şerif Paşa arasında yaşanan kişisel anlaşmazlıklar savaş içinde de devam etmiş, savunmanın zayıflamasına ve nihayetinde kalenin kaybedilmesine yol açmıştır. Şerif Paşa'nın baskısı üzerine Selim Paşa, Faş Kalesi'nden Acara bölgesine geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, kale savunmasını doğrudan etkileyerek askerî disiplinin, birlik ve bütünlüğün bozulmasına neden olmuştur. İç çekişmeler sadece Selim Paşa'nın geri çekilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Şerif Paşa da görev başında şahsî çıkarlarını ön planda tuttuğu gerekçesiyle azledilmiş ve yerine Ali Paşa atanmıştır. Aynı süreçte cephenin genel komutanı olan Ferhad Paşa da yaşanan ihmaller nedeniyle görevden alınarak yerine Halepli Emir el-Hac İbrahim Paşa getirilmiştir. Bu idarî ve askerî çözülme ortamı, Rus Generali Orbeli'nin sınır güvenliğindeki zaafı fırsat bilerek 1809 yılında Faş Kalesi'ni ele geçirmesini kolaylaştırmıştır. Böylece Selim Paşa ile Şerif Paşa arasındaki kişisel mücadele, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki stratejik bir mevziyi kaybetmesine ve bu cephedeki dengelerin Ruslar lehine değişmesine de doğrudan sebep olmuştur.⁶⁷⁴

Faş Kalesi'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesi, her iki paşanın da birbirine üstünlük sağlama hırsıyla kaleye yardım etmekte isteksiz davranmaları sonucu gerçekleşmiştir. Böylece yalnızca önemli bir kale kaybedilmemiş, aynı zamanda Selim

⁶⁷³ Zafer Şenol, **Kafkas Tarihinde Hamşioğulları II: Şavşat Sancağı**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2021, s. 21-22; Kasap, **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri**, s. 20; Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 170,171.

⁶⁷⁴ Serhat Kuzucu, "1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Faş Kalesi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 22, No: 1, 2023, s. 198.

ve Şerif Paşalar, merkezin gözünde güvenilirliklerini yitirmişlerdir. Bu süreçte Selim Paşa'nın hastalık bahanesiyle seferlere katılmaması ve Ruslarla gizli görüşmeler yaptığına dair işaretler, ona yönelik şüpheleri daha da artırmıştır. Diğer yandan Şerif Paşa'nın da bazı Rus operasyonlarına dolaylı destek sağladığı iddiaları, Osmanlı yönetiminin her iki paşaya karşı temkinli olmasına yol açmıştır. Yaşanan bütün bu olaylardan sonra Selim Paşa, 1812 yılında yeniden Ahıska valiliğine tayin edilse de artık Osmanlı yönetimi tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Bu dönemde Selim Paşa, Ruslarla doğrudan müzakerelere girişmiş ve Ahıska merkezli otonom bir Gürcü devleti kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak Rus yönetiminin Gürcistan'daki baskıcı uygulamalarını gözlemledikçe, bu iş birliğinden de umudunu kesmiş ve bağımsız bir Gürcistan ideali uğruna daha net bir tavır almaya başlamıştır.⁶⁷⁵

Osmanlı yönetimi, Selim Paşa'nın faaliyetlerinin bölgedeki dengeyi tehdit ettiği anlayınca onu ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Özellikle Selim Paşa'nın Gurya Kralı ile sürdürdüğü temaslar, Osmanlıların elinde idam için güçlü bir gerekçe oluşturmuştur. 1814 yılı sonunda Erzurum Valisi Pehlivan İbrahim Paşa, Selim Paşa'ya karşı sefer düzenlemiş, Selim Paşa kısa süre içinde önce Acara'ya, ardından Gürcistan içlerine çekilmek zorunda kalmış ve nihayetinde 1815 yılında yakalanarak idam edilmiştir.⁶⁷⁶

Bu mücadele yalnızca iki güçlü yerel figürün çatışması olarak kalmamış, bölgedeki otorite boşluğu ve iç kargaşa, sonraki yıllarda Selim Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın isyanına ve Ahıska halkının ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. İsyân boyutuna varan olaylar sonrasında Selim Paşa idam edilmiştir. Ancak bu süreçte önemli bir figür

⁶⁷⁵ Bağçeci, "L'Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La periode d'Aslan Abachidze (1991-2004)", s.

9. Saydam, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", s. 291.

⁶⁷⁶ Fırat Çakır, "Gürcistan'daki Rus Varlığının Ahıska İsyanlarına Etkisi (Osmanlı ve Gürcü Kaynaklarına Göre)", **Rusya Araştırmaları Dergisi**, No: 6, 2021, s. 28-30.

olarak Selim Paşa'nın oğlu Ahmet'in de bölgede etkili olmaya başladığı görülmektedir. Selim Paşazâde Ahmet Bey, Aralık 1813'te Çıldır Eyaleti'ne bağlı Yukarı Acara kazasında halkı kışkırtarak isyana teşvik etmiş, Pehlivan Paşa'nın kazaya atadığı mütesellimi görevden uzaklaştırarak kendi kontrolünü pekiştirmek için kuleler inşa ettirmiştir. Bu faaliyetler, Osmanlı'nın bölgedeki düzenini bozmuş ve merkezî otoriteyi tehdit etmiştir. Ahmet Bey'in faaliyetleri, Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın kapı kethüdasına gönderdiği raporla merkeze bildirilmiş ve durumun şiddetle ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Raporda, Ahmet Bey'in babası Selim Paşa gibi Osmanlı Devleti'ne karşı harekette bulunduğu ve aynı yıkıcı politikaları izlediği ifade edilmiştir. Bu nedenle, bölgedeki kargaşanın sona erdirilmesi ve düzenin yeniden sağlanması için Ahmet Bey'in idam edilmesine karar verilmiştir.⁶⁷⁷

Babasının idamından sonra Selimpaşazade Ahmet Bey Ahıska ve Acara'dan Maçahel'e kadar uzanan bölgelerde geniş çaplı bir isyan hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur. İsyancıların bastırılmasıyla görevlendirilen Trabzon Valisi ve Faş Muhafızı Süleyman Paşa, Acara-i Suflâ ve Maçahel kazalarında ortaya çıkan isyanı bastırma sürecini ve alınan sonuçları 13 Mayıs 1816 tarihli bir raporla detaylı bir şekilde padişaha arz etmiştir. Belgede, Osmanlı askerlerinin bölgedeki eşkıya gruplarına karşı gerçekleştirdiği operasyonlar, yaşanan çatışmalar ve yerel halkın Osmanlı otoritesine boyun eğdirilmesi anlatılmaktadır. İsyancı eden eşkıya gruplarının tahkimat yaparak çevredeki köyleri ele geçirdikleri ve çeşitli kuleler inşa ettikleri belirtilmektedir. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin müdahalesiyle bu isyancıların büyük ölçüde bozguna uğratıldığı ve liderlerinin kaçtığı ifade edilmektedir. Acara-i Suflâ ve Maçahel kazalarının temizlenerek Osmanlı idaresine katıldığı vurgulanmış, ayrıca Acara-i Ulyâ'dan bazı köylerin de Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiği belirtilmiştir. Süleyman Paşa,

⁶⁷⁷ BOA, HAT, 1319/51418, H-29-12-1228 (23 Aralık 1813).

Osmanlı askerlerinin cesaret ve kahramanlığına vurgu yaparak, halkın Osmanlı otoritesine yeniden boyun eğmesini padişahın inayetiyle ilişkilendirmektedir. İsyancıların tamamen ortadan kaldırılması için gerekli emirlerin verildiği, faillerin yakalanarak cezalandırılmasının beklendiği ifade edilmiştir.⁶⁷⁸

Süleyman Paşa'nın konuya ilişkin bir başka raporunda ise Osmanlı ordusunun Şeydahar ve Dandulu gibi stratejik bölgelerde isyan eden yerel liderlere karşı yürüttüğü operasyonlar detaylı şekilde anlatılmaktadır. Özellikle üç gün süren yoğun çatışmalarda pek çok isyancının öldürüldüğü ve bazı yerel liderlerin teslim olduğu kaydedilmektedir. Osmanlı ordusu, sert direnişe rağmen yerel güçleri bozguna uğratmış ve bölgenin kontrolünü yeniden sağlamıştır. Acara halkının ileri gelenleri ve âlimleri Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiş, padişaha karşı sadakat yemini ederek isyana katılmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. İsyanların arkasındaki isim olan Selimpaşazade Ahmet ise Gürcistan tarafına firar etmiştir. Ahıska ocaklılarının isyana teşvik eden liderlerinden Yegen Paşa ve Mahmud Tayrani Ağa'nın esir alındığı, diğer isyancı güçlerin ise tamamen dağıtıldığı ifade edilmektedir.⁶⁷⁹

Babasının intikamını almak duygusuyla bölgede faaliyetler yürüten Selimpaşazade Ahmet Bey, çıkardığı isyanın bastırılmasından sonra Gürcistan tarafına geçse de sonradan affedilmiş ve Çıldır beylerbeyi yapılmıştır. 1821'de ise "kapucubaşılık" rütbesiyle taltif edilmiştir. Konuyla ilgili yazıda Selim Paşa'nın oğlu Ahmet Bey'in, Çıldır, Ahılkelek, Hartus ve Ahıska gibi stratejik sınır bölgelerinde askerî ve idarî sorumluluk üstlendiği, bu nedenle rütbesinin yükseltilmesinin uygun görüldüğü belirtilmektedir. Ahmet Bey'in askerî yetenekleri ve sınır güvenliği konusunda sağladığı

⁶⁷⁸ BOA, HAT, 458/22568, H-15-06-1231 (13 Mayıs 1816).

⁶⁷⁹ BOA, HAT, 458/22566, H-15-07-1231 (11 Haziran 1816); BOA, HAT, 458/22570, H-15-06-1231 (13 Mayıs 1816); BOA, HAT, 458/22570, H-29-12-1231 (20 Kasım 1816).

katkılar vurgulanmış, görev süresince devlet hizmetinde gösterdiği sadakat ve başarılar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yüksek makamları nezdinde rütbesinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle Osmanlı-Rus sınırında kritik bir savunma hattında yer alan Acara'nın askerî potansiyelinin, devletin sınır güvenliğinde etkili bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸⁰

Başlangıçta bir isyancı olarak görülüp bastırılması için her türlü tedbirin alındığı Ahmet Bey'in kısa süre içinde affedilmesi ve paşalığa yükseltilmesi, Osmanlı Devleti'nin bu sınır bölgesindeki kapasite sorunlarını ve zaaflarını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Devlet, yerel güçlere karşı merkezî otoriteyi sağlayabilmek için yine yerel bir lider olan Hazine-dar-zade Süleyman Paşa'yı Trabzon valisi olarak görevlendirmiş, isyancı Ahmet Bey'i bastırmak için yerel ölçekli tedbirler almıştır. Ancak isyanın elebaşısı olan Ahmet Bey ele geçirilemeyerek Gürcistan taraflarına çekilmiştir. Bölgede gittikçe artan Rus tehdidi ve oluşan otorite boşluğu sebebiyle Osmanlı Devleti çareyi bu isyancı lideri paşa unvanıyla idare mekanizmasının içine almakta bulmuştur. Nitekim Ahmet Paşa, bu unvan kendisine verildikten sonra Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki askerî operasyonlara dair ayrıntılı bilgiler sunan bir rapor yazmış, emrindeki bin kişilik birliğin Erzurum ve Van'a doğru hareket ettiğini, kendisinin de Osmanlı ordusunun doğu sınırlarında yaptığı seferlere katılacağı taahhüdünü dile getirmiştir. Kış koşulları nedeniyle bazı askerlerin yolculuk esnasında geri kaldığı, ancak büyük bir hızla ilerleyerek Oltu kasabasına vardıkları belirtilmiştir. Osmanlı ordusuna destek amacıyla 25 bin kuruşluk bir hazine tahsis edildiği ve askerî hazırlıkların tamamlandığı bildirilmektedir. Ayrıca Penek kazasında toparlanan askerî birliklerin düzen içinde yola çıktıkları, Van ve Erzurum'a ulaşarak Osmanlı ordusuna katılacakları da belirtilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁸⁰ BOA, HAT, 729/34675, H-25-08-1236 (28 Mayıs 1821).

⁶⁸¹ BOA, HAT, 816/37298, H-27-02-1237 (23 Kasım 1821).

Belgelere yansıyan bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin Kafkas sınırındaki zaafalarını bütün çıplaklığıyla gösteren bir örnek olarak okunmalıdır. Zira 1821 yılının aynı günlerinde Trabzon Valisi Mehmet Hüsrev Paşa'nın hazırladığı bir raporda Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında ciddi bir askerî personel sıkıntısı yaşadığı, bu durumun çözümü için Acara Mütesellimi Selim Paşazâde Ahmet Bey ile iletişime geçildiği ve kendisinden maaşlı iki bin ya da daha fazla asker talep edildiği bildirilmiştir.⁶⁸²

Selimpaşazade Ahmet Bey bölgede uzun yıllar yöneticilik yapmış, 1831'den, öldüğü tarih olan 1836'ya kadar Kars mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur.⁶⁸³ Maçahel Kadısı Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan 9 Mayıs 1834 tarihli ilâmda yazıldığına göre halk, Ahmet Paşa'nın yönetiminden son derece memnun kalmıştır. Zira bu dönemde Ahmet Paşa ahalinin geçimine yardımcı olmuş, iki yıllık vergilerini affetmiş, kimseden masraf adı altında para alınmasına müsaade etmemiştir.⁶⁸⁴

4.3.2 Tuzcuoğulları İsyanı

İncelediğimiz dönemde bölgenin idarî yapısında etkin olan ailelerin güç mücadelelerinden kaynaklı en önemli meselelerinden biri de Tuzcuoğulları konusudur. Bölgenin etkin ailelerinden biri olan Tuzcuoğulları, XIX. yüzyılın başlarında Memiş Ağa'nın önderliğinde Trabzon'un doğusunda kalan bölgelerin idaresinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Tuzcuzâde Memiş Ağa, XIX. yüzyıl ortalarında Rize ve çevresinde güçlü bir yerel eşraf ve ayan olarak öne çıkmıştır. Sahip olduğu serveti, geniş toprakları ve kalabalık akraba ağı sayesinde bölgedeki toplumsal ve siyasal düzen üzerinde

⁶⁸² BOA, HAT, 818/37320, H-06-02-1237 (2 Kasım 1821).

⁶⁸³ Oktay Kızılkaya, "XIX. Yüzyılda Kars Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877)", Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011, s. 63.

⁶⁸⁴ Kasap, *Osmanlı Arşivlerinde Macahel*, s. 60.

belirleyici bir etki kurmuştur. Devlet, taşra idaresinde merkezin eli olabilecek güçlü yerel aktörlere ihtiyaç duyduğundan, Memiş Ağa'ya da bazı idarî görevler vermiştir. Bu çerçevede Memiş Ağa, devlet adına vergi toplama, güvenliği sağlama ve emirlerin uygulanmasına yardımcı olma gibi sorumluluklar üstlenmiştir.⁶⁸⁵ Rize merkez olmak üzere bölgedeki otoritesi gittikçe artan Tuzcuzâde Memiş Ağa, 1806'da Rize'nin Trabzon sancağından ayrılarak Gönye sancağına bağlanmasını isteyecektir.⁶⁸⁶

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği günlerde Tuzcuzâde Memiş Ağa ve kardeşi Silahşor Osman'a önemli görevler verilmiştir. Trabzon Mütesellimi Şatırzade Osman ve Giresun'un ileri gelenlerinden çeşitli şahıslar ile Tirebolu ve Rize bölgesindeki önde gelen isimlere hitaben 1810'da yazılan bir fermanla, Faş Kalesi'nin savunulması ve Batum çevresinde düşmana karşı yürütülecek mücadeleye hazırlık yapılması emredilmektedir. Özellikle Tuzcuzâde Memiş ve kardeşi Silahşor Osman liderliğinde yerel halktan asker toplanması talep edilmiştir. Tuzcuzâde Memiş, Faş Kalesi'nin savunması için başkomutan olarak tayin edilmiştir. Bu görevin icrasında kendisine bölgedeki yerel liderlerin destek vermesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Fermanda, Trabzon Mütesellimi Şatırzade Osman'ın, verilen emirleri dikkatle uygulayarak askerî hazırlıkları koordine etmesi ve Faş Kalesi ile Batum çevresinde düşmana karşı yürütülecek cihat ve savunmaya katılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yerel güçlerin toplanan askerlerle birlikte hareket ederek düşmana karşı güçlü bir direniş sergilemeleri talep edilmiştir.⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 3, No: 5-6, 2011, s. 22.

⁶⁸⁶ BOA, HAT, 102/4044, H-29-06-1220 (24 Eylül 1805).

⁶⁸⁷ BOA, C..AS., 155/6850, H-29-12-1224 (4 Şubat 1810).

Alınan bu tedbirler sayesinde Faş Kalesi geri alınmış ve 1812'den sonra da Osmanlı Devleti'nin elinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin doğu Karadeniz bölgesinde yer alan G ny  Sancağı'nın idaresi ve Faş Kalesi'nin korunmasıyla ilgili idarî düzenlemeler dikkat çekmektedir. Belgelere göre G ny  Sancağı, Faş Kalesi'nin muhafazası şartıyla Trabzon hanedanından Tuzcuzâde'ye verilmiştir. Ancak Tuzcuzâde, bu görevi kabul etmediğinden sancak idaresi boş kalmış ve Trabzon Valisi Hazinesar de Süleyman Paşa, bu durumun     lmesi için görevlendirilmiş, sancağın yeni bir kişiye verilmesi gerektiğı açıkça ifade edilmiştir. Bunun  zerine G ny  Sancağı'nın, Faş Kalesi'nin muhafazası şartıyla şahinz de Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'e verilmesi uygun görülmüş ve bu öneri padişahın onayına sunulmuştur. Trabzon ve Canik bölgelerinin muhassıllığınan sorumlu olan Hazinesar de Süleyman Paşa'nın aynı zamanda G ny  Sancağı'nı yönetmesinin idarî aksaklıklara yol a abileceğı belirtilmiş ve bu nedenle Mehmet Bey'in görevlendirilmesi talep edilmiştir. Mehmet Bey'e görev verilmesi durumunda gerekli emirlerin g nderileceğı ifade edilmiştir.⁶⁸⁸ Ancak sonradan bu görev yeniden Hazinesar de Süleyman Paşa'ya verilmiştir.⁶⁸⁹

Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Faş vakasından itibaren padişah fermanlarına uymamış, civar köy ve kasabalarda yağma, halka baskı ve cinayet gibi suçlar işlemiştir. Tuzcuoğlu, halktan zorla vergi toplamış, fakirlerin mal ve m  klerine el koyarak kanuna aykırı şekilde kendisine m  l etmiştir. Yörede otoritesini pekiştirmek amacıyla yerel halkı kışkırtmış ve devletin askerî desteğini sağlamasını engellemiştir. Bu faaliyetler G ny , Ahıska ve Trabzon sancaklarına kadar yayılmış, bölgesel idareyi felç etmiştir. Trabzon Valisi Süleyman Paşa, bu durumu ayrıntılı şekilde açıklayarak, Tuzcuoğlu'nun idam edilmesi

⁶⁸⁸ BOA, HAT, 1319/51415, H-29-12-1228 (23 Aralık 1813).

⁶⁸⁹ Abdullah Bay, "Trabzon Eyaleti'nde M teğallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750- 1850)", Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s. 204.

gerektiğini ve bölgedeki düzenin ancak bu şekilde sağlanabileceğini İstanbul’a bildirmiştir.⁶⁹⁰ Ancak şurası da belirtilmelidir ki Tuzcuoğlu Memiş Ağa’ya yönelik bu hareket, sadece merkezî idarenin bölgedeki otoritesini sağlamaya yönelik bir girişim değil, aynı zamanda yerel bir güç odağı olan Hazine-dar-zade Süleyman Paşa’nın kişisel rekabetinin de bir ürünü olarak görülmelidir.⁶⁹¹

1817’de Trabzon Valisi Süleyman Paşa’nın talebine uygun biçimde Tuzcuoğlu Memiş Ağa için idam kararı çıkarılmıştır. Ancak Tuzcuoğlu bu karardan sonra Rize’den kaçarak Of kazasına sığınmış ve burada yerel halk tarafından korunmuştur. Trabzon valisi ve Bolu, Kastamonu ve Viranşehir mutasarrıfı Seyyid Ali Rıza Paşa, Tuzcuoğlu’nun yakalanması için ortak bir askerî harekât planı yapmışlardır. Of kazası kuşatılmış ve giriş çıkışlar kontrol altına alınmıştır. Yerel ileri gelenlerle görüşmeler yapılmış, ancak Tuzcuoğlu’nu koruyan halk, açıkça padişaha karşı gelmeye cesaret edemese de gizli bir şekilde destek vermeyi sürdürmüştür. Bu nedenle Osmanlı ordusu tekrar harekete geçirilmiş ve daha geniş çaplı bir askerî sefer düzenlenmesine karar verilmiştir. Erzurum Valisi Celaleddin Paşa’nın büyük bir orduyla bölgeye gelmesi ve 15.000 tüfekli askerin katılımıyla kapsamlı bir operasyonun bahar mevsiminde başlatılması planlanmıştır. Bu operasyon sırasında, Bayburt üzerinden Erzurum ve Trabzon sancaklarından gelen askerler ile Canik ve Gönnye sancaklarına bağlı birlikler Sürmene ve Rize’den harekete geçeceklerdir. Eş zamanlı olarak Çıldır Eyaleti’ne bağlı Livane ve Acara sancaklarından da askerî destek istenmiştir.⁶⁹² Uzun süren mücadelelerin nihayetinde Tuzcuoğlu Memiş Ağa ele geçirilerek 1817’de idam edilmiştir. Ancak yöre halkı arasında yüz yaşında olan

⁶⁹⁰ BOA, HAT, 458/22567, H-05-08-1230 (13 Temmuz 1815).

⁶⁹¹ Mahmut Gologlu, **Trabzon Tarihi Fetih’ten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2013, s. 102-103; Özyay Yıldırım, “Rize’de Asayiş (1806-1876)”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022, s. 13-15.

⁶⁹² BOA, C..DH., 46/2264, H-15-11-1232 (22 Eylül 1817).

Memiş Ağa şehit olarak kabul edilirken Tuzcuoğullarının bölgedeki etkinliği de devam etmiştir.⁶⁹³

Her ne kadar Memiş Ağa idam edilse de Tuzcuoğlu ailesinin diğer önde gelen isimleri, bölgede hükümetin kurmaya çalıştığı otoriteyi sarsmaya devam etmiştir. 13 Eylül 1832 tarihinde Trabzon Valisi Osman Paşa tarafından padişaha sunulan bir raporda, Gönye Sancağı ve çevresinde çıkan isyan hareketleri, özellikle Tuzcuoğulları ailesinin liderleri olan Tahir Ağa ve Abdülkadir Ağa'nın kışkırtıcı faaliyetleri detaylı olarak anlatılmıştır. Yapılan askerî müdahalelere rağmen isyanlar devam etmiş ve Tuzcuoğulları Gönye Sancağı'nı işgal ederek bölgeyi tamamen kontrolleri altına almışlardır. Toplanan binlerce isyancı Rize'den Gönye'ye ilerlemiş ve Osmanlı askerî birliklerine baskın düzenleyerek silah ve mühimmatlarını yağmalamışlardır. Gönye Sancağı Mutesellimi Süleyman Bey isyancıların saldırısına uğramış, direnmeye çalışsa da tutunamayarak Batum'a kaçmak zorunda kalmıştır. Tuzcuoğulları bu isyanı organize etmek için sahte belgeler ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa adına düzenlenen sahte mektuplar kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesini yeniden tesis etme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde isyancıların etkisini sınırlamak için geniş çaplı bir askerî harekât düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti isyanı bastırabilmek için Trabzon Kaymakamı Ahmet Paşa ve Kars Muhafızı Selim Paşazade Ahmet Paşa'nın koordineli olarak hareket etmesini istemek zorunda kalacaktır.⁶⁹⁴

Tuzcuoğulları'nın yarattığı tehdit yalnızca askerî değil, aynı zamanda siyasî bir kriz niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nin eşkıyalıkla mücadelede yaşadığı zorluklar, bölgenin karmaşık sosyo-politik yapısını ve yerel güçlerle merkezî otorite arasındaki

⁶⁹³ Anthony Bryer, "Son Laz İsyanı ve Karadeniz Beylerinin Çöküşü", çev. Özgür Yılmaz, Ayşegül Kuş, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, No: 20, 2016, s. 316.

⁶⁹⁴ BOA, HAT, 459/22604, H-17-04-1248 (13 Eylül 1832).

gerilimleri açıkça göstermektedir. Zira Tuzcuoğulları İran seferleri sırasında Osmanlı ordusunda maaşlı asker olarak görev yapmışlar, ancak daha sonra Şark Ordusu'nun zayıflamasına yol açacak şekilde hareket etmişlerdir. Abdülkadir Ağa Çürüksu Ordu Kaymakamlığı'na, Tahir Ağa ise Rize mütesellimliğine atanmalarına rağmen devlete karşı kışkırtıcı faaliyetlerini sürdürmüşler, Arabistan askerlerini ve diğer taşra birliklerini kışkırtarak Sürmene ve çevresinde büyük karışıklıklara yol açmışlardır.⁶⁹⁵

Livaneli Ali Bey, kardeşi Recep Bey'le birlikte isyancılarla iş birliği yapıp eşkıyalık faaliyetlerine katıldığı gerekçesiyle görevden alınarak Edirne'ye sürgün edilmiştir. Bu arada Kars Muhafızı Ahmet Paşa, baş gösteren eşkıyalıkları bastırmak ve bölgedeki isyanı sona erdirmek üzere Acara bölgesine hareket etmiştir.⁶⁹⁶ Cıldır Eyaleti'ndeki Aşağı ve Yukarı Acara ile Maçahel Kazası'ndan toplanan askerler, Ahmet Paşa'nın oğlu Arslan Ali Bey komutasında harekete geçmiştir. EşkİYaların yolları kesilmiş ve birkaç farklı noktada şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Tuzcuoğulları ve taraftarları asılsız söylentiler yayarak Livane kazasında kargaşa çıkararak yerel halkı isyana cesaretlendirirken, Ahmet Paşa Kars'tan hareket ederek Ardahan'a ulaşmış ve bölgedeki yerel askerî gücü organize ederek Tuzcuoğulları'na karşı sefer düzenlemiştir. Ahmet Paşa'nın oğlu olan Arslan Bey komutasındaki kuvvetler, yerel halktan sağlanan destekle birlikte eşkıyaların Livane'ye yayılmalarını engellemiş ve büyük bir zafer kazanmıştır. Tuzcuoğulları ise liderlerinin yanına kaçarak canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Arslan Bey ve kuvvetleri, Lazistan'a kadar ilerleyerek bölgedeki karışıklıkları bastırmak için faaliyetlerini sürdürmüştür. Livane'nin kontrol altına alınmasıyla Laz Arslan Bey ve Recep Bey, bölgeden tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Bölge güvenli hâle getirilerek Lazistan çevresindeki uygun noktalara yeni

⁶⁹⁵ a.y.

⁶⁹⁶ BOA, HAT, 346/19722, H-07-06-1248 (1 Kasım 1832).

askerî birlikler yerleştirilmiş, Trabzon Kaymakamı Ahmet Paşa ile koordinasyon sağlanarak destek birlikleri gönderilmiştir.⁶⁹⁷

1832’de isyanın bu şekilde bastırılmasından kısa bir süre sonra, Tuzcuoğullarının tekrar bölgede faaliyete geçtikleri görülmektedir. İsyancılardan otuz ilâ kırk kişinin öldürüldüğü ve kalanların Çoruh Nehri’nin ötesine sürüldüğü bölgede Tuzcuoğlu Abdülkadir Ağa, kendisinden yardım talebinde bulunan elebaşılardan Sarı Alioğlu’na, tüfek atabilen asker gönderemeyeceğini, ancak Rize’deki olaylara destek verebileceğini belirtmiştir.⁶⁹⁸ Sonrasında Tuzcuoğlu Kadri ve kardeşi Tahir, Sürmene ve Gönve Sancağı’nda tekrar isyan başlatmışlar, ancak bu kez isyanın bastırılması için daha hızlı ve sert tedbirler alınmıştır. Kadri’nin Gönve’de, Tahir’in ise Sürmene’de mütesellim merkezlerine yaptığı saldırılar karşısında Osman Paşa’nın emriyle Kethüda Ahmet Paşa, Kadri’ye karşı Gönve’ye; diğer Osmanlı görevlileri ise Tahir’e karşı Sürmene’ye sevk edilmiştir. Osmanlı askerleri, Gönve ve Sürmene bölgelerinde isyancılarla çatışmaya girmiş, Kadri ve Tahir’in kuvvetleri yenilgiye uğrayarak Rize’ye kaçmak zorunda kalmıştır. Gönve’de isyanın kilit isimlerinden sekiz ila on kişi ve yaklaşık beş yüz isyancı esir alınmıştır.⁶⁹⁹

Tuzcuoğulları’nın devlet içinde resmî görevlerde bulunmalarına rağmen sonrasında merkezî otoriteye karşı isyan etmeleri, Osmanlı Devleti’nin taşra idaresindeki kırılğan yapıyı ortaya koymaktadır. Devletin, özellikle bu bölgenin yönetiminde yerel ailelere dayalı olarak kurduğu güç dengesi, uygun denetim sağlanmadığında büyük bir

⁶⁹⁷ BOA, HAT, 459/22595, H-17-06-1248 (11 Kasım 1832); BOA, HAT, 459/22602, H-05-06-1248 (30 Ekim 1832); BOA, HAT, 459/22602, H-17-06-1248 (11 Kasım 1832).

⁶⁹⁸ BOA, HAT, 1233/48014, H-24-04-1248 (20 Eylül 1832).

⁶⁹⁹ BOA, HAT, 460/22613, H-09-11-1249 (20 Mart 1834); BOA, HAT, 1352/52814, H-29-12-1249 (9 Mayıs 1834).

güvenlik sorununa dönüşmüştür. Üstelik taşradaki nüfuzlu bir ailenin sebep olduğu asayiş problemlerini devletin merkezî gücünü kullanarak değil, Selimpaşazade Ahmet gibi daha öncesinde devletle çatışmaya girmiş bir başka yerel liderin gücüne dayanarak çözmeye çalışması, Osmanlıların özellikle Rus sınırındaki bu hassas bölgedeki zaafılarını açıkça göstermektedir.

4.3.3 Kör Hüseyin Olayı

1840 yılında Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde meydana gelen önemli olaylardan biri de Acaralı Selim Paşazâde Hüseyin Bey'in devlet otoritesine karşı başlattığı isyan ve bu isyanın sonucunda gelişen idarî ve hukukî süreçlerdir. “Kör” unvanlı Hüseyin Bey de 1815'te idam edilen Selim Paşa'nın oğullarından biridir. Babasının ölümünden sonra diğer kardeşler gibi yerel iktidar mücadelesi içine giren Hüseyin Bey, devlet tarafından affedilerek Artvin taraflarına idareci olarak atanmıştır. Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla 1838'de Oltu ve Penek mutasarrıfı iken halkın şikâyetlerine konu olan Kör Hüseyin Bey, kardeşi Abdi Bey'le de bir rekabet içine girmiştir.⁷⁰⁰

Kör Hüseyin Bey Penek Kazası'na zorla el koymuş ve halka ağır vergiler yükleyerek baskı ve şiddet uygulamıştır. Hüseyin Bey'in herhangi bir resmî belge ya da padişah beratı olmaksızın Penek Kazası'nda idareyi ele geçirmesi ve halktan keyfi vergi toplaması şikâyetlere konu olmuştur. Penek'in önde gelenleri, imamları, hatipleri ve yaşlılarından oluşan topluluk, Erzurum Eyaleti Valisi ve Şark Seraskeri'ne sundukları arzuhalde, Hüseyin Bey'in kazadan uzaklaştırılmasını talep etmişlerdir. Halk, Hüseyin

⁷⁰⁰ Yılmaz, “Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi”, s. 615,617.

Bey'in adamlarının sürekli tehditler savurduğunu ve bölgeye tekrar dönme niyetinde olduğunu vurgulamış, bu durumun yarattığı endişeyi dile getirmiştir. Hüseyin Bey'in halk arasında "*Penek halkı beni ister.*" diyerek destek gördüğü izlenimini yaratmaya çalıştığı, ancak gerçeklerin tamamen farklı olduğu belirtilmiştir. Halk, onun idaresine kesinlikle karşı olduklarını ve bu tür bir yönetimi asla kabul etmeyeceklerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca kazanın idaresinin, yerel halkın güvenini kazanmış Sabit Mehmet Bey gibi uygun bir kişiye verilmesi önerilmiştir.⁷⁰¹

1840 tarihli yazışmasında Frederick Guarracino, Batum ve çevresinde ciddi bir idarî istikrarsızlık yaşandığını rapor etmiştir. Eski ayanın görevi bırakmaması, yeni atanan müsellimin yetkisini fiilen kullanamamasına ve devlet otoritesinin yok sayılmasına yol açmıştır. Bu durum kamu düzenini bozmuş, vergi gibi temel görevler aksar hâle gelmiştir. İsyancıların Artvin çevresini ele geçirmiş, devletin bölgedeki otoritesini tanımamıştır. Artan kargaşa ticaretin durmasına, dükkânların kapanmasına ve Batum'da ekonomik faaliyetlerin çökmesine neden olmuştur. Üç bini aşkın isyancının çevre bölgelerden toplanarak daha geniş bir ayaklanma için hazırlık yapması siyasi istikrarsızlığın yalnızca Batum'la sınırlı kalmadığını ortaya koymuştur.⁷⁰²

Bu süreçte Hüseyin Bey, Erzurum Müşiri Hafız Paşa'nın emriyle Tik ve Oltu kazalarının ahalisine uyguladığı baskı ve zulüm nedeniyle görev yerine çağırılmıştır. Ancak bu emre itaat etmeyerek Ardanuç kazasına sığınmış ve 1840'ta isyan bayrağını açmıştır. Hüseyin Bey'in yerel halka karşı uyguladığı şiddet ve baskılar, bazı kişileri öldürmesi ve mallarını gasbetmesi, geniş çaplı şikâyetlere yol açmış ve Çıldır Eyaleti'ne kadar yayılan huzursuzluklara neden olmuştur. Osmanlı yönetimi, bu isyanı bastırmak amacıyla geniş kapsamlı bir askerî müdahale başlatmıştır. Erzurum Müşiri Hafız Paşa'nın

⁷⁰¹ BOA, C..ZB., 64/3198, H-29-12-1255 (4 Mart 1840).

⁷⁰² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 207-220, 225-227.

komutasındaki birlikler, Hüseyin Bey ve adamlarına karşı kararlı bir operasyon düzenlemiş ve çıkan çatışmalarda Hüseyin Bey ağır yaralanarak yakalanmıştır. İsyanın temel nedenlerinden biri, bölgedeki yerel güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı güç kazanma isteği ve merkezî yönetimin otoritesini zayıflatma girişimidir. Bu durum, Osmanlı idaresinin taşra üzerindeki etkinliğini test eden önemli bir olay olarak kayda geçmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından Hüseyin Bey, İstanbul'a gönderilmiş ve devlet otoritesine karşı işlediği suçlar nedeniyle yargılanmıştır. Kendisine yöneltilen suçlamalar arasında devlet otoritesine başkaldırı, halktan zorla para toplama ve yerel yöneticilere suikast girişimi gibi ağır ithamlar bulunmaktadır. Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu savunmasında, geçmişte Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet ettiğini ve ailesinin de devletin önemli görevlerinde yer aldığını belirtmiştir. Ancak devletin resmî makamları bu savunmayı yeterli bulmamış ve Hüseyin Bey'in ailesinin Erzurum'a sürgün edilmesine karar verilmiştir. Bu süreçte Hüseyin Bey'in ailesinin karşı karşıya kaldığı zor yaşam koşulları ve mallarının gasp edilmesi, Tanzimat reformlarıyla ilân edilen Osmanlı hukuk ilkeleriyle çelişen bir durum ortaya koymuştur. Meclis-i Vâlâ, yalnızca Hüseyin Bey'in kişisel olarak sorumlu tutulması gerektiğine ve ailesinin sürgünden kurtarılıp mallarının iade edilmesine hükmetmiştir.⁷⁰³

Kör Hüseyin Bey, İstanbul'daki yaklaşık iki yıllık mahkeme sürecinden sonra kapıcıbaşı rütbesi verilerek memleketine gönderilmiştir. 1840'taki bu ilk isyanından beş yıl sonra, 1846'da Kör Hüseyin Bey, özellikle Tanzimat'ın askerlik ve vergi uygulamalarının bölgede oluşturduğu hoşnutsuzluktan kaynaklanan ikinci isyanın lideri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰⁴ İsyanın temel sebeplerinden biri, Abdullah Paşa'nın

⁷⁰³ BOA, İ..MVL., 18/278, H-20-01-1257 (14 Mart 1841).

⁷⁰⁴ BOA, MVL, 8/8, H-6-10-1262 (27 Eylül 1856); Yılmaz, "Tanzimat Döneminde İsyançı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi", s. 625, 626.

görevden alınmasıyla halkın yeni Osmanlı idarî sisteminin uygulanmasından endişe duymasıdır. Halk, vergi toplama düzenlemeleri başta olmak üzere Tanzimat sonrası reformların işçi sınıfı üzerinde ağır bir yük oluşturacağından korkmaktadır.⁷⁰⁵ 1846 yılı temmuz ayında, daha önce isyan girişimlerinde bulunmuş olan Kör Hüseyin Bey'in Van'dan Acara'ya geri dönmesi ve ailesini tekrar isyana teşvik etmesi, bölgedeki gerilimi artırmıştır. Osmanlı Devleti, bu durum karşısında bölgedeki güvenliği sağlamak için hızlı ve kapsamlı askerî önlemler almıştır. Trabzon Valisi Halil Paşa, Kör Hüseyin Bey'i Trabzon'a davet ederek güvenliğini garanti etmiş, ancak bu teklif karşılık bulmamıştır. Osmanlı yönetimi, isyan tehdidini bastırmak amacıyla Lazistan ve Erzurum bölgelerinden asker toplamaya başlamış, Behram Paşa komutasında ek kuvvetler göndermiştir. Avusturya'ya ait "*İstanbul*" adlı vapurla Batum limanına beş yüz asker getirilmiş ve toplamda yedi bin kişilik bir askerî güç oluşturulmuştur. İngiliz Konsolosu, Kör Hüseyin Bey'in yanında Han Mahmud'un güçlü süvari kuvvetlerinin de bulunması nedeniyle isyanın kolayca bastırılmasının mümkün olmayabileceği endişesini dile getirmiştir.⁷⁰⁶

Batum ile Acara'nın dağlık bölgeleri arasındaki idari ve siyasi ilişkilerde Trabzon Paşası Halil Paşa önemli rol oynamıştır. Halil Paşa'nın elçisi, Acara ağalarına padişah adına Trabzon'da yapılacak bir görüşmeye katılmaları yönünde davet iletmiştir. Başlangıçta kendi kendilerini yönetmek isteyen Acara halkı, nihayetinde daveti kabul etmiştir. Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino da Trabzon'a davet edilerek sürecin diplomatik gözlemcisi rolünü üstlenmiştir.⁷⁰⁷ Halil Paşa, Acara Ağa'larını affetmeyi ve bölgelerine dönmelerine izin vermeyi düşündüğünü ifade ederek uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemiştir.⁷⁰⁸ Frederick Guarracino, Batum'un çevresindeki güvenlik sorunlarının

⁷⁰⁵ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 241-243.

⁷⁰⁶ BOA, A.DVN.MHM., 2/95, H-28-07-1262 (22 Temmuz 1846).

⁷⁰⁷ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 253-254.

⁷⁰⁸ Abashidze, *a.g.e.*, C. I, s. 255-257.

bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyebileceği yönündeki endişelerini İngiliz büyükelçisi Sir Stratford Canning'e bildirmiştir.⁷⁰⁹ Çürüksu'daki sosyal ve idari çöküş ve bölgede artan eşkıyalık karşısında yerel yöneticiler herhangi bir müdahalede bulunamıyordu. Bu karışıklık dönemimde resmî görevi başındaki bir memurun vahşice öldürülmüş ve eşi köle olarak satılmıştı. Bu olaylar Çürüksu'daki kanunsuzluğun ulaştığı göstermekteydi.⁷¹⁰

Kör Hüseyin Bey liderliğindeki eşkıya grubu, Van'dan kaçarak Acara bölgesine yerleşmiş ve burada isyan hareketlerini organize etmeye başlamıştır. Erzurum ve Trabzon valileri tarafından isyanı bastırmak için çok sayıda asker ve mühimmat sevk edilmiş, askerî harekâtın detayları belgelerde ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Askerî strateji açısından, Trabzon Müşiri Halil Paşa'nın liderliğinde önemli lojistik düzenlemeler yapılmıştır. Bölgeye gönderilen askerler, kayıklar ve vapurlarla Batum limanına sevk edilmiştir. Ayrıca Çıldır ve çevresindeki kazalardan da takviye kuvvetler gönderilmiştir. Askerî harekâta düzenli birliklerin yanı sıra yerel halktan toplanan başıbozuk askerler de kullanılmıştır. İsyan sırasında Kör Hüseyin Bey'in liderliğindeki güçler, Mehmet Paşa'nın bulunduğu konak çevresine saldırılar düzenlemiş, birkaç saat süren çatışmalarda Osmanlı askerleri az bir kayıp vererek savunma yapmıştır. Eşkıya grubunun kayıpları daha ağır olmuş, birçok kişi öldürülmüş veya yaralanmıştır. Osmanlı güçlerinin üstünlüğü karşısında isyancılar geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷¹¹

Bu dönemde bölgeye yeni atanan Mehmet Paşa ile Çürüksu'da bir toplantı yaparak bölgedeki idari ve asayiş meselelerini yerinde gözlemlemiştir. Mehmet Paşa,

⁷⁰⁹ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 260,261.

⁷¹⁰ Abashidze, **a.g.e.**, C. I, s. 262-265.

⁷¹¹ BOA, İ.MSM., 87/2461, H-07-08-1262 (31 Temmuz 1846); Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 225-227.

göreve gelir gelmez bölgede düzeni tesis etmek üzere suçlulara genel af ilan etmiş, fakat bu affın tekrarlanmayacağını net biçimde duyurarak bundan sonra sert bir tutum sergileyeceğini göstermiştir.⁷¹²

9 Ağustos 1846 tarihli bir başka belgede, Trabzon Müşiri Mehmet Halil Rıfat Paşa, Acaralı Kör Hüseyin Bey'in başını çektiği eşkıya faaliyetlerinin giderek artması ve çevre bölgelerde geniş çaplı bir güvenlik tehdidi oluşturması nedeniyle alınan askerî tedbirleri ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Hüseyin Bey, bölgedeki sosyal ve siyasî boşluktan yararlanarak yerel halkı isyana teşvik etmiş ve Osmanlı idaresine karşı silahlı bir direniş başlatmıştır. Bu süreçte stratejik yolların kesilmesi, köprülerin yıkılması ve halkın devlete karşı kışkırtılması gibi sistematik eylemler, isyanın yayılmasına yol açmıştır. İsyanın genişlemesi ve Osmanlı yönetimine karşı ortaya çıkan güçlü direniş, devletin bölgedeki askerî ve idarî etkinliğini artırmasını zorunlu kılmıştır. Raporda, Trabzon ve çevresindeki sancak ve kazalardan yedi sekiz bin kişilik düzenli bir Osmanlı askerî birliğinin toplanarak hem karadan hem de denizden Acara'ya sevk edildiği belirtilmektedir. Komuta kademesinin başında Kethüdâzâde Emin Ağa yer almakta olup, askerlere isyancılara karşı ilk aşamada barışçıl öneriler sunulması talimatı verilmiştir. Ancak isyancıların nasihatlere kulak asmaması ve düşmanca bir tutum sergilemesi üzerine çatışma kaçınılmaz hâle gelmiştir. Osmanlı askerleri iki ayrı kol hâlinde harekete geçmiştir. Bir kol Acara Suyu üzerinde bulunan ve eşkıyaların tahkimat yaptığı Köprübaşı'na nehir yoluyla ilerlerken, diğer kol Maçahel yönünden karadan sevk edilmiştir. Çatışma dört beş saat sürmüş ve Osmanlı askerleri eşkıyaları büyük bir yenilgiye uğratarak tahkimatları ele geçirmiştir. Eşkıya liderlerinin bir kısmı esir alınmış,

⁷¹² Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 273-280.

kalanlar ise bölgeden kaçmak zorunda kalmıştır. Mihçılsır köyü ve Azab Ağası Konağı gibi stratejik noktalar eşkıyalardan temizlenmiştir.⁷¹³

Bu harekâttan kısa süre sonra, 17 Ağustos 1846'da Acaralı Kör Hüseyin Bey'in liderliğindeki eşkıya grubunun tamamen etkisiz hâle getirildiği ve Kör Hüseyin'in Van'a kaçtığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte isyancılar Acara bölgesinden tamamen çıkarılmış ve güvenlik sağlanmıştır. Kör Hüseyin Bey'in kaçışını engellemek için Erzurum Müşiri'ne derhal bilgi verilmiş ve bölgede güvenlik tedbirleri artırılmıştır. Osmanlı birlikleri, nizâmî askerlerin Trabzon'da, başıbozuk askerlerin ise Acara'da ikamet ettirilmesini uygun görerek bölgedeki düzeni pekiştirmeye çalışmıştır.⁷¹⁴

Bu gelişmelerden kısa süre sonra Kör Hüseyin Bey yakalanmıştır. 1846 yılında Osmanlı Devleti'nde önemli bir idarî ve askerî gelişme olarak kaydedilen Kör Hüseyin Bey'in yakalanması, devlete sadık hizmetlilerin nasıl ödüllendirildiğini gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Acara Mutesellimi Vekili Hasan Ağa, bu olayda gösterdiği hizmetler sebebiyle ödüllendirilmiştir. Trabzon Müşiri'ne gönderilen resmî yazılara göre, Hasan Ağa'nın Kör Hüseyin Bey'in yakalanmasındaki aktif rolü ve bağlılığı, kendisinin kapucubaşılık rütbesiyle ödüllendirilmesini sağlamıştır.⁷¹⁵

Acara bölgesinde halk arasında karışıklık çıkaran ve isyana teşvik eden Kör Hüseyin Bey'in yakalanarak cezalandırılması, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi ve kamu düzenini sağlama çabasını göstermektedir. Kör Hüseyin Bey'in eylemleri "*fesâd-ı fiili*" olarak değerlendirilmiş ve devlete karşı işlenen en büyük suçlar arasında yer almıştır. Bu suçlar, devletin düzenini tehdit eden ve doğrudan padişahın iradesine karşı

⁷¹³ BOA, A.MKT., 48/34, H-20-08-1262 (13 Ağustos 1846); BOA, İ.MSM., 87/2462, H-16-08-1262 (9 Ağustos 1846); Abashidze, **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, s. 228, 229.

⁷¹⁴ BOA, İ.MSM., 87/2463, H-24-08-1262 (17 Ağustos 1846).

⁷¹⁵ BOA, A.MKT., 54/72, H-22-11-1262 (11 Kasım 1846).

bir başkaldırı olarak algılanmıştır. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve hükümet tarafından yapılan incelemeler sonucunda, Kör Hüseyin Bey'in idam edilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak padişahın merhametli iradesi ve cezaların hafifletilmesi uygulamaları gereğince, idam yerine müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır. Kör Hüseyin Bey Samsun Kalesi'ne götürülerek hapsedilmiş ve sonrasında İstanbul'a sevk edilmiştir. Burada Tersane-i Amire'ye gönderilerek müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır. Kör Hüseyin Bey'in “*muhrik*” ve “*bâğî*” olarak nitelendirilmesi, onun isyanı organize eden ve Osmanlı düzenini yıkmayı amaçlayan bir lider olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Kendisine hiçbir şekilde güven duyulmadığı, her türlü tehlikenin bertaraf edilmesi adına sıkı şekilde korunması ve sürekli gözetim altında tutulması talep edilmiştir.⁷¹⁶

Tersane-i Amire'de müebbet kürek cezasına çarptırılan Acaralı Hüseyin Bey'in firarını önlemek için de tedbirler alınmıştır. “*Fitne-engîz ve desîse-kâr*” bir kişi olarak Hüseyin Bey'in firar girişiminde bulunma ihtimalinin yüksek olduğunun altı çizilmiştir. Osmanlı yönetimi, Acaralı Hüseyin Bey'in işlediği suçları ve potansiyel tehlikesini göz önüne alarak, Tersane-i Amire'de azami güvenlik önlemlerinin alınmasını Kaptan Paşa'ya kesin bir dille emretmiştir. Firarın imkânsız hâle getirilmesi için tüm muhafızların sıkı bir şekilde uyarıldığı ve sürekli gözetim altında tutulması gerektiği belirtilmiştir.⁷¹⁷

Acaralı Hüseyin Bey'in isyanını bastırmakla görevli Acara seferine katılan askerler Batum pazarında büyük bir tahribat yaratmıştır. Dükkânların neredeyse yarısının yakılıp yıkıldığı İngiliz konsolosu tarafından raporlamıştır. Bu tahribat, yalnızca ticari

⁷¹⁶ BOA, A.MKT., 56/8, H-9-12-1262 (28 Kasım 1846).

⁷¹⁷ BOA, A.MKT., 56/44, H-17-12-1262 (6 Aralık 1846); BOA, İ..DH., 135/6928, H-02-02-1263 (20 Ocak 1847).

alanları değil, İngiliz konsolosluğuna ait bazı binaları da etkilemiştir. Ayrıca tarımsal mahsulün önemli bir kısmının askerî birlikler tarafından erken tüketilmiş olması da bölgedeki tarımsal dengeyi sarsmıştır.⁷¹⁸

Kör Hüseyin Bey'in isyanıyla başlayan ve geniş çaplı bir idarî ve askerî müdahaleyi gerekli kılan olaylar, Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik ve bölgesel kontrol adımlarının tipik bir örneğini sunmaktadır. Acara, Maçahel ve Çürüksu kazalarında yaşanan toplumsal karışıklıklar, halkın isyan ederek merkezî otoriteye başkaldırmasıyla derinleşmiştir. Bu bölgenin yerel beyleri ve ağalarının devlete sadakatten yoksun oldukları, kişisel çıkarlarını ön planda tutarak eşkıyalık faaliyetlerinde bulundukları Osmanlı bürokratları tarafından belirtiliyordu. Özellikle Kör Hüseyin Bey'in liderliğinde gerçekleşen isyanlar, yerel idarenin denetimden çıkmasına ve Osmanlı hükümetinin kapsamlı bir askerî harekât düzenlemesine yol açmıştır. Osmanlı hükümeti, Trabzon Valisi ve merkezî yönetim temsilcileri aracılığıyla, bu isyanların bastırılması ve bölgenin düzenli bir yönetim altına alınması için kapsamlı bir iskân politikası yürütmüştür. Bu çerçevede bölgedeki sorun çıkaran bey ve ağaların büyük bir kısmı, Tersane-i Âmire'ye kürek mahkûmu olarak sürgüne gönderilmiştir. Bazıları ise İstanbul'a sevk edilmiştir. Eşkıyalıkla suçlanan şahısların isimleri ayrıntılı şekilde listelenmiş ve yargı süreçlerinin titizlikle yürütüldüğü belirtilmiştir. Merkezî otorite, bölgenin asayişini yeniden sağlamak ve yerel halkı düzenli bir yönetime bağlamak amacıyla sıkı bir denetim ve ceza politikasını devreye sokmuştur. Bu bağlamda bölge halkından vergi ve diğer şer'î yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenmiştir. Köy muhtarları ve yerel yöneticiler padişahın doğrudan emirlerine tâbi kılınmıştır. Ayrıca halkın devlete sadakatlerini

⁷¹⁸ Abashidze, *Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, C. I, s. 287-289.

yenileyen yemin törenleri düzenlenmiş ve Osmanlı hükümetinin otoritesine karşı çıkanların cezalandırılacağı net bir şekilde ilân edilmiştir.⁷¹⁹



⁷¹⁹ BOA, İ..MSM., 87/2468, H-08-11-1262 (28 Ekim 1846).

SONUÇ

Anadolu'nun Kafkasya'ya açılan kapısı konumundaki Batum ve çevresi, stratejik önemi nedeniyle tarih boyunca büyük devletlerin egemenlik mücadelelerine sahne olmuş kritik bir coğrafyadır. Binlerce yıllık tarihi içinde göçlerin, işgallerin, ticaret yollarının ve kültürel etkileşimlerin kesişim noktasıdır. Bu coğrafya, farklı milletleri ve dinleri bir arada barındırmasıyla hem kültürel zenginlik hem de siyasi ve toplumsal dönüşümler açısından dikkat çekici durumdadır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı, İran ve Rusya gibi büyük devletler, Avrupa ile Asya'nın birleşim noktasında yer alan bu bölge üzerinde nüfuz kurmak için sürekli çatışma hâlinde olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Batum ve çevresine yönelik ilgisi XVI. yüzyılda başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1454'te Abhazya kıyılarına gönderdiği donanma, bölgeyle ilk ciddi teması oluşturmuştur. Trabzon'un 1461'de fethiyle birlikte Osmanlı'nın Karadeniz'in doğu kıyılarına yerleşmesi bölgenin geleceği için önemli bir aşama olmuştur. XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı-İran savaşları bölgeyi etkilemiş, bölgeyi kontrol altına almayı başaran Osmanlı Devleti çeşitli idarî düzenlemelere gitmiştir. XIX. yüzyıla kadar Batum ve çevresi Erzurum Beylerbeyliği, Çıldır Beylerbeyliği, Trabzon/Batum Eyaleti gibi farklı idarî birimlerin içinde yer almıştır. Bu süreçte Batum iskelesi, özellikle askerî sevkiyatta önemli bir lojistik merkez olarak kullanılmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum ve çevresinin yapısını şekillendiren en önemli unsur savaştır. Bu dönemde Osmanlı ve Rus devletleri arasında Kafkasya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi artarak devam etmiştir. Rusya, Kafkasya'yı yüzyıllık bir planla ve sabırla işgal etmiş, stratejik kaleler inşa etmiş ve demografik yapıyı kendi lehine değiştirmeye çalışmıştır. Osmanlı ise Kafkasya'ya ulaşımında ve ikmal yollarını tesis etmede büyük zorluk çekmiştir. Rusya, Gürcistan prensliklerini ilhak ederek Kafkasya'daki kontrolünü kalıcı hâle getirmiştir. 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus

Savaşları bölgeyi derinden etkilemiştir. Savaş söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin Kafkas cephesinde yaşadığı en büyük problemler asker yetersizliği, yerel liderler arasındaki çekişmeler, savunma altyapısının zayıflığı, koordinasyon ve disiplin eksikliği ile lojistik sorunlar olmuştur. Özellikle Batum ve Faş gibi stratejik noktalarda mühimmat ve asker sevkiyatında ciddi problemler yaşanmıştır. Bu süreçlerde yerel liderler asker temini konusunda önemli roller oynamış, ancak bu durum koordinasyon sorunlarına ve disiplinsizliklere yol açmıştır.

1829 Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyetinin büyük ölçüde sona erdiği bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşma ile Ahıska ve Ahılkelek gibi kaleler Rusya'ya bırakılmış, Çoluk Nehri Osmanlı-Rus sınırı olarak belirlenmiş ve Batum, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki en önemli sınır şehri ve limanı hâline gelmiştir. Bu yeni statü, Batum'un hem askerî sevkiyatta lojistik merkez hem de ticaret için stratejik bir nokta olarak öne çıkmasına neden olmuş, bölgeye yönelik imar ve kalkınma çabalarını beraberinde getirmiştir. Ancak antlaşma sonrası sınır sorunları, arazi anlaşmazlıkları, kaçakçılık, eşkıyalık ve bütün bunlara bağlı diplomatik müzakereler devam etmiştir. Bu anlaşmazlıklar yerel halkın mülkiyet haklarını ve vergi durumunu etkilemiş, diplomatik görüşmelerde farklı tarihsel iddialar ve belgeler sunulmuştur. Müzakerelerin yeri konusunda dahi anlaşmazlık yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti, Batum'u Rus yayılmasına karşı savunmak için bir dizi askerî tedbirler almaya çalışmıştır. Batum, Trabzon ve Erzurum'un güvenliği açısından stratejik bir kilit noktası olarak görülmüş, Gönve Kalesi gibi eski savunma yapıları zamanla önemini yitirmiş, Batum ve Çürüksu gibi yeni merkezlere ağırlık verilmiştir. Batum Limanı'nda tabyalar ve tahkimatlar planlanmış ve inşa edilmiş, ancak finansal sorunlar ve usulsüzlükler inşaatları aksatmıştır. Denizden savunma için gemi bulundurma ihtiyacı ortaya çıkmış, ancak Osmanlı donanmasının zayıflığı bu çabaları sınırlamıştır. Asker sayısını artırmak için düzenli birliklerin yanı sıra yerel liderler eliyle, kura usulüyle ve

gönüllü olanlar arasından asker toplanmıştır. Tanzimat reformları askerlik sistemini değiştirmeyi hedeflese de sınır bölgelerinde bu uygulamalar yavaş ilerlemiş ve yerel yöntemlere başvurulmuştur. Toplanan askerlerin barınma sorunları ve mühimmat sevkiyatındaki aksaklıklar devletin lojistik kapasite eksikliğini gözler önüne sermiştir.

Batum'un fiziksel yapısı XIX. yüzyılın ilk yarısında değişime uğramıştır. Başlangıçta dağınık evlerden oluşan küçük bir yerleşimken, artan ticarî faaliyetler ve stratejik önem nedeniyle pazar yeri ve yeni binalar inşa edilmiştir. Buharlı gemilerin Karadeniz'e açılması Batum'un ticarî önemini artırmış, hatta 1860'lardan sonra yeni bir şehir (Aziziye) kurulması planlanmıştır. Bölgedeki bataklıklar kurutularak tarım alanları genişletilmiş ve kamu binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak sağlıksız iklim koşulları bölgeyi olumsuz etkilemiş, bu nedenle karantinahane kurulması gündeme gelmiş ve 1849'da bunun için ilk adımlar atılmıştır. Batum'daki ilk konsolosluklar, şehrin uluslararası ilişkilerde gittikçe artan öneminin bir göstergesi olarak İngilizler, Fransızlar ve Ruslar tarafından 1840'larda açılmıştır.

Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı tarım, vergi toplama, sınırlı ticaret ve yerel güçlerin etkisiyle şekillenmiştir. Yerel ayanlar tarımsal üretimin bir kısmını toplama hakkına sahip olmuşlardır. Bölgenin demografik yapısı çeşitli etnik gruplardan oluşmuş, nüfus sayımları (özellikle 1831, 1835, 1844) bölgenin demografik dağılımı hakkında bilgi sağlamıştır. Göçler, özellikle Rusya'nın yayılması sonrası, bölgenin demografisini etkilemiştir. Kaçakçılık ve esir/köle ticareti bölgenin kronik sorunlarından biri olmuştur. Antik dönemlerden beri süregelen bu faaliyetler, yerel kabilelerin ve tüccarların dâhil olduğu önemli bir ekonomik ve sosyal dinamik yaratmıştır. Osmanlı Devleti bu ticareti yasaklamak için tedbirler almaya çalışmış, ancak yerel düzeyde ve hatta devlet görevlilerinin de karıştığı durumlar yaşanmıştır. Uluslararası baskılar, özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen müdahaleler, Osmanlı'nın bu konudaki çabalarını artırmasına neden olmuştur.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum'un idarî statüsü yurtluk-ocaklık sistemiyle yürütülmüş, bu da yerel ayanların ve Bicanoğulları, Hamşioğulları, Tuzcuoğulları gibi güçlü ailelerin yönetimde etkili olmasına yol açmıştır. Merkezden uzaklık ve bölgesel şartlar, klasik sancak sisteminin tam olarak uygulanamamasına neden olmuştur. Tanzimat reformları merkezîleşme çabalarını beraberinde getirmiş, vergi ve askerlik sistemlerinde değişiklikler yapılmak istenmiş, ancak yerel direniş ve bölgesel dinamikler reformların uygulanmasını yavaşlatmıştır. 1851'de Lazistan Sancağı'nın kurulması bölgedeki idarî birliği sağlamaya yönelik bir adım olmuştur. Ancak idarî atamalar ve yetki karmaşası sorunları devam ettirmiştir.

Yerel güçlerin kendi aralarındaki rekabetleri ve merkeze karşı isyanları bölgedeki asayiş bozmuş ve devlet otoritesini zorlamıştır. Devlet, bu isyanları bastırmak ve otoriteyi sağlamak için hem askerî müdahale hem de yerel liderlerle iş birliği gibi yöntemlere başvurmuş, hatta bazen isyancı liderleri idarî yapıya dâhil etmek zorunda kalmıştır. Batum ve çevresinin XIX. yüzyılın ilk yarısına ilişkin bütün bu tespitler, Osmanlı'nın devlet kapasitesindeki zayıflığın en net görünümünü ortaya çıkarmaktadır. Devlet bu dönemde merkezîleşmeye çalışmasına rağmen bölgedeki yerel dinamikleri aşacak ve dönüştürecek bir idare mekanizması kuramamıştır. Bölgedeki ulaşım ve iletişim altyapısı geliştirilememiş, yerel nüfuz sahibi kişi ve ailelerin etkisi kırılamamıştır. Sınır hattının kendine özgü geçişken yapısı ve güvenlik riskleri, yerel güçlere her zaman daha geniş bir manevra alanı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin malî zayıflığı, askerî kapasitesi ve yetişmiş idare adamı eksikliği, XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum ve çevresindeki bu tabloyu değiştirmesine engel olmuştur.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum ve çevresi, coğrafi konumu ve stratejik önemi nedeniyle Osmanlı Devleti için hayatî, ancak yönetimi zor bir bölge olmuştur. Rusya'nın sürekli yayılmacı politikaları Osmanlı'yı savunma pozisyonuna itmiş, ancak Osmanlı'nın asker temini, lojistik, altyapı ve yerel yönetimdeki ciddi

kapasite eksiklikleri bölge üzerindeki otoritesini zayıflatmıştır. Bölgenin sarp coğrafyasının şekillendirdiği güçlü yerel dinamikler, ayanların ve liderlerin rekabetleri ve isyanları merkezîleşme çabalarını engellemiş ve istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Edirne Antlaşması ile Batum'un bir sınır şehrine dönüşmesi, lojistik ve diplomatik önemini artırmış, ancak sınır sorunları ve özellikle esir ticareti konusundaki uluslararası baskılar devletin zorluklarını gözler önüne sermiştir. Yerel halkın isyanları ve devlete karşı direnişi ile kaçakçılık, esir/köle ticareti gibi yasa dışı faaliyetler, bölgenin idaresini daha da karmaşık hale getirmiştir. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde, XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum ve çevresi, Osmanlı Devleti için hem vazgeçilemez bir stratejik nokta hem de zorlukların kesiştiği, sürekli mücadele gerektiren bir coğrafya olmuştur.

KAYNAKÇA

BOA, A.AMD. (Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemi), 2/15; 4/62; 22/52; 41/11; 45/97; 48/71; 75/59.

BOA, A.DVN. (Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Kalemi), 68/72; 92/41.

BOA, A.DVN.DVE. (Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiyye Kalemi), 5/99.

BOA, A.DVN.MHM. Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi, 2/95.

BOA, AE.SMHD.II. (II Ali Emiri Mahmud 2), 119/9946.

BOA, AE.SSLM.III. (Ali Emiri Selim 3), 332/19255.

BOA, A.MKT. (Sadâret Mektubî Evrakı), 11/95; 11/97; 48/34; 54/72; 56/8; 56/44; 105/14; 119/75; 129/38; 134/32; 136/46; 209/10; 217/28; 218/52; 218/75; 221/28; 226/17; 229/96.

BOA, A.MKT.MHM., (Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi), 15/43; 25/25; 37/2; 38/98; 45/16; 47/57; 55/83; 80/83; 93/57; 311/76; 757/35.

BOA, A.MKT.MVL., (Sadâret Mektubî Kalemi Meclisi Vala Evrakı), 8/68; 9/29; 13/33; 14/94; 19/7; 19/70.

BOA, A.MKT.NZD., (Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair), 99/25; 202/91.

BOA, A.MKT.UM., (Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât), 29/59; 38/92, 44/10; 58/35; 74/60; 79/95; 82/6; 83/83; 85/52; 101/65; 111/73; 112/69; 114/28; 138/44; 139/2; 149/100; 158/43; 171/11; 173/82; 180/6; 191/18; 241/49; 410/17; 423/22.

BOA, A.TŞF., (Sadâret Teşrifât Kalemi), 9/68.

BOA, C..AS., (Cevdet Askeriye), 2/60; 144/6343; 155/6850; 195/8418; 198/8503; 219/9338; 861/36853; 917/39628; 927/40126.

BOA, C..DH. (Cevdet Dahiliye), 46/2264; 185/9211; 208/10387; 342/17092.

BOA, C..HR. (Cevdet Hariciye), 94/4696; 95/4728.

BOA, C..NF. (Cevdet Nâfia), 6/271.

BOA, C..SH. (Cevdet Sıhhiye), 26/1253.

BOA, C..ZB. (Cevdet Zabtiye), 64/3198; 68/3400.

BOA, HAT, (Hatt-ı Hümâyûn), 102/4044; 102/4044; 168/7102; 346/19722; 369/20347;

458/22566; 458/22567; 458/22568; 458/22570; 458/22570; 459/22595;
459/22602; 459/22602; 459/22604; 460/22613; 483/23702; 593/29075;
595/29218; 598/29329; 693/33443; 693/33443; 729/34675; 788/36764;
798/36994; 816/37298; 818/37318; 818/37320; 820/37367; 966/41305;
1001/42034; 1004/42118; 1004/42118; 1013/42477; 1014/42487; 1019/42599;
1019/42601; 1023/42716; 1028/42801; 1029/42837; 1029/42837; 1041/43066;
1041/43066; 1048/43250; 1049/43259; 1069/43763; 1071/43835; 1072/43876;
1090/44291; 1101/44526; 1105/44597; 1105/44610; 1105/44611; 1106/44619;
1106/44623; 1106/44624; 1107/44626; 1107/44629; 1107/44640; 1165/46092;
1227/47926; 1233/48014; 1319/51415; 1319/51418; 1352/52814; 1530/28;
1545/34.

BOA, HR.MKT. (Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi), 5/83; 35/51; 42/7; 43/34; 60/100;
89/100; 93/93; 102/25; 104/19; 110/37; 118/51.

BOA, HR.SYS., (Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi), 1334/23; 1334/40; 1334/42; 1335/2;
1335/6; 1335/9; 1335/40; 1335/42; 1361/11; 1361/12.

BOA, HR.TO. (Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası), 2928/15; 212/21; 213/5;
285/79; 570/45.

BOA, İ..DH. (İrâde Dahiliye), 53/2600; 87/4365; 135/6928; 183/10089; 203/11641;
205/11846; 210/12211; 214/12535; 220/13012; 230/13824; 239/14494;
241/14648; 249/15262; 253/15567; 278/17482; 281/17638; 341/22439;
360/23834.

BOA, İ..HR. (İrâde Hariciye), 54/2543; 56/2618; 70/3417; 76/3728; 77/3777; 115/5601;
137/7110; 328/21212; 329/21227.

BOA, İ.MSM. (İrâde Mesail-i Mühimme), 61/1749; 61/1750; 61/1751; 61/1752; 61/1753; 61/1754; 61/1756; 61/1757; 61/1758; 61/1760; 61/1761; 61/1763; 61/1764; 61/1766; 61/1767; 62/1776; 62/1783; 87/2461; 87/2462; 87/2463; 87/2468; 87/2476; 87/2482.

BOA, İ.MVL. (İrâde Meclis-i Vâlâ), 18/278; 118/2914; 119/2941; 124/3170; 150/4275; 233/8129; 238/8452; 264/10024; 542/24336; 548/24584; 557/25021; 561/25217; 566/25429; 577/25886; 586/26378.

BOA, MB.İ. (Mâbeyn-i Hümâyûn İrâdeleri), 2/10; 5/142.

BOA, ML.MSF.d, (Maliye Nezâreti Masârifât Defterleri), 18892.

BOA, MVL, (Meclis-i Vâlâ Meclis-i Vâlâ Evrakı), 8/8; 14/36; 27/12; 58/16; 88/22; 107/63; 113/47; 116/46; 120/25; 123/14; 124/25; 124/83; 126/83; 176/70; 226/13; 230/36; 232/21; 231/1; 232/29; 232/82; 235/22; 237/62; 241/35; 243/18; 249/50; 250/19; 250/38; 259/25; 325/14; 343/16; 598/73; 601/65; 670/60; 673/84; 681/65; 693/105; 694/85; 696/5; 697/23; 708/110; 714/1; 738/79.

BOA, NFS.d. (Nüfus Defterleri), 1170; 1172; 1173; 2758; 2759; 2763.

BOA, TS.MA.e, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak), 243/22; 702/5; 883/44.

Abashidze Aslan I., (ed.): **Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878**, C. I, Second Edition, London, Aslan I. Abashidze Historical Documents Centre Publications, 2003.

Ahmed Cevdet Paşa: **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, ed. Mustafa Zahit Öner, Büyüyenay, 2022.

Akbal, Fazıla: “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, C. XV, No: 60, 1951, s. 617-628.

Akhalkatsi, Nikoloz: “Antik Çağ’da Gürcistan”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioglu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 107-126.

- Aktepe, Münir: “Tuzcuoğulları İsyanı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 3, No: 5-6, 2011, s. 21-52.
- Allen, W. E. D.: **1828- 1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.
- Allen, William Edward David: **A History of the Georgian People**, London, Routledge & K. Paul, 1971.
- Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Atak, M. Sadık: **Doğunun Kilidi Aras**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1953.
- Aydın, Dünder: **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Aydın, Mahir: “Faş Kalesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 6, 1986, s. 67-138.
- Ayyıldız, Hakkı Raif: **Gürcistan: Güney Kafkasya Cumhuriyetler I**, İstanbul, Cituri Biraderler Basımevi, 1946.
- Baddeley, John F.: **Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil**, çev. Sedat Özden, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1995.
- Bağçeci, Ahmet: “L’Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La periode d’Aslan Abachidze (1991-2004)”, Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Baker, Valentine: **Doğu’nun Bulutları**, çev. Resul Şahsi, İstanbul, Divan Kitap, 2024.
- Barthold, Wilhelm: **Kafkasya ve Doğu Avrupa Tarihi**, çev. Eva Gurbanova, İstanbul, Pınar Yayınları, 2021.
- Başoğlu, Habil: “02759 Nolu Çıldır Eyaleti Acara-ı Ulya Sancağı Nüfus Defteri”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bay, Abdullah: “Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXVI, No: 1, 2016, s. 61-80.

- : “Trabzon Eyaleti’nde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750- 1850)”,
Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Baykara, Tuncer: **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş: Anadolu’nun İdarî Taksimatı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Berdzenişvili, Nikoloz, Simon Canaşia: **Gürcüstan Tarihi**, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul, Sorun Yayınları, 2000.
- Berje, Adolf: **Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, çev. Murat Papşu, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2010.
- Berkok, İsmail: **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958.
- Bi, Mahmut: **Kafkas Tarihi 1**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.
- : **Kafkas Tarihi 2**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.
- Bijişkyan, P.Minas: **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1411, 1969.
- Bilge, Sadık Müfit: **Osmanlı Çağı’nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 1, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023.
- : **Osmanlı Çağı’nda Kafkasya ve Kafkasyalılar (1454-1829)**, C. 2, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023.
- Blaramberg, Yohann F.: **Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri**, Ankara, Kafdav Yayıncılık, 2017.
- Bostan, İdris: “Batım”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 210-211.
- Bostan, M. Hanefi: **XV. XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı’nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Bozkurt, Nebi: “Nüfus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 293-294.

- Braund, David: **Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562**, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Brosset, Marie-Félicité: **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Bryer, Anthony: “Son Laz İsyanı ve Karadeniz Beylerinin Çöküşü”, çev. Özgür Yılmaz, Ayşegül Kuş, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, No: 20, 2016, s. 309-326.
- Bryer, Anthony, David Winfield: **Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası**, C. 1, çev. İsmail Köse, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- : **Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası**, C. 2, çev. İsmail Köse, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Burnaby, Fred: **At Sırtında Anadolu**, çev. Fatma Taşkent, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Canbek, Ahmet: **Kafkasya’nın Ticaret Tarihi**, İstanbul, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayını, 1978.
- Coene, Frederik: **The Caucasus An Introduction**, Routledge, 2009.
- Cramer, John Anthony: **Geographical and Historical Description of Asia Minör**, C. 2, Oxford, 1832.
- Curtis, William-Eleroy: **Amerikalı Bir Diplomatin Karadeniz Milletleri Raporu**, çev. Bayduhan Baydar, Ankara, Dorlion Yayınları, 2023.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik: **Tarih-i Cihan Güşa**, C. 1, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Çakır, Fırat: “Ahıska’da Paşalar Mücadelesi: Selim ve Şerif Paşa Rekabeti”, **International Black Sea Coastline Countries Symposium**, Batumi, 2019.
- : “Gürcistan’daki Rus Varlığının Ahıska İsyanlarına Etkisi (Osmanlı ve Gürcü Kaynaklarına Göre)”, **Rusya Araştırmaları Dergisi**, No: 6, 2021, s. 22-43.

- Çaparlar, Ahmet: “1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Çapraz, Hayri: **Rusya Dış Ticaret Politikasında Güney Kafkasya (19.Yüzyıl)**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2012.
- Çaycıoğlu Serdar Oğuzhan, (ed.): “Gürcistan”, **21. Yüzyılda Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2022, s. 37-64.
- : **Rusya’nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç’in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Çetin, Cemal: **Ulak Yol Durak: Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneleri) (1690- 1750)**, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Çiloğlu, Fahrettin: **Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi**, İstanbul, Ant Yayınları, 1993.
- Çimke Harun, (çev.): **Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021.
- Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263**, İstanbul Arkeoloji Asâr-ı Atikâ Müzesi, Yer No: 380.
- Demir, Muzaffer: “Hellen (Yunan) Kolonizasyon Dönemi Esnasında Hellen-Kolkhis (Gürcistan) İlişkilerinin Başlangıcı ve Süreci Üzerine Değerlendirmeler”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 17, No: 38, 2017, s. 135-153.
- Demircioğlu, İsmail H. vd.: **Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Demirel, Muammer: “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 15, No: 37, 2008, s. 247-259.
- Dumas, Alexandre: **Kafkaslar (1858)**, çev. Haktan Bırsel, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

- Dumezil, Georges: **Kafkas Halkları Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000.
- Dursun, Davut: “Kafkasya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 157-158.
- Ekinci, İlhan: “Karadeniz’de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. 14, No: 14, 2007, s. 63-77.
- Emecen, Feridun: **Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi**, İstanbul, Turkuvaz Yayıncılık, 2020.
- Emir, Osman: **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, Serander Yayınları, 2011.
- Erdem, Hakan: **Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)**, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013.
- Erkin, Celal: **1828-1829 Türk Rus Harbi (Kafkas Cephesi)**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1940.
- Forsyth, James: **Kafkasya**, çev. Tımuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, 2022.
- Gamba (Chevalier), Jean François: **Voyage dans la Russie méridionale, et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu’en 1824: Tome premier**, C. I, chez C. J. Trouvé, 1826.
- Gaspıralı, İsmail: **Seçilmiş Eserler III**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Gela, Guniava: “XIX. Yüzyılda Gürcistan”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 593-623.
- Gologlu, Mahmut: **Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2013.
- Gökçe, Cemal: “1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya’da Cereyan Eden Siyasî Olaylar”, **Tarih Dergisi**, No: 26, 2011, s. 1-66.
- : **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979.

- : **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979.
- Gökdemir, Taner: **Kızıl Acaristan Salnamesi (1922)**, İstanbul, Libra Kitap, 2019.
- Göyünç, Nejat: “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, C. 6, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 77-88.
- Grigorantz, Alexandre: **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez**, İstanbul, Yeni Binyıl, 2000.
- Grousset, Rene: **Ermenilerin Tarihi Başlangıcından 1071’e**, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005.
- Gurgenidze, Levan: “Çıldır Eyaleti Çürüksu Sancağı Nüfus Defteri”, Rize Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Gümüş, Nebi: “Batım, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak: Batım Şer’iyye Sicili”, **Akademik-Us**, C. 4, No: 1, 2020, s. 1-43.
- : “Osmanlı İdaresinde Gürcistan”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioglu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 245-267.
- : “XVI. Asır Osmanlı Gürcistan İlişkileri”, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hamilton, William John: **Küçük Asya Araştırmaları I**, C. 1, Ankara, Başak Kitap Yayın Dağıtım, 2018.
- Hasan-ı Rumlu: **Ahsenü’t-Tevarih**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Honigmann, Ernst: **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İnalcık, Halil: “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- İnbaşı, Mehmet: “Trabzon / Batım Eyâleti Valileri (1755-1795)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 12, No: 31, 2010, s. 161-191.

- İpek, Ali: **İlk İslami Dönemde Gürcistan Siyaset - Kültür - Medeniyet**, Zafer Ofset, 2016.
- İzzet (Met) Paşa (Çunatuka): **Kafkasya ve Çerkez Tarihi**, Ankara, Dorlion Yayınları, 2025.
- Kahraman Seyit Ali, Yücel Dağlı, (ed.): **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 2/1 cilt, C. 2/1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kara, Adem: “1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu’da Alınan Tedbirler”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 14, 2005, s. 115-131.
- Karagöz, Rıza: “Kafkasya’da Osmanlı Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan Çıkışı (1774-1830)”, **Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı - III**, No: 73, 2015.
- : “Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, **Akademik Açı**, No: 4, 1997, s. 151-190.
- Karakulak, Mesut: **Osmanlı Sularında Rus Vapurları: Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, T.C. Başvekillik İstatistik Müdürlüğü, 1943.
- : **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Karamanlı, Hüsamettin M.: “Gürcistan İslami Dönem”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 14, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 311-313.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kasap, Murat: **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

———: **Osmanlı Arşivlerinde Macahel**, İstanbul, Macahel Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 2021.

Kavkazkiy Kalendar: Na 1853 god, V Tipografii Kantselarii Naměstnika Kavkazskago, 1852.

Kaya, Murat: “1170 Nolu Gönve, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi”, Rize, RTE Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kazdal, Mehmet: **Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa (1695-1748)**, Ankara, Fecr Yayınevi, 2022.

Keçeci, Serkan: “The Grand Strategy of Russian Empire in The Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)”, London, The London School of Economic and Political Science, Doktora Tezi, 2016.

Kılıç, Orhan: “Gürcistan’da Osmanlı İdari Taksimatı”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 269-302.

———: “Yurtluk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 614-615.

Kıvamî: **Fetihnâme-i Sultân Mehmed**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Kızılkaya, Oktay: “XIX. Yüzyılda Kars Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877)”, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Koç, Yunus: “‘Nüfus’ (Osmanlı Dönemi)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 294-299.

Kodaman, Bayram, Nedim İpek: “Çürüksu Kazası”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2014, s. 103-124.

Kortepeter, Carl Max: **Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and the Caucasus**, New York University Press, 1972.

Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.

———: **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.

Kuzucu, Serhat: “1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Faş Kalesi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 22, No: 1, 2023, s. 189-200.

———: **Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.

Kütükoğlu, Bekir: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

Lang, David Marshall: **Gürcüler**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Ceylan Yayıncılık, 1997.

———: **The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832**, Columbia University Press, 1957.

Leclercq, Jules Joseph: **Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890)**, çev. Haktan Bırsel, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

M. Fahrettin Kırzioğlu: **Osmanlılar’ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 358, 1976.

Macfie, A. L.: **The Eastern Question: 1774-1923**, Longman, 1989.

Manvelichvili, Alexandre: **Histoire De Georgie**, Paris, Nouvelles Éditions de la Toison d’or, 1951.

Margiyev, Zaur: **Batum vo Vremena Osmanskoy Imperii: Kratkiy Administrativniy, Statistiçeskiy, İstoriçeskiy Obzor g. Batum i Regiona v Sostave Osmanskoy Imperii, İzdatelstvo Alioni**, Batumi, İzdatelstvo Alioni, 2008.

Marx, Karl, Friedrich Engels: **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Ankara, Sol Yayınları, 2008.

Mehmet Ali Ünal: “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, C. 6, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 111-122.

- Mesudi: **Muruc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004.
- Miminoşvili, Otar: **Gürcistan'da Etnografik Yolculuk**, çev. Hacer Özkan, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 1999.
- Mustafa Sarı: **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Ankara, TTK, 2014.
- Nevruz, Yılmaz: **Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I**, C. 1, İstanbul, Sebil Yayınevi, 2013.
- : **Umumi Kafkas Tarihine Giriş III**, C. 3, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 2019.
- Newman, Andrew J.: **Safevi İranı: Pers İmparatorluğu'nun Yeniden Doğuşu**, çev. Damla Gürkan Anar, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Orhankazi, Sibel: "Osmanlı Devleti İdaresinde Gönje (Gonio) Sancağı", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 15, No: 31, 2021, s. 171-188.
- Orhankazi, Sibel: "XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Orhankazi, Sibel: "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karadeniz Köle Ticaretinde Batum Limanı", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No: 13, 2023, s. 1450-1461.
- Özcan, Altay Tayfun: **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- Özdemir, Halit: **Artvin Tarihi**, Artvin, Egem Matbaacılık, 2002.
- Özder M.Adil, (ed.): **Arvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, Ankara, Ay Matbaası, 1971.
- Özel, Oktay: "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)", **Middle Eastern Studies**, C. 46, No: 4, 2010, s. 477-496.

- Özkan, Ahmet: **Gürcüstan Tarih, Edebiyat, Sanat, Folklor**, İstanbul, Aksiseda Matbaası, 1969.
- Palgrave, W. Gifford: “Report On the Provinces of Trebizond, Sivas, Kastemouni, and Part of Angora”, Commercial Report, British Parliament / Foreign Office, 1869.1868.
- Puşkin, Aleksandr: **Erzurum Yolculuğu**, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Quelquejay, Chantal Lemercier: “Batumi (Batum)”, **The Encyclopaedia of İslam**, C. I, Leiden, E. J. Brill, 1986, s. 1808-1809.
- Quinn, Sholeh: **Şah Abbas İran’ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar**, çev. Zeliha Yilmazer, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.
- Rayfield, Donald: **The Literature of Georgia: A History**, New York, Routledge, 2000.
- Resul Turan: **Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin (1878-1914)**, Ankara, TTK, 2023.
- Robarts, Andrew: **Migration and Disease in the Black Sea Region: Ottoman-Russian Relations in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries**, Bloomsbury Academic, 2017.
- Roux, Jean Paul: **İran ve İranlıların Tarihi Başlangıcından Günümüze**, çev. Erkan Ataçay, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2025.
- Saltoğlu, Selma: “Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- : “Batum Burunbaşı Mevkiinde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, 2016.

- Sanadze, Manana: “Gürcistan Tarihi”, **Gürcistan Kültürü**, ed. Giuli Alasania, Ekrem Şahan, çev. Harun Çimke, Uluslararası Gürcistan Eğitime Katkı ve İş Hayatı Dayanışma Vakfı, s. 6-13.
- Saydam, Abdullah: “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, No: 18, 2005, s. 285-317.
- Sezen, Tahir: **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Spencer, Edmund: **Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan**, çev. Dilek Cenkçiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Suny, Ronald Grigor: **The Making of the Georgian Nation**, Indiana University Press, 1994.
- : **The Making of the Georgian Nation, Second Edition**, Bloomington-Indianapolis, Indiana University Press, 1994.
- Şaşmaz, Musa: **Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914**, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Şemsettin Sami: “Batumi”, **Kamusu’l Alam**, C. 2, İstanbul, 1889.
- Şengelia, Kaha: **Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih**, çev. Harun Çimke, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2025.
- Şenol, Zafer: **Kafkas Tarihinde Hamşioğulları**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2018.
- : **Kafkas Tarihinde Hamşioğulları II: Şavşat Sancağı**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2021.
- Şevket, Şakir: **Trabzon Tarihi**, ed. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon, Kurtuba Kitap, 2013.
- Şirokorad, A.B.: **Osmanlı-Rus Savaşları**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.
- Tavadze, Givi: “Gürcistan’ın Fiziki Coğrafyası”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioglu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 3-19.

- Tavkul, Ufuk: **Kafkasya Gerçeği**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.
- Tekindağ, M.C. Şehabettin: “Trabzon”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 12/1, İstanbul, 1974, s. 455-477.
- Tellioğlu, İbrahim: **Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu’nun Fethi**, Bilge Kültür Sanat, 2022.
- : “Lazlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. EK-2, Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 149-150.
- : **Orta Çağ’da Türkler - Ermeniler - Gürcüler**, Bilge Kültür Sanat, 2019.
- : **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler**, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- : “Selçuklulardan Osmanlılara Türkler ve Gürcüler”, **Gürcistan**, ed. İbrahim Tellioğlu, Roin Kavrelishvili, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, s. 211-243.
- : **XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Bilge Kültür Sanat, 2022.
- Tellioğlu, İbrahim, Roin Kavrelishvili: **Gürcistan**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2024.
- Tercan, Mustafa Işkın: **Karadeniz’in Tedibi: Tanzimat Sonrası Doğu Karadeniz’de Zorunlu Askerlik ve Toplumsal Dönüşüm (1834-1860)**, ed. Murat Çaylı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2024.
- Tezcan, Mehmet: **Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya**, Trabzon, Serander Yayınları, 2012.
- Thomson, Robert W.: **Rewriting Caucasian History**, Clarendon Press, 1996.
- Tok, Özen: “Osmanlı Askerî Teşkilatı”, **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı**, ed. Tufan Gündüz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 113-216.
- Tolga, Ali Fuat: **Bejanidze: Adjara Tarihinde Bejanidzeler**, İstanbul, Gürcistan Dostluk Derneği Kültür Yayınları, 2015.

- Tornau, Feodor Feodoroviç: **Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları**, çev. Trapş Gül Ece Liman, Keriman Vurdem, Ankara, Kafdav Yayınları, 2019.
- Toumanoff, Cyrille: **Studies in Christian Caucasian History**, Georgetown University Press, 1963.
- Turan, Resul: **Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin 1878-1914**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Turan, Şerafettin: “1829 Edirne Antlaşması”, **AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 1-2, 1951, s. 111-151.
- Türker, Özgür: **Güney Kafkasya’da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Us, Asım: **Hatıra Notları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012.
- Ustaoglu Mahmut Mithat: **Batum ve Artvin Tarihi**, çev. Ahmet Atalay, Konya, Kömen Yayınları, 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.
- : **Osmanlı Tarihi**, C. 3/2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977.
- : **Osmanlı Tarihi**, C. 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- : **Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, C. IV/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Valiyev, Elvin: “Büyük Güçler Ekseninde Güney Kafkasya’da Siyaset (1735-1797)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Velichko, Vasili Lvovich: **Kafkas-Rus Dosyası**, çev. İbrahim Gazigil, Ankara, Astana Yayınları, 2016.
- Waal, Thomas De: **The Caucasus: An Introduction**, Oxford University Press, 2018.
- Wakhoucht, Tsarevitch: **Description Geographique de la Georgian**, çev. M. Brosset, S. Petersbourg, 1842.

- Wardrop, Oliver: **The Kingdom of Georgia: Notes of Travel in a Land of Women, Wine, and Song**, London, S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1888.
- Yalçınkaya, Alâeddin: **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüm**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yaşayanlar, İsmail: “Batum ve Hopa Karantinahaneleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 14, No: 28, 2020, s. 401-412.
- Yeşilot, Okan: **Şah’ın ülkesinde: Rus Çarı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy’nin Kafkasya Raporu**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Yıldırım, Nesrin: “XIX. Yüzyılda Batum Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum (1800-1877)”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yıldırım, Özay: “Rize’de Asayiş (1806-1876)”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Yılmaz, Özgür: “1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusların Trabzon ve Akçaabat Saldırılarına Dair Bazı Yeni Bilgiler”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 13, No: 26, 2019, s. 461-490.
- : **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)**, Ankara, Heyamola Yayınları, 2022.
- : “Tanzimat Döneminde İsyançı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi”, **Belleten**, C. 78, No: 282, 2014, s. 611-658.
- : “Victor Fontanier’nin 1831’de Trabzon’dan Batum’a Seyahati”, **Mavi Atlas**, No: 2, 2014, s. 118-134.

EKLER

Ek 1: 1818 Tarihli Batum Şehir ve Limanını Gösteren Harita⁷²⁰



⁷²⁰ BOA, C..AS., 198/8503, H-02-02-1234 (1 Aralık 1818).

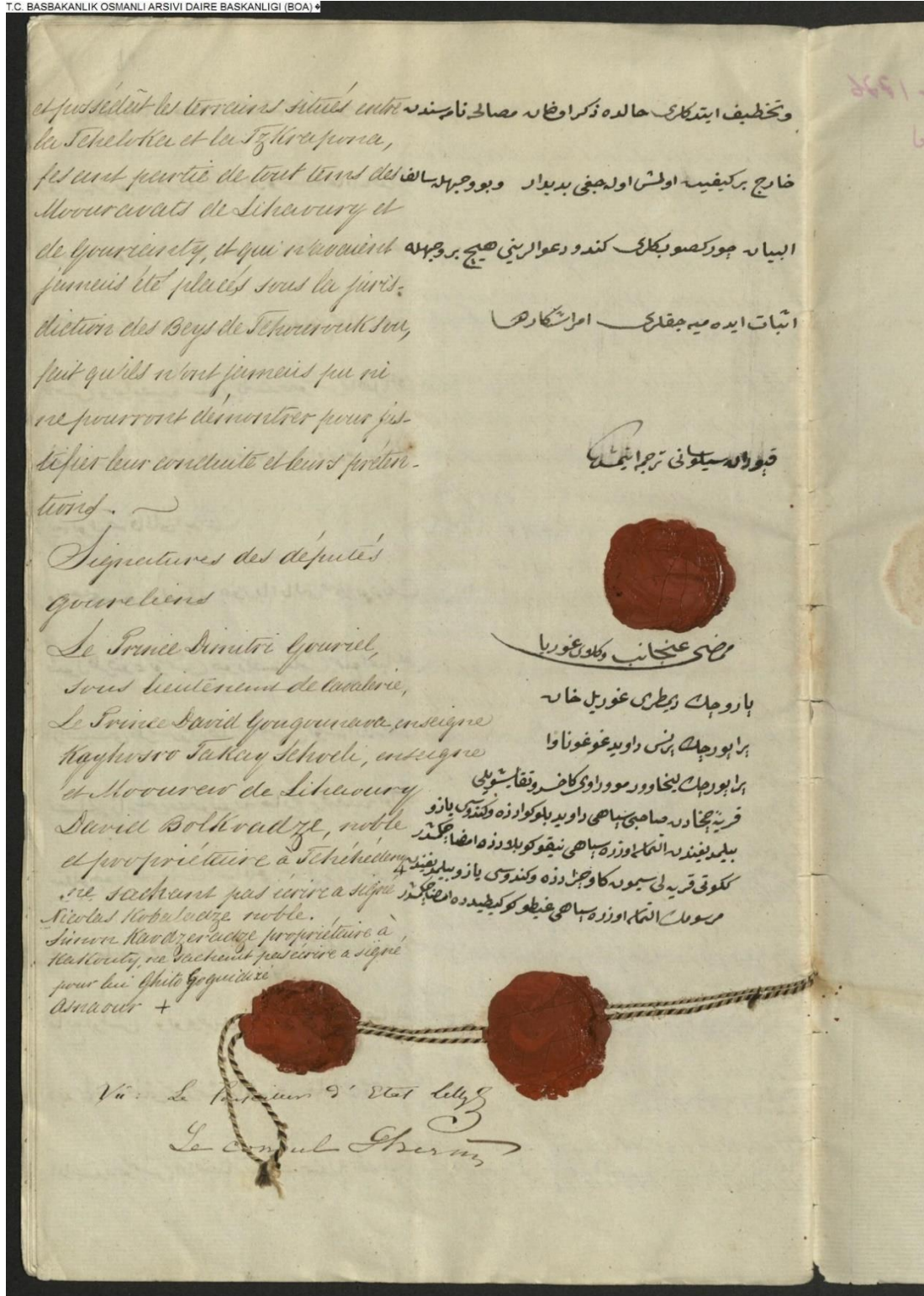
OSMANLI ARŞİVİ
MİL
284

Yıl Mikdar
1560 1000
1561 1000
1562 1000
1563 1000
1564 1000
1565 1000
1566 1000
1567 1000
1568 1000
1569 1000
1570 1000
1571 1000
1572 1000
1573 1000
1574 1000
1575 1000
1576 1000
1577 1000
1578 1000
1579 1000
1580 1000
1581 1000
1582 1000
1583 1000
1584 1000
1585 1000
1586 1000
1587 1000
1588 1000
1589 1000
1590 1000
1591 1000
1592 1000
1593 1000
1594 1000
1595 1000
1596 1000
1597 1000
1598 1000
1599 1000
1600 1000
1601 1000
1602 1000
1603 1000
1604 1000
1605 1000
1606 1000
1607 1000
1608 1000
1609 1000
1610 1000
1611 1000
1612 1000
1613 1000
1614 1000
1615 1000
1616 1000
1617 1000
1618 1000
1619 1000
1620 1000
1621 1000
1622 1000
1623 1000
1624 1000
1625 1000
1626 1000
1627 1000
1628 1000
1629 1000
1630 1000
1631 1000
1632 1000
1633 1000
1634 1000
1635 1000
1636 1000
1637 1000
1638 1000
1639 1000
1640 1000
1641 1000
1642 1000
1643 1000
1644 1000
1645 1000
1646 1000
1647 1000
1648 1000
1649 1000
1650 1000
1651 1000
1652 1000
1653 1000
1654 1000
1655 1000
1656 1000
1657 1000
1658 1000
1659 1000
1660 1000
1661 1000
1662 1000
1663 1000
1664 1000
1665 1000
1666 1000
1667 1000
1668 1000
1669 1000
1670 1000
1671 1000
1672 1000
1673 1000
1674 1000
1675 1000
1676 1000
1677 1000
1678 1000
1679 1000
1680 1000
1681 1000
1682 1000
1683 1000
1684 1000
1685 1000
1686 1000
1687 1000
1688 1000
1689 1000
1690 1000
1691 1000
1692 1000
1693 1000
1694 1000
1695 1000
1696 1000
1697 1000
1698 1000
1699 1000
1700 1000
1701 1000
1702 1000
1703 1000
1704 1000
1705 1000
1706 1000
1707 1000
1708 1000
1709 1000
1710 1000
1711 1000
1712 1000
1713 1000
1714 1000
1715 1000
1716 1000
1717 1000
1718 1000
1719 1000
1720 1000
1721 1000
1722 1000
1723 1000
1724 1000
1725 1000
1726 1000
1727 1000
1728 1000
1729 1000
1730 1000
1731 1000
1732 1000
1733 1000
1734 1000
1735 1000
1736 1000
1737 1000
1738 1000
1739 1000
1740 1000
1741 1000
1742 1000
1743 1000
1744 1000
1745 1000
1746 1000
1747 1000
1748 1000
1749 1000
1750 1000
1751 1000
1752 1000
1753 1000
1754 1000
1755 1000
1756 1000
1757 1000
1758 1000
1759 1000
1760 1000
1761 1000
1762 1000
1763 1000
1764 1000
1765 1000
1766 1000
1767 1000
1768 1000
1769 1000
1770 1000
1771 1000
1772 1000
1773 1000
1774 1000
1775 1000
1776 1000
1777 1000
1778 1000
1779 1000
1780 1000
1781 1000
1782 1000
1783 1000
1784 1000
1785 1000
1786 1000
1787 1000
1788 1000
1789 1000
1790 1000
1791 1000
1792 1000
1793 1000
1794 1000
1795 1000
1796 1000
1797 1000
1798 1000
1799 1000
1800 1000
1801 1000
1802 1000
1803 1000
1804 1000
1805 1000
1806 1000
1807 1000
1808 1000
1809 1000
1810 1000
1811 1000
1812 1000
1813 1000
1814 1000
1815 1000
1816 1000
1817 1000
1818 1000
1819 1000
1820 1000
1821 1000
1822 1000
1823 1000
1824 1000
1825 1000
1826 1000
1827 1000
1828 1000
1829 1000
1830 1000
1831 1000
1832 1000
1833 1000
1834 1000
1835 1000
1836 1000
1837 1000
1838 1000
1839 1000
1840 1000
1841 1000
1842 1000
1843 1000
1844 1000
1845 1000
1846 1000
1847 1000
1848 1000
1849 1000
1850 1000
1851 1000
1852 1000
1853 1000
1854 1000
1855 1000
1856 1000
1857 1000
1858 1000
1859 1000
1860 1000
1861 1000
1862 1000
1863 1000
1864 1000
1865 1000
1866 1000
1867 1000
1868 1000
1869 1000
1870 1000
1871 1000
1872 1000
1873 1000
1874 1000
1875 1000
1876 1000
1877 1000
1878 1000
1879 1000
1880 1000
1881 1000
1882 1000
1883 1000
1884 1000
1885 1000
1886 1000
1887 1000
1888 1000
1889 1000
1890 1000
1891 1000
1892 1000
1893 1000
1894 1000
1895 1000
1896 1000
1897 1000
1898 1000
1899 1000
1900 1000
1901 1000
1902 1000
1903 1000
1904 1000
1905 1000
1906 1000
1907 1000
1908 1000
1909 1000
1910 1000
1911 1000
1912 1000
1913 1000
1914

360



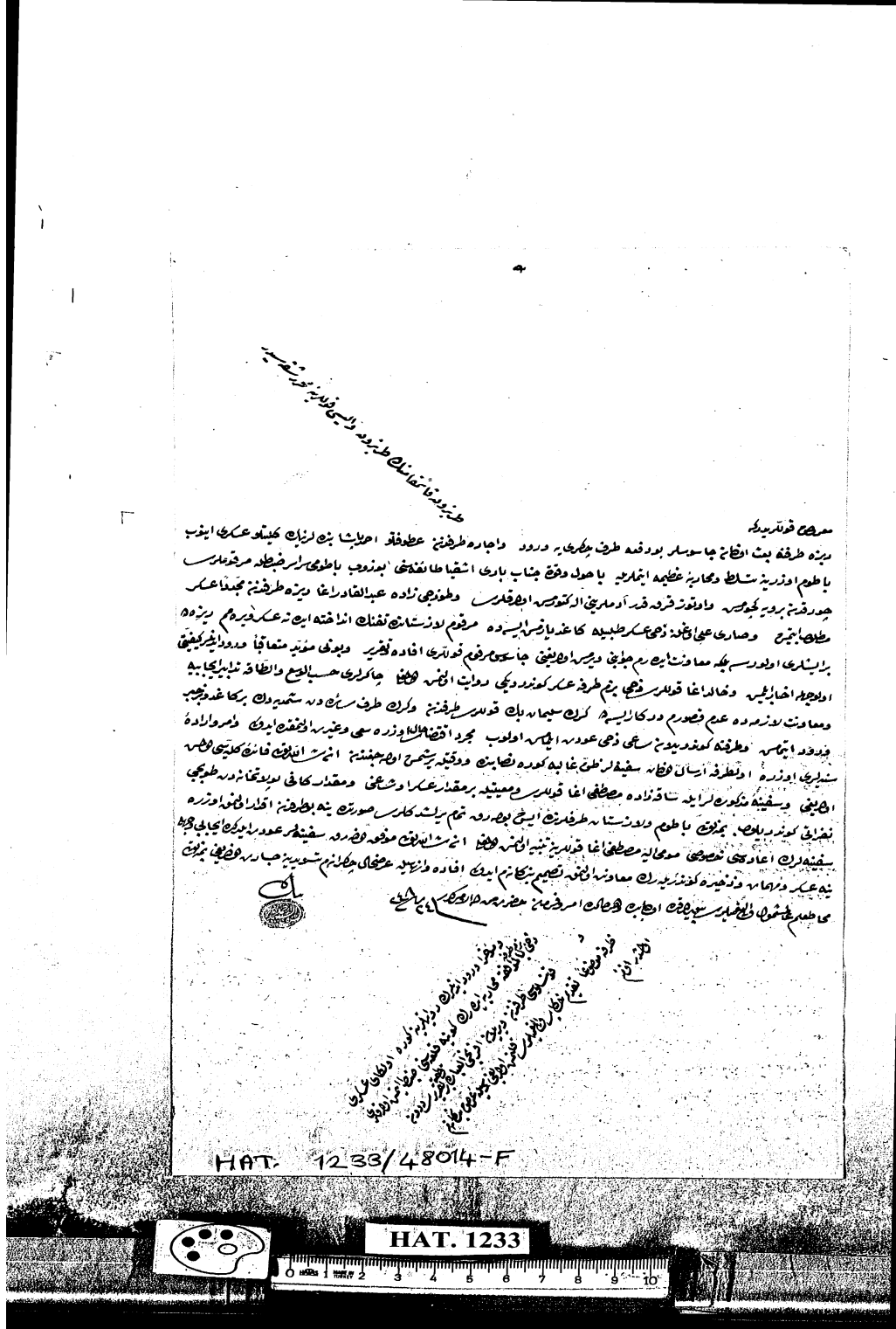
⁷²² Çürüksu Hudut Meselesine Dair Layiha 1263.



İ.MSM.00062.01776.002

⁷²³ BOA, İ.MSM., 62/1776, H-21-01-1264 (29 Aralık 1847).

Ek 4: Batum tarafındaki eşkiyaya karşı yapılan hareketlerden ve hususiyle Acaralı Ahmed Paşa'nın gönderdiği kuvvetin eşkiyayı bozup Batum'u zapt ettiğinden bahisdir Trabzon Kaykakamı Ahmed'in Trabzon valisine gönderdiği tahrirat.⁷²⁴



⁷²⁴ BOA, HAT, 1233/48014, H-24-04-1248 (20 Eylül 1832).

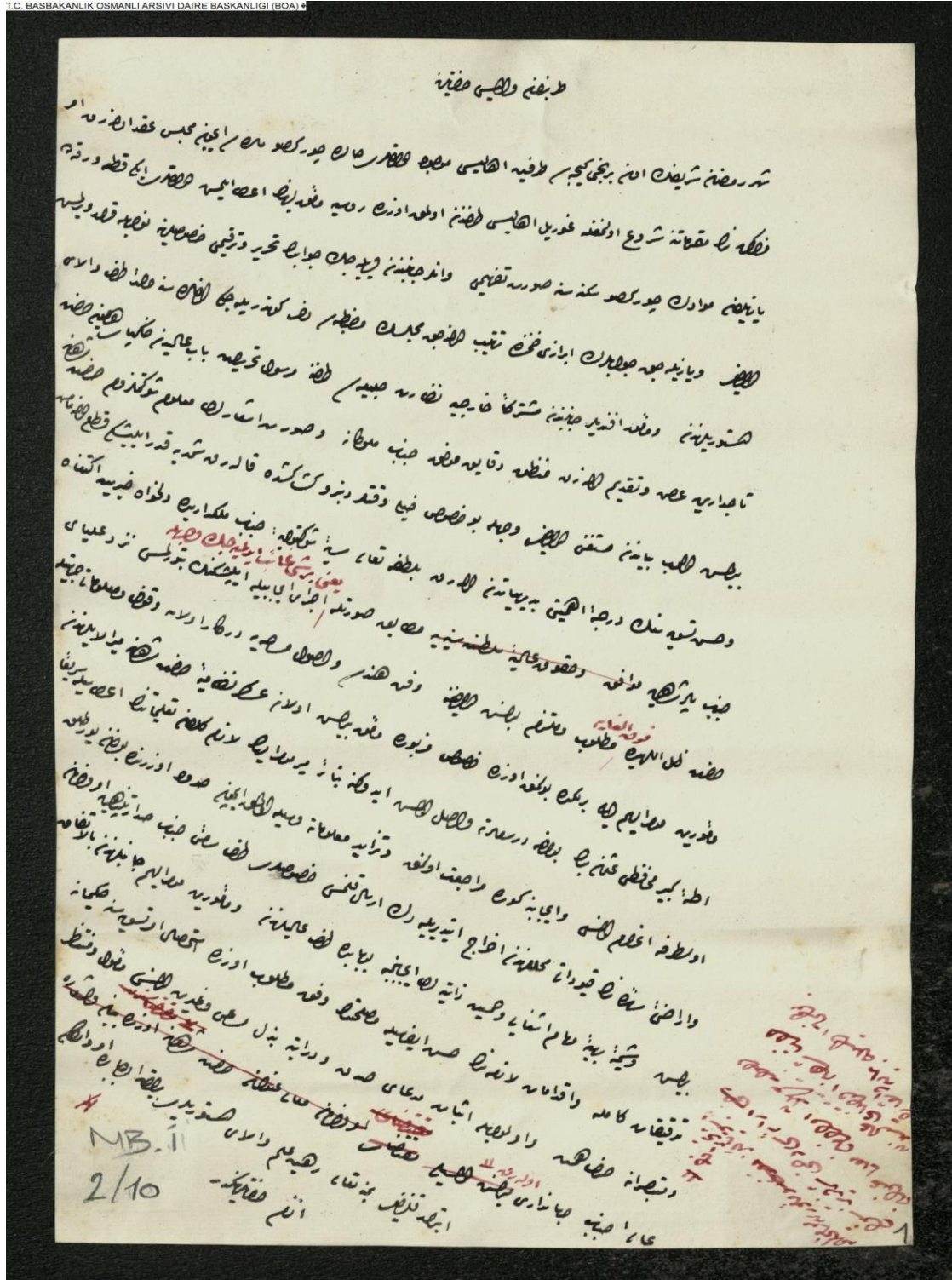
۱۰ DH 53/2600

Ek 6: Çıldır Eyaleti, Acara-i Suflâ sancağı, müslim nüfus defteri⁷²⁶

[illegible]

⁷²⁶ BOA, NFS.d, 2758, H-1251 (1835).

Ek 7: Rusya ile Osmanlı Devletleri arasındaki Çürüksu ile ilgili ihtilafın uygun bir şekilde halledilmesi gerektiği.⁷²⁷



MB.İ.00002.00010.001

⁷²⁷ BOA, MB.İ., 2/10, H-02-10-1263 (13 Eylül 1847).

Ek 9: Batum çevresinde meydana gelen uygunsuzluğun defileyle asayişin sağlanması⁷²⁹

طریقه و البینه

باطوم سنی غی موالبینک ~~کلیه~~ تعصده محکمه نکهونه ایمنه و یغوشن لغاه دفعید سایه قدر توایه حنبه
نهانه شخصی سلیح اها فی قضیه مطوبه سنه نوجیده ابتدار اونجه اولدوقچاق تفصیل دیند فو
محور کوه واته قضا لریک مدیر رتعالی حسه و عجله محمد بکلرک محکمه فاد وایغوشن
ادم اولدوقدننه بلده اقراه دفع وابعاد ویا خود کما فی السابق مدیر لک خدمتک سخیام اونجه
فصوصلرینه داندلوا مذکور مجملک هر شتمه واردا ولده مضطره ایجابیک مجلس فتنه کوندر لریکی فاک
وضو قوه طله بن حضرت ندیک تذکر مجلس وادی لری کوه صورت سنه کوه بورد
اولولویه و سراج لیه
و توعیولانه و یغوشن لغاه و اتع بر معایر رضای عی اوله جیمن هر باب حقیقه ایجابیک
و بورد حال و هر ندیک تحفه
جریس لوزم کلر جکی بدیای و یلهر ایملر کیفیک ای تحقیقو تعای خصوصیهل صوبه سنویدرینه
بیلدیش تذکر و توج و مذکور مضطر نه اضرایع ابتدیر یلام بر وضع صورتی لغا کوندر لری
ادقیقه ایجابیه اعتنا و حسن رتعه
ایضاح بر عنوان محکمه کیفیک با تحقیقو اضا رتعه کوه بورد سنیق شقه

OSMANLI ARŞIVI		
A.} MKT.UM		
58	35	

ÖZET

Bu tez, 1800-1853 yılları arasında Osmanlı politikaları çerçevesinde Batum ve çevresinin stratejik, idari ve sosyo-ekonomik dönüşümünü incelemektedir. Batum ve çevresi, tarih boyunca önemli bir askeri üs ve ticaret merkezi olarak çeşitli devletlerin egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. Antik dönemden itibaren Pers, Roma, Bizans, Arap ve Osmanlı yönetimlerine geçen bölge, XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Stratejik konumu nedeniyle Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki çatışmalara merkez olmuştur. XVIII. yüzyılın sonunda Kafkasya'daki Osmanlı-Rus rekabeti, Rusya'nın Gürcistan'ı ilhakıyla yeni bir boyut kazanmıştır. 1801 sonrası Rus işgali, bölgenin siyasi ve ekonomik yapısını dönüştürürken, Batum Osmanlı savunmasının stratejik merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, lojistik zafiyetler ve yerel çekişmelerle mücadele etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda Rusya, Batum'u sınır kabul ederek Kafkasya'yı egemenliği altına almıştır. Edirne Antlaşması'yla Kafkasya'daki etkinliğini büyük ölçüde yitirerek Batum'u doğudaki sınır şehri olarak korumak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Osmanlı-Rus sınır bölgesinde yaşanan diplomatik krizler ve sınır güvenliği sorunlarına odaklanmıştır. Lazistan ve Batum bölgesinde devlet otoritesinin zayıflaması, eşkıyalık faaliyetleri, nüfus hareketleri ve Rusya'nın bölgedeki iddiaları temel problemleri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki huzursuzluklara karşı aldığı askeri ve idari tedbirler, sınır ihlallerine yönelik diplomatik girişimler ve bölgesel idarenin karşılaştığı sosyal zorluklar detaylı biçimde değerlendirilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Batum bölgesi, Osmanlı'nın Rusya'ya karşı sınır güvenliğini sağlama ve idarî reformları uygulama çabalarının merkeziydi. Yerel direnişler, ekonomik kapasite eksiklikleri ve demografik hareketlilik, devletin bölgedeki etkinliğini sınırladı. Liman, ticari potansiyeliyle stratejik önem taşıırken, altyapı eksiklikleri ve sağlık sorunları nedeniyle bölgenin tam gelişimi sağlanamadı. Bu süreçte

merkezi otoriteyi kurma mücadelesi sürekli devam etti. Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını güvence altına alma ve bölgenin idari yapısını modernize etme yönündeki çok yönlü çabalarını aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batum, Acara, Sınır Problemleri, Rusya, Osmanlı Devleti



ABSTRACT

This thesis examines the strategic, administrative, and socio-economic transformation of Batumi and its surroundings within the framework of Ottoman policies between 1800 and 1853. Throughout history, Batumi and its surroundings have served as an important military base and trade center, witnessing the struggle for dominance among various states. From antiquity, the region fell under the rule of the Persians, Romans, Byzantines, Arabs, and Ottomans, and it came under Ottoman control in the 16th century. Due to its strategic location, Batumi became a focal point of conflict between the Ottoman Empire, Persia, and Russia. By the end of the 18th century, Ottoman-Russian rivalry in the Caucasus took on a new dimension with Russia's annexation of Georgia. After the Russian occupation began in 1801, the region's political and economic structure was transformed, and Batumi emerged as the strategic center of Ottoman defense. The Ottoman Empire struggled with logistical weaknesses and local conflicts. Especially in the 19th century, Russia considered Batumi as a border point and sought to establish its dominance over the Caucasus. With the Treaty of Edirne, the Ottoman Empire largely lost its influence in the Caucasus, retaining Batumi only as a frontier city in the east. During the 19th century, the Ottoman Empire focused on the diplomatic crises and border security issues arising in the Ottoman-Russian frontier region. Weakening state authority, banditry, population movements, and Russian claims in the region were the main problems in Lazistan and the Batumi area. The military and administrative measures taken by the Ottoman Empire against unrest in the region, its diplomatic initiatives regarding border violations, and the social challenges faced by regional administration are analyzed in detail. In the first half of the 19th century, the Batumi region became the center of the Ottoman Empire's efforts to ensure border security against Russia and implement administrative reforms. Local resistance, lack of economic capacity, and demographic

movements limited the state's effectiveness in the region. While the port carried strategic importance due to its commercial potential, the lack of infrastructure and health problems hindered the region's full development. During this period, the struggle to establish central authority continued persistently. This study aims to shed light on the multifaceted efforts of the Ottoman Empire to secure its eastern borders and modernize the region's administrative structure.

Keywords: Batumi, Adjara, Border Issues, Russia, Ottoman Empire

